

วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก

มหาวิทยาลัยบูรพา

พิมพ์ขึ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการศึกษาค้นคว้าตามหลักสูตรศาสตราจารย์บัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๕

วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต

- สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๕

**INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA
IN THE TIPITAKA**

WAENTHONG BOONKHAM

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS

FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY

DEPARTMENT OF BUDDHIST STUDIES

GRADUATE SCHOOL

MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

B.E. 2555 (2012)

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก

ชื่อนักศึกษา : แหวนทอง บุญคำ

สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา

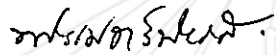
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระเมธาวิเชียร (ดร.)

: รองศาสตราจารย์สุเชาว์ พลอยชุม

: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุวิญ รักสัตย์

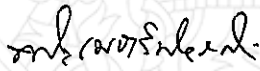
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

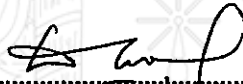
(พระเมธาวิเชียร (ดร.))

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเมธาวิเชียร (ดร.))

อาจารย์ที่ปรึกษา

(รองศาสตราจารย์สุเชาว์ พลอยชุม)

กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.สรรเสริญ อินทร์ตัน)

กรรมการ

(ดร.เสนห์ เดชะวงศ์)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุวิญ รักสัตย์)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : Integrated Teaching Methodology of the Buddha in the Tipitaka

Student's Name : Waenthong Boonkham

Department : Buddhist Studies

Thesis Advisory Committee

: Phramedhavinaiyaros (Dr.)

: Assoc.Prof. Suchao Ploychum

: Asst. Prof. Dr. Suvin Ruksat

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Doctor's Degree.

P. Medhavinaiyaros

..... Dean of Graduate School

(Phramedhavinaiyaros (Dr.))

Thesis Committee

P. Medhavinaiyaros

..... Chairman

(Phramedhavinaiyaros (Dr.))

S. Ploychum

..... Advisor

(Assoc.Prof. Suchao Ploychum)

Sansern Intarat

..... Member

(Assoc.Prof. Dr.Sansern Intarat)

Saneh Dechawongse

..... Member

(Dr.Saneh Dechawongse)

D. Suvin

..... Member

(Asst. Prof. Dr. Suvin Ruksat)

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก

ชื่อนักศึกษา : แหวนทอง บุญคำ

สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระเมธาวิจารย์ (ดร.)

: รองศาสตราจารย์สุเชาว์ พลอยชุม

: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุวิญ รัถสัจย์

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ (๑) เพื่อศึกษาวิธีการสอนแบบบูรณาการ (๒) เพื่อศึกษาวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก (๓) เพื่อศึกษาวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก (๔) เพื่อนำเสนอแนวทางและองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับ “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก”

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพในเบื้องต้นเป็นการสำรวจข้อการสอนแบบบูรณาการข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ จากนั้นจึงทำการวิจัยเอกสารที่สำรวจมาได้ โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้เชี่ยวชาญด้านการสอนทั้งพระสงฆ์และนักวิชาการทั่วไป จำนวน ๒๓ รูป/คน

ผลการวิจัยพบว่า

วิธีการสอนแบบบูรณาการ หมายถึง การทำให้หน่วยย่อย ๆ ทั้งหลายที่สัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกัน เข้ามาร่วมทำหน้าที่ประสานกลมกลืนเป็นองค์รวมหนึ่งเดียว อันมีความครบถ้วนสมบูรณ์ในตัวการบูรณาการนั้นเราจะเอาหน่วยย่อยหน่วยหนึ่งมารวมเข้าในองค์รวมที่มีหน่วยย่อยอื่นอยู่แล้วก็ได้ หรือจะเอาหน่วยย่อยทั้งหลายที่ต่างแยกกันอยู่มารวมเข้าด้วยกันเป็นองค์รวมก็ได้เรียกว่า บูรณาการด้วยกันทั้งสิ้นประการสำคัญจะต้องมีหลักสำคัญ คือ มีหน่วยย่อยองค์ประกอบชิ้นส่วน อวัยวะหรือระดับ แง่ ด้านที่จะเอามารวมกัน หน่วยย่อยเหล่านั้นมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอิงอาศัยกันและกัน หน่วยย่อยเหล่านั้นเชื่อมโยงสัมพันธ์กันแล้ว องค์รวมนั้นจะมีความสมบูรณ์ หรือมีความสมดุลมากยิ่งขึ้น หรือมีชีวิตที่ดีและสดชื่นแจ่มใสเบิกบาน และเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีสอนที่หลากหลายวิธี เช่น วิธีการสอนแบบสาธิตจำ หรือสนทนา วิธีการสอนแบบอนุสาสนี หรือแบบบรรยาย วิธีการสอนแบบ วิธีการสอนแบบปูจฉายากรณ์ วิธีการสอน

แบบนิทานสาธก วิธีการสอนแบบอุปติการณสาธิต วิธีการสอนแบบให้ลงมือกระทำเอง วิธีการสอนแบบปฏิรูปวิธีการสอนแบบปฏิบัติ วิธีการสอนแบบปฏิฐาน เป็นต้น

วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก พระองค์ทรงบัญญัติวิธีทั้งห้าด้วยวิธีการสอนแบบสาธกจนาหรือแบบสนทนา ในสถานการณที่คณะปัจฉิมวัยคดียัเป็นผู้ที่เคยอยู่ร่วมกับพระพุทธองค์มาก่อน เป็นผู้ที่ยอกบวชเพื่อจะแสวงหาโมกขธรรมร่วมกับพระพุทธองค์ มีฐานความรู้ทั่วไปคืออยู่แล้ว ทรงสอนด้วยวิธีการสอนแบบสาธกจนา หรือสนทนาสอนปัจฉิมวัยคดียัผลของการสอนของพระองค์ทำให้คณะปัจฉิมวัยคดียัยอมลตละทิฐิลงมาแล้วก็ตั้งใจฟังคำสั่งสอนด้วยความตั้งใจ จนนำไปสู่การได้บรรลุธรรมเป็นพระอรชบุคคลได้ในที่สุดแห่งการสอนนั้น

วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้ามีประสิทธิภาพกว่าทฤษฎีการสอนแบบบูรณาการทั่วไป เพราะว่าพระองค์ทรงสอนบูรณาการด้วยการแบ่งผู้ฟังออกเป็น ๓ กลุ่ม ทรงใช้เนื้อหาหลักสูตรที่เป็นสหบูรณาการ และ พหุวิทยาการทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลาย ทรงใช้สื่ออุปกรณ์ประกอบการสอนและทรงสอนให้เกิดผลสำเร็จและผลอันดีต่อผู้ฟังทุกครั้งที่ย้ทรงสอน

Thesis Title : Integrated Teaching Methodology of the Buddha in the Tipitaka

Student's Name : Waenthong Boonkham

Department : Buddhist Studies

Thesis Advisory Committee

: Phramedhavinaiyaros (Dr.)

: Assoc. Prof. Suchao Ploychum

: Asst. Prof. Dr. Suvin Ruksat

ABSTRAT

The objectives of this thesis were as follows: 1. To study integrated teaching methods, 2. To study the teaching methods of the Lord Buddha in the Tipitaka, 3. To study integrated teaching method of the Lord Buddha in the Tipitaka, and 4. to propose a guideline and a knowledge body on the integrated teaching method of the Lord Buddha in the Tipitaka.

The thesis was a qualitative study collecting data from the Tipitaka, documents, textbooks, research works and in-depth interview with 23 teaching experts, both monks and lay-men.

The results of the study found that :-

The integrated teaching method means to combine small units relating to one another into a unique and complete unit. The combination may be occurred by bringing separate small units together or adding a small unit into another unit. The most significance is that all units that will be integrated should be related or dependent to one another. When integrated, the unit will be more perfect and balanced.

The Lord Buddha used several methods in his teaching, such as dialogue, lecture, prophecy, demonstration, story telling, and practice.

The Lord Buddha used an integrated teaching method to teach his first sermon to the Five Ascetics at Isipatana Grove. Knowing the audience's background well, the Lord Buddha used a dialogue technique and the audience understood all the contents in his teaching and had the eye of Dhamma.

The integrated teaching method of the Lord Buddha is more efficient than nowadays teaching methods because the Lord Buddha integrated prospective audience, teaching contents and teaching media together.

The Lord Buddha started his teaching with audience classification and then followed by teaching contents, teaching methods, media and achievement. His teaching methods can be concluded in a model with 'ACAMO'.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จสมบูรณ์ได้ด้วยความกรุณาและความช่วยเหลืออย่างสูงยิ่งจาก พระธรรมเมธาภรณ์ (ระแบบ จิตถาโณ) ประธานปริกษาวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์สุเชาวน์ พลอยชุม อาจารย์ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รัชต์ศักดิ์ กรรมการที่ปริกษาวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอบพระคุณพระเมธาวิเชียร คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย ที่กรุณาช่วยตรวจเครื่องมือการวิจัยและออกหนังสือนำขออนุญาตสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ

ขอบพระคุณพระเดชพระคุณ พระสาสน โสภณ (พิจิตร จิตถาโณ) ที่ให้ข้อมูลและสนับสนุน การวิจัย พระธรรม โภคศาสตร์ (ประยูร ธมมจิตโต) ศาสตราจารย์, ดร. อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระเทพวิสุทธิกวี (เกษม สลุตโต) ที่ให้ข้อมูล ขอบคุณ ดร. เสน่ห์ เดชะวงศ์ ที่ให้ ข้อมูลและช่วยชี้แนะข้อบกพร่อง แนะนำช่องทางแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้ มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอบพระคุณและขอบคุณคณาจารย์ประจำคณะศาสนาและปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ และคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยทุกท่าน ที่ให้คำแนะนำ และขอขอบคุณเจ้าของตำราและหนังสือต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าและนำมาอ้างอิงใน วิทยานิพนธ์ครั้งนี้ ตลอดจนขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่ห้องสมุดทุกแห่งที่เอื้ออำนวยความสะดวกในการ สืบค้นข้อมูลประกอบวิทยานิพนธ์

ด้วยวิริยะอุตสาหะที่วิจัยได้พากเพียรมา ขอน้อมบูชาเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก องค์อัครบิดรภิกษุสงฆ์ และอุทิศถวายพระเดชพระคุณ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สุนตงกุโร) อธิการบดีมหาวิทยาลัย สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนุดาจาโร) อธิการบดี และบูรพาจารย์ผู้มีอุปการคุณต่อสถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย แห่งนี้ทุกท่าน

ขอขอบคุณบิดา มารดา ผู้ให้กำเนิดผู้วิจัย พร้อมทั้งทำให้ผู้วิจัยมีความรู้ความสามารถ ท่านมี ความหวังใยเป็นกำลังใจตลอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ขอขอบคุณเพื่อน ๆ ร่วมห้องเรียน ทุกท่านที่ให้กำลังใจจนทำวิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงด้วยดี

แหวนทอง บุญคำ

สารบัญคำย่อ

ผู้วิจัยใช้พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก ภาษาบาลี ฉบับหลวง และพระอภิธรรมปิฎก ฉบับ
พร้อมอรรถกถา (๕๑ เล่ม) ฎีกาและปกรณ์วิเสส ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
โดยมีคำย่อและคำเต็มของคัมภีร์เรียงตามลำดับ ดังนี้

คำเต็ม	คำย่อ		
พระวินัยปิฎก			
วิ.มหา.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค	
วิ.ม.	วินยปิฎก	มหาวคฺค	
พระสุตตันตปิฎก			
ที.ถี.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขุทฺทวคฺค
ที.ม.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที.ปา.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ม.มู.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มุลปณฺณาสก
ม.ม.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสก
ม.อุ.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
สํ.ส.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	สทฺถาวคฺค
สํ.นิ.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	นิทานวคฺค
สํ.ข.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	ขนฺธวารวคฺค
สํ.สพฺวา.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	สพฺพยตฺนวคฺค
สํ.ม.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	มหาวารวคฺค
องฺ.จตุกก.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	องฺคฺคฺตฺตรนิกาย	จตุกกนิปาท
องฺ.ปญฺจก.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	องฺคฺคฺตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาท
องฺ.สตุตฺก.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	องฺคฺคฺตฺตรนิกาย	สตุตฺกนิปาท
องฺ.อฏฺฐก.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	องฺคฺคฺตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาท
องฺ.นวก.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	องฺคฺคฺตฺตรนิกาย	นวกนิปาท
องฺ.ทสก.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	องฺคฺคฺตฺตรนิกาย	ทสกนิปาท
ขุ.ขุ.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาจ
ขุ.ธ.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปท
ขุ.สุ.	สุตฺตฺนตฺปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาท

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. อภิธมฺมปิฎก วิกงค

พระอรรถกถา

บุ.ชา.อ. ชุทฺทกนิกาย ชาติกกุฏกถา

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อของคัมภีร์ใช้ ๒ แบบ ดังนี้

๑) แบบ ๓ ตอน คือ เล่ม/ชื่อ/หน้า ใช้อ้างอิงพระไตรปิฎก เช่น บุ.ธ. ๒๕/๓๕๕/๓๖๗. หมายถึง
สุตตนปิฎก ชุทฺทกนิกาย ธรรมปท เล่มที่ ๒๕ ชื่อที่ ๓๕๕ หน้าที่ ๓๖๗ เป็นต้น

๒) แบบ ๒ ตอน คือ เล่ม/หน้า ใช้อ้างอิงพระอรรถกถา เช่น กงฺขา.อ. ๖/๗๒. หมายถึง กงฺขาวิตรณี
อฎฺฐกถา เล่มที่ ๖ หน้าที่ ๗๒ เป็นต้น

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญคำย่อ	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญแผนภูมิ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
๑.๗ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๘ สรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย	๑๕
บทที่ ๒ แนวคิดและทฤษฎีการสอนแบบบูรณาการ	๒๐
๒.๑ ความหมายของการสอน	๒๐
๒.๒ ความหมายของบูรณาการ	๒๕
๒.๓ ความหมายของการสอนแบบบูรณาการ	๒๗
๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนการสอน	๒๙
๒.๕ ทฤษฎีบูรณาการ	๓๗
๒.๖ ทฤษฎีการสอนแบบบูรณาการ	๔๐
๒.๗ รูปแบบการสอนแบบบูรณาการ	๔๕

บทที่ ๓ การสอนของพระพุทธเจ้า	๖๘
๓.๑ หลักการสอนของพระพุทธเจ้า	๖๙
๓.๒ ผู้สอน	๗๑
๓.๓ เนื้อหา	๘๒
๓.๔ การสอน	๘๕
๓.๕ ผู้เรียน	๙๙
๓.๖ การเรียน	๑๐๒
บทที่ ๔ วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้า	๑๒๓
๔.๑ การสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้า	๑๒๔
๔.๑.๑ ทรงสอนผู้ฟังทั่วไป	๑๒๔
๔.๑.๒ ทรงสอนผู้ฟังที่เป็นนักปกครอง	๑๔๑
๔.๑.๓ ทรงสอนผู้ฟังที่เป็นนักบวช	๑๕๒
๔.๒ วิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์	๑๖๑
๔.๒.๑ วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าแบบคู่ขนาน	๑๖๑
๔.๒.๒ พระพุทธศาสนามีหลักการสอนแบบบูรณาการหรือไม่ อย่างไร	๑๖๕
๔.๒.๓ พระพุทธศาสนามีหลักและวิธีการสอนแบบบูรณาการครบทั้ง ๔ อย่าง	๑๗๕
๑) แบบสอดแทรกเนื้อหา	๑๗๕
๒) แบบคู่ขนานวิชา	๑๗๕
๓) แบบพหุวิทยาการ	๑๗๖
๔) แบบโครงการ	๑๗๖
บทที่ ๕ สรุปผล และข้อเสนอแนะ	๑๘๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๘๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๘๙
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๘๙
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๑๙๐
บรรณานุกรม	๑๙๑
ภาคผนวก	๑๙๕

ภาคผนวก ก	รายนามผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์	๑๕๖
ภาคผนวก ข	หนังสือขออนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์	๒๐๑
ภาคผนวก ค	ภาพการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ	๒๒๔

ประวัติผู้วิจัย

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ ๑.๑ แสดงสรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย	๑๕
แผนภูมิที่ ๕.๒ แสดงองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่องวิธีการสอนแบบบูรณาการของ พระพุทธเจ้าที่มาจากในพระไตรปิฎก	๑๗๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่บรรพบุรุษไทยในอดีตได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งมีชาวไทยในประเทศนับถือมากกว่าทุกศาสนาทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานให้กับสังคมไทยในด้านต่าง ๆ เช่น คนไทยมีวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามได้เพราะอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา คนไทยมีภาษาประจำชาติ โดยภาษาดังกล่าวนั้นคือภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต หรือแม้แต่ภาพรวมของประเทศไทยมีความเป็นมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้มี ๓ สถาบัน คือ สถาบันชาติ หมายถึงคนไทยที่อยู่อาศัยในพื้นที่แผ่นดินไทยทั้งหมดทุกคน สถาบันศาสนา หมายถึง พระพุทธศาสนาซึ่งมีหลักธรรมคำสั่งสอนที่สอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยและสถาบันพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงมีธรรมะ เช่น ทศพิธราชธรรม เป็นต้น ทุกพระองค์ล้วนแต่ทรงมีพระคุณูปการต่อประชาชนชาวไทยและพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนาก็มีคุณูปการต่อวิถีชีวิตของคนไทยทั้งชาติ พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระบรมศาสดาของชาวพุทธ พระองค์ทรงสอนผู้คนทั้งหลายหลังจากที่พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์ได้ตัดสินพระทัยแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ มีโกณฑัญญะ เป็นต้น จากการที่ทรงแสดงธรรมโปรดพระปัญจวัคคีย์จนประสบความสำเร็จแล้ว ก็ได้ทรงเสด็จออกไปแสดงธรรมโปรดบรรดาเหล่านักบวชทั้งหลาย บรรดาพระราชามหาอำมาตย์ทั้งหลาย ตลอดจนถึงบุคคลทั่วไป จนทำให้มีผู้มีศรัทธาเลื่อมใสมาขอบวชในพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น และนำมาสู่การก่อตั้งพระพุทธศาสนาขึ้นมาในโลกได้อย่างถาวร พร้อมกันนั้นพระองค์ก็ได้ส่งคณะสงฆ์เป็นพระธรรมทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้ตั้งมั่นและอำนวยประโยชน์สุขแก่มหาชน ทำให้เกิดมีพระรัตนตรัยครบ ๓ ประการ คือ พระพุทธเจ้า คือ ๑) พระบรมครูผู้สอนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์ทรงมีความเป็นพระบรมครูที่ยากที่จะหาครูใดมาเสมอเหมือนได้ คือ ทรงมีความรู้ที่ผ่านการตรัสรู้มา ทรงถึงพร้อมด้วยพระคุณลักษณะแห่งความเป็นครูทุกประการ ผู้ฟังบางประเภทเพียงแต่ได้เป็นพระวรกายภายนอกก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาอยากฟังธรรมของพระองค์ และพระองค์ทรงมีแนววิธีการสอนที่หลากหลาย โดยยึดถือเอาตามอุปนิสัยของผู้ฟังเป็นหลักในการสอน เช่น การสอนตามจริตของผู้ฟัง เป็นต้น ผลจากการแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนของพระองค์จึงจบลงด้วยการทำให้ผู้ฟังได้มีปัญญายิ่งขึ้นบ้าง ได้บรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ บ้าง ๒) พระธรรม คือ คำสั่งสอนที่ทรง

จัดสรรเนื้อหาหลักธรรมของพระองค์ไว้เพื่อนำมาสอน ให้สอดคล้องกับวิธีการแบบบูรณาการของพระองค์ทุกอย่าง และยังจัดว่าพระธรรมของพระองค์นั้นยังรวมไปถึงศาสตร์ต่าง ๆ เช่น นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ ศิลปะศาสตร์ ภาษาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น ก็รวมอยู่ในพระธรรมนั้นด้วย และ ๓) พระสงฆ์ คือเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ขยายวงกว้างออกไปอย่างกว้างขวางออกไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก แม้แต่ในปัจจุบันนี้พุทธบริษัท ๔ ก็ยังมีบทบาทในการเรียนการสอนและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอยู่เช่นเดิม เหมือนอย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (สดธา เทวมนุสฺसानิ) พระองค์ทรงเป็นพระบรมครูทุกประการ คือ พระองค์ประกอบไปด้วยพระคุณ ๓ ประการ คือ พระบริสุทธิคุณ ทรงหมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย พระปัญญาคุณ ทรงบรรลุอัสวักขญาณ ตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระกรุณาคุณ ทรงมีความกรุณาต่อหมู่มสัตว์โดยเสด็จ ไปแสดงธรรมสั่งสอนเวไนยสัตว์จนได้บรรลุตาม ชั้นต่ำสุด จิตเกิดความเลื่อมใสมั่นคงในพระรัตนตรัย ชั้นกลาง ได้เป็นพระอริยบุคคลระดับพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และชั้นสูงสุด ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ (ผู้หมดจดจากกิเลส)

ในวงการการศึกษาของประเทศไทยในปัจจุบันนี้ กำลังมีปัญหาเรื่องการสอนมากทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าผู้สอน (ครู) มีปัญหาในหลาย ๆ เรื่อง เช่น การยึดถือการสอนตามแบบเดิม ๆ คือใช้วิธีที่ครูเป็นศูนย์กลางนักเรียนไม่มีส่วนร่วมในการสอนบ้าง การที่ผู้สอนมีความรู้ความสามารถในวิชาใดวิชาหนึ่งเพียงอย่างเดียวแล้วไปสอนนักเรียน ซึ่งความจริงแล้วศาสตร์ต่าง ๆ มีความเกี่ยวข้องกันกับศาสตร์อื่น ๆ อีกมาก แต่ครูก็สอนไม่ครบถ้วนตามเนื้อหาที่เรียนบ้าง การที่ผู้สอนไม่มีเวลาที่ร่วมปรึกษาหารือหรือการวางแผนการสอนร่วมกันในสาขาวิชาต่าง ๆ ตามที่แต่ละท่านมีความรู้ความสามารถแตกต่างกัน ถ้วนต่างคนต่างสอนบ้าง การที่ผู้สอนไม่มีองค์ความรู้หรือไม่เข้าใจเรื่องการสอนแบบบูรณาการอย่างแท้จริงบ้าง เป็นต้น ด้วยปัญหาดังกล่าวมานี้ ย่อมนำมาซึ่งปัญหาการสอนของผู้สอนคนนั้นไม่ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางเอาไว้ นักเรียนเองก็ไม่ได้รับความรู้ที่ลึกซึ้งและความรู้ที่กว้างขวาง จึงไม่สามารถนำความรู้ที่ได้รับการสอนมาแล้วไปใช้ในประจำวันได้จริง ดังนั้น ชาร์ลส์ คาร์วิน เจ้าของทฤษฎีวิวัฒนาการ จึงกล่าวว่า "The most adaptable to change" (เผ่าพันธุ์ที่อยู่รอดไม่ใช่เผ่าพันธุ์ที่เข้มแข็งที่สุดหรือฉลาดที่สุด แต่เป็นเผ่าพันธุ์ที่ปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงได้ดีที่สุด) ซึ่งทฤษฎีวิวัฒนาการของเขาย่อมมีความหมายเสมอ ตราบเท่าที่โลกยังมีวิวัฒนาการอยู่ และดูเหมือนว่าคนที่คอยขวางโลกไว้ไม่ให้มีวิวัฒนาการเท่านั้นเองที่จะปฏิเสธทฤษฎีของชาร์ลส์ คาร์วิน กิจกรรมการเรียนการสอน ก็เป็นสิ่งที่วิวัฒนาการไปตามยุคสมัย เพื่อให้การสอนมีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผล

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาว่าในพระไตรปิฎกพระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนแบบบูรณาการหรือไม่ จึงทำให้ผู้ฟังประสบผลสำเร็จสามารถบรรลุธรรมได้โดยมีวัตถุประสงค์ต่อไปนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาทฤษฎีบูรณาการหลักการสอนและวิธีการสอน
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก
- ๑.๒.๔ เพื่อนำเสนอแนวทางและองค์ความรู้เกี่ยวกับ “การสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้า”

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้ มุ่งศึกษาวิธีการสอนแบบบูรณาการเป็นหลัก ขอบเขตของการวิจัย จะวิจัยเอกสาร (Documentary Research) วิธีสอนแบบบูรณาการ จะศึกษาแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอน โดยตรงและโดยอ้อม ส่วนวิธีสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้า จะศึกษาวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าโดยรวมก่อน จากนั้นยกเฉพาะวิธีสอนในพระไตรปิฎก ที่สอดคล้องกับวิธีสอนแบบบูรณาการ เพื่อให้ได้วิธีสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าที่สมบูรณ์

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เป็นหลัก เพื่อศึกษาถึงแนวทางการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งวิธีดำเนินการวิจัยมีดังนี้

๑.๔.๑ งานวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก หนังสือ เอกสารทางวิชาการ เว็บไซต์ วิทยานิพนธ์และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์แบบเจาะจงบุคคลที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย จำนวน ๒๒ รูป/คน ซึ่งแบ่งกลุ่มเป้าหมายออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑) กลุ่มพระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญในด้านพระพุทธศาสนา จำนวน ๗ รูป

๒) กลุ่มฆราวาส ผู้เชี่ยวชาญในด้านอื่น ๆ จำนวน ๑๕ คน

๑.๔.๓ วิธีการวิจัย ผู้วิจัยได้เรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบวิทยานิพนธ์

๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า มีผู้ที่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวิธีการสอนแบบบูรณาการทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งผู้วิจัยจะขอนำเสนอในส่วนที่เห็นว่าสำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

คำสอนในพระพุทธศาสนาที่ถูกจารึกไว้ในพระไตรปิฎกรวมทั้งสิ้น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เกิดจากพระสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง หลังจากที่พระพุทธองค์ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มีพระประสงค์จะทรงอนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่มหาชน จึงทรงสั่งสอนเวไนยบุคคลด้วยวิธีการต่าง ๆ กัน โดยครั้งแรกทรงประกาศธรรมเป็นปฐมเทศนาชื่อว่า ธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ “ปัญจวัคคีย์” ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี” ด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเหตุให้โณตัญญูผู้เป็นหนึ่งในปัญจวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรม เป็นพระโสดาบันบุคคลและขออุปสมบทเป็นพระสงฆ์สาวกรูปแรกของพระพุทธเจ้า พระรัตนตรัยจึงเกิดครบบริบูรณ์ในครั้งนั้น ต่อมา พระพุทธองค์ได้ทรงสอนธรรมที่มีเหตุผล เรียกว่า อริยสัจ ๔ ประการ คือ ๑) ทุกข์ ๒) สมุทัย ๓) นิโรธ ๔) มรรค โปรดปัญจวัคคีย์อีก พระโณตัญญูได้สั่งจิตไปตามกระแสธรรม (ตั้งใจฟังธรรมอย่างมีสมาธิ) จิตพ้นจากอาสวกิเลสได้บรรลุพระอรหันต์^๑

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ สีตลาวัน เมืองโกสัมพี ทรงถือประคู้ลาย ๒-๓ ใบ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า “อุกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ใบประคู้ลาย ๒-๓ ใบที่เราถือด้วยฝ่ามือกับใบที่บนต้น ไหนจะมากกว่ากัน? ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใบประคู้ลาย ๒-๓ ใบที่พระองค์ทรงถือด้วยฝ่าพระหัตถ์มีประมานน้อยกว่าที่บนต้นมากกว่า พระเจ้าข้า พระพุทธเจ้าทรงตรัสอย่างนั้นเหมือนกัน แล้วตรัสต่อไปอีกว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เรารู้แล้วมิได้บอกเธอทั้งหลายมีมาก ก็เพราะเหตุไรเราจึงไม่บอก เพราะสิ่งนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ มิใช่พรหมจรรย์เบื้องต้นย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ นิพพาน เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่บอก”^๒ ดังจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมที่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ทรงแสดงธรรมที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้น ย่อมเหมาะสมกับจริตถูกต้องตามอุปนิสัยของแต่ละบุคคล ซึ่งจริตของคนแตกต่างกันไป ๖ อย่าง คือ

^๑วิ.ม.ท. ๔/๑๓/๑๕.

^๒ถ.ม. ๑๕/๑๗๑๒/๔๓๔.

๑) รากจริต (One of lustful temperament) ประพฤติหนักไปทางรักสวยรักงาม มีจิตใจอ่อนไหวง่าย หมกมุ่นในกามารมณ์ ชอบความรื่นเริงบันเทิงใจ

๒) โทสจริต (One of hating temperament) ผู้มีโทสะเป็นปกติ ประพฤติหนักไปทางใจร้อน หงุดหงิด ขาดความขึงคืด ตัดสินใจรวดเร็ว ขาดความรอบคอบ

๓) โมหจริต (One of deluded temperament) ผู้มีโมหะเป็นปกติ ประพฤติหนักไปทางเขลา งมงาย เป็นผู้มีอารมณ์ไม่แน่นอน ถูกชักจูงได้ง่าย เพราะรู้เท่าไม่ถึงการณ์ มักตกเป็นเหยื่อของผู้ฉลาดและชอบเอาเปรียบผู้อื่น ขาดความกระตือรือร้น ทำงานช้า

๔) สัทธาจริต (One of faithful temperament) ผู้มีศรัทธาเป็นปกติ ประพฤติหนักไปทางมีจิตซบเซา ซึ้ง ซึ้นบาน นุ่มใจเลื่อมใสง่าย จึงมักถูกโน้มน้าวจิตใจและชักจูงได้ง่าย

๕) พุทธิจริตหรือญาณจริต (One of intelligent temperament) ผู้มีความรู้เป็นปกติประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา ไคร่ครวญ สอบสวนมาก จึงทำให้มีความเชื่อมั่นในตนเองสูงมาก ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น

๖) วิตกจริต (One of speculative temperament) ผู้มีวิตกเป็นปกติประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน มักตัดสินใจไม่เด็ดขาด ไคร่ครวญ ตรึกตรอง คิดมากเกินเหตุ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ตรัสธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ “ด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ ๑) สั่งสอนเพื่อให้รู้ หมายถึงเข้าใจด้วย พระบาลีข้อนี้แสดงไว้ว่า อภิญญา โข โส ภควา ธมฺมํ เทเสติ โน อนภิญญา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อรู้ไม่ทรงแสดงธรรมเพื่อไม่รู้ ๒) พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมมีเหตุ ซึ่งหมายความว่า มีเหตุมีผลไม่ใช่แสดงโดยไม่มีเหตุผล ดังที่ได้แสดงไว้ในภาษาบาลีว่า สนิทานํ ธมฺมํ เทเสติ โน อนิทานํ ทรงแสดงธรรมมีนิทาน ซึ่งแปลว่า เหตุ หมายความว่า เหตุที่จะให้ผล ไม่ทรงแสดงธรรมไร้เหตุ ๓) เมื่อทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้ เพื่อให้เข้าใจและมีเหตุผลเช่นนี้แล้ว ผู้ฟังปฏิบัติตามย่อมประสบผลด้วยตนเอง ไม่ต้องรอใครมาหยิบยื่นให้ ดังที่ได้แสดงไว้ในภาษาบาลีว่า สปปาฏิหาริยํ ธมฺมํ เทเสติ โน อปปาฏิหาริยํ ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ไม่ทรงแสดงธรรมที่ไม่มีปาฏิหาริย์”

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ตรัสไว้ว่า “พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนให้คนปฏิบัติชอบ ก็มีหัวข้อเป็นที่รวมความ หัวข้อใหญ่ คือ สิกขา ๓ อันเรียกว่า ไคร่สิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขาหรือ

๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, คำสอนของพระพุทธเจ้า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕-๒๖.

ศึกษาศิล ศึกษาศมาธิ ศึกษาศัญญา ซึ่งนับว่าเป็นปฐมศึกษา มัชฌมศึกษา อุดมศึกษาในพระพุทธศาสนาโดยลำดับ”^๔

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงหลักการทั่วไปของบูรณาการไว้ว่า “การที่สิ่งทั้งหลายซึ่งเป็นหน่วยย่อย จะต้องมาประสานสัมพันธ์กลมกลืนกันให้ดี จึงจะเกิดความพอดีเป็นสมมูล และสิ่งนั้นจึงจะดำเนินไปได้ด้วยดี ในกรณีที่เป็นอย่างนี้ เมื่อเรามีความเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายที่เป็นหน่วยย่อยเราจะทำอย่างไร เราก็มีหน้าที่ที่จะต้องนำเอามันเข้ามาประมวลประสานเข้าหากันเป็นองค์รวม ในลักษณะอาการที่ทำให้เกิดความสมมูลให้ได้ ซึ่งการกระทำอันนี้เขาเรียกว่าบูรณาการ อธิบายว่า การทำให้หน่วยย่อยทั้งหลายเข้าร่วมเป็นองค์ประกอบ ซึ่งทำหน้าที่ประสานซึ่งกันและกัน กลมกลืนเข้าเป็นองค์รวมอันเดียวอันทำให้เกิดความสมมูลที่องค์รวมนั้น สามารถดำรงอยู่และดำเนินไปได้ในภาวะที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ไป ๆ มา ๆ ก็วนเวียนอยู่ที่คำว่าสมบูรณ์นี้เอง”^๕

เลิศชาย ปาน मुख ได้เขียนงานเรื่อง การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการไว้ว่า “บูรณาการหมายถึง การนำศาสตร์หรือความรู้วิชาต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กันนำมาเข้าด้วยกันหรือผสมผสานได้อย่างกลมกลืน เพื่อนำมาจัดเป็นการเรียนการสอนภายใต้หัวข้อเดียวกัน เชื่อมโยงกันเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยมีการเน้นองค์รวมของเนื้อหามากกว่าองค์ความรู้ของแต่ละรายวิชา และเน้นการสร้างความรู้ของผู้เรียนที่มากกว่า การให้เนื้อหาโดยครูเป็นผู้กำหนดลักษณะสำคัญของการสอนแบบบูรณาการ คือ เป็นการบูรณาการระหว่างความรู้ กระบวนการและการปฏิบัติ เป็นการบูรณาการระหว่างวิชาได้อย่างกลมกลืน เป็นการบูรณาการระหว่างสิ่งที่เรียนกับชีวิตจริง เป็นการบูรณาการเพื่อจัดความซ้ำซ้อนของเนื้อหาต่าง ๆ เป็นการบูรณาการให้เกิดความสัมพันธ์กันระหว่างความคิดรวบยอดของวิชาต่าง ๆ เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ที่มีความหมาย

การจัดการเรียนการสอนในการเขียนแผนการสอนของครูผู้สอนแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ การบูรณาการภายในวิชา มีจุดเน้นอยู่ภายในวิชาเดียวกันอาจนำวิชาต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กันมาบูรณาการกันเองของวิชานั้นและไม่แยกหรือขยายไปกับวิชาอื่น การบูรณาการระหว่างวิชา มีจุดเน้นอยู่ที่การนำวิชาอื่นเข้าเชื่อมโยงด้วยกัน ตั้งแต่ ๒ วิชาขึ้นไป โดยภายใต้หัวข้อเดียวกันว่าวิชาใดที่สามารถ

^๔ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน), หลักการศึกษาของพระพุทธเจ้า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๗ - ๔๘.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “การศึกษา : พัฒนาการ หรือบูรณาการ”, ๒๑ สิงหาคม ๒๕๕๓,

นำเข้ามาบูรณาการด้วยกันได้ ไม่จำเป็นว่าต้องทุกวิชาหรือทุกกลุ่มประสบการณ์เข้าด้วยกันหรืออาจครบทุกวิชาหรือทุกกลุ่มประสบการณ์ก็ได้”^๖

ศาสตราจารย์ บัณฑิต ได้กล่าวถึงการบูรณาการไว้ว่า “ความสมบูรณ์เป็นสิ่งจำเป็นและพึงประสงค์ยิ่งในชีวิตของมนุษย์ทุกคน โดยเฉพาะด้านการเรียนการสอน วิธีการสอนที่จะช่วยฝึกให้ผู้เรียน คิดได้ คิดเป็น และแก้ปัญหาเป็นจะช่วยก่อให้เกิดบูรณาการขึ้น เมื่อเค็กรู้จักวิธีแก้ปัญหา เขาจะนำติดตัวไปใช้”^๗

กระทรวงศึกษาธิการ ได้กล่าวถึงลักษณะการจัดการเรียนรู้ “แบบบูรณาการไว้ ๔ ประการ คือ ๑) การบูรณาการแบบผู้สอนคนเดียว ครูผู้สอนสามารถจัดการเรียนรู้ โดยเชื่อมโยงสาระการเรียนรู้ต่าง ๆ กับหัวข้อเรื่องที่สอดคล้องกับชีวิตจริงหรือสาระที่กำหนดขึ้นมา เช่น เรื่องสิ่งแวดล้อม น้ำ เป็นต้น ครูสามารถเชื่อมโยงสาระและกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสาระต่าง ๆ เช่น การอ่าน การเขียน การคิดคำนวณ การคิดวิเคราะห์ต่าง ๆ ทำให้ผู้เรียนได้ใช้ทักษะและกระบวนการเรียนรู้ไปแสวงหาความรู้ความจริงจากหัวข้อเรื่องที่กำหนด ๒) การบูรณาการแบบคู่ขนาน มีครูผู้สอนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปร่วมกันจัดการเรียนการสอนโดยอาจยึดหัวข้อเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แล้วบูรณาการเชื่อมโยงแบบคู่ขนาน เช่น ครูคนหนึ่งสอนวิทยาศาสตร์ เรื่องเงา ครูอีกคนหนึ่งอาจสอนคณิตศาสตร์ เรื่องการวัดระยะทาง โดยการวัดเงา คิดคำนวณในเรื่องเงาในช่วงเวลาต่าง ๆ หรือครูคนอื่นอาจให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ศิลปะเรื่องเทคนิคการวาดรูปที่มีเงา ๓) การบูรณาการแบบสหวิทยาการเป็นนำเนื้อหาจากหลายกลุ่มสาระมาเชื่อมโยงเพื่อจัดการเรียนรู้ ซึ่งโดยทั่วไปครูผู้สอนมักจัดการเรียนการสอนแยกตามรายวิชาหรือกลุ่มวิชา แต่ในบางเรื่องครูผู้สอนจัดการเรียนการสอนร่วมกันในเรื่องเดียวกัน เช่น วันสิ่งแวดล้อมของชาติ ครูสอนภาษาไทยได้จัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ภาษา คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ครูผู้สอนวิทยาศาสตร์จัดกิจกรรมค้นคว้าเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ครูผู้สอนสังคมศึกษาให้ผู้เรียนค้นคว้าหรือทำกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและครูผู้สอนสุขศึกษาอาจให้จัดกิจกรรมเกี่ยวกับการรักษาสิ่งแวดล้อมให้ถูกสุขลักษณะ ๔) การบูรณาการแบบโครงการ ครูผู้สอนสามารถจัดการสอนบูรณาการเป็นโครงการ โดยผู้เรียนและครูผู้สอนร่วมกันสร้างสรรค์โครงการขึ้น โดยใช้เวลาเรียนต่อเนื่องกันได้หลายชั่วโมง ด้วยการนำเอาจำนวนชั่วโมงของวิชาต่าง ๆ ที่ครูผู้สอนเคยแยกกันสอนนั้นมารวมเป็นเรื่องเดียวกัน มีเป้าหมายเดียวกัน

^๖ เลิศชาย ปานमुख, “การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ”, ๑๐ สิงหาคม ๒๕๕๓,

<<http://www.banprak-nfe.com/webboard/index.php?topic>> (10 August 2010)

^๗ ศาสตราจารย์ บัณฑิต, หนังสือความรู้สำหรับครูเรื่องบูรณาการ, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๓.

ในลักษณะของการสอนเป็นทีม เรียนเป็นทีมในกรณีที่ต้องการเน้นทักษะบางเรื่องเป็นพิเศษ ครูผู้สอนสามารถแยกกันสอนได้ เช่น กิจกรรมเข้าค่ายดนตรี กิจกรรมเข้าค่ายภาษาอังกฤษ เป็นต้น”^๔

วัฒนาพร ระงับทุกข์ “ประโยชน์ของการสอนแบบบูรณาการมี ๕ ประการ คือ ๑) เป็นการเรียนรู้อย่างมีความหมาย ผู้เรียนสามารถจำความรู้ได้นาน ซึ่งเริ่มด้วยการทบทวนความรู้เดิมและประสบการณ์เดิมของผู้เรียน ๒) ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญาและสังคมเป็นการพัฒนาทุกด้าน ๓) ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมตามประสบการณ์ชีวิตของตนและเป็นประสบการณ์ในชีวิตจริงของผู้เรียน ๔) ผู้เรียนได้ฝึกทักษะต่างๆ ซ้ำกันหลายครั้งโดยไม่เบื่อหน่าย ๕) ผู้เรียนได้พัฒนาความถนัดสูง คิดไตร่ตรอง คิดอย่างมีวิจารณญาณ คิดแก้ปัญหา คิดริเริ่มสร้างสรรค์ ๖) ผู้เรียนได้ฝึกทักษะการทำงานกลุ่มตั้งแต่สองคนขึ้นไปจนถึงเพื่อนในชั้นเรียน ตามที่กำหนดในกิจกรรมเพื่อพัฒนาทักษะมนุษยสัมพันธ์ ๗) ผู้เรียนจะได้สร้างจินตนาการตามเรื่องที่กำหนด เป็นการเรียนรู้ตามธรรมชาติ เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การเมือง วิถีชีวิต ผสมผสานกันไป อันเป็นสภาพจริงของชีวิต ๘) ผู้เรียนจะได้สร้างจินตนาการตามเรื่องที่กำหนด เป็นการเรียนเกี่ยวกับตัวเรา บ้าน ครอบครัว ชุมชน ประเทศไทย ประเทศเพื่อนบ้านและโลก ตามระดับความซับซ้อนของเนื้อหาและสติปัญญาของผู้เรียน ๙) ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างมีความสุข สนุกสนาน เห็นคุณค่าของงานที่ทำและงานที่ไปเสนอต่อเพื่อน ต่อชุมชน ทำให้เกิดความตระหนัก เห็นความสำคัญของการเรียนรู้ด้วยตนเอง”^๕

ลาติซาเบล และคณะ (Lardizabal and others) ได้นำเสนอถึงการสอนแบบบูรณาการต้องยึดหลักสำคัญที่ว่า “แกนกลางของประสบการณ์อยู่ที่ความต้องการของผู้เรียนและประสบการณ์ในการจัดหน่วยการเรียนรู้จัดเป็นหน่วยการเรียนรู้ ดังนี้ คือ ๑) เนื้อหาวิชา (Subject - matter unit) เป็นการเน้นเนื้อหาในตำรา หรือหัวข้อเรื่องต่าง ๆ หลักการหรือสิ่งแวดล้อม เช่น เรื่องน้ำ อากาศ เป็นต้น ๒) หน่วยความสนใจ (Center of interest unit) จัดเป็นหน่วยขึ้นโดยมีพื้นฐานที่ความสนใจและความต้องการหรือจุดประสงค์เด่น ๆ ของผู้เรียน ๓) หน่วยสร้างเสริมประสบการณ์

^๔ กระทรวงศึกษาธิการ, หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖.

^๕ วัฒนาพร ระงับทุกข์, แผนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๒), หน้า ๕๐.

(Integrative experience unit) เป็นการรวบรวมประสบการณ์มีจุดเน้นอยู่ที่ผลการเรียนรู้และสามารถนำไปสู่การปรับพฤติกรรม การปรับตัวของผู้เรียนได้”^{๑๑}

UNESCO-UNEP ได้ให้ทิศทางการบูรณาการเกี่ยวกับ “การเรียนการสอนไว้ ๒ แบบ คือ ๑) แบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary) ได้แก่การสร้างเรื่อง (theme) มาแล้วนำความรู้จากวิชาการต่าง ๆ มาโยงสัมพันธ์กับหัวเรื่องนั้น ซึ่งบางครั้งเราอาจเรียกวิธีบูรณาการแบบนี้ว่า สหวิทยาการแบบหัวข้อ (Thematic interdisciplinary studies) หรือการบูรณาการที่เน้นการนำไปใช้เป็นหลัก (Application – first approach) ๒) แบบพหุวิทยาการ (Multidisciplinary) คือ การนำเรื่องที่ต้องการจะจัดให้เกิดการบูรณาการไปสอดแทรก (Infusion) ไว้ในวิชาต่าง ๆ ซึ่งบางครั้งเราอาจเรียกการบูรณาการแบบนี้ว่า การบูรณาการที่เน้นเนื้อหาวิชาเป็นหลัก (Discipline-first approach)”^{๑๒}

วสิน อินทสระ กล่าวถึงพุทธวิธีในการสอนไว้ว่า “วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอนพุทธบริษัท คือ ภิกขุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือบุคคลทั่วไปทั้งเทวดาและมนุษย์ ตามพระนามที่ได้รับยกย่องว่า “สตถา เทวมนุสฺसानิ” (ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย) พุทธวิธีที่ทรงสอนนั้นมีมาก แต่จะนำเสนอเพียง ๕ วิธี คือ ๑) ทรงสอนด้วยวิธีเอียงสลับขณะ คือ ทรงแสดงยืนชันไปข้างเดียว เช่น ความดีมีผลเป็นสุข ความชั่วมีผลเป็นทุกข์ หรือกุศลเป็นสิ่งที่ควรบำเพ็ญ อกุศลเป็นสิ่งที่ควรละ ๒) ทรงสอนด้วยวิธีวิภักดิ์ขณะ คือ ทรงแยกประเด็นให้ชัดเจน เช่นครั้งหนึ่งอภยราชกุมารทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “พระคณาตตรัสพระวาจานันไม่เป็นที่พอใจของคนอื่นบ้างหรือไม่” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ปัญหานี้จะกล่าวตอบโดยส่วนเดียวมิได้ (ต้องแยกตอบ)” พระวาจาทรงกล่าวแก่อภยราชกุมาร สรุปใจความสำคัญว่า “วจาใดที่ไม่จริง ไม่มีประโยชน์จะเป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่นหรือไม่ ก็ไม่ตรัสพระวาจานั้น ส่วนวจาใดที่จริง มีประโยชน์ จะเป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่นหรือไม่ก็ตาม ก็ทรงเลือกกาลเวลาตรัสพระวาจานั้น” ๓) ทรงสอนโดยวิธีปฏิญญาลักษณะ คือ ทรงถามย้อนเสียก่อนแล้วจึงตรัสสอน ซึ่งเมื่อมีผู้ตั้งคำถาม เราอาจจะถามย้อนในสิ่งที่มองเห็นง่าย ๆ เช่น เมื่อมีคนถามว่ากรรมที่บุคคลทำแล้วก่อนให้ผลอยู่ที่ใด อาจจะถามย้อนว่ามะม่วงที่เราปลูกไว้ก่อนมีผล ผลมันอยู่ที่ใด ๔) ทรงสอนโดยวิธีอุปนัยลักษณะ คือ พักปัญหาไว้ไม่ทรงพยากรณ์ คือ ไม่ทรงตอบเรื่องนั้น เพราะทรงเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ หรือยังไม่ถึงเวลาที่จะรู้ เช่น เรื่องพระมาลุงกษะทูลถามเรื่องโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง ชีพกับสรีระเป็นอันเดียวกันหรือ

^{๑๑}Lardizabal, Amparo S. and others, *Methods and Principles of Teaching*, (Quezon City : A Lemer-Phoenix, 1970), p. 142.

^{๑๒}UNESCO-UNEP, *An Environmental Education Curriculum for Secondary School*, (Paris : UNESCO, 1994), p. 51.

คนละอย่าง เป็นต้น ทรงนั่งเฉยไม่ตอบ แต่ทรงชี้แจงให้พระมาลากยจะเข้าใจว่า เรื่องทุกข์ซึ่งเผชิญหน้า มนุษย์อยู่เป็นปัญหาเร่งด่วนที่ต้องรู้ก่อน เปรียบเหมือนคนที่ถูกถูกรอบยาพิษ ควรรีบชวนช่วย รักษาแผลให้หายดีกว่ามัวสนใจเรื่องว่าใครเป็นคนยิงถูกร ๕) ทรงสอนโดยวิธีอุปมาลักษณะ คือ ทรงสอนแบบเปรียบเทียบ เช่นทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผ้ากาสีมีลักษณะ ๓ อย่างคือสีงาม สัมผัสนุ่มดี ราคาแพง ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นผ้าใหม่ หรือกลางเก่ากลางใหม่ หรือเก่า เมื่อเก่าแล้วคนก็นิยมนำไปห่อรัตนะ หรือห่อของหอม ฉันทใด ทำนองเดียวกันภิกษุบางรูปไม่ว่าจะเป็นภิกษุใหม่หรือปูนกลางหรือเป็นเถระ มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ (๑) เป็นผู้ที่มีศีล มีธรรมงาม (เท่ากับสีงามของภิกษุ) (๒) เป็นผู้ให้ประโยชน์สุขแก่ผู้คบหาสมาคม (เท่ากับสัมผัสนุ่มของภิกษุ) (๓) ทำให้ปัจจัยที่หายกลววยมีอานิสงส์มาก (เท่ากับราคาแพงหรือราคาของภิกษุ) พระพุทธองค์ทรงเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ให้ทำตนเช่นผ้ากาสี อย่าทำตนเป็นเช่นผ้าเปลือกไม้”^{๑๒}

สนิท ศรีลำแดง ได้กล่าวถึงการสอนของพระพุทธเจ้าไว้ว่า “ผู้สอนธรรมควรตั้งอยู่ในธรรม ที่ตนสอน การสอนจึงจะบรรลุผล ทรงดำหนิผู้สอนที่เรียกว่าครูที่มีความรู้ดีแล้ว ไม่สอนใครนั้นว่า เป็นมังจริยะ (หวงวิชา) อีกด้วย ในการสอนพระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงเรื่องต่าง ๆ ดังนี้ ๑) สิ่งที่ทรงนำมาสอน เนื้อหาวิชามีหลากหลายวิชา เช่น วิชานิติศาสตร์ เกี่ยวกับวินัย เป็นต้น วิชารัฐศาสตร์ ว่าด้วยการปกครองตั้งที่มีมาในพระสูตรต้นตอปฏิญญา วิชาจิตวิทยา ว่าด้วยความคิดของคนแต่ละกลุ่มที่มีพฤติกรรมไม่เหมือนกัน เช่นกลุ่มดำ กลุ่มเขียว กลุ่มแดง กลุ่มขาว กลุ่มขาว เป็นต้น วิชาวิทยาศาสตร์ ว่าด้วยธรรมชาติต่าง เช่น ความรู้เรื่องขันธ ๕ ไตรลักษณ์ อายุตนะ ๑๒ นิยาม ๕ เป็นต้น ๒) การจัดลำดับเนื้อหา เช่น การลำดับเนื้อหาตามแนวอนุพัพพิศถา การจัดลำดับเนื้อหาแบบอริยมรรค การจัดลำดับเนื้อหาแบบอริยสัจ เป็นต้น ๓) ตัวผู้เรียน ทรงมีเจตนาเพื่อฝึกคนให้เป็นอารยชน ได้แก่ ความเป็นผู้สูงส่งทางด้านความรู้ เป็นต้น ๔) บรรยากาศที่ทรงเลือกใช้ เช่น พระพุทธองค์ทรงมีพุททกิจ ๕ ประการ เลือกเวลาสถานที่และบรรยากาศที่อำนวยความสะดวกการสอน เป็นต้น ๕) ลีลาการสอน ทรงประกอบพร้อมไปด้วยมหาบุรุษ ๓๒ ประการ มีพระบุคลิกลีลาทุกประการ ทรงมีลีลาการสอน ๔ ประการ คือ สนทนสุสนา (แจ่มแจ้ง), สมาทปนา (จงใจ), สมุทเทศนา (แก้แค้น) และ สมบุพหุสนา (ร่าเริง) ๖) วิธีการสอน ทรงสอนตามที่ทรงรู้ทรงเห็นจริง (อภิถุณยา ฆมมเทศนา ทรงสอนมีเหตุมีผล (สนิทานเทศนา) ทรงสอนให้เกิดผล (สปปาฏิหาริยฆมมเทศนา) เป็นต้น พระพุทธองค์ทรงมีวิธีการหลายวิธี เช่น ทรงสอนแบบบรรยาย ทรงสอนแบบถามตอบ ทรงสอนแบบอุบายโกศล ทรงสอนโดยวิธีใช้ตัวอย่าง

^{๑๒}วคิน อินทสระ, พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมื่อดทราย, ๒๕๔๕), หน้า ๕๓.

ประกอบ เช่น การเทียบเคียง การยกอุปมา การยกนิทานมาเล่าประกอบ ทรงสอนแบบวิธีวิถีชีวิตทาง
ทรงสอนโดยวิธีการทดลอง”^{๑๑}

แสง จันทร์งาม “พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอดพระองค์หนึ่งในบรรดาพระคุณสมบัติของ
พระองค์นั้น มีอยู่ ๒ ประการที่บอกถึงความเป็นครูโดยตรงคือ อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ ทรงเป็นสารถิ
ผู้ฝึกคนที่ไม่มีผู้เทียมเท่า สดฺดา เทวมนุสฺसानํ เป็นครูของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย ทรงสามารถ
สอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมคาและสามารถสอนให้
ผู้ฟังรู้ถึงขั้นอริยสัจจะ และเกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้ การศึกษาพระคุณสมบัติ
และวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า จึงเท่ากับเป็นการศึกษาตามหลักพุทธศาสตร์ และเราอาจจะได้
หลักการบางอย่าง เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในหลักการศึกษของเราในปัจจุบันก็ได้ พระพุทธองค์ทรง
สอนด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น วิธีการสอน ๓ แบบ (ปาฏิหาริย์ ๓ คือ แบบอาเทศนาปาฏิหาริย์ แบบ
อนุสาสนีปาฏิหาริย์ แบบการตอบปัญหา) และทรงใช้เทคนิคต่าง ๆ ในการสอน เช่น อารมณฺ์ชั้น
อารมณฺ์กัถว เป็นต้น”^{๑๒}

สุเชาวน์ พลอยชุม ให้ทัศนะถึงลักษณะและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าปรากฏอยู่ใน
พระสูตรต่าง ๆ หลายพระสูตรซึ่งแสดงให้เห็นว่า “พระพุทธองค์ทรงมีวิธีการสอนหลากหลายวิธี
ตามความเหมาะสมแก่บุคคลผู้รับการสอน เช่น สอนด้วย วิธีเทศนา วิธีสนทนา วิธีอุปมาอุปไมย วิธีเล่า
เรื่องสาธก (ชาดก) วิธีใช้อุปกรณ์ วิธีใช้เหตุการณ์จริง วิธีแสดงฤทธิ์ เป็นต้น แต่ทุกวิธีการดำเนินไป
ภายใต้หลักการสำคัญ ๓ ประการ ดังปรากฏในโคตมสูตร คือ ๑) สอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้ถึงเห็นจริงใน
สิ่งที่ควรรู้ควรเห็น (อภิญฺญา) ๒) สอนอย่างมีเหตุผล เพื่อให้ผู้ฟังไตร่ตรองเห็นตามได้ (สนิทาน)
๓) สอนในสิ่งที่ผู้ฟังสามารถนำไปปฏิบัติและได้รับผลจริงตามควรแก่การปฏิบัติ (สัปปาฏิหาริยะ)
หลักการ ๓ ประการนี้ จึงถือได้ว่าเป็นหลักการสอน หรือปรัชญาการสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งทรง
ใช้เป็นหลักในการสอนของพระองค์มาโดยตลอด และถือได้ว่าเป็นหลักการสอนของ
พระพุทธศาสนา”^{๑๓}

^{๑๑} สนิท ศรีสำแดง, พระพุทธศาสนากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒๔.

^{๑๒} แสง จันทร์งาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๐), หน้า ๒๑.

^{๑๓} สุเชาวน์ พลอยชุม, พุทธปรัชญาในพระสูตรต้นตปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
บางกอกบลิ๊ก, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗.

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมวงษ์ แปลงประสพโชค ได้ทำวิจัยเรื่อง “การสอนคณิตศาสตร์บูรณาการกับภาษาอังกฤษในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ - ๖” ซึ่งเน้นศึกษาการสนทนาภาษาอังกฤษ การรู้คำศัพท์ ทักษะการคิดคำนวณ การคิดและแก้ปัญหา การแก้โจทย์ปัญหาและเขาวงกตปัญหาด้านคณิตศาสตร์ โดยใช้ภาษาอังกฤษเป็นเครื่องมือสื่อสารเสนอเรื่องราว และโจทย์ปัญหาทางคณิตศาสตร์ มีครูสองคน คือ ครูภาษาอังกฤษทำหน้าที่ฝึกการสนทนาและอธิบายทำความเข้าใจคำสั่งและทำความเข้าใจ โจทย์ปัญหา ครูคณิตศาสตร์ทำหน้าที่ฝึกการคิดและแก้ปัญหา แผนการทดลองเป็นแบบกลุ่มเดี่ยว ทดสอบหลังเรียนเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยกับเกณฑ์ ๕๐% ของคะแนนเต็มด้วยการทดสอบค่า t ที่ระดับนัยสำคัญ .๐๕ ใช้กลุ่มตัวอย่างชั้นเรียนละ ๓๐ คน โดยสุ่มจากนักเรียนในโครงการ ๖๐๐ คน ทดลองนาน ๘๐ ครั้ง ๆ ละ ๓๐ นาที

ผลการทดลอง พบว่า คะแนนผลสัมฤทธิ์ของวิชาภาษาอังกฤษด้านการสนทนาของนักเรียนระดับชั้น ป. ๑, ๒, ๔ และ ๖ สูงกว่าเกณฑ์ ๕๐% คะแนนผลสัมฤทธิ์ของวิชาภาษาอังกฤษด้านการรู้คำศัพท์ของนักเรียนระดับชั้น ป.๑, ๒ และ ๔ สูงกว่าเกณฑ์ ๕๐% คะแนนผลสัมฤทธิ์ของวิชาคณิตศาสตร์ด้านการคิดคำนวณของนักเรียนทุกระดับชั้นสูงกว่าเกณฑ์ ๕๐% คะแนนผลสัมฤทธิ์ของวิชาคณิตศาสตร์ด้านการคิด และแก้ปัญหาของนักเรียนระดับชั้น ป. ๑, ๒ และ ๔ สูงกว่าเกณฑ์ ๕๐% คะแนนผลสัมฤทธิ์ของวิชาคณิตศาสตร์ ด้านการแก้โจทย์ปัญหาของนักเรียนระดับชั้น ป. ๑, ๒ และ ๔ สูงกว่าเกณฑ์ ๕๐% คะแนนผลสัมฤทธิ์ของเขาวงกตปัญหาคณิตศาสตร์ของนักเรียนระดับชั้น ป. ๔ สูงกว่าเกณฑ์ ๕๐% อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ยกเว้นระดับชั้น ป. ๑ และ ๓ ต่ำกว่าเกณฑ์ ๕๐% อย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ส่วนระดับชั้น ป.๒, ๕ และ ป.๖ สูงกว่าเกณฑ์ ๕๐ % อย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

นักเรียนในกลุ่มทดลองมีเจตคติที่ดีต่อการเรียนคณิตศาสตร์บูรณาการกับภาษาอังกฤษชอบเรียนมาก และต้องการเรียนต่อไปอีก ครูที่สอนนักเรียนในกลุ่มทดลองมีเจตคติที่ดีต่อการสอนคณิตศาสตร์บูรณาการกับภาษาอังกฤษเห็นว่าเด็กชอบเรียนและต้องการให้มีโครงการนี้ต่อไปอีก

ผู้ปกครองของนักเรียนในกลุ่มทดลองมีเจตคติที่ดีต่อการให้เด็กเรียนในโครงการคณิตศาสตร์บูรณาการกับภาษาอังกฤษ เห็นว่าเด็กชอบเรียน และต้องการให้มีโครงการนี้ต่อไป^{๑๖}

^{๑๖} ผศ.ดร. สมวงษ์ แปลงประสพโชค, “การสอนคณิตศาสตร์บูรณาการกับภาษาอังกฤษในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ - ๖”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สถาบันราชภัฏพระนคร), ๒๕๔๔, ๑๓๐ หน้า.

นายสว่าง วงศ์ฟ้าเลื่อน ได้ทำวิจัยเรื่อง “การบูรณาการสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช ๒๕๔๔” ผลการวิจัยพบว่า หลักการและวิธีการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ คือ กระบวนการ ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยให้เนื้อหาวิชาต่าง ๆ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเข้าด้วยกัน โดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอน ผู้เรียนได้เรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง ซึ่งมีครูเป็น ผู้ชี้แนะแนวทางให้กับผู้เรียนและประสบการณ์ต่าง ๆ ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างสมดุลทั้ง ด้านความรู้ ความเข้าใจ เจตคติ ทักษะ และสามารถแก้ปัญหาที่ประสบในชีวิตประจำวันได้ หลังการ ทดลองพบว่า การนำเอาหลักการและวิธีการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการดังกล่าวมา ประยุกต์ใช้ในการออกแบบหน่วยบูรณาการสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในลักษณะของการบูรณาการภายในวิชา โดยครูผู้สอนคนเดียวสามารถทำได้ และช่วยให้ผลการเรียนรู้มีประสิทธิภาพตาม เกณฑ์ที่กำหนด ๘๐/๘๐ คือ เท่ากับ ๘๕.๐๐/๘๐.๘๔ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน โดยรวม สูงขึ้นเฉลี่ยเท่ากับ ๘๐.๘๔ เมื่อเปรียบเทียบเจตคติของนักเรียนต่อวิชาพระพุทธศาสนา ระหว่างก่อนเรียนกับหลังเรียนพบว่า หลังเรียนนักเรียนมีเจตคติต่อวิชาพระพุทธศาสนาสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมี นัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .๐๑

รพีพรรณ โขพุทธา ได้ศึกษาแนวคิดเรื่อง “การศึกษาแนวความคิดเรื่องเจตนาในพระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นบูรณาการสำหรับปัญหาเรื่อง เจตนาในกฎหมายไทย” ผลการวิจัย พบว่า แนวคิดเรื่องเจตนาในพุทธศาสนาเป็นแนวคิดแบบองค์รวมที่มองความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับกายของมนุษย์ว่า การกระทำของมนุษย์ล้วนเกิดจากเจตนาภายในใจเป็นเบื้องต้น ซึ่งการคิดปรุงแต่งภายในจิตใจนั้นมีมูลเหตุที่เป็นได้ทั้งสิ่งที่ดีงาม (กุศลมูล) และสิ่งที่ชั่วร้าย (อกุศลมูล) โดยมนุษย์นำมูลเหตุต่าง ๆ มาคิดปรุงแต่งขึ้นภายในจิตใจก่อน แล้วจึงจะแสดงออกมาเป็นการกระทำทางกายหรือทางวาจา ดังนั้นทางพุทธศาสนา จึงถือว่าการคิดในใจก็เป็นกรรม คือ การกระทำ แม้ยังไม่ส่งผลต่อสังคมแต่ก็มีผลต่อตัวผู้ประกอบมโนกรรมส่วนแนวคิดเรื่องเจตนาในทางกฎหมาย เป็นการมองแบบแยกส่วน โดยมองว่าเจตนาในการเคลื่อนไหวนี้อัตว์ร่างกายเป็นเจตนาส่วนหนึ่ง และเจตนาร้าย เป็นอีกส่วนหนึ่ง ประกอบกับนักกฎหมายปัจจุบันถือว่ากฎหมายไทยเป็นระบบลายลักษณ์อักษร จึงต้องตีความตามตัวอักษรทำให้ปฏิเสธแนวคิดเรื่องเจตนาร้าย ด้วยเห็นว่าเป็นเรื่องถ้าสมมุติ จึงทำให้เกิดปัญหาในการพิสูจน์เจตนาที่แท้จริงในใจของผู้กระทำความผิด ส่งผลให้วินิจฉัยความรับผิดชอบของผู้กระทำผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง

การบูรณาการแนวคิดเรื่องเจตนาในพุทธศาสนาแก้ปัญหาเรื่องเจตนาในกฎหมายไทย จึงเป็นการนำองค์ความรู้เรื่องกระบวนการทำงานของจิต แนวทางพิจารณาวินิจฉัยผลของการกระทำที่สอดคล้องตามหลักกรรมและการนำหลักทางจริยธรรมเรื่องอกุศลกรรมบถ ซึ่งเป็นแนวทาง

สำหรับปฏิบัติในสังคมเช่นเดียวกับกฎหมาย มาช่วยเติมเต็มและแก้ปัญหาเรื่องการพิสูจน์และการวินิจฉัยเจตนาในทางกฎหมายได้ การวิจัยดังกล่าว จึงเป็นประโยชน์แก่นักกฎหมาย ในการทำความเข้าใจหลักกฎหมายเรื่องกรรมเป็นเครื่องที่เจตนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ช่วยให้สามารถกำหนดตำแหน่งของเจตนา ลงในองค์ประกอบของการกระทำได้อย่างถูกต้องแม่นยำ เพื่อนำไปสู่การวินิจฉัยลงโทษ ผู้กระทำความผิดด้วยความยุติธรรมอย่างแท้จริง”^{๑๗}

ไพธิน กาญจนภานุพันธ์ ได้วิจัยเรื่อง “การจัดการเรียนการสอน โดยบูรณาการเนื้อหา การพัฒนาการสอนภาษาอังกฤษใน โรงเรียนมัธยมศึกษา” ซึ่งผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายในการวิจัยเพื่อ ศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนการสอนภาษาอังกฤษ โดยบูรณาการเนื้อหาจากรายวิชาต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การเรียนรู้ภาษาในระดับมัธยมศึกษา ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการจัดการเรียนการสอน โดยการบูรณาการเนื้อหาต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การเรียนรู้ภาษาอังกฤษ (CBI) มีขั้นตอนดังนี้ คือ ๑) เพื่อสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนในระดับชั้นที่สอน ๒) เพื่อคัดเลือกเนื้อหาาร่วมกัน ของครูผู้สอน ๓) เพื่อสอบถามความสนใจของผู้เรียนเกี่ยวกับเนื้อหาที่เลือก ๔) เพื่อกำหนดทักษะ กิจกรรมเนื้อหา ในการจัดทำแผนการสอน ผลจากการดำเนินการทั้ง ๔ ขั้นตอน พบว่า นักเรียนส่วนมากมีความ พอใจวิธีการสอนแนว CBI เนื่องจากได้บูรณาการความรู้ และนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้”^{๑๘}

พิชญ์ เศษไค ศึกษาเรื่อง “การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและเจตคติต่อสิ่งแวดล้อมของ ผู้เรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ที่เรียนวิชาสังคมศึกษา โดยการสอนแบบบูรณาการที่ใช้เทคนิคการ พัฒนาแบบยั่งยืน” กลุ่มทดลอง และกลุ่มควบคุมมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนแตกต่างกัน อย่างไม่มี นัยสำคัญทางสถิติ กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีเจตคติต่อสิ่งแวดล้อมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ทางสถิติที่ระดับ .๐๕ โดยกลุ่มทดลองมีเจตคติต่อสิ่งแวดล้อมสูงกว่ากลุ่มควบคุม”^{๑๙}

^{๑๗}นางสาวรพีพรรณ โชพุทธา, “การศึกษาแนวความคิดเรื่องเจตนาในพระพุทธศาสนาใน ฐานะเป็นบูรณาการสำหรับปัญหาเรื่อง เจตนาในกฎหมายไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, ๑๕๐ หน้า.

^{๑๘}ไพธิน กาญจนภานุพันธ์, “การจัดการเรียนการสอน โดยบูรณาการเนื้อหา การพัฒนาการ สอนภาษาอังกฤษใน โรงเรียนมัธยมศึกษา”, รายงานการวิจัย ศศค., (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์), ๒๕๔๕, ๑๐๐ หน้า.

^{๑๙}พิชญ์ เศษไค, “การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและเจตคติต่อสิ่งแวดล้อมของผู้เรียนชั้น มัธยมศึกษาปีที่ ๑ ที่เรียนวิชาสังคมศึกษาโดยการสอนแบบบูรณาการที่ใช้เทคนิคการพัฒนาแบบยั่งยืน”, ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร), ๒๕๔๐, ๑๗๔ หน้า.

เกษรา เฉยงาม ได้ศึกษาเรื่อง “ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ที่ได้รับการสอนแบบบูรณาการและการสอนแบบร่วมมือ ด้วยเทคนิค เอส ที เอ ดี (STAD) ที่เรียนเรื่องมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม” ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนที่เรียนด้วยการสอนแบบบูรณาการกับนักเรียนที่เรียนด้วยการสอนแบบร่วมมือ มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑ โดยนักเรียนที่เรียนด้วยการสอนแบบบูรณาการมีค่าเฉลี่ยของผลต่างของคะแนนแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนแตกต่างจากการเรียนด้วยการสอนแบบร่วมมือด้วยเทคนิค เอส ที เอ ดี”^{๒๐}

พรนิภา สมาเอี่ยม ได้ศึกษาเปรียบเทียบเรื่อง “ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษาและความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โดยการสอนแบบบูรณาการ ตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ กับตามแนวคู่มือครู” ผลการศึกษาพบว่า มีความแตกต่างกันระหว่าง ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษาของนักเรียนกลุ่มที่สอนแบบบูรณาการตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ กับกลุ่มที่สอนแบบบูรณาการ ตามแนวคู่มือครู อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑”^{๒๑}

ฟอร์ด (Ford) ได้ทำการศึกษาเพื่อทดสอบผลของการบูรณาการเทคนิคหุปัญญาและการสอนเชิงแนวคิดที่บูรณาการที่มีการปรับปรุงผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ในโรงเรียนตั้งอยู่ในฐานทัพทหาร “โดยแบ่งนักเรียนออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งเข้าร่วมในชั้นเรียนที่สอนแบบดั้งเดิม และอีกกลุ่มหนึ่งเข้าร่วมในชั้นเรียนที่บูรณาการหุปัญญาเข้ากับการสอนเชิงแนวคิดที่บูรณาการในชั้นเรียน วิชาคณิตศาสตร์ ภาษาอังกฤษ และสังคมศึกษา ครู ๑ คน บูรณาการการสอนเชิงแนวคิดที่บูรณาการหุปัญญาเข้าในวิชาคณิตศาสตร์ ภาษาอังกฤษ และสังคมศาสตร์ ภายใต้การนิเทศของผู้ช่วยผู้บริหาร และหลังจากมีส่วนร่วมในการฝึกอบรมครูประจำการมา ๕ ครั้งเกี่ยวกับหุปัญญาและการสอนเชิงแนวความคิดที่บูรณาการแล้วใช้แบบทดสอบทักษะพื้นฐานของ

^{๒๐}เกษรา เฉยงาม, “การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ที่ได้รับการสอนแบบบูรณาการและการสอนแบบร่วมมือ ด้วยเทคนิค เอส ที เอ ดี (STAD) ที่เรียนเรื่องมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม”, ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร), ๒๕๔๖, ๑๖๘ หน้า.

^{๒๑}พรนิภา สมาเอี่ยม, “ศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษาและความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โดยการสอนแบบบูรณาการตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ กับตามแนวคู่มือครู”, ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร), ๒๕๔๕, ๑๒๕ หน้า.

รัฐไอโอวา เป็นแบบทดสอบทั้ง ๒ แบบ กับกลุ่มทดลองที่ใช้เวลา ๒๕ สัปดาห์ ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนในชั้นที่สอนแบบดั้งเดิมได้คะแนนในการทดสอบก่อนและหลังในวิชาการอ่านเพื่อความเข้าใจสูงกว่านักเรียนที่วิธีพหุปัญญา การสอนเชิงแนวคิดที่บูรณาการ ส่วนนักเรียนที่ใช้วิธีพหุปัญญา การสอนเชิงแนวคิดที่บูรณาการ ได้คะแนนในการทดสอบก่อนและหลังการทดลองของภาษาสูงกว่านักเรียนในชั้นที่สอนแบบดั้งเดิม แต่ไม่มีความแตกต่างดังกล่าว เมื่อพิจารณาในด้านเพศ กลุ่มชาติพันธุ์ หรือยศทางทหารของผู้ปกครองนักเรียน อย่างไรก็ตามการศึกษารังนี้พบว่า คะแนนของนักเรียนในแบบทดสอบทักษะเบื้องต้นของรัฐไอโอวาก่อน และหลังการทดลองได้รับผลจากยศทางทหารของผู้ปกครองและกลุ่มชาติพันธุ์ของนักเรียน บุตรนายทหารมีคะแนนทดสอบทักษะเบื้องต้นของรัฐไอโอวาทุกฉบับสูงกว่าอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งการทดสอบก่อนและหลังการทดลอง และนักเรียนผิวขาว ทำคะแนนได้สูงกว่านักเรียนที่ไม่ใช่ผิวขาว และนักเรียนหญิงทำคะแนนได้สูงกว่านักเรียนชาย แบบทดสอบทักษะเบื้องต้นของรัฐไอโอวาก่อนและหลังการทดลอง”^{๒๒}

เพลพส์ (Phelps) ได้ทำการศึกษาผลของการบูรณาการกิจกรรมการเชื่อมโยงและวิธีส่งเสริมการอ่านในการอ่านและการเขียนของนักเรียนระดับ ๘ ผลการวิจัยพบว่า “ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในการอ่านและเขียนของนักเรียนระดับ ๘ แตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ”^{๒๓}

โอเวน (Owen) ได้ทำการวิจัยเพื่อสำรวจความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการสอนแบบบูรณาการ วิชาวิทยาศาสตร์ประยุกต์ที่ใช้สอนกับนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ที่มีการประยุกต์หลักของเทคโนโลยี ผลการวิจัยพบว่า ร้อยละ ๖๗ ของนักเรียนมีความรู้สึกต่อการนำวิทยาศาสตร์มาใช้ได้ดีขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับการสอนวิทยาศาสตร์แบบดั้งเดิม นักเรียนร้อยละ ๗๑ ต้องการให้มีการจัดหลักสูตรการเรียนดังกล่าวในชั้นเรียน นักเรียนร้อยละ ๓๗ ขอมรับการจัดเนื้อหาวิทยาศาสตร์ประยุกต์มีประโยชน์ในชีวิตประจำวันและอนาคต นักเรียนร้อยละ ๘๐ มีความเข้าใจความคิดรวบยอดจากการสาธิตระหว่างวิชาคณิตศาสตร์และฟิสิกส์ นักเรียนร้อยละ ๔๗ สนใจในการเรียนวิทยาศาสตร์ สำหรับความคิดเห็นของครูที่ได้รับจากการออกแบบสอบถาม พบว่า การบูรณาการ

^{๒๒}Ford, D. Michael. “Study of the Effects of Implementation of Multiple Intelligence Techniques and Integrated Thematic Instruction on Seventh-grade Students”, Dissertation Abstracts International, 2000, p. 1728.

^{๒๓}Phelps, Robert. “The Effect of Integration Sentences Combing Activities and Guided Reading Procedures on the Reading and Writing Perfomance of English Grade Students”, Dissertation Abstracts International, 1979, p. 14.

วิชาชีววิทยาและเคมีควรมีการปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้นในการสอนในชั้นเรียน เพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน”^{๒๔}

เจอร์เรลล์ (Jerrell) ทำการศึกษาการบูรณาการทักษะภาษาอังกฤษ ในหลักสูตรธุรกิจศึกษาของโรงเรียนรัฐบาลระดับต่อจากชั้นมัธยมศึกษา ผลการวิจัยพบว่า “หลังจากการใช้วิธีบูรณาการเข้าไปแล้วทำให้ไม่มีผลเลย จากองค์ประกอบที่เลือกมาจาก ๓๓ องค์ประกอบ ดูเหมือนว่าจะมีผลกับวิธีบูรณาการในบางสถานการณ์ ในรายวิชาธุรกิจศึกษา มักจะใช้วิธีบูรณาการที่ไม่ขึ้นอยู่กับวิธีสอนเดี่ยว วิธีการบูรณาการทักษะภาษาอังกฤษเกิดขึ้นบ่อยมาก สำหรับครูในวิทยาลัยชุมชนแต่มากกว่าครูที่อยู่ในวิทยาลัยอาชีวะ การบูรณาการทักษะภาษาอังกฤษจะไม่ใช้วิธีสอนวิธีใดวิธีหนึ่ง ทักษะภาษาอังกฤษแต่ละทักษะนี้ จะทำให้เกิดการบูรณาการในหลักสูตรธุรกิจศึกษาหรือมากกว่าหนึ่งรายวิชา แต่ไม่ทำให้เกิดการบูรณาการในรายวิชาทุกรายวิชา ผลที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ทำให้ได้ทราบผลและรวมทั้งมีผลต่อการที่ทำให้ครูได้มีการเปลี่ยนแปลงยิ่งขึ้น”^{๒๕}

สรุปว่า จากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิธีการสอนแบบบูรณาการ พบว่า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นมีมากมายหลายวิธีด้วยกัน ตามประเภทของบุคคลทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีจริตแตกต่างกัน ๖ ประการ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น กล่าวโดยสรุปแล้วไม่ว่าพระพุทธองค์จะทรงสั่งสอนเริ่มต้นด้วยสัมมาทิฎฐิ (ปัญญา) ในอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือทรงสั่งสอนตามจริตของคน โดยสอนเรื่องทาน การให้ เป็นต้นก่อน หรือจะทรงสั่งสอนด้วยวิธีใดก็ตามย่อมรวมลงในทาน ศีล ภาวนา หรือศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งสิ้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญอยู่ที่การบำเพ็ญความคิดละเว้นความชั่ว และชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส สามารถทำให้ผู้เรียน (ผู้ศึกษา) และปฏิบัติตามบรรลุมรรคผลตามที่ตนปฏิบัติได้ ส่วนวิธีการสอนของนักปราชญ์ที่มีการสอนในศาสตร์และสาขาวิชาต่างๆ นั้น ได้นำวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ามาบูรณาการในด้านหลักสูตร เนื้อหา วิธีการสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จะได้นำความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตไปในทางที่ดี ประกอบอาชีพที่สุจริต วิธีการสอนของนักปราชญ์ดังกล่าว แม้จะไม่สามารถทำให้ผู้เรียนหลุดพ้นไปจากสังสารวัฏได้โดยตรง เพราะมุ่งเน้นการสอนวิชาชีพเป็นส่วนใหญ่ ต่อเมื่อได้นำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามา

^{๒๔} Owen, T.R. Applied Biology Chemistry Pilot Test Report, Portland : Nort west Regional Educational Laboratory, 4 (15), p. 11.

^{๒๕} Jerrell, Mark. “A Study of the Integration of English Skills in to the Business Educatrion Curriculum of Publice Post Secondary School,” Dissertation Abstracttion International. 40 (5), p. 6.

สอดแทรกในเนื้อหาวิชาการด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะในด้านศีลธรรมแล้วก็ทำให้ผู้เรียนเข้าถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาได้โดยการปฏิบัติตนตาม โอวาทของพระพุทธองค์

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๖.๑ ทำให้ทราบวิธีสอนแบบบูรณาการ
- ๑.๖.๒ ทำให้ทราบวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก
- ๑.๖.๓ ทำให้ทราบวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก
- ๑.๖.๔ ทำให้สามารถนำผลการวิจัยมาประยุกต์ใช้วงการการศึกษาทั่วไปได้

๑.๗ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

วิธีการสอนแบบบูรณาการ หมายถึง วิธีการสอนที่มีการนำเนื้อหาวิชาตั้งแต่ ๒ วิชามาสอนร่วมกันเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และเข้าใจในวิชาการนั้น ๆ ตามความเป็นจริง และสามารถนำความรู้นั้นไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุข

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก หมายถึง วิธีการสอนแบบต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนพระสาวกและพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และ อุบาสิกา ที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์หลักสำคัญในพระพุทธศาสนา โดยแบ่งออกเป็น ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

- พระวินัยปิฎก หมายถึง พระวินัย ประมวลสิกขาบท สำหรับพระภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ หรือ การแสดงพระธรรมเทศนาในลักษณะที่ตั้งเป็นข้อบังคับโดยส่วนใหญ่

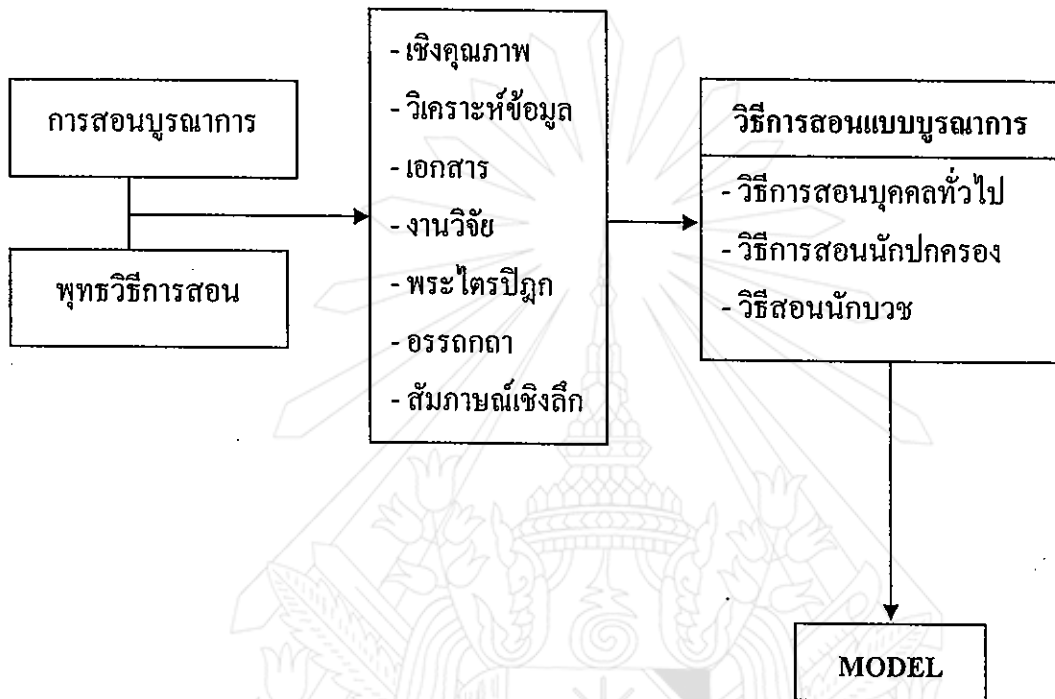
- พระสุตตันตปิฎก หมายถึง ประมวลคำสอนพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรม และเรื่องราวต่าง ๆ หรือ ไวยาหารเทศนา คือ การแสดงธรรมยกย่ำสำนวนให้เหมาะสมแก่จริต อธิษาศัยของผู้ฟัง

- พระอภิธรรมปิฎก หมายถึง ประมวลหลักธรรมและคำอธิบายในรูปหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์และบุคคล หรือ การแสดงธรรมเฉพาะประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งเป็นธรรมะชั้นสูงไม่เกี่ยวข้องกับท้องเรื่องหรือไวยาหาร

วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก หมายถึง วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงนำเอาหลักวิชาการ หรือศาสตร์ต่าง ๆ หรือหลักธรรมต่าง ๆ ที่เป็นหน่วยย่อย ๆ ที่สัมพันธ์อิงอาศัยกันเข้ามารวมกันอย่างกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวและทรงสอนให้ผู้เรียนมีความรู้ครบถ้วนสมบูรณ์ในเนื้อหาวิชา พระองค์ทรงเป็นผู้สอนให้ประมุขชนประพฤติดุขบด้วยกาย วาจา ใจ ตามพระธรรมวินัยที่เรียกว่า พระพุทธศาสนา

๑.๘ สรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

จากแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมาแล้วนั้น ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดของการวิจัยไว้ดังนี้

แผนภูมิที่ ๑.๑ แสดงสรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

มหาวิทยาลัย

บทที่ ๒

แนวคิดและทฤษฎีการสอนแบบบูรณาการ

๒.๑ ความหมายของการสอน

การสอน เป็นพฤติกรรมทางธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อมนุษย์เกิดขึ้นในโลกพร้อมกับการเกิด มีมนุษย์มาในโลกนี้ก็ว่าได้ การสอนก็ต้องเกิดขึ้นโดยทั่วไป ไม่เลือกกาลหรือสถานที่ จะเป็นไปในลักษณะของการสอน และการสอนนั้น “มีรูปแบบไม่มีการยึดถือรูปแบบที่ตายตัวเสมอไป การสอนเกิดมีรูปแบบขึ้นมา เมื่อมีนักวิชาการ นักคิดและเจ้าลัทธิต่าง ๆ เกิดขึ้น และมีการถ่ายทอด เผยแพร่ความรู้ทฤษฎี ความคิด ความเชื่อ โดยใช้หลักการวิชาการและศิลปะเฉพาะตัวในการสอน”^๑

ดั้งเดิมจริง ๆ แล้วในยุคก่อนมนุษย์มีความเชื่อถือในศาสนาอย่างสูง โดยเฉพาะในพระเจ้าผู้มีความยิ่งใหญ่ ในยุคก่อนมีลัทธิทางศาสนาเกิดขึ้นหลายลัทธิ มนุษย์ได้รับการถ่ายทอดความเชื่อจากเจ้าลัทธิรวมทั้งนักปราชญ์และนักคิดต่าง ๆ ลักษณะของการถ่ายทอดเป็นไปในลักษณะของการควบคุมความคิดของผู้รับให้มีความเห็นความเชื่อถือคล้ายคลึงตามกัน

ครั้นเมื่อกาลเวลาผ่านไปนานมากขึ้น มนุษย์เริ่มมีแนวความคิดที่เป็นเสรีภาพมากขึ้น การมองคนและสิ่งแวดลอมในแง่ดีมีมากขึ้น กลุ่มนักคิดที่มีความเชื่อว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับความดี และมีเสรีภาพที่จะคิดและเชื่อถือในสิ่งต่าง ๆ ตามที่ตนเห็นว่าดีงาม มนุษย์มีเสรีภาพที่จะเลือกมากขึ้น ในยุคนี้วิธีการครอบงำปลูกฝังลัทธิความเชื่อต่าง ๆ เริ่มอ่อนตัวลง เจ้าลัทธิทั้งหลายหันมาใช้วิธีการถ่ายทอดความรู้ ความเชื่อของตน โดยใช้การ พรวาสอนซ้ำแล้วซ้ำอีก เพื่อชักจูง โน้มน้าวจิตใจของผู้อื่นให้เห็นคล้ายคลึงตามความคิด ความเชื่อนั้น ๆ ผู้ถ่ายทอดให้เสรีภาพแก่ผู้รับมากขึ้น การถ่ายทอดใช้ศิลปะของการชักจูง การใช้ศิลปะ โน้มน้าวจิตใจมีมากขึ้น ซึ่งการกระทำดังกล่าวหมายถึง การปลูกฝังความคิด ความเชื่อ โดยการพรวาสอนและใช้ศิลปะของการชักจูง โน้มน้าวจิตใจมีมากขึ้นเป็นลำดับ

ต่อมาการปลูกฝังหรือ การถ่ายทอดและการปลูกฝังความคิดความเชื่อในลัทธิและค่านิยมต่าง ๆ เริ่มขยายตัว ออกไปสู่เรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน อันที่จริงการถ่ายทอดความรู้ ความคิดต่าง ๆ นี้ ได้ทำกันเป็นปกติวิสัยโดยทั่วไปในการดำเนินชีวิตประจำวันอยู่แล้ว แต่เป็นการสอนที่เป็นไปตามธรรมชาติ การสอนอย่างเป็นทางการในเรื่องอื่น ๆ นอกเหนือจากลัทธิความเชื่อ

^๑ ทิศนา ขัมมณี, ศาสตร์การสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒.

เริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญในเรื่องการสอนอาชีพต่าง ๆ คนเกิดความคิดในการพัฒนาความสามารถของตนในการทำอาชีพต่าง ๆ ที่ตนชอบหรือตรงกับความต้องการของตน โดยเข้าไปสมัครขอเป็นศิษย์กับบุคคลที่มีความเก่งความชำนาญหรือความสามารถในด้านนั้นๆ เพื่อที่จะเรียนวิชาต่าง ๆ ในยุคนี้ จึงมี คำว่า “อาจารย์ ครูและศิษย์” มากขึ้น การสอนในยุคนี้เป็นไปในลักษณะของการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความเชื่อ ทักษะ และเจตคติ โดยเน้นหนักที่บทบาทของผู้สอน ผู้สอน คือผู้ถ่ายทอดความรู้ผู้เรียน

นักการศึกษาที่มีการยอมรับมากคนหนึ่งคือจอห์น ดิวอี้ นักการศึกษาคนสำคัญ ได้แนะนำแนวคิดใหม่ที่ว่า “การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ดีจากการกระทำ” ดังนั้น ในการสอนจึงควรเน้นที่ตัวผู้เรียนให้ผู้เรียนรู้จักการกระทำ (Learning by doing) แนวคิดนี้ประกอบกับการศึกษาค้นคว้าวิจัยจำนวนมากในระยะต่อมา ได้แสดงให้เห็นว่า ผู้เรียนควรจะเป็นศูนย์กลางของการเรียนการสอน การจัดการเรียนการสอนควรจะต้องคำนึงถึงผู้เรียนเป็นสำคัญ ผู้เรียนควรมีบทบาทในการเรียนรู้ มิใช่เป็นเพียงฝ่ายรับเท่านั้น นอกจากนั้น การศึกษาวิจัยจำนวนมาก ยังได้แสดงให้เห็นว่า การจัดการเรียนการสอนโดยมีการวางแผนและการใช้หลักการทางการศึกษาต่าง ๆ อย่างเหมาะสม สามารถช่วยให้การเรียนการสอนบรรลุผลสำเร็จได้ แนวคิดในยุคนี้สะท้อนออกมาให้เห็นในคำศัพท์ว่า “Instruction” ซึ่งหมายถึง “การเรียนการสอน” คำนี้ มีความหมายแตกต่างจากคำว่า “teaching” หรือ “การสอน” ไปบ้าง ดังนี้

๑) “การเรียนการสอน” คำนึงถึงการเรียนรู้ของผู้เรียนในการเรียนการสอน ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ แทนการที่ครูเป็นศูนย์กลางในการเรียน ซึ่งเป็นลักษณะของ “การสอน”

๒) “การเรียนการสอน” เป็นการถ่ายทอดความรู้ ทักษะ และเจตคติต่าง ๆ โดยมีการเตรียมการ มีการวางแผนตามหลักวิชา มีขั้นตอนหรือกระบวนการสอนที่เป็นแบบแผนชัดเจน มีกิจกรรมการเรียนรู้ที่ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย เป็นการใช้ศาสตร์ในการสอนมากกว่าในเรื่องของ “การสอน”

๓) “การเรียนการสอน” ครอบคลุมปฏิสัมพันธ์หลายรูปแบบ มิใช่เพียงปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคลเท่านั้น อาจเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสื่อต่าง ๆ ก็ได้ ในขณะที่ “การสอน” เน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ คือ ครูกับผู้เรียน

๔) “การเรียนการสอน” มักเกิดขึ้นในสถานการณ์ของการเรียนการสอน ในขณะที่ “การสอน” เกิดขึ้นได้ทุกหนแห่งไม่จำกัดเวลาและสถานที่

ในยุคยุคปัจจุบันที่แนวความคิดนี้ได้รับการนิยามอย่างแพร่หลาย “การสอน” เริ่มมีลักษณะเป็น “ศาสตร์” มากขึ้นกว่ายุคอื่น ๆ ในอดีต รวมทั้งเริ่มได้รับการยอมรับจากวิชาชีพอื่น ๆ ด้วยว่า การศึกษาและการสอนเป็น “ศาสตร์” แขนงหนึ่ง

หลักแนวคิดในเรื่อง “Instruction” หรือ “การเรียนการสอน ” ซึ่งมีความหมายถึงการสอน โดยคำนึงถึงการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นสำคัญ ความหมายของการสอนเปลี่ยนแปลงไปจากการถ่ายทอดความรู้ มาเป็นการช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ซึ่งต้องอาศัยวิธีการหลากหลาย แนวคิดนี้ได้รับการยอมรับกันโดยทั่วไป ประเทศไทยเราก็มองแนวคิดนี้เข้ามาด้วย และใช้คำนี้ในการสื่อสารกันในวงการ แต่ในทางปฏิบัติ ครูส่วนใหญ่มีความเคยชินกับการสอนในลักษณะที่ครูเป็นศูนย์กลาง ประกอบกับไม่ได้รับการช่วยเหลือ ให้ปฏิบัติตามและฝึกทักษะการสอนตามแนวคิดใหม่อย่างเพียงพอ การสอนโดยครู เป็นศูนย์กลาง จึงยังคงอำนาจอยู่อย่างเหนียวแน่นมาจนปัจจุบัน ทั้ง ๆ ที่ใช้คำว่า “Instruction” ลักษณะเช่นนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลง ที่เปลี่ยนเฉพาะชื่อ (Label) หรือ “คำศัพท์” แต่ความหมายหรือมุมมองไม่ได้เปลี่ยนไป กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงการใช้ “คำศัพท์” แต่ “กระบวนทัศน์ - Paradigm” ในเรื่องนั้นไม่ได้เปลี่ยนแปลง ในขณะที่เดียวกันก็มีบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้มีการเปลี่ยนแนวคิดจาก “การสอน” มาเป็น “การเรียนการสอน” แต่ด้วยความเคยชินและชอบคำศัพท์เดิม คือ “teaching - การสอน” จึงยังคงใช้ศัพท์นี้ในการสื่อสาร แต่ใช้ในความหมายที่เปลี่ยนไปเช่นนี้ เป็นลักษณะของการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (paradigm shift) แต่ไม่เปลี่ยนคำศัพท์หรือชื่อของสิ่งนั้น

เนื่องจากแนวคิดทางการศึกษาไม่เคยหยุดนิ่งอยู่กับที่ นักจิตวิทยา นักการศึกษาและนักคิดทั้งหลาย ต่างก็พยายามแสวงหาแนวคิด แนวทางและวิธีการใหม่ ที่จะนำการศึกษาให้ก้าวไปข้างหน้าต่อไปเรื่อย ๆ การจัดการเรียนการสอนในปัจจุบัน ถึงแม้จะได้พยายามจัดให้มีแบบแผนที่เอื้ออำนวยให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนแล้วก็ตาม แต่ผลก็ยังไม่เป็นไปตามความคาดหวังมากนัก ยังมีผู้เรียนอีกเป็นจำนวนมาก ที่ไม่ประสบผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย กล่าวคือยังมีความรู้ในเรื่องต่าง ๆ หรือยังขาดความรู้และเจตคติ ที่เหมาะสมในบางเรื่อง การจัดการศึกษาหรือการให้การศึกษาแก่ผู้เรียนยังไม่ได้ผลตามที่คาดหวัง ซึ่งสาเหตุของปัญหานั้นคงมีจำนวนมาก

เนื่องจากปัจจัยและองค์ประกอบที่ส่งผลต่อการเรียนรู้นั้นมีหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการจำนวนผู้เรียนที่มีมากขึ้นและในเรื่องของความแตกต่างระหว่างบุคคล ซึ่งทำให้การสอนมีผลต่อผู้เรียนระดับต่าง ๆ ไม่เท่าเทียมกัน ประกอบกับเวลาในการสอนปกติ อาจมีไม่เพียงพอในการที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดทักษะหรือความรู้ความเข้าใจตามที่ต้องการ รวมทั้งสาระที่จำเป็นต้องศึกษาขยายตัวมากขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมและความก้าวหน้าของวิทยาการ ซึ่งรุดหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้ง ด้วยเหตุนี้ จึงปรากฏว่า ได้มีการจัดการฝึกอบรม และการฝึกปฏิบัติการในบางจุดบางเรื่องเพิ่มเติมแก่ผู้เรียนกันอย่างแพร่หลาย โดยในบางกรณีอาจเป็นในลักษณะของการฝึกฝนอบรมเสริมเพิ่มเติม ในบางจุดที่เป็นปัญหา ซึ่งผู้เรียนยังไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จในการเรียนการสอนปกติหรือในบางกรณีอาจเป็นปัญหาและความต้องการของผู้เรียน โดยตรงก็ได้ ในปัจจุบันการ

ฝึกอบรมนิยมทำกันมาก ในหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อช่วยพัฒนาบุคลากรของหน่วยงานให้มีความรู้ความสามารถตามที่หน่วยงานประสงค์ การสอนในลักษณะของการฝึกอบรม (training) เป็นการสอนที่เน้นเฉพาะเรื่องเฉพาะจุดอย่างต่อเนื่องในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งจะนานเพียงใดนั้น มักขึ้นอยู่กับปริมาณของสาระ เวลาที่จำเป็นต้องใช้ในการฝึกฝน หรือเวลาที่สามารถจัดสรรได้และงบประมาณของสาระ เวลาที่จำเป็นต้องใช้ในการฝึกฝน หรือเวลาที่สามารถจัดสรรได้และงบประมาณที่มี การฝึกอบรมนี้ นับว่าเป็นลักษณะหนึ่งของการสอนที่เกิดขึ้น และสามารถใช่วิธีสอนเทคนิคการสอนต่าง ๆ เช่นเดียวกับที่ “instruction” ใช้ แต่ “training” ไม่ใช่ “instruction” ความแตกต่างของทั้ง ๒ คำนี้อยู่ที่เป้าหมายของวิธีการทั้งสอง “instruction” เพราะเป็นประสบการณ์ที่ผู้สอนจัดให้ผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งในระดับใดระดับหนึ่งที่กำหนดไว้ แต่การเรียนรู้เรื่องดังกล่าว มักไม่ได้มุ่งไปทำงานใดงานหนึ่ง โดยเฉพาะฝึกกับ “training” ซึ่งมักจัดขึ้นเพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้และทักษะที่ได้เรียนรู้ไปใช้ในการปฏิบัติงานทันที ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน ก็คือ การเรียนภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษ ที่จัดขึ้นในโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยนั้น เป็นการจัดการเรียนรู้ที่อยู่ในลักษณะของ “instruction” เพราะเป็นการเรียนรู้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่หลักสูตรกำหนด ซึ่งมักเป็นวัตถุประสงค์โดยรวมที่มุ่งให้ผู้เรียนได้ความรู้ที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ต่างๆ อย่างกว้างขวาง แต่ผู้เรียนที่มุ่ง จะไปทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์ (Guide) อาจต้องเข้ารับการฝึกอบรมที่มีลักษณะเป็นหลักสูตรระยะสั้น (short course) ที่ฝึกการใช้ภาษาเพื่อการท่องเที่ยวโดยตรง และฝึกอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาหนึ่ง ลักษณะของการจัดการเรียนการสอนแบบนี้ถือว่าเป็น “training” เพราะเมื่อเรียนจบ ผู้เรียนจะนำความรู้และทักษะไปใช้ในการทำงานทันที

สมิท และเรแกน (Smith and Ragan) ซึ่งเป็นนักการศึกษา กล่าวว่า “training” แตกต่างจาก “instruction” ตรงที่เป้าหมายของการนำความรู้ไปใช้ “training” จะจัดขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ที่เฉพาะชัดเจน โดยมุ่งการนำความรู้ไปใช้ในการปฏิบัติงานทันที (immediate impact/upon a specific job task) นอกจากนี้ “instruction” จะแตกต่างกับ “training” ดังกล่าวแล้ว ยังมีความแตกต่างกับ “training” ตรงที่ “training” มักจะหมายถึง การสอนโดยครู ผู้เป็นมนุษย์ แต่ “instruction” อาจหมายรวมถึงครูในลักษณะอื่น ๆ ด้วย เช่น สื่อ วัสดุ สื่อมวลชน คอมพิวเตอร์ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ซึ่งตรงกับคำว่า “teaching” และ “instruction” ล้วนเป็นประสบการณ์ ที่ “การศึกษา” (education) จัดขึ้น เพื่อมุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเองและการดำรงชีวิต

สรุปรวบยอดแนวคิดความคิดเกี่ยวกับ “การสอน” มีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย การเปลี่ยนแปลงหลัก ๆ เริ่มตั้งแต่การคิดถึงการสอนในฐานะที่เป็นศิลป์ (Art) และเป็นศาสตร์ (Science) ลักษณะของการสอนวิวัฒนาการมาจากการสอนที่เป็นไปตามธรรมชาติอย่างไม่มี

รูปแบบ มาถึงการสอนอย่างมีรูปแบบ เริ่มตั้งแต่การใช้วิธีการครอบงำความคิด (indoctrination) ของผู้เรียน เพื่อให้ละทิ้งความคิดความเชื่อเดิม ซึ่งต่อมาเปลี่ยนไปเป็นการพรั้าสอนความคิด ความเชื่อ ซักจง โน้มน้าว (inculcation) ให้ผู้เรียนเห็นคล้อยตาม ต่อไปจึงเริ่มมีการสอน (teaching) ซึ่งเน้นบทบาทของครูแล้ว จึงก้าวเข้าสู่การสอนอย่างมีแบบแผน ใช้หลักวิชาจากการศึกษาค้นคว้าวิจัยมากขึ้น แต่ยังมีกรอบยึดครุเป็นศูนย์กลาง หลังจากนั้นจุดเน้นได้เริ่มเปลี่ยนจากครูไปเป็นผู้เรียน คำว่า การสอน จึงเปลี่ยนไปเป็น “การเรียนการสอน ” ซึ่งเน้นบทบาทของผู้เรียนในการเรียนรู้และครอบคลุมการเรียนรู้ที่กว้างขึ้น มิใช่เป็นเพียงการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับมนุษย์เท่านั้น ต่อมา การสอนในลักษณะของการฝึกอบรม เริ่มได้รับความนิยม เพราะสามารถใช้สอนเสริมในจุดที่เป็นปัญหาหรือเป็นความต้องการได้ในระยะเวลาสั้น ซึ่งสามารถจัดได้ทั้งในระบบ โรงเรียนและนอกระบบ โรงเรียน นอกจากนั้นแนวคิดของการสอนได้แตกแขนงออกไปอีกหลายลักษณะ ได้แก่ การสอนในลักษณะการทิว หรือกวดวิชา (tutoring) การสอนในลักษณะชี้แนะ (coaching) การสอน ในลักษณะให้คำปรึกษา (supervising) การสอนทางไกลผ่านสื่อโทรทัศน์ (distance teaching) และต่อมา ได้พัฒนาเป็นการสอนแบบไม่มีครู (instruction without teacher) โดยพัฒนาเป็นบทเรียนสำเร็จรูป (programmed text) หรือโปรแกรมสำเร็จรูป ซึ่งสามารถช่วยให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ด้วยตนเองผ่านทางสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ในขณะเดียวกันเมื่อแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความรู้เข้ามามีบทบาทในการศึกษา แนวคิดของการสอนก็มีแนวโน้มนำจะเปลี่ยนไปเป็นการให้ผู้เรียนสร้างความรู้ (construction)

ดังนั้น จึงสรุปความหมายของ “ การสอน ” ว่า ได้แก่ ลัทธิ (Doctrine) โน้มน้าว (inculcation) การสั่งสอน (teaching) การอบรม (training) การเรียนการสอน (instruction) การฝึกอบรม (training) การกวดวิชาหรือทิวเตอร์ (tutoring) การชี้แนะ (coaching) ให้คำปรึกษา (supervising) การสื่อสารทางไกลผ่านโทรทัศน์ (distance teaching) และการเรียนรู้ในลักษณะที่ไม่มีครูสอน โดยผู้เรียนสามารถสร้างความรู้เองได้ (construction) ด้วย โปรแกรมสำเร็จรูป (programmed text)^๒ เป็นช่องทางที่นำมาประกอบในการสอนให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าการสอนเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาความรู้ของผู้สอนผ่านไปยังผู้เรียน ถ้าผู้สอนมีความรู้ความสามารถดี แต่การถ่ายทอดหรือการสอนที่ไม่ดี ก็ไม่อาจทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ ได้ แต่ถ้าการที่ผู้สอนมีความรู้ความสามารถดี การถ่ายทอดหรือการสอนที่ดีมีประสิทธิภาพ ผลที่จะตามมาคือผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้เข้าใจได้ในศาสตร์ต่าง ๆ อย่างเต็มที่ และสามารถนำความรู้นั้นไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓ - ๑๐.

๒.๒ ความหมายของบูรณาการ

คำว่า “บูรณาการ” ได้มีผู้รู้แสดงทัศนะไว้ ดังต่อไปนี้

Good กล่าวว่า “การบูรณาการ” คือ “ความสอดคล้องกันของการเรียนรู้ในด้านองค์ประกอบทางจิตพิสัย (Affective Domain) และพุทธิพิสัย (Cognitive Domain) ของแต่ละบุคคลและ กลุ่มคน บางทีก็เรียกว่า การศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ชาติ”^๓

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมาย “บูรณาการ” ไว้ว่า “การทำให้หน่วยย่อย ๆ ที่สัมพันธ์อิงอาศัยกันเข้ามารวมทำหน้าที่อย่างประสานกลมกลืนเป็นองค์รวมหนึ่งเดียวที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในตัว จะเอาหน่วยย่อยหนึ่งมารวมในองค์รวมที่มีหน่วยย่อยหน่วยอื่นอยู่แล้ว หรือจะเอา หลายหน่วยย่อยที่แยกกันอยู่มารวมเข้ากันเป็นองค์รวมก็ได้ อันนี้เรียกว่า บูรณาการ ทั้งสิ้น”^๔

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวว่า คำว่า “บูรณาการ” (Integration) หมายถึง “การนำสิ่งที่แยกกันมารวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนเกิดองค์รวม (the whole)”^๕

ศาสตราจารย์ บัณฑิต กล่าวว่า “การบูรณาการ” หมายถึง “ความสมบูรณ์ คือ ปราศจากความกังวล ปราศจากความทรมานใจและทรมานกาย ปราศจากปัญหาร้ายแรงที่แก้ไขไม่ไหว จึงเป็นสิ่งจำเป็นและพึงประสงค์ยิ่งในชีวิตของมนุษย์ทุกคน ด้านการเรียนการสอน วิธีสอนที่ช่วยฝึกให้นักเรียนได้คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น จะช่วยก่อให้เกิดการบูรณาการขึ้น เมื่อเด็กรู้วิธีแก้ปัญหา เขาจะนำติดตัวไปใช้ได้”^๖

สุมน อมรวิวัฒน์ ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า บูณณ, บูรณ, บูรณะ แปลว่าทำให้เต็ม “บูรณาการ” จึงแปลตามศัพท์ว่า “การทำให้เต็ม การทำให้สมบูรณ์ หรือจะแปลอีกนัยหนึ่งได้ว่า คือ สภาพความเป็นอยู่ที่เต็มสมบูรณ์”^๗

^๓Good, C, Dictionary of education, (New York : McGraw Hill, 1973), p. 308.

^๔พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษา : พัฒนาการหรือบูรณาการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๐), หน้า ๓๐.

^๕พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศาสตราจารย์, ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์, วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖ - ๑๗.

^๖ศาสตราจารย์ บัณฑิต, หนังสือความรู้สำหรับครูเรื่องบูรณาการ, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาสน์การพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๓ - ๑๒.

^๗สุมน อมรวิวัฒน์, หลักบูรณาการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๔), หน้า ๒.

สุมิตร คุณานุกร กล่าวว่า “การบูรณาการ” หมายถึง “การทำให้สมบูรณ์หรือการทำให้เต็มหน่วยบูรณาการ จึงหมายถึง หน่วยความรู้ที่เต็มสมบูรณ์” คำว่า “เต็มสมบูรณ์” หมายถึง ความรู้เหล่านั้นได้ถูกรวบรวมมาประมวลหรือมารวมกันไว้ภายในหน่วยเดียวกัน และความรู้เหล่านี้จะช่วยให้ผู้เรียน ได้บรรลุจุดมุ่งหมายของหน่วย ถ้าเป็นหน่วยที่ยึดค่านิยมเป็นแกน ผู้เรียนก็จะมีค่านิยมนั้น ถ้าเป็นหน่วยที่ยึดกิจกรรมเป็นแกน ผู้เรียนก็จะสามารถประกอบกิจกรรมนั้นได้ หน่วยบูรณาการ ยังช่วยสะท้อนให้เห็นถึงสภาพความเป็นจริงของการใช้ความรู้ในชีวิตอีกด้วย”^๔

บันลือ พุกกะวัน กล่าวว่า “บูรณาการ” หมายถึง “ความสมบูรณ์หรือเพียบพร้อมทุกด้าน เช่น ร่างกายแข็งแรง อารมณ์ดี ใช้เหตุผลในการแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปได้ หรืออาจกล่าวง่าย ๆ คือ พัฒนาการทั้ง ๔ ด้าน คือ กาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา นั่นเอง”^๕

ผกา สัตยธรรม กล่าวว่า “บูรณาการ” หมายถึง “กระบวนการที่ทำให้บุคคลมีชีวิตอย่างสมบูรณ์ หรือมีชีวิตที่สมดุลในทุก ๆ ด้าน เป็นลักษณะของการสอน ที่จะช่วยให้บุคคลเป็นผู้รอบรู้สามารถคิดได้อย่างกว้างขวางในหลายประเด็น และนำความรู้ที่ได้รับไปแก้ปัญหาคความทุกข์ยากให้ลดน้อยลงหรือหมดไป ทำให้เกิดความสมดุลในชีวิต”^๖

กาญจนา คุณารักษ์ กล่าวว่า “บูรณาการ” หมายถึง “ขบวนการหรือการปฏิบัติเกี่ยวกับการเรียนรู้ ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทางจิตพิสัยและพุทธิพิสัย หรือขบวนการหรือการปฏิบัติในอันที่จะรวบรวมความคิด มโนภาพ ความรู้ เจตคติ ทักษะ และประสบการณ์ในการแก้ปัญหา เพื่อให้ชีวิต มีความสมดุลนั่นเอง”^๗

สุวิทย์ มูลคำ และคณะ กล่าวว่า “บูรณาการ” หมายถึง “การนำเอาศาสตร์สาขาวิชาต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันมาผสมผสานเข้าด้วยกัน เพื่อประโยชน์ในการจัดหลักสูตรแบบบูรณาการ (Integrated Curriculum) คือ หลักสูตรที่นำเอาเนื้อหาของวิชาต่างๆ มาหลอมรวมเข้าด้วยกันทำให้เอกลักษณ์ของแต่ละรายวิชาหมดไปเช่นเดียวกัน การเรียนการสอนที่ดำเนินการด้วยวิธีบูรณาการเรา

^๔สุมิตร คุณานุกร, หลักสูตรและการสอน, (กรุงเทพมหานคร : ชวนการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๔๒.

^๕บันลือ พุกกะวัน, หลักสูตรกับบูรณาการทางการสอน, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๔), หน้า ๑๘.

^๖ผกา สัตยธรรม, เทคนิคการสอนอย่างมีประสิทธิภาพ, (กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๘.

^๗กาญจนา คุณารักษ์, หลักสูตรและการพัฒนา, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๘๓.

เรียกว่า การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ (Integrated Instruction) คือ เน้นที่องค์รวมของเนื้อหา มากกว่าองค์ความรู้ของวิชา เน้นที่การเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นสำคัญกว่าการบอกเนื้อหาของครู^๒

วัฒนาพร ระงับทุกข์ ได้ให้ความหมายของบูรณาการว่า “การนำศาสตร์ต่าง ๆ มาผสมผสานกันเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง”^๓

จากคำจำกัดความข้างต้น จึงกล่าวได้ว่า การบูรณาการ เป็นการผสมผสานสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกัน มาเป็นองค์รวม หรือให้ครบวงจร เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ในเนื้อหาวิชาการหรือศาสตร์ที่สอน โดยวิธีบูรณาการนั้น อาจมีความแตกต่างกันในการปฏิบัติ เพราะต้องขึ้นอยู่กับกิจกรรมหรืองานที่นำไปใช้ เช่น ในที่นี้ใช้กับวิธีสอนแบบบูรณาการ วิธีบูรณาการก็หมายถึง หน่วยย่อยของการสอนในแต่ละวิชา เพื่อให้เกิดความสอดคล้องระหว่างองค์ความรู้ของผู้สอน หลักสูตร เนื้อหาวิชาการหรือศาสตร์ต่างๆ และวุฒิภาวะของผู้เรียน อันจะก่อให้เกิดผลดีต่อผู้เรียน หลังจากที่ได้เรียนรู้ไปแล้ว

๒.๓ ความหมายของการสอนแบบบูรณาการ

ลาร์ดิซาเบล (LardiZabal) ได้กล่าวว่า การสอนแบบบูรณาการ ต้องยึดหลักสำคัญที่ความสนใจและความต้องการของผู้เรียน ประสบการณ์ในการเรียนรู้ควรเป็น “หน่วย (Unit)” ที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ครูผู้สอนต้องมีเทคนิคในการผสมผสานเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนการสอนต่าง ๆ ให้สัมพันธ์กันภายในขอบข่ายที่ศึกษา ลักษณะทั่วไปของการเรียน มีดังนี้

๑) มุ่งเน้นปัญหา ปัญหานั้นควรมีความสำคัญพอที่จะศึกษาและเกี่ยวข้องกับเนื้อหาวิชาต่าง ๆ หลายแง่หลายมุม คำตอบของปัญหาแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจจุบันกับอนาคต คือ ผลกระทบของปัจจัยทางภูมิศาสตร์ต่อวัฒนธรรม วัฒนธรรมต่อการเมือง เป็นต้น

๒) เหมาะสมกับระดับผู้เรียน อุปกรณ์หรือสื่อการเรียนต้องไม่ยากเกินไปกว่าที่ผู้เรียนจะเข้าใจได้ การจัดกิจกรรมจะต้องคำนึงถึงประสบการณ์ของผู้เรียน และท้าทายความสามารถไม่มากเกินไป

๓) ส่งเสริมพัฒนาการอย่างต่อเนื่องในทุก ๆ ด้าน ความเจริญงอกงามและระดับขั้นของประสบการณ์ เช่น กิจกรรมด้านการอ่าน การสังเกต การพูด การฟัง การวาด การเขียน กิจกรรมทักษะด้านต่าง ๆ รวมทั้งกิจกรรมที่ต้องใช้ความสามารถทางสมองในการวิเคราะห์แก้ปัญหา ฯ

^๒ สุวิทย์ มูลคำ และคณะ, การบูรณาการหลักสูตรและการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, (กรุงเทพมหานคร : ที.พี.พรินท์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐.

^๓ วัฒนาพร ระงับทุกข์, แผนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, (กรุงเทพมหานคร : แอลทีเพรสจำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗.

๔) เป็นการวางแผนงานร่วมกันระหว่างครูกับนักเรียน ให้ผู้เรียนมีโอกาสเลือกปัญหา แหล่งค้นคว้า วัสดุอุปกรณ์ วางแผนกิจกรรม และประเมินผลให้เป็นไปตามความต้องการ

๕) การวางแผนการเรียนต้องระลึกรวมว่า ทำอย่างไรจึงจะส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ โดยที่หน่วยการเรียนการสอนแต่ละหน่วยควรมีความสมบูรณ์ของตัวเอง คือ ประกอบด้วย ความมุ่งหมาย ปัญหา กิจกรรม การวัดผล และการประเมินผล อีกทั้งจะต้องสอนให้สัมพันธ์กับวิชาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ ยังมีสิ่งสำคัญ คือ ต้องมีเทคนิคการสอน ที่หลากหลายวิธีที่เหมาะสม

ชนาธิป พรกุล ได้ให้ความหมาย การสอนแบบบูรณาการไว้ว่า การเชื่อมโยงความรู้และประสบการณ์ทุกชนิด ที่บรรจุอยู่ในแผนของหลักสูตร เป็นการเชื่อมโยงแนวนอนระหว่างหัวข้อ และเนื้อหาต่าง ๆ ที่เป็นความรู้ทั้ง ๓ ด้าน ได้แก่ พุทธิพิสัย ทักษะพิสัย และจิตพิสัย การบูรณาการทำให้ผู้เรียนได้รับความรู้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และรู้ในเรื่องนั้นอย่างลึกซึ้ง การบูรณาการความรู้เป็นสิ่งจำเป็นโดยเฉพาะในยุคที่มีความรู้ ข้อมูลข่าวสารมาก จึงเกิดเป็นหลักสูตรที่เรียกว่า หลักสูตรบูรณาการ (Integrated curricula) ซึ่งพยายามสร้างหัวเรื่อง (Themes) ในโปรแกรมวิชาโดยนำความคิดหลักในวิชามาสัมพันธ์กัน และสัมพันธ์กับวิชาอื่นด้วย^{๑๔}

การจัดการเรียนการสอนแบบหน่วยเป็นการบูรณาการหลักสูตรประเภทหนึ่งซึ่งเรียกว่าสหวิทยาการ (Interdisciplinary) วิธีการจัดการเรียนการสอนแบบหน่วยมีคุณลักษณะสำคัญ คือ การตั้งหัวเรื่องที่น่าสนใจขึ้นมา แล้วนำความรู้จากวิชาการต่าง ๆ มาโยงสัมพันธ์กับหัวเรื่องนั้นเพื่อประโยชน์ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ความแตกต่างที่สำคัญที่จำแนกการจัดการเรียนการสอนออกจากหลักสูตร ก็คือการเรียนการสอนเน้นบูรณาการที่ระดับเนื้อหาวิชาเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกัน แต่หลักสูตรเน้นบูรณาการที่รายวิชาโดยตรงก่อนที่จะไปแยกกำหนดเป็นเรื่องที่จะจัดการเรียนการสอนต่อไป

หลักสูตรแบบบูรณาการ (Integrated Curricula) เป็น หลักสูตรที่นำเอาศาสตร์สาขาวิชาต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันมาผสมผสานเข้าด้วยกันเพื่อประโยชน์สูงสุดในการจัดหลักสูตรและจัดการเรียน ทำให้เอกลักษณ์ของแต่ละรายวิชาหมดไป เกิดเป็นเอกลักษณ์ใหม่ของหลักสูตร โดยรวม ทำให้เกิดความรู้ที่มีความหมายมีความหลากหลายและสามารถนำไปใช้

^{๑๔}วาสนา แสงคำ, “การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและทัศนคติต่อบุคลิกภาพ ประชาธิปไตย ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ ที่ได้รับการสอนด้วยการสอนแบบบูรณาการ (ลาร์ดิซาเบล)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร), ๒๕๔๒, หน้า ๑๔๒ - ๑๔๔

ประโยชน์ได้จริง การเรียนการสอนแบบบูรณาการ (Integrated Instruction) เน้นที่องค์รวมของเนื้อหามากกว่าองค์ความรู้ของแต่ละรายวิชาและเน้นที่การเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นสำคัญยิ่งกว่าการบอกเนื้อหาของครู

การเรียนการสอนแบบบูรณาการ หมายถึงการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมุ่งให้ความสำคัญไปในเรื่องผู้สอน ผู้เรียน วิธีการสอน หลักสูตรและเนื้อหาวิชาที่หลากหลาย เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่หลากหลายแก่ผู้เรียน และเพื่อทำประโยชน์ให้เต็มบริบูรณ์แก่ผู้เรียน คือ ผู้เรียนสามารถรู้และเข้าใจในศาสตร์นั้น ๆ ไปใช้ได้อย่างเต็มที่ สามารถนำความรู้นั้นมาใช้ในชีวิตประจำได้อย่างมีความสุข

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนการสอน

แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนการสอน โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่า ระบบการเรียนการสอนจะประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ทำงานสัมพันธ์กัน และระบบสามารถปรับปรุง ปรับทิศทางของตนเองได้ จากการตรวจสอบจากข้อมูลป้อนกลับ (Feedback) แนวคิดนี้ถูกนำมาใช้ในระบบการศึกษาและได้รับการพัฒนา ปรับปรุงขึ้นเป็นลำดับ โดยได้มีผู้พัฒนารูปแบบการสอน (Model) ขึ้นหลากหลายรูปแบบ รูปแบบเหล่านี้เรียกชื่อว่า ระบบการออกแบบการเรียนการสอน (Instructional Design Systems) หรือเรียกสั้นลงไปอีกว่า การออกแบบการเรียนการสอน (Instructional Design) การออกแบบการเรียนการสอนจะประกอบด้วยองค์ประกอบที่เป็นขั้นตอนต่าง ๆ ที่อาศัยหลักการและทฤษฎีสนับสนุนจากองค์ความรู้และการวิจัยทางการศึกษาจนถึงปัจจุบัน นักการศึกษาได้พัฒนารูปแบบการเรียนการสอน (Instructional Model) ขึ้นมาก ดังตัวอย่างดังนี้

๒.๔.๑ การสอนโดยใช้การบรรยาย (Lecture)

๑) ความหมาย

การสอนโดยใช้การบรรยายคือกระบวนการที่ผู้สอนใช้ในการช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด โดยการเตรียมเนื้อหาสาระแล้วบรรยาย คือ พูด บอก เล่า อธิบาย เนื้อหาสาระหรือสิ่งที่ต้องการสอนแก่ผู้เรียน และประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง

๒) วัตถุประสงค์

การสอนโดยใช้การบรรยายเป็นวิธีการที่มุ่งช่วยให้ผู้เรียนจำนวนมากได้เรียนรู้เนื้อหาสาระหรือข้อความรู้จำนวนมากพร้อม ๆ กันได้ในเวลาที่จำกัด

๓) องค์ประกอบที่สำคัญของวิธีสอน ๔ อย่าง

๓.๑) มีผู้สอนและผู้เรียน

๓.๒) มีเนื้อหาสาระ หรือข้อความรู้ที่ต้องการให้ผู้เรียนได้รู้

๓.๓) มีการบรรยาย (พูด บอก เล่า อธิบาย) โดยผู้สอน

๓.๔) มีผลการเรียนรู้ของผู้เรียนที่เกิดจากการบรรยาย

๔) ขั้นตอนสำคัญของการสอน ๓ อย่าง

๔.๑) ผู้สอนเตรียมเนื้อหาสาระที่จะบรรยาย

๔.๒) ผู้สอนบรรยาย (พูด บอก เล่า อธิบาย) โดยผู้สอน

๔.๓) ผู้สอนประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน

๕) เทคนิคและข้อเสนอแนะในการสอนโดยใช้การบรรยายให้มีประสิทธิภาพ

๕.๑) การเตรียมการบรรยาย การบรรยายที่ดีต้องอาศัยการเตรียมที่ดี ผู้สอนจำเป็นต้องศึกษาเนื้อหาสาระที่จะบรรยายให้เข้าใจแจ่มแจ้ง หากพบว่า มีจุดใดที่ตนยังไม่เข้าใจแจ่มแจ้งหรือมีข้อสงสัย ควรศึกษาค้นคว้าให้กระจ่างก่อน ต่อจากนั้นควรคัดเลือกเนื้อหาสาระใดมีความจำเป็นหรือมีประโยชน์ต่อผู้เรียนของตนเพียงใด เนื้อหาใดไม่จำเป็นอาจตัดออก ต่อไปควรจัดลำดับเนื้อหาสาระว่า สิ่งใดควรพูดก่อน พูดหลัง และจะเชื่อมโยงกันอย่างไร เนื้อหาสาระแต่ละส่วนมีส่วนใดที่ยังคลุมเครือ ซึ่งควรหาตัวอย่างประกอบหรือควรใช้สื่อใดช่วย และควรแสวงหาเทคนิคในการนำเสนอสาระแต่ละส่วนให้หน้าสนใจ ทำทลายความคิดและให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งอาจจะเป็นการใช้คำถามกระตุ้น หรือการเล่าประสบการณ์ที่แปลกใหม่ หรือนำเสนอปัญหาที่ท้าทายความคิดก่อนบรรยาย ผู้สอนควรมีโครงร่าง (Outline) สำหรับการบรรยาย และมีเอกสารประกอบการบรรยายแจกให้แก่ผู้เรียน

๕.๒) การบรรยาย เมื่อเริ่มการบรรยาย ผู้บรรยายควรเร้าความสนใจของผู้เรียนและพยายามรักษาความสนใจนั้นให้คงอยู่ตลอดการบรรยายด้วยเทคนิคต่าง ๆ เช่น

๕.๒.๑) การใช้ปัญหาเป็นสื่อเร้า เช่น ข่าวด่วน เหตุการณ์สำคัญและกรณีตัวอย่างต่าง ๆ

๕.๒.๒) การใช้การทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนได้เห็น

๕.๒.๓) การใช้สื่อประกอบ เช่น ใส้แผ่นใส ภาพ สไลด์ เทปเสียง วิดีทัศน์ ภาพยนตร์ คอมพิวเตอร์ เป็นต้น

๕.๒.๔) การใช้การซักถามประกอบการบรรยาย

๕.๒.๕) การใช้กิจกรรมประกอบการบรรยาย เช่น อภิปรายกลุ่มย่อย การสาธิต การแสดงบทบาทสมมติ การเล่นเกม การทดลองปฏิบัติ เป็นต้น

๕.๒.๖) การยกตัวอย่างประกอบการอธิบาย

๕.๒.๗) การใช้อารมณ์ขัน

๕.๒.๘) การเปิดโอกาสให้ผู้ฟังซักถาม และแสดงความคิดเห็น

๕.๒.๕) การอภิปรายซักถาม และประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน ก่อนยุติการบรรยาย ผู้บรรยายควรสรุปสาระสำคัญของการบรรยาย และควรเปิดโอกาสให้ผู้ฟังซักถามหรือเปิดอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ต่อจากนั้นควรมีการทดสอบการเรียนรู้ของผู้เรียนในเรื่องที่บรรยายด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การสุ่มถามผู้เรียน หรือการให้ทำแบบทดสอบ เป็นต้น

๒.๔.๒ การสอนโดยใช้การสาธิต (Demonstration)

๑) ความหมาย

การสอนโดยใช้การสาธิต คือ กระบวนการที่ผู้สอนใช้ในการช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด โดยการแสดง หรือทำสิ่งที่ต้องการให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ ให้ผู้เรียนสังเกตดู แล้วให้ผู้เรียนซักถาม อภิปราย และสรุปการเรียนรู้ที่ได้จากการสังเกตสาธิต

๒) วัตถุประสงค์

การสอนโดยใช้การสาธิตเป็นวิธีการที่มุ่งช่วยให้ผู้เรียนทั้งชั้นได้เห็นการปฏิบัติจริงด้วยตนเอง ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องหรือการปฏิบัตินั้นชัดเจนขึ้น

๓) องค์ประกอบสำคัญของวิธีสอน ๔ อย่าง

- ๓.๑) มีผู้สอนและผู้เรียน
- ๓.๒) มีเรื่องหรือสิ่งที่จะสาธิต
- ๓.๓) มีการแสดง/การทำ/ให้ผู้เรียนสังเกตดู
- ๓.๔) มีผลการเรียนรู้ของผู้เรียนที่เกิดจากการสาธิต

๔) ขั้นตอนสำคัญของการสอน ๓ อย่าง

- ๔.๑) ผู้สอนแสดงการสาธิต ผู้เรียนสังเกตการสาธิต
- ๔.๒) ผู้สอนและผู้เรียนอภิปรายและสรุปการเรียนรู้ที่ได้จากการสาธิต
- ๔.๓) ผู้สอนประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน

๕) เทคนิคต่าง ๆ ในการใช้วิธีสอนโดยใช้การสาธิตให้มีประสิทธิภาพ ๔ อย่าง

๕.๑) การเตรียมการ

ผู้สอนจำเป็นต้องมีการเตรียมตัวพอสมควร เพื่อให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างสะดวกและราบรื่น การเตรียมตัวที่สำคัญคือ ผู้สอนควรมีการซ้อมการสาธิตก่อนเพื่อจะให้เห็นปัญหาและเตรียมแก้ไข/ป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้น ต่อไปจึงจัดเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ เครื่องมือ และสถานที่ ที่จะใช้ในการสาธิต และจัดวางได้อย่างเหมาะสมสะดวกแก่การใช้ นอกจากนี้ควรจัดเตรียมแบบสังเกตการณ์สาธิต และเตรียมคำถาม หรือประเด็นที่จะให้ผู้เรียนได้ร่วมคิดและอภิปรายด้วย

๕.๒) ก่อนการสาธิต

ผู้สอนควรให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่สาธิตแก่ผู้เรียนอย่างเพียงพอที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจสิ่งที่สาธิตได้ดี โดยอาจใช้วิธีบรรยาย หรือเตรียมเอกสารที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับลำดับขั้นตอนให้ผู้เรียน หรือใช้สื่อ เช่น วัสดุทัศน หรือผู้สอนอาจมอบหมายให้ผู้เรียนไปศึกษาเนื้อหาสาระที่จะสาธิตมาล่วงหน้า นอกจากนั้นควรให้คำแนะนำแก่ผู้เรียนในการสังเกต หรือจัดทำแบบสังเกตการณ์สาธิตให้ผู้เรียนใช้ในการสังเกต และผู้สอนอาจใช้เทคนิคการมอบหมายให้ผู้เรียนรายบุคคลสังเกตเป็นพิเศษเฉพาะจุดเฉพาะประเด็น เพื่อช่วยให้ผู้เรียนสังเกต และมีส่วนร่วมทั่วถึง

๕.๓) การสาธิต

ผู้สอนอาจใช้วิธีการบรรยายประกอบการสาธิต การสาธิตควรเป็นไปอย่างมีลำดับขั้นตอน ใช้เวลาอย่างเหมาะสม ไม่เร็วเกินไป ขณะสาธิตอาจใช้แผนภูมิ กระดานดำหรือแผ่นใส ประกอบ และควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนซักถาม หรือซักถามผู้เรียนเป็นระยะ ๆ เพื่อกระตุ้นความคิด และความสนใจของผู้เรียน และในบางกรณีอาจให้ผู้เรียนบางคนมาช่วยในการสาธิตด้วย เทคนิคการสาธิตอีกเทคนิคหนึ่ง คือ การใช้การสาธิตเทียบแทนการบรรยายประกอบการสาธิต และอาจมีการสาธิตซ้ำหากผู้เรียนยังไม่เกิดความเข้าใจชัดเจน นอกจากนั้นผู้สอนอาจให้ผู้เรียนเป็นฝ่ายแสดงการสาธิตด้วยก็ได้ ในกรณีที่การสาธิตมีสิ่งที่เป็นอันตรายได้ ผู้สอนจะต้องสอนให้ผู้เรียนรู้และระมัดระวังในเรื่องความปลอดภัย และควรเตรียมการป้องกันและแก้ไขปัญหาไว้ด้วย

๕.๔) การอภิปรายสรุปการเรียนรู้หลังจากสาธิตแล้ว

ผู้สอนควรให้ผู้เรียนรายงานสิ่งที่ได้สังเกตเห็นแลกเปลี่ยนกัน เปิดโอกาสให้ผู้เรียนซักถาม ผู้สอนควรเตรียมคำถามไว้กระตุ้นให้ผู้เรียนคิดด้วย ผู้เรียนอภิปรายแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดที่แต่ละคนได้รับจากการสาธิตของครูและร่วมกันสรุปการเรียนรู้ที่ได้รับ

๒.๔.๓ การสอนโดยใช้การทดลอง (Experiment)

๑) ความหมาย

การสอนโดยใช้การทดลอง คือ กระบวนการที่ผู้สอนใช้ในการช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด โดยการที่ผู้สอน/ผู้เรียนกำหนดปัญหาและสมมติฐานในการทดลอง ผู้สอนให้คำแนะนำแก่ผู้เรียนและให้ผู้เรียนลงมือทดลองปฏิบัติตามขั้นตอนที่กำหนด โดยใช้วัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็น เก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล สรุปอภิปรายผลการทดลองและสรุปการเรียนรู้ที่ได้รับจากการทดลอง

๒) วัตถุประสงค์

การสอนโดยใช้การทดลอง เป็นวิธีการที่มุ่งช่วยให้ผู้เรียนรายบุคคลหรือรายกลุ่มเกิดการเรียนรู้โดยเห็นผลประจักษ์ชัดจากการคิดและการกระทำของตนเอง ทำให้การเรียนรู้ที่ตรงกับความ เป็นจริง มีความหมายสำหรับผู้เรียนและจำได้นาน

๓) องค์ประกอบของวิธีสอน ๕ อย่าง

- ๓.๑) มีผู้สอนและผู้เรียน
- ๓.๒) มีปัญหาและสมมติฐานในการทดลอง
- ๓.๓) มีวัสดุอุปกรณ์ในการทดลอง
- ๓.๔) มีการทดลอง
- ๓.๕) มีผลการเรียนรู้ของผู้เรียนที่เกิดขึ้นจากการทดลอง

๔) ขั้นตอนสำคัญของการสอน ๕ อย่าง

- ๔.๑) ผู้สอน/ผู้เรียนกำหนดปัญหาและสมมติฐานในการทดลอง
- ๔.๒) ผู้สอนให้ความรู้ที่จำเป็นต่อการทดลอง ให้ขั้นตอนและรายละเอียดในการทดลองแก่ผู้เรียน โดยวิธีการต่าง ๆ ตามความเหมาะสม
- ๔.๓) ผู้เรียนลงมือทดลองโดยใช้วัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นตามขั้นตอนที่กำหนดและบันทึกข้อมูลการทดลอง
- ๔.๔) ผู้สอนและผู้เรียนอภิปรายผลการทดลอง และสรุปการเรียนรู้
- ๔.๕) ผู้สอนประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน

๕) เทคนิคและข้อเสนอแนะต่าง ๆ ในการสอนโดยใช้การทดลองให้มีประสิทธิภาพ ๖ อย่าง

๕.๑) การเตรียมการ

ผู้สอนจะต้องกำหนดจุดมุ่งหมาย กำหนดตัวปัญหาที่จะใช้ในการทดลองและกระบวนการหรือขั้นตอนในการดำเนินการให้ชัดเจน รวมทั้งจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่จะใช้ในการทดลองให้พร้อม และลองซ้อมทำการทดลองด้วยตนเอง เพื่อจะได้เรียนรู้ประเด็นปัญหาข้อขัดข้องหรืออุปสรรคต่าง ๆ ซึ่งอาจนำมาใช้ในการปรับขั้นตอนการดำเนินการและรายละเอียดต่าง ๆ ให้รัดกุมขึ้น ผู้สอนอาจจำเป็นต้องทำเอกสารคู่มือการทดลองให้ผู้เรียน และอาจจัดทำประเด็นคำถามที่จะให้ผู้เรียนหาคำตอบหรือแนวทางที่จะให้ผู้เรียนสังเกตผลการทดลอง นอกจากนั้นในบางกรณีที่ต้องการทดลองต้องอาศัยพื้นฐานความรู้ที่จำเป็น ซึ่งหากผู้เรียนขาดความรู้ดังกล่าวจะไม่สามารถทำการทดลองได้ จึงควรมีการตรวจสอบความรู้ผู้เรียนก่อนให้ทำการทดลอง โดยผู้สอนจะต้องจัดเตรียม

แบบทดสอบไว้ด้วย สำหรับการทดลองที่มีอันตราย เช่น การทดลอง ทางเคมี ผู้สอนจะต้องตรวจสอบความปลอดภัยรวมทั้งเตรียมการทั้งทางด้านป้องกันและแก้ไขปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นด้วย

๕.๒) การนำเสนอเรื่อง

ตัวปัญหาที่จะใช้ในการทดลอง ผู้สอนอาจเป็นผู้นำเสนอปัญหา ที่จะใช้ในการทดลอง แต่ถ้าทำให้ผู้เรียนมีความรู้ดีกว่าปัญหาจากตัวผู้เรียนเอง ได้ก็จะยิ่งดี จะทำให้การเรียนรู้หรือการทดลองนั้นมีความหมายสำหรับผู้เรียนมากขึ้น

๕.๓) การให้ความรู้

ขั้นตอนรายละเอียดในการทดลอง ผู้สอนอาจเป็นผู้กำหนดขั้นตอนและรายละเอียดในการทดลองเอง หรืออาจให้ผู้เรียนร่วมกันวางแผนและกำหนดขั้นตอนในการดำเนินการทดลองก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสมกับสาระ แต่การให้ผู้เรียนร่วมกันดำเนินการนั้น จะช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาทักษะต่าง ๆ ได้เพิ่มขึ้นอีก และผู้เรียนจะกระตือรือร้นมากขึ้นเพราะเป็นผู้คิดเอง อย่างไรก็ตามครูจำเป็นต้องคอยดูแลให้คำปรึกษาและความช่วยเหลืออย่างใกล้ชิด

๕.๔) การทดลอง

การทดลองทำได้หลายแบบ ผู้สอนอาจให้ผู้เรียนลงมือทดลองตามขั้นตอนที่ได้กำหนดไว้ทั้งหมด โดยครูทำหน้าที่สังเกตและให้คำแนะนำหรือให้ข้อมูลป้อนกลับแก่ผู้เรียน หรือผู้สอนอาจลงมือทำการทดลองเอง ให้ผู้เรียนสังเกต แล้วทำการทดลองตามไปที่ละขั้น หรือผู้สอนอาจลงมือทำการทดลองให้ผู้เรียนดูจนจบกระบวนการแล้วให้ผู้เรียนไปทำการทดลองด้วยตนเอง ผู้สอนจะใช้เทคนิคใดนั้นขึ้นกับความเหมาะสมกับลักษณะของการทดลองครั้งนั้น ผู้เรียนจะเรียนด้วยวิธีนี้ได้ดีหากมีทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ที่จำเป็น ผู้สอนจึงควรฝึกฝนให้ผู้เรียนก่อนให้ผู้เรียนทำการทดลอง หรือไม่ก็ต้องฝึกไปพร้อม ๆ กัน กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ดังกล่าวมี ๑๓ ทักษะ ดังนี้

- ๑) ทักษะการสังเกต
- ๒) ทักษะการลงความเห็นจากข้อมูล
- ๓) ทักษะการจำแนกประเภท
- ๔) ทักษะการวัด
- ๕) ทักษะการใช้ตัวเลข
- ๖) ทักษะการสื่อสารความหมาย
- ๗) ทักษะการพยากรณ์
- ๘) ทักษะการหาความสัมพันธ์ระหว่างสเปซ (Space) กับเวลา
- ๙) ทักษะการกำหนดและควบคุมตัวแปร
- ๑๐) ทักษะการตั้งสมมติฐาน

๑๑) ทักษะการกำหนดนิยามเชิงปฏิบัติการของตัวแปร

๑๒) ทักษะการทดลอง

๑๓) ทักษะการตีความหมายข้อมูลและการลงข้อสรุป

ผู้สอนจะสอนด้วยวิธีนี้ให้ได้ผลดี จำเป็นต้องมีความรู้ ความเข้าใจ และมีทักษะ ๑๓ ประการดังกล่าว จึงจะสามารถช่วยฝึกฝนผู้เรียนตามปัญหาและความต้องการของผู้เรียนได้

๕.๕) การรวบรวมข้อมูล

ผู้สอนควรให้คำแนะนำแก่ผู้เรียนในการสังเกตการณ์ทดลอง บันทึกข้อมูลการทดลอง และเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบ รวมทั้งให้ความเอาใจใส่ในกระบวนการทดลอง และกระบวนการทำงานร่วมกันของผู้เรียนด้วย

๕.๖) การวิเคราะห์สรุปผลการทดลองและการเรียนรู้

ผู้สอนควรให้คำแนะนำแก่ผู้เรียนเกี่ยวกับวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลและการสรุปผล ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนได้พัฒนาทักษะกระบวนการคิดและทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในเรื่องอื่นๆ ได้อีกมาก นอกจากนั้น ผู้สอนควรให้ผู้เรียนมีการวิเคราะห์อภิปรายเกี่ยวกับกระบวนการในการแสวงหาความรู้ กระบวนการทำงาน และกระบวนการอื่นๆ และสรุปการเรียนรู้ร่วมกันด้วย

๒.๔.๔ การสอนโดยใช้การนิรนัย (Deduction)

๑) ความหมาย

การสอนโดยใช้การนิรนัย คือ กระบวนการที่ผู้สอนใช้ในการช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด โดยการช่วยเหลือให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับทฤษฎี หลักการ กฎ หรือข้อสรุปในเรื่องที่เรียน แล้วจึงให้ตัวอย่างการใช้ทฤษฎี/หลักการ/กฎ หรือข้อสรุปนั้นหลาย ๆ ตัวอย่าง หรืออาจให้ผู้เรียนฝึกนำทฤษฎี/หลักการ/กฎหรือข้อสรุปนั้นไปในสถานการณ์ใหม่ ๆ ที่หลากหลาย เพื่อช่วยให้ผู้เรียนมีความเข้าใจในทฤษฎี/หลักการ/กฎหรือข้อสรุปนั้น ๆ อย่างลึกซึ้งขึ้น หรือกล่าวสั้น ๆ ได้ว่าเป็นการสอนจากหลักการไปสู่ตัวอย่างย่อยๆ

๒) วัตถุประสงค์

การสอนโดยใช้การนิรนัย เป็นวิธีการที่มุ่งช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้หลักการและสามารถนำหลักดังกล่าวไปใช้ได้

๓) องค์ประกอบสำคัญของวิธีสอน

๑) มีผู้สอนและผู้เรียน

๒) มีทฤษฎี/หลักการ/กฎ หรือข้อสรุปต่าง ๆ

๓) มีตัวอย่างสถานการณ์ที่หลากหลาย ที่สามารถนำทฤษฎี/หลักการ/กฎ หรือข้อสรุปนั้นนำไปใช้ได้

๔) มีการฝึกนำทฤษฎี/หลักการ/กฎ หรือข้อสรุปไปใช้ในสถานการณ์ที่หลากหลาย

๕) มีผลการเรียนรู้ของผู้เรียนที่เกิดขึ้นจากการนำหลักการ ไปใช้

๔) ขั้นตอนสำคัญ (ที่ขาดไม่ได้) ของการสอน

๑) ผู้สอนถ่ายทอดความรู้/ทฤษฎี/หลักการ/กฎข้อสรุปที่ต้องการให้ผู้เรียนได้รู้ ด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามความเหมาะสม

๒) ผู้สอนให้ตัวอย่างสถานการณ์ที่หลากหลาย ที่สามารถนำความรู้ที่เรียนมาไปใช้

๓) ผู้สอนให้ผู้เรียนฝึกปฏิบัตินำความรู้ความเข้าใจไปใช้ในสถานการณ์ใหม่

๔) ผู้สอนให้ผู้เรียนวิเคราะห์และอภิปรายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น

๕) ผู้สอนวัดและประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน

๕) เทคนิคและข้อเสนอแนะต่าง ๆ ในการสอนโดยการนิรนัยให้มีประสิทธิภาพ

๑) การเตรียมการ ผู้สอนจำเป็นต้องทำความเข้าใจในทฤษฎี/หลักการ/กฎ/ข้อความรู้/ข้อสรุป ที่ต้องการสอนให้แก่ผู้เรียน และหาวิธีที่เหมาะสมในการถ่ายทอดหรือนำเสนอเนื้อหาสาระเหล่านั้นแก่ผู้เรียน นอกจากนี้ ครูจำเป็นต้องเตรียมตัวอย่างที่ผู้เรียนสามารถนำเนื้อหาสาระเหล่านั้นไปใช้ให้เกิดผลสำเร็จ ตัวอย่างควรเป็นสถานการณ์ที่มีความหลากหลาย เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดความคิดรวบยอดและความเข้าใจที่ชัดเจน

๒) การนำเสนอข้อความรู้/ทฤษฎี/หลักการ/กฎ/ข้อสรุป แก่ผู้เรียน ผู้สอนจำเป็นต้องทำความเข้าใจใน สิ่งที่จะสอนเป็นอย่างดี รวมทั้งหาวิธีการที่เหมาะสมในการนำเสนอเนื้อหาสาระเหล่านั้นให้แก่ผู้เรียน จนกระทั่งผู้เรียนเกิดความเข้าใจ เพื่อให้แน่ใจว่าผู้เรียนมีความเข้าใจเพียงพอ ผู้สอนควรทดสอบความรู้ความเข้าใจของผู้เรียนก่อนให้ฝึกใช้ความรู้

๓) การนำเสนอสถานการณ์ใหม่ให้ผู้เรียนฝึกใช้ความรู้ เมื่อเห็นว่าผู้เรียนเกิดความเข้าใจในทฤษฎี/หลักการ/กฎ/ข้อสรุป ที่ให้พอสมควรแล้ว ผู้สอนควรให้ผู้เรียนฝึกการนำความรู้ ไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ใหม่ ๆ ซึ่งควรจะมีหลากหลายพอสมควรเพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งขึ้น

๒.๔.๕ การสอนโดยใช้การอุปนัย (Induction)

๑) ความหมาย

วิธีสอนโดยใช้การอุปนัย คือ กระบวนการสอนที่ผู้สอนใช้ในการช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด โดยการนำตัวอย่าง/ข้อมูล/ความคิด/เหตุการณ์/สถานการณ์/ปรากฏการณ์/ ที่มีหลักการ/แนวคิด ที่ต้องการสอนให้แก่ผู้เรียน มาให้ผู้เรียนศึกษาวิเคราะห์

จนสามารถดึงหลักการ/แนวคิดที่แฝงอยู่ออกมา เพื่อนำไปใช้ในสถานการณ์อื่น ๆ ต่อไป กล่าวอย่างสั้น ๆ ได้ว่า เป็นการสอนที่ให้ผู้เรียนสรุปหลักการจากตัวอย่างต่าง ๆ ด้วยตนเอง

๒) วัตถุประสงค์

วิธีการสอนโดยใช้การอุปนัย เป็นวิธีการที่มุ่งช่วยให้ผู้เรียนได้ฝึกทักษะการคิดวิเคราะห์ สามารถจับหลักการ หรือประเด็นสำคัญได้ด้วยตนเอง ทำให้เกิดการเรียนรู้หลักการ/แนวคิดหรือข้อความรู้ต่าง ๆ อย่างเข้าใจ

๓) องค์ประกอบสำคัญของวิธีสอน

(๑) มีผู้สอนและผู้เรียน

(๒) มีตัวอย่าง/ข้อมูล/สถานการณ์/เหตุการณ์/ปรากฏการณ์/ความคิด ที่เป็นลักษณะย่อย ๆ ของสิ่งที่ต้องการให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้

(๓) มีการวิเคราะห์ตัวอย่างต่าง ๆ เพื่อหาหลักการที่ร่วมกัน

(๔) มีข้อสรุปที่มีลักษณะเป็นหลักการ/แนวคิด

(๕) มีผลการเรียนรู้ของผู้เรียน

๔) ขั้นตอนสำคัญของการสอน

(๑) ผู้สอนและ/หรือ ผู้เรียน ยกตัวอย่าง/ข้อมูล/สถานการณ์/เหตุการณ์/ปรากฏการณ์/ความคิด ที่เป็นลักษณะย่อยของสิ่งที่จะเรียนรู้

(๒) ผู้เรียนศึกษาและวิเคราะห์หาหลักการที่แฝงอยู่ในตัวอย่างนั้น

(๓) ผู้เรียนสรุปหลักการ/แนวคิด ที่ได้จากตัวอย่างนั้น

(๔) ผู้สอนประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน

๕) เทคนิคต่าง ๆ ในการใช้วิธีสอนโดยการอุปนัยให้มีประสิทธิภาพ

(๑) การเตรียมตัวอย่าง ผู้สอนจำเป็นต้องเตรียมตัวอย่าง/ข้อมูล/สถานการณ์/เหตุการณ์/ปรากฏการณ์/ความคิด ที่มีหลักการ/แนวคิด ที่ต้องการให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้แฝงอยู่ ตัวอย่างที่ให้การประกอบด้วยลักษณะหรือคุณสมบัติย่อยๆ ที่ครอบคลุม หลักการ/แนวคิดนั้น เช่น ถ้าต้องการให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ว่า “สัตว์เลื้อยคลานคืออะไร” ตัวอย่างที่ให้ก็ควรครอบคลุมคุณสมบัติย่อยของสัตว์เลื้อยคลาน หรือต้องการให้ผู้เรียนเข้าใจคำว่า “ชื่อสัตย์สุจริต” ตัวอย่างที่ให้ก็ควรประกอบด้วยคุณสมบัติต่าง ๆ ของความซื่อสัตย์สุจริต จะเห็นได้ว่า วิธีสอนในลักษณะนี้เป็นวิธีการหลักที่ใช้ในการสอนมโนทัศน์และหลักการต่าง ๆ ซึ่งการที่จะช่วยให้ผู้เรียนได้ใช้ความคิดมาก ๆ นั้น ตัวอย่างที่ให้ควรจะเป็นตัวอย่างที่น่าสนใจและท้าทายความคิด ความสามารถของผู้เรียน คือ ต้องเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายเกินไป แต่ก็ไม่ยากจนเกินความสามารถ และตัวอย่างที่ให้ควรมีความหลากหลายและครอบคลุมลักษณะ/องค์ประกอบสำคัญของมโนทัศน์/แนวคิด/หลักการนั้น นอกจากนั้นการตั้ง

ประเด็นคำถามให้ผู้เรียนได้ค้นหาคำตอบจากตัวอย่างที่ให้ ก็มีความสำคัญมาก การตั้งประเด็นคำถามที่ตรงจุด ตรงประเด็น และมีลักษณะที่ท้าทายความคิด จะช่วยจูงใจให้ผู้เรียนอยากคิดอยากหาคำตอบ และอยากเรียนรู้เพิ่มขึ้น

(๒) การให้ผู้เรียนศึกษาวิเคราะห์หาหลักการ/แนวคิด จากตัวอย่าง หากตัวอย่างที่ให้แก่ผู้เรียนเป็นตัวอย่างที่ครอบคลุมลักษณะหรือคุณสมบัติย่อย ๆ ของหลักการ/แนวคิดนั้น ๆ และมีประเด็นคำถามที่สามารถนำผู้เรียนไปสู่วัตถุประสงค์ที่ต้องการแล้ว ย่อมจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถศึกษาและวิเคราะห์ได้ตรงวัตถุประสงค์อย่างรวดเร็ว แต่หากผู้เรียนไม่ประสบความสำเร็จ หรือทำไม่ได้ไม่ถูกต้อง ผู้สอนสามารถใช้คำถามเพิ่มเติม หรือให้ข้อมูลเพิ่มเติมได้ แต่ไม่ควรให้ในลักษณะที่เป็นการบอกคำตอบ ผู้สอนพึงระลึกอยู่เสมอว่า วิธีสอนวิธีนี้มุ่งช่วยให้ผู้เรียนได้คิด ได้ทำความเข้าใจด้วยตนเอง จึงควรใช้วิธีการกระตุ้นให้ผู้เรียนได้คิดค้นต่อไป โดยการตั้งประเด็นคำถามเพิ่มเติม และควรให้ผู้เรียนได้ร่วมกันคิดร่วมกันวิเคราะห์เป็นกลุ่มย่อย เพื่อจะได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น กระตุ้นและตรวจสอบความคิดของกันและกัน อันจะนำไปสู่ความคิดที่รอบคอบขึ้นและถูกต้องมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การร่วมกันคิดเป็นกลุ่มนี้ก็มีข้อเสียตรงที่ว่า ผู้เรียนที่เรียนรู้ได้ช้า มักจะถูกครอบงำหรือถูกข่ม โดยผู้เรียนที่เรียนรู้ได้เร็วกว่า ดังนั้นผู้สอนจึงควรจัดให้ผู้เรียนได้มีเวลาในการคิดเป็นรายบุคคลด้วยก่อนที่จะอภิปรายเป็นกลุ่มย่อย และควรใช้เทคนิคและวิธีการต่าง ๆ ที่จะช่วยให้ผู้เรียนทุกคนมีส่วนร่วมในการอภิปรายกลุ่มย่อยอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกันพอสมควร

๓) การให้ผู้เรียนสรุปและนำข้อสรุปไปใช้ ผู้สอนควรเตรียมตัวอย่างสถานการณ์ใหม่ ๆ ที่หลากหลายมาให้ผู้เรียนใช้ในการฝึกนำความรู้/ข้อสรุปไปใช้ หรือผู้สอนอาจให้ผู้เรียนช่วยกันยกตัวอย่างจากประสบการณ์ก็ได้ การส่งเสริมให้ผู้เรียนนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ นอกจากจะเป็นการช่วยให้ความรู้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตอย่างแท้จริงแล้ว ยังสามารถช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจที่แน่นขึ้น ลึกซึ้งขึ้น และยังเป็นโอกาสให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ใหม่ ๆ เพิ่มเติมขึ้นอีก

๒.๕ ทฤษฎีบูรณาการ (Integrative Theory)

การบูรณาการ หมายถึง การทำให้หน่วยย่อย ๆ ทั้งหลายที่สัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกัน เข้ามาร่วมทำหน้าที่ประสานกลมกลืนเป็นองค์รวมหนึ่งเดียว ที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในตัวเอง การบูรณาการนั้น เราจะเอาหน่วยย่อยหน่วยหนึ่งมารวมเข้าในองค์รวมที่มีหน่วยย่อยอื่นอยู่แล้วก็ได้ หรือจะเอาหน่วยย่อยทั้งหลายที่ต่างแยก ๆ กันอยู่มารวมเข้าด้วยกันเป็นองค์รวมก็ได้ ซึ่งเรียกว่าบูรณาการทั้งสิ้น แต่ข้อสำคัญจะต้องมีตัวขึ้นที่เป็นหลักอยู่ ๓ อย่างในเรื่องบูรณาการ คือ

๑) มีหน่วยย่อยองค์ประกอบ ชิ้นส่วน อวัยวะ หรือชิ้น ระดับ แ่ง ด้านที่จะเอามาประมวลเข้าด้วยกัน อันนี้เป็นสิ่งที่จะเอามาประมวลเข้าด้วยกัน คือ สิ่งย่อย ส่วนย่อย

๒) หน่วยย่อยเป็นต้นนั้นมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน นี่อาจจะเลยไปถึงลักษณะที่ว่ายึดหยุ่นปรับตัวได้ มีความเคลื่อนไหวตลอดเวลาด้วย

๓) เมื่อรวมเข้าด้วยกันแล้วก็จะเกิดความครบถ้วนเต็มบริบูรณ์ โดยมีความประสานกลมกลืน เกิดภาวะได้ที พอดี หรือสมดุล พอได้ทีหรือพอดีสมดุลแล้วองค์รวมนั้นก็มีชีวิตชีวา ดำรงอยู่และดำเนินไปด้วยดีอันเป็นภาวะของบูรณาการ

ถ้าครบ ๓ อย่างนี้ก็เป็นบูรณาการ สามอย่างนี้เป็นตัวอื่นที่จำเป็นตามสภาวะ ส่วนในทางปฏิบัติจะมีหลักและกระบวนการอย่างไร ก็พิจารณาว่ากันอีกส่วนหนึ่ง แต่สิ่งที่จะต้องเน้นก็คือว่า ความพอดีหรือได้ทีหรือสมดุล ซึ่งเป็นภาวะที่ต้องการของบูรณาการนั้น เราจะแสดงลักษณะออกมาให้เห็นเป็นข้อสำคัญได้ ๒ อย่าง คือ เมื่อเป็นองค์รวมแล้ว องค์รวมนั้นมีชีวิตชีวาหรือดำเนินไปด้วยดี องค์รวมนั้นเกิดมีภาวะและคุณสมบัติของมันเอง ที่ต่างหากจากภาวะและคุณสมบัติขององค์ประกอบทั้งหลาย^๕

หรือที่เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ ได้ให้ความหมายว่าการบูรณาการ ก็คือ การผนวกการประสาน การเติมเต็มการเชื่อมโยง การรวมกัน ร่วมกัน เป็นต้น ทฤษฎีการบูรณาการในทางการเมือง มุ่งที่จะทำให้องค์การระหว่างประเทศเป็นเสมือนครอบครัวใหญ่ครอบครัวหนึ่ง โดยมีประเทศสมาชิกเปรียบเสมือนสมาชิกในครอบครัวเดียวกัน แนวความคิดของทฤษฎีบูรณาการนี้อาจจะเทียบได้กับแนวความคิดเกอไมน์ซาฟของสังคมวิทยา หมายถึง ลักษณะสังคมที่เน้นความสำคัญของการที่สมาชิกในสังคมมีความใกล้ชิดสนิทสนมเป็นกันเอง เน้นความเคร่งครัดในขนบธรรมเนียมประเพณีและค่านิยมของชุมชน^๖

แนวความคิดของการบูรณาการไม่พ้นความสัมพันธ์กับระบบการเมืองการปกครองและระบบเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นฐานคิดที่สำคัญ ในมิติของสวัสดิการสังคมนั้นมีนักวิชาการหลายท่านที่พยายามศึกษาและจัดหมวดหมู่ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๖๕ ที่ Wedderburn ได้จัดกลุ่มที่เรียกว่า Integrationism ซึ่งบางคน เช่น Titmuss ได้ให้ความหมายที่ใกล้เคียงกัน กล่าวคือ Institutional Model ซึ่งในความหมาย ก็คือ เป็นการมองการจัดสวัสดิการในเชิงสถาบัน ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นต้องรวมกลุ่มสวัสดิการ เป็นสถาบันเพื่อความต่อเนื่องและมั่นคง แต่การบูรณาการระยะหลังที่แนวโน้ม

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), “การศึกษา : พัฒนาการ หรือบูรณาการ”, ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๓,

<www.seameo.org/v1/th_education/educate/integrate.htm>(29 June 2010)

^๖ ศาสตราจารย์ ดร.เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, การคิดเชิงบูรณาการ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทซัคเซสมิเดีย จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๖ - ๗.

เปลี่ยนไปตามการเมือง วิธีคิดก็ปรับตาม มาเป็นช่วง ๆ เช่น Classical Liberalism มาสู่ Neo - Liberalism มาสู่ the new right หรือตามแต่กลุ่มนักวิชาการกลุ่มใดจะให้คำจำกัดความและรูปแบบของการจัดกลุ่ม

ปัจจุบันแนวคิดบูรณาการเกิดมาพร้อม ๆ กับความพยายามที่จะหาคำตอบแบบ Intuition หรือการหยั่งรู้ เพราะว่าความเชื่อตลอดทศวรรษที่ผ่านมาในหลักของ Exact science มีข้อจำกัด ทำให้แนวคิดของระบบการเรียนรู้ปรับเป็นแบบ Multidisciplinary มองเหตุและปัจจัยแบบองค์รวม (Holistic) และคิดเชิงระบบ (System thinking) มากขึ้น แนวคิดนี้ขยายตัวอย่างรวดเร็วในกลุ่มธุรกิจ ซึ่งมีเป้าหมายของการบูรณาการเพื่อคู่แข่งและผลตอบแทนทางธุรกิจ ต่อมา ขยายมาสู่ระบบรัฐ มากขึ้น ซึ่งการบูรณาการดูจะเหมาะสมกับช่วงเวลาของวิธีคิดของการผลักดันในการพึ่งตนเอง ด้านสวัสดิการสังคมขององค์กรชุมชนที่มองว่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์สำคัญ รัฐไม่ควรเข้ามาจัดการหรือทำให้รัฐสวัสดิการมีบทบาทน้อยที่สุด เพราะแนวคิดนี้มองว่า สวัสดิการสังคมทำให้รัฐต้องรับภาระมากขึ้น และเป็นตัวถ่วงเศรษฐกิจ เพื่อให้กลไกตลาดเป็นตัวกำหนดองค์กรชุมชน เพื่อการรวมและจัดการกับสวัสดิการสมาชิกของตนเอง และรูปแบบได้ก่อร่างขยายครอบคลุมทุกหมู่บ้าน และการบูรณาการเพื่อให้กลุ่มองค์กรชุมชนมีศักยภาพในการจัดการสวัสดิการของชุมชน ได้ครอบคลุมและกว้างขวางยิ่งขึ้นซึ่ง Gusztav Names ได้ใช้แนวคิดของการบูรณาการ เพื่อเสนอทางออกของระบบการบริหารจัดการของรัฐที่เป็น Top - Down มาเป็น Bottom - up ดังที่ปรากฏในงานของเขา คือ Integrated rural development the concept and its operation เขากล่าวว่าการบูรณาการสามารถกระทำได้ทั้งการบูรณาการโดยนำสิ่งที่มีอยู่จริงมาบูรณาการ (Factual integration) หรือการบูรณาการความคิด

๒.๖ ทฤษฎีการสอนแบบบูรณาการ

การสอนแบบบูรณาการเป็นการผสมผสานประสบการณ์การเรียนรู้ซึ่งอาจเป็นทั้งการผสมผสานการเรียนรู้ในสาขาวิชาเดียว หรือต่างสาขาวิชา เพื่อให้มีความสัมพันธ์ต่อเนื่อง เพื่อให้ ผู้เรียนรู้อย่างมีความหมายและสามารถนำประสบการณ์ไปสู่ชีวิตจริง

ดังนั้น การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ จึงมีความเกี่ยวข้องกับปรัชญาการศึกษา พิพัฒนนิยม (Progressivism) และทฤษฎีการเรียนรู้พุทธินิยม (Cognitivism) ที่นิยมการสร้างความรู้ ดังนี้

๒.๖.๑ ปรัชญาการศึกษาพิพัฒนนิยม (Progressivism)

ปรัชญาการศึกษาพิพัฒนนิยม มีรากฐานมาจากปรัชญาปฏิบัตินิยม (Progressivism) เป็นปรัชญาที่มาจากนักปรัชญาชาวอเมริกัน John Dewey กล่าวว่า

อภิปรัชญา (Metaphysic) ของพิพัฒนนิยม เชื่อว่า ประสบการณ์ คือ ความจริง ประสบการณ์มิได้มีความหมายเฉพาะสิ่งที่เคยพบเห็นเท่านั้น แต่หมายถึงผลที่เกิดขึ้นตามมา จากการที่มนุษย์ใช้ความสามารถของตนสร้างปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในโลก

ญาณวิทยา (Epistemology) ของพิพัฒนนิยม เชื่อว่าความรู้เป็นเรื่องเฉพาะตัว สั่งสอนไม่ได้ ถ่ายทอดไม่ได้ แต่ความรู้เกิดจากการแก้ปัญหาตามประสบการณ์ของแต่ละคน ความรู้จะเกิด เมื่อมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การสอนไม่ใช่การบอกแต่เป็นการแนะนำ (To teach is not to tell but to guide)

คุณวิทยา (Axiology) ของพิพัฒนนิยม เชื่อว่า คุณงามความดีนั้นอยู่ที่การกระทำสำเร็จตามจุดมุ่งมั่น อาจเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรม ยึดความเห็นของบุคคลเป็นหลัก จริยธรรมแปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัยเน้นเสรีภาพและประชาธิปไตย ถือว่าทุกคนเป็นคนดี ไม่กำหนดความงานที่เป็นอมตะ ความงามมีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ คือ มีเหตุมีผล อธิบายได้ว่างามเพราะอะไร

เมื่อนำปรัชญาพิพัฒนนิยมมาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอน ทำให้ลักษณะการจัดการเรียนการสอนมีดังต่อไปนี้

๑) หลักสูตรเน้นสภาพปัจจุบัน เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ศึกษาอดีตเฉพาะที่มีผลต่อปัจจุบัน และจากปัจจุบันต่ออนาคต หลักสูตรจะเปลี่ยนแปลงตามความสนใจของผู้เรียน

๒) วิชาที่สำคัญ คือ ทุกวิชาที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาของสังคม เช่นวิทยาศาสตร์ ภาษา สังคมศึกษา เทคโนโลยี วิธีการแก้ปัญหาโดยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ทุกวิชาสำคัญมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสนใจและความต้องการของผู้เรียน

๓) วิธีสอน ใช้วิธีการสอบแบบแก้ปัญหา การวิเคราะห์วิจารณ์ด้วยเหตุผล การค้นคว้าสิ่งใหม่ การสอนแบบโครงงาน การทำงานเป็นกลุ่ม มีการวางแผนปฏิบัติงานด้วยตนเองและรับผิดชอบงานของตนเอง

๔) พฤติกรรมผู้เรียนที่พึงปรารถนา คือ ความสามารถในการทำงานเป็นกลุ่ม ความสามารถในการตัดสินใจโดยคณะบุคคล มีความรับผิดชอบ ความสามารถในการกำหนดทางเลือก ความสามารถในการประเมินตนเอง และมีความสุขโดยไม่รบกวนผู้อื่น

จากลักษณะการจัดการเรียนการสอนตามปรัชญาการศึกษาพิพัฒนนิยมดังกล่าว นำไปสู่สิ่งที่เรียกว่า การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Child - centered instruction) ซึ่งกรมวิชาการได้สรุปลักษณะสำคัญไว้ ดังนี้

๑) หลักการจัดการเรียนรู้ การเรียนรู้เป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิตและต้องพัฒนาผู้เรียนทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคมและสติปัญญา

๒) ลักษณะการจัดการเรียนการสอน เน้นการเรียนรู้โดยปฏิบัติหรือการแก้ปัญหาโดยคำนึงถึงความสนใจ ความถนัด และลักษณะพิเศษของผู้เรียน

๓) บทบาทของครู เป็นผู้แนะนำให้คำปรึกษาและสนับสนุนให้นักเรียนได้เรียนรู้ เข้าใจ และเห็นจริงด้วยตนเอง

๔) บทบาทของนักเรียน จะมีอิสระในการเลือกตัดสินใจในสิ่งที่เรียน มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและเลือกกิจกรรมที่ตนเองสนใจ^{๑๑}

๒.๖.๒ ทฤษฎีการเรียนรู้พุทธรินิยม (Cognitivism)

นักจิตวิทยาในกลุ่มพุทธรินิยม (Cognitivism) มีความสนใจเกี่ยวกับกระบวนการคิดของคนว่า ในระหว่างที่เรียนรู้ บุคคลมีการจัดเรียบเรียงความรู้ ความจำหรือประสบการณ์ให้เป็นระบบระเบียบ หรือเป็นโครงสร้างเพื่อการพัฒนาสติปัญญาอย่างไร รวมทั้งได้นำเอาความรู้ความเข้าใจ และความจำที่เก็บไว้มาใช้กับการแก้ปัญหาใหม่อย่างไรบ้าง จุดสนใจของนักจิตวิทยาในกลุ่มนี้มุ่งไปยังกระบวนการคิด โดยมีความเชื่อว่า การเรียนรู้จะเกิดขึ้นต้องอาศัยทั้งสิ่งแวดล้อมและตัวผู้เรียน ประสบสัมพันธ์กัน หมายความว่า ความสำคัญไม่ได้อยู่ที่สิ่งเร้าภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่ยังมี ความต้องการ ความตั้งใจและเป้าหมายของผู้เรียนด้วย นักจิตวิทยาในกลุ่มนี้ได้อธิบายวิธีการเรียนรู้ ของมนุษย์ไว้หลายแนวคิด เช่น ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของ Piaget การเรียนรู้โดยการ ค้นพบของ Bruner การเรียนรู้ที่มีความหมายของ Ausubel ซึ่งอธิบายโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

แนวคิดของ Piaget เกี่ยวกับพัฒนาการทางสติปัญญาของผู้เรียน Piaget เป็นนักจิตวิทยา ผู้สร้างทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาขึ้น ตามความคิดของ Piaget ปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนา ด้าน สติปัญญาและความคิด คือ การที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และการปะทะสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อมนี้มีผลทำให้ระดับสติปัญญาและความคิดมีการพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา สิ่งสำคัญที่สุดที่แนวความคิดของ Piaget ถูกนำไปใช้ในทฤษฎีการเรียนรู้ คือ เขาแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ไม่ได้เกิดมาพร้อมกับสติปัญญา แต่มนุษย์ต้องพัฒนาสติปัญญาของตนเอง โดยมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ความรู้ไม่ใช่สิ่งที่ดูดซับได้แต่จะถูกสร้างขึ้นในสมองมนุษย์ โดยผ่านการกระทำ

วรรณทิพา รอดแรงคำ กล่าวว่า ความรู้มีอยู่ด้วยกัน ๓ แบบ คือ ความรู้ทางกายภาพ ทางตรรกศาสตร์ และทางสังคม ความรู้ทางกายภาพ เป็นความรู้ชนิดแรกที่เกิดพัฒนาขึ้นและเป็น ความรู้พื้นฐานสำหรับ โครงสร้างของความรู้อื่น ๆ ความรู้ทางกายภาพนี้พัฒนามาจากการสังเกต และการมีปฏิสัมพันธ์กับวัตถุ การสังเกตและเด็กจะมีอยู่ด้วยกัน ๒แบบ คือ การสังเกตปรากฏการณ์ บางอย่างเฉย ๆ กับอีกแบบหนึ่ง สังเกตผลของการกระทำที่เขากระทำต่อวัตถุ ซึ่งแบบหลังจะทำให้

^{๑๑} วีระ บุญยะกาญจน์, พื้นฐานทางปรัชญาการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙ - ๒๐.

เด็กเห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลมากกว่า และส่งเสริมพัฒนาการทางสติปัญญามากกว่า ดังนั้น เด็กจึงควรได้จับต้องและกระทำต่อวัสดุมากกว่าการสังเกตเฉย ๆ

ความรู้ทางตรรกศาสตร์นั้น Piaget เชื่อว่าเกิดมาจากประสบการณ์ทางกายภาพ เกิดขึ้นเมื่อเด็กแสดงออกทางการกระทำโดยการเชื่อมโยงกับสติปัญญา กล่าวคือ กระบวนการทางสติปัญญาทำให้เด็กสามารถจัดกระทำกับสิ่งของต่าง ๆ หรือวัสดุภายในสมอง นั่นคือ เกิดประสบการณ์ทางตรรกศาสตร์ขึ้น

ความรู้ทางสังคม เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ข้อตกลงที่ตั้งขึ้นจะแสดงบทบาทที่สำคัญในการได้มาซึ่งความรู้ทางสังคม เช่น การทดลองกันเรียกวัตถุใดวัตถุหนึ่งอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งเด็กจะต้องทำความเข้าใจและจะกลายเป็นการพัฒนาความรู้ทางสังคมต่อไป

แนวความคิดของ Piaget สะท้อนให้เห็นความสำคัญของการจัดประสบการณ์จริงให้แก่ผู้เรียน เพื่อให้เกิดการพัฒนาความรู้ทั้งกายภาพ ทางตรรกศาสตร์และทางสังคม โดยจัดให้มีการปะทะสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องและเหมาะสมพัฒนาการทางสติปัญญาของผู้เรียน ซึ่งเป็นแนวคิดหลักของหลักสูตรและการเรียนการสอนแบบบูรณาการ

หลักการเรียนรู้ของ Bruner การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วยตนเองกับแนวคิดของ Piaget แต่ก็มีจุดเน้นว่าการเรียนรู้ที่ดีที่สุด คือ การเรียนรู้ที่ให้ผู้เรียนค้นพบความรู้นั้นด้วยตนเอง (Discovery learning) ดังนั้น วิธีการสอนที่ Bruner เสนอแนะ คือ การสอนที่ให้นักเรียนค้นพบด้วยตนเอง ซึ่งมีข้อดี ๔ ประการ

๑) ช่วยเพิ่มสติปัญญา

๒) เพิ่มแรงจูงใจภายในทำให้นักเรียนมีกำลังใจที่จะปฏิบัติให้สำเร็จ โดยอัตโนมัติ เพราะการค้นพบนั้นเอง เป็นรางวัลของผู้ค้นพบ

๓) ทำให้นักเรียนรู้เทคนิคของการค้นพบ การแก้ปัญหาโดยการค้นพบนั้นจะพัฒนาแบบการแก้ปัญหา เพื่อใช้กับปัญหาที่พบใด ๆ ก็ได้

๔) ทำให้เกิดความเข้าใจและจำสิ่งที่เรียนไปได้ยาวนานเพราะนักเรียนเป็นผู้จัดระเบียบของความรู้เองและทำให้รู้ว่าจะหาความรู้ได้ที่ไหนเมื่อต้องการใช้

Bruner มีแนวความคิดต่อการจัดหลักสูตรและการสอนที่สำคัญบางประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก เกี่ยวกับโครงสร้างความรู้ (Structure of knowledge) Bruner ถือว่าการจัดเรียงเนื้อหาหรือโครงสร้างของความรู้เป็นสิ่งจำเป็นมากที่จะช่วยให้ผู้เรียนมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างความรู้หรือประสบการณ์เดิมกับความรู้หรือประสบการณ์ใหม่

ประการที่สอง เกี่ยวกับ ความพร้อม (Readiness) Bruner เห็นว่าการที่คนจะเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นต้องใช้หลักสูตรที่เหมาะสมกับความพร้อมของผู้เรียนแต่ละคน Bruner ก็มีความเชื่อว่า ความพร้อมเป็นที่สามารถกระตุ้นให้เกิดได้

ประการที่สาม เกี่ยวกับแรงจูงใจ (Motives for learning) Bruner เชื่อว่ากิจกรรมการใช้สติปัญญาจะได้ผลดีเต็มที่ต่อเมื่อผู้เรียนมีความพอใจ หรือมีแรงจูงใจที่จะเรียน ครูจึงต้องสร้างแรงจูงใจภายในให้เกิดขึ้น

แนวคิดอีกประการหนึ่งของ Bruner เกี่ยวกับการจัดหลักสูตร คือ หลักสูตรแบบบันไดเวียน หรือหลักสูตรแบบเกลียว (Spiral curriculum) ซึ่งเป็นหลักสูตรที่มโนคติเดียวกันสามารถนำมาสอนในทุกระดับชั้น แต่จะเพิ่มความซับซ้อนขึ้นไปในแต่ละระดับชั้น เพื่อให้มีความเข้าใจในเนื้อหาวิชาที่เรียนยิ่งขึ้น แนวคิดของ Bruner ที่สำคัญต่อการจัดหลักสูตรบูรณาการมี ๒ ประการใหญ่ ๆ กล่าวคือ วิธีการเรียนรู้แบบค้นพบด้วยตนเอง (Discovery learning) ซึ่งผู้เรียนจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง ผลที่เกิดขึ้น คือ ผู้เรียนสามารถเรียนรู้เทคนิคของการค้นพบและพัฒนาไปสู่การแก้ไขปัญหาอื่น ส่วนอีกประการหนึ่ง คือ แรงจูงใจในการเรียน ซึ่งเกิดเพราะความสำเร็จของการค้นพบ คือ รางวัลของผู้ค้นพบ (ผู้เรียน)

หลักการเรียนรู้ของ Ausubel ผู้ตั้งทฤษฎีการเรียนรู้ที่มีความหมาย (Theory of meaningful verbal learning) ขึ้น Ausubel อธิบายว่า การเรียนรู้ประกอบด้วย ๒ กระบวนการ คือ การสร้างมโนคติ (Concept formation) กับการดูดซึมมโนคติ (Concept assimilation) การสร้างมโนคติเป็นการแยกลักษณะสำคัญที่เหมือน ๆ กันของวัตถุหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ออกมารวมสร้างขึ้นเป็นมโนคติ ส่วนการดูดซึมมโนคติ คือ การเรียนมโนคติจากการสัมพันธ์คำจำกัดความเข้ากับโครงสร้าง ความรู้เดิม Ausubel อธิบายว่า การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ถ้าผู้เรียนเคยมีความรู้พื้นฐานที่จะเชื่อมโยงเข้ากับความรู้ใหม่ได้ ซึ่งจะทำให้การเรียนรู้สิ่งใหม่นั้นเป็นการเรียนรู้ที่มีความหมาย (Meaningful learning) แต่หากผู้เรียนต้องเรียนรู้สิ่งใหม่ที่ไม่มีความรู้มาก่อนเลยหรือเป็นการเรียนรู้ที่ไม่เกี่ยวกับความรู้เดิมเลย เรียกว่า การเรียนแบบท่องจำ (Rote learning) แทนที่จะเป็นการเรียนแบบค้นพบ โดยอธิบายว่าวิธีการเรียนแบบรับเอาเด็กก็จะต้อง

- ๑) สัมพันธ์ความรู้ใหม่ให้เข้ากับความรู้เดิมที่มีอยู่แล้วใน โครงสร้างความรู้ของตน
- ๒) เข้าใจความแตกต่างหรือความคล้ายคลึงของมโนคติหรือข้อความที่ใกล้เคียงกัน
- ๓) แปลสิ่งที่เรียนได้นั้นให้เข้ากรอบความคิดตามประสบการณ์และภาษาของตน
- ๔) สร้างความคิดใหม่ ๆ ซึ่งต้องเอาความรู้ที่มีอยู่แล้วมาจัดระเบียบใหม่

ในด้านการสอนนั้น Ausubel เน้นว่า “ผู้สอนต้องค้นหาว่า ความรู้เดิมของนักเรียน มีอะไรบ้าง แล้วนำความรู้เดิมมาสัมพันธ์กับความรู้ใหม่ โดยใช้เครื่องจัดมโนติล่วงหน้า (Advance organizer)

ซึ่งช่วยให้ผู้เรียนมองเห็นแนวทางที่จะนำความรู้เดิมและความรู้ใหม่มาเชื่อมโยงกัน แนวคิดของ Auubel ที่เกี่ยวข้องกับ การวางแผนและใช้หลักสูตรบูรณาการก็คือการที่ผู้สอนจะต้องศึกษาความรู้เดิมของนักเรียนเพื่อจัดการเรียนรู้ให้มีความหมาย^{๑๔}

๒.๖.๓ ลักษณะการสอนแบบบูรณาการ

ลักษณะที่สำคัญของการสอนแบบบูรณาการ สามารถสรุปได้ ดังนี้

- ๑) เป็นการบูรณาการระหว่างความรู้ กระบวนการ และการปฏิบัติ
- ๒) เป็นการบูรณาการระหว่างวิชาได้อย่างกลมกลืน
- ๓) เป็นการบูรณาการระหว่างสิ่งที่เรียนกับชีวิตจริง
- ๔) เป็นการบูรณาการเพื่อจัดความซ้ำซ้อนของเนื้อหาต่าง ๆ
- ๕) เป็นการบูรณาการให้เกิดความสัมพันธ์กันระหว่างความคิดรวบยอดของวิชาต่าง ๆ เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ที่มีความหมาย^{๑๕}

๒.๖ รูปแบบการสอนแบบบูรณาการ

เราสามารถบูรณาการหลักสูตรและการเรียนการสอนได้เป็นสองแบบ

๒.๖.๑ แบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary)

เป็นการสร้างหัวเรื่อง (Theme) ขึ้นมาแล้วนำเนื้อหาจากวิชาต่างๆ มาโยงสัมพันธ์กับหัวเรื่องนั้น ซึ่งบางครั้งก็อาจเรียกวิธีบูรณาการแบบนี้ได้ว่า สหวิทยาการแบบมีหัวข้อ (Thematic Interdisciplinary Studies) หรือบูรณาการที่เน้นการนำไปใช้เป็นหลัก (Application - First Approach) การกำหนดหัวเรื่อง (Theme) ได้แก่ การสร้างหัวเรื่องโดยมีหลักในการกำหนดหัวเรื่อง ดังนี้

- ๑) เป็นเรื่อง que ผู้เรียนสนใจ และมีโอกาสได้เลือกเรียน
- ๒) เป็นเรื่องที่สามารถโยงความสัมพันธ์ได้หลายวิชาหรือหลายกลุ่มประสบการณ์
- ๓) เป็นเรื่อง que นักเรียนมีประสบการณ์เดิมอยู่แล้วและสอดคล้องกับชีวิตจริงและมีความหมายต่อผู้เรียน
- ๔) เป็นเรื่อง que มีแหล่งความรู้ que ผู้เรียนรู้ได้ศึกษาค้นคว้าอย่างหลากหลายและเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับท้องถิ่นกับความรู้ที่เป็นสากล

^{๑๔}วรรณทิพา รอดแรงคำ, Constructivism, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๐ - ๔๕.

^{๑๕}เลิศชาย ปานมูข, “การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ”, ๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๓, <<http://www.banprak-nfe.com/webboard/index.php?topic=22.0>> (12 August 2010)

๕) เป็นเรื่องที่เหมาะสมกับระดับความสามารถของผู้เรียนและส่งเสริมการพัฒนาผู้เรียนรอบด้าน การตั้งชื่อต้องทันสมัย และน่าสนใจช่วยให้ผู้เรียนอยากรู้ อยากเรียน

๒.๗.๒ แบบพหุวิทยาการ (Multidisciplinary)

เป็นการนำเรื่องที่ต้องการจะให้ผู้เรียนได้เรียนรู้สอดแทรก (Infusion) ไว้ในวิชาต่างๆ หรือบูรณาการเน้นเนื้อหาของวิชาเป็นแกนแล้วนำสิ่งที่ต้องการให้เกิดแก่ผู้เรียนเกิดไปสอดแทรกในวิชาแกนดังกล่าวซึ่งบางครั้งเราก็อาจจะเรียกวิธีบูรณาการแบบนี้ ได้ว่าการบูรณาการที่เน้นเนื้อหาวิชาเป็นหลัก (Discipline First Approach)

กรมวิชาการ ได้แบ่งการบูรณาการหลักสูตรและการสอนเป็น ๔ แบบ ดังนี้

๑) แบบผู้สอนคนเดียว

ครูสอนสามารถจัดการเรียนรู้โดยเชื่อมโยงสาระการเรียนรู้ต่างๆ กับหัวเรื่องที่สอดคล้องกับชีวิตจริง หรือสาระที่กำหนดขึ้นมา เช่น เรื่องสิ่งแวดล้อม น้ำ เป็นต้น ครูผู้สอนสามารถเชื่อมโยงสาระและกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสาระต่าง ๆ เช่น การอ่าน การเขียน การคิด คำนวณ การคิดวิเคราะห์ต่าง ๆ ทำให้ผู้เรียนได้ใช้ทักษะ และกระบวนการเรียนรู้ไปแสวงหาความรู้ ความจริงจากหัวข้อเรื่องที่กำหนด

๒) แบบคู่ขนาน

มีครูผู้สอนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป จัดการสอนโดยอาจยึดหัวข้อเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้วบูรณาการเชื่อมโยงแบบคู่ขนาน เช่น ครูผู้สอนคนหนึ่งสอนวิทยาศาสตร์ เรื่องเงา ครูอีกคนอาจสอนคณิตศาสตร์เรื่องการวัดระยะทาง โดยการวัดเงา คิดคำนวณในเรื่องเงา ในช่วงเวลาต่าง ๆ จัดการทำกราฟของเงาในระยะต่าง ๆ หรืออีกคนหนึ่งอาจให้ผู้เรียนรู้ศิลปะ เทคนิค การวาดรูปที่มีเงา

๓) แบบสหวิทยาการ

การบูรณาการในลักษณะนี้นำเนื้อหาจากหลายกลุ่มสาระมาเชื่อมโยงเพื่อจัดการเรียนรู้ซึ่งโดยทั่วไปผู้สอนมักจัดการเรียนการสอนแยกตามรายวิชา หรือกลุ่มวิชา แต่ในบางเรื่องครูผู้สอนจัดการเรียนการสอนร่วมกันในเรื่องเดียวกัน เช่น เรื่องวันสิ่งแวดล้อมของชาติ ครูผู้สอนวิชาภาษาไทยจัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนรู้ภาษาคำศัพท์เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ผู้สอนวิทยาศาสตร์จัดกิจกรรมค้นคว้าเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ผู้สอนสังคมศึกษาให้ผู้เรียนค้นคว้าหรือทำกิจกรรมชมรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม และครูผู้สอนสุขศึกษาอาจจัดทำกิจกรรมเกี่ยวกับการรักษาสิ่งแวดล้อมให้ถูกสุขลักษณะ เป็นต้น

๔) แบบโครงการ

ครูผู้สอนสามารถจัดการเรียนการสอน โดยบูรณาการเป็นโครงการ โดยผู้เรียนและครูผู้สอนร่วมกันสร้างสรรค์โครงการขึ้น โดยใช้เวลาการเรียนต่อเนื่องกันในหลายชั่วโมงด้วยการนำเอา

จำนวนชั่วโมงของวิชาต่าง ๆ ที่ครูผู้สอนเคยสอนแยกกัน ในลักษณะของการสอนเป็นทีมในกรณีที่ต้องการเน้นทักษะบางเรื่องเป็นพิเศษครูผู้สอนสามารถแยกการสอนได้ เช่น กิจกรรมเข้าค่ายดนตรี กิจกรรมเข้าค่ายภาษาอังกฤษ กิจกรรมเข้าค่ายศิลปะ เป็นต้น

ธีระชัย ปุรุณโชติ ได้เสนอรูปแบบการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการไว้ ๔ แบบ คือ

๑) แบบสอดแทรก (Infusion) การสอนรูปแบบนี้ ครูผู้สอนในวิชาหนึ่งสอดแทรกเนื้อหาของวิชาอื่น ๆ เข้าไปในการสอนของตน เป็นการวางแผน และสอน โดยครูคนเดียว

๒) แบบคู่ขนาน (Parallel Instruction) การสอนตามรูปแบบนี้ ครูตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปสอนต่างวิชากัน ต่างคนต่างสอน แต่ต้องวางแผนการสอนร่วมกัน โดยมุ่งสอนหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหาเดียวกัน (Theme/Concept/Problem) ระบุสิ่งที่ร่วมกันและตัดสินใจร่วมกันว่าจะสอนหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหานั้น ๆ อย่างไรในวิชาของแต่ละคน งานหรือการบ้านที่มอบหมายให้นักเรียนทำจะแตกต่างกันไปในแต่ละวิชา แต่ทั้งหมดจะต้องมีหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหาร่วมกัน

๓) แบบสหวิทยาการ (Multidisciplinary Instruction) การสอนตามรูปแบบนี้คล้าย ๆ กับการสอนบูรณาการแบบคู่ขนาน (Parallel Instruction) กล่าวคือครูตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปสอนต่างวิชากัน มุ่งสอนหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหาเดียวกัน ต่างคนต่างแยกกันสอนเป็นส่วนใหญ่แต่มีการมอบหมายงานหรือโครงการ (Project) ร่วมกัน ซึ่งจะช่วยเชื่อมโยงสาขาวิชาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ครูทุกคนจะต้องวางแผนร่วมกัน เพื่อที่จะระบุว่าสอนหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหานั้น ๆ ในแต่ละวิชาอย่างไร และวางแผนสร้างโครงการร่วมกัน (หรือกำหนดงานที่จะมอบให้นักเรียนทำร่วมกัน) และกำหนดว่าจะแบ่งโครงการนั้นออกเป็นโครงการย่อย ๆ ให้นักเรียนปฏิบัติในแต่ละรายวิชา เป็นต้น

๔) แบบข้ามวิชาหรือสอนเป็นคณะ (Transdisciplinary Instruction) การสอนตามรูปแบบนี้ ครูที่สอนวิชาต่าง ๆ จะร่วมกันสอนเป็นคณะหรือเป็นทีมและกำหนดหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหาร่วมกัน แล้วร่วมกันดำเนินการสอนนักเรียนกลุ่มเดียวกัน

๒.๗.๓ สาเหตุที่ต้องบูรณาการ

การเรียนรู้ที่มีประสิทธิผล (Effective learning) หมายถึงการเรียนรู้ที่ผู้เรียนสามารถบูรณาการเอาหลักสูตรเข้าสู่ชีวิตจริงของผู้เรียนได้ ซึ่งการจะเรียนรู้ที่มีประสิทธิผลนั้นจะต้องไม่ใช่การเรียนที่แต่ละวิชาถูกนำมาสอนคนละทิศทาง เน้นจุดหมายของการเรียนเพียงเฉพาะในแต่ละสาขาวิชา แต่ต้องเป็นการเรียนความรู้เกี่ยวกับมโนคติ (Conceptual knowledge) และเรียนรู้ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการ (Procedural knowledge) ในการพัฒนาความรู้เกี่ยวกับมโนคตินั้นให้กว้างและลึกมากขึ้น Roberts & Kellough กล่าวว่า มีผลการวิจัยที่ชี้ให้เห็นว่าควรใช้หลักสูตรซึ่งบูรณาการสาขาวิชาต่าง ๆ เข้าด้วยกันและใช้เทคนิคการสอนซึ่งผู้เรียนต้องใช้ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในการร่วมกันเรียนรู้ เช่น Problem - based learning, Peer tutoring เป็นต้น จึงจะทำให้บรรลุจุดประสงค์

ดังกล่าวข้างต้นในหัวข้อนี้จะกล่าวถึง เหตุผลในการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ ประเภทของการบูรณาการและแนวทางการสร้างหน่วยเนื้อเรื่องบูรณาการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สาเหตุที่ต้องบูรณาการระบบการเรียนการสอน ผู้วิจัยขอนำแนวคิดเรื่อง การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้บรรยายไว้มาเสนอ ดังนี้

เป็นที่ยอมรับร่วมกันว่า การที่จะพัฒนาประเทศชาติหรือสังคมให้มีความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่าง ๆ ตามมุ่งหมายของการพัฒนานั้น ต้องพัฒนาที่มนุษย์ของประเทศให้มีความรู้ ความสามารถในการครองตน ครองคน ครองงาน ตลอดจนการครองธรรมก่อน ตัวแปรสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ดังกล่าว ก็คือ การศึกษา

ในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก แต่ละประเทศก็จะมีแนวทางในการศึกษาแตกต่างกันออกไป ซึ่งขึ้นอยู่กับนักการศึกษา หรือแม้กระทั่งแนวนโยบายในการพัฒนาประเทศ และสภาพภูมิประเทศที่จะพัฒนาที่ผูกโยงกับเป้าหมายของการพัฒนาในแต่ละท้องถิ่นของแต่ละประเทศ ดังนั้น ในวงการการศึกษาจึงปรากฏมีทฤษฎีหรือแนวคิดทางการศึกษาออกมามากมาย มีวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงทั้งเนื้อหาวิธีการถ่ายทอด รวมทั้งการฝึกอบรมผู้ถ่ายทอด มีการจัดฝึกเทคนิคต่าง ๆ ในการสอน เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ให้ผู้ศึกษาได้เกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ให้มากที่สุด

ในกระบวนการศึกษาปัจจุบัน ยังไม่มีแนวคิดหรือทฤษฎีทางการศึกษาใด ที่มีความสมบูรณ์ที่สุด หากแต่มีนัยความหมายเหมาะสมกับท้องถิ่นในแต่ละแห่งไป บางประเทศ ก็มุ่งจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคนในทิศทางเดียวกันมุ่งตอบสนองต่อความต้องการของประเทศในภาพรวม จนถึงความเหมาะสมและความจำเป็นของแต่ละท้องถิ่น เรียกได้ว่า การศึกษาไม่ได้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นแนวการศึกษาเพื่อแยกคนในท้องถิ่นออกจากถิ่นฐานของตนเอง

หลังจากจบกระบวนการศึกษาแล้ว ไม่สามารถอยู่ในสังคมของตนได้หรือไม่สามารถจะอยู่ร่วมกับคนในท้องถิ่นของตนได้ หากแต่มุ่งสู่สังคมเมือง ซึ่งจะดูเหมือนเป็นสังคมที่เป็นเป้าหมายของแนวนโยบายทางการศึกษา ที่ไม่ได้มุ่งให้คนในท้องถิ่นนั้น เรียนรู้เรื่องของตัวเองหรือเรียนรู้เพื่อจะอยู่ร่วมกับคนในสังคมของตนเอง

นอกจากจะเป็นการใช้กระบวนการศึกษาแยกคนออกจากสังคมของตนเองแล้ว ยังสร้างความแปลกแยกระหว่างพ่อจากลูก ลูกจากแม่ แม่จากลูก หรือลูกจากพ่ออีกด้วย เรียกว่า คนในครอบครัวสื่อสารกันไม่รู้เรื่องแล้ว ลูกมองพ่อแม่ใน ไปอีกลักษณะหนึ่งตามความคิดที่ตนได้รับการศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกมีช่องว่างระหว่างกันและกันเกิดขึ้น ช่องว่างดังกล่าวเกิดจากกระบวนการศึกษาเป็นผู้มอบให้เท่ากับว่ามุ่งพัฒนาคนในที่หนึ่งเพื่อให้ไปอยู่ในอีกที่หนึ่งซึ่งไม่ใช่ที่ของตัวเอง หรือกล่าวได้ว่า เรียนรู้อยู่ในสังคมที่ไม่ใช่สังคมเดิมของตนเอง อาจจะมีเหมือนคำกล่าวที่ว่า “นกไม่เห็นฟ้า ปลาไม่เห็นน้ำ คนไม่เห็นโลก”

จึงทำให้มองเห็นได้ชัดว่า หลังจากทีอะไรต่อมิอะไร กำลังจะหายไปหรือปรากฏผลกระทบในแง่ลบมากกว่าแง่บวกของนโยบายทางศึกษาแบบตะวันตก เพราะการที่ไม่ให้ความสำคัญแก่แนวคิดหรือวิถีประชา ในการกำหนดแนวนโยบายทางการศึกษาเท่าที่ควรจะเป็น นักการศึกษาปัจจุบัน เริ่มมองเห็นและเข้าใจถึงผลกระทบที่เกิดจากข้อบกพร่องในการจัดการศึกษา จึงมีความคิดเห็นพร้อมกันในการพัฒนาการศึกษา และร่วมใจกันที่จะพัฒนาการศึกษาในทิศทางที่เป็นตัวของตัวเองมากขึ้น^{๒๐}

จากเนื้อหาที่นำมาเสนอ กล่าวได้ว่า กระบวนการจัดการศึกษา คือ การจัดการเรียนการสอนที่ผ่านมา ไม่สอดคล้องกับความหมายที่ว่า “การศึกษา คือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้สมบูรณ์” เลย

อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับเนื้อหา ดังกล่าวมา ที่หลายคนมองเห็นความไม่สอดคล้องระหว่างหลักสูตรรายวิชาแบบดั้งเดิมกับชีวิตในสังคมปัจจุบันและอนาคต และมีความหวังว่าวิธีการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการจะเป็นคำตอบที่ดี ด้วยเหตุผล ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

๑) ด้านจิตวิทยาและพัฒนาการ (Psychological/developmental) งานวิจัยเกี่ยวกับพัฒนาการและจิตวิทยาปัญญานิยม (Cognitive psychology) ชี้ว่าบุคคลจะเรียนรู้ได้ดีที่สุดเมื่อเชื่อมโยงความคิดซึ่งกันและกันกับบุคคลอื่น นอกจากนั้นทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่ม Constructivist ก็ยืนยันว่าการเรียนรู้ในระดับลึกจะเกิดเมื่อรับรู้ข้อมูลข่าวสารเข้าไปอย่างมีความหมาย มีการประยุกต์ และมีการแสดงออกอย่างหลากหลาย บุคคลจะสร้างความรู้โดยอาศัยประสบการณ์เดิมผ่านกระบวนการทางสังคม หากยึดแนวคิดของ Piaget และนักจิตวิทยากลุ่ม Constructivism เป็นแนวทางในการสร้างหลักสูตรจะกล่าวได้ว่าหลักสูตรสำหรับเด็กวัยต้นๆ ควรเป็นเรื่องราวผสมผสานระหว่างความรู้ทั่วไป (Interdisciplinary theme) เพราะเด็กวัยต้นๆ มองโลกในภาพรวมและเข้าใจสิ่งที่เป็นรูปธรรม แต่สำหรับเด็กวัยรุ่นตอนต้นอาจจัดหลักสูตรขนาน (Parallel curriculum) ซึ่งจะมีลักษณะของรายวิชาชัดเจนขึ้น

๒) ด้านวัฒนธรรมสังคม (Socio cultural) หลักสูตรระดับมัธยมศึกษา ไม่สามารถตอบสนองความต้องการความสนใจและความสามารถของผู้เรียนปัจจุบันได้ ทำให้โรงเรียน ไม่สามารถสร้างภาพเชื่อมโยงที่มีความหมายระหว่างสิ่งที่ผู้เรียนต้องการกับ โลกแห่งความเป็นจริงที่เขาต้องเผชิญ ตัวอย่างเช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาสังคม ที่ผู้เรียน ไม่สามารถใช้ความรู้วิชาใดวิชาหนึ่งในการแก้ปัญหาได้ แต่จะต้องใช้ทักษะและความรู้จากหลาย ๆ วิชา มารวมกันแบบบูรณาการ จึงจะพบคำตอบ ดังนั้น หลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนจึงควรเป็น

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕), หน้า ๒.

หลักสูตรที่บูรณาการขึ้นรอบ ๆ ประเด็นและปัญหาที่เกี่ยวข้องกับผู้เรียน จึงจะทำให้การเรียนรู้มีความหมาย

๓) ด้านแรงจูงใจ (Motivational) มีงานวิจัยจำนวนมากชี้ให้เห็นว่าจุดเน้นของการเรียนแบบบูรณาการเกี่ยวกับการปฏิบัติงานเพื่อค้นพบความรู้โดยตัวผู้เรียนเองนั้นช่วยเพิ่มแรงจูงใจในการเรียนรู้ของนักเรียน เพราะโดยปกติทุกคนมุ่งมั่นจะแสดงสมรรถภาพหรือความสามารถของตนเมื่อประสบความสำเร็จจากการเรียนรู้เรื่องหนึ่งก็จะเป็นแรงจูงใจให้แสวงหาความรู้ในเรื่องอื่น ๆ ต่อไปและการที่ผู้เรียนประสบความสำเร็จได้ไม่ยากนั้น เนื่องจากส่วนใหญ่การกำหนด เนื้อเรื่องที่เรียนเป็นไปตามที่นักเรียนต้องการเรียนอยู่แล้ว

๔) ด้านการสอน (Pedagogical) นักการศึกษาทุกคนทราบดีว่าการจะจัดหลักสูตรให้ครอบคลุมทุกสาระความรู้อย่างสมบูรณ์แบบนั้นเป็นไปได้ยาก เนื่องจากการแบ่งความรู้ออกเป็น ส่วน ๆ และการเพิ่มทวีขึ้นอย่างรวดเร็วของความรู้ จึงเห็นว่ามีเพียงประการเดียวที่น่าจะทำ คือ การกำหนด สาระความรู้แกน (Common core) แล้วจัดความรู้ที่เกี่ยวข้องไว้รอบๆ แกนนั้น ในลักษณะเป็นหน่วย เนื้อเรื่องบูรณาการ (Interdisciplinary theme) ซึ่งจะเปิด โอกาสให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติเพื่อสร้างมโนคติ และความคิดจากความรู้ที่อยู่รอบ ๆ แกนกลางนั้น ซึ่ง Ackerman & Perkins เสนอแนะว่า การบูรณาการ หลักสูตรจะเป็นวิธีการหนึ่งในการนำผู้เรียนไปสู่ Metacurriculum ซึ่งหลุดพ้นจากหลักสูตรที่ปรากฏอยู่และนำผู้เรียนไปสู่การสร้างความสามารถที่จะเรียน หาเหตุผล แก้ปัญหา ทำการตัดสินใจ อย่างอิสระ ทั้งภายในขอบข่ายและข้ามขอบข่ายของสาขาวิชา

๒.๖.๔ องค์ประกอบของการสอนแบบบูรณาการ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึง องค์ประกอบของการสอนแบบบูรณาการว่า

๑) การสอนต้องประกอบไปด้วยหน่วยย่อย องค์ประกอบ ชิ้นส่วน อวัยวะ หรือชิ้น ระดับแง่ ด้านที่จะเอามาประมวลเข้าด้วยกัน

๒) การสอนต้องประกอบไปด้วยความสัมพันธ์เชื่อมโยง อิงอาศัยซึ่งกันและกัน

๓) การสอนต้องประกอบไปด้วยความครบถ้วน เต็มสมบูรณ์ โดยมีการผสมกลมกลืนเกิด ภาวะที่ได้ที่สมดุล องค์รวมที่เกิดขึ้นมีชีวิตชีวา ดำรงอยู่ได้ และดำเนินไปด้วยดี^{๒๐}

๒.๖.๕ ผลของการสอนแบบบูรณาการ

ผลการจัดหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ ถ้าสามารถดำเนินได้อย่าง สมบูรณ์แล้วก็ควรจะมีลักษณะ โดยรวมดังต่อไปนี้

^{๒๐}ดร. สุวิทย์ มูลคำ, กลยุทธ์การสอนคิดบูรณาการ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน จำกัดภาพพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐.

๑) เป็นการบูรณาการระหว่างความรู้และกระบวนการเรียนรู้ เพราะในปัจจุบันนี้ปริมาณของความรู้มีมากขึ้นเป็นทวีคูณ รวมทั้งมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นเป็นลำดับ การเรียนการสอนด้วยวิธีการเดิม อาทิ การบอกเล่า การบรรยายและการท่องจำ อาจจะไม่เพียงพอที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพได้ ผู้เรียนควรจะเป็นผู้สำรวจความสนใจของตนเองว่าในองค์ความรู้หลายหลากนั้น อะไรคือ สิ่งที่ตนเองสนใจอย่างแท้จริง ตนควรแสวงหาความรู้เพื่อตอบสนองความสนใจเหล่านั้น ได้อย่างไร เพียงใด ด้วยกระบวนการเช่นไร ซึ่งแน่นอนว่า กระบวนการเรียน การสอนลักษณะนี้ย่อมขึ้นอยู่กับความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual Differences) ไม่ใช่ข้อย

๒) เป็นการบูรณาการระหว่างพัฒนาการความรู้และพัฒนาการทางจิตใจ นั่นคือให้ความสำคัญแก่จิตพิสัย คือ เจตคติ ค่านิยม ความสนใจ และสุนทรียภาพ แก่ผู้เรียนในการแสวงหาความรู้ด้วย ไม่ใช่เน้นแต่เพียงองค์ความรู้หรือพุทธิพิสัยแต่เพียงอย่างเดียว อันที่จริงการทำให้ผู้เรียนเกิดความซาบซึ้งขึ้นเสียก่อนที่จะได้ลงมือศึกษานั้น นับได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญยิ่งสำหรับมุ่งให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นทั้งแก่ผู้สอนและผู้เรียน

๓) บูรณาการระหว่างความรู้และการกระทำในข้อนี้ก็มีนัยแห่งความสำคัญและความสัมพันธ์เช่นเดียวกับข้อสอง เพียงแต่เปลี่ยน จิตพิสัยเป็นทักษะพิสัยเท่านั้น

๔) บูรณาการระหว่างสิ่งที่เรียนใน โรงเรียนกับสิ่งที่อยู่ในชีวิตประจำวันของผู้เรียน คือ การตระหนักถึงความสำคัญแห่งคุณภาพชีวิตของผู้เรียนว่าเมื่อได้ผ่านกระบวนการเรียนการสอนตามหลักสูตรแล้ว สิ่งที่เรียนที่สอนในห้องเรียนจะต้องมีความหมายและมีคุณค่าต่อชีวิตของผู้เรียนอย่างแท้จริง

๕) บูรณาการระหว่างวิชาต่าง ๆ เพื่อให้เกิด ความรู้ เจตคติและการกระทำที่เหมาะสมกับความต้องการและความสนใจของผู้เรียนอย่างแท้จริง ตอบสนองต่อคุณค่าในการดำรงชีวิตของผู้เรียนแต่ละคน การบูรณาการความรู้ของวิชาต่าง ๆ เข้าด้วยกันเพื่อตอบสนองความต้องการหรือเพื่อตอบปัญหาที่ผู้เรียนสนใจจึงเป็นขั้นตอนสำคัญที่ควรจะทำในขั้นตอนของบูรณาการหลักสูตรและการเรียนการสอนเป็นอย่างยิ่ง

๒.๗.๖ แนวคิดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ

สังคมไทยในสภาพปัจจุบันอยู่ในสังคมที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วตลอดเวลา มีความรู้ใหม่ ๆ เกิดขึ้นอย่างมากมาย ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการจัดกระบวนการเรียนการสอน ครูจะทำการสอนเหมือนเดิมคงไม่ได้ ในอนาคตการศึกษาของไทยจะต้องปรับเปลี่ยนโฉมหน้าใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒ โดยเฉพาะการเรียนการสอนถือว่าผู้เรียนสำคัญที่สุด การเรียนการสอนจะต้องเปลี่ยนจากการเน้นท่องจำเนื้อหาเพื่อ การสอบมาเป็นการเรียนการสอนแบบปฏิบัติจริงผู้เรียนแสวงหาความรู้ ค้นหาคำตอบด้วยตนเอง

ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง เรียนแล้วสามารถนำความรู้ที่เรียนไปใช้ ในชีวิตประจำวันได้ ผู้เรียนได้ความรู้คุณค่าธรรม การเรียนการสอนแบบบูรณาการเป็นรูปแบบ การเรียนการสอนที่มีความสำคัญ มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับแนวปฏิรูปการศึกษามากที่สุด ที่จริงการเรียนการสอนแบบบูรณาการมิใช่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นใหม่ แต่ครูได้นำมาใช้ในกระบวนการเรียนการสอนมานานแล้ว เช่น การเรียนการสอนเป็นหน่วยการเรียนการสอนแบบเบ็ดเสร็จ การเรียนการสอนหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ล้วนเป็นการเรียนการสอนแบบบูรณาการทั้งสิ้น นักวิชาการได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องการเรียนการสอนแบบบูรณาการไว้ ดังนี้

ธีระชัย ปุณฺณโชติ มีความเห็นว่าการเรียนการสอนแบบบูรณาการมีประโยชน์ในการจัดความซ้ำซ้อนของเนื้อหาต่าง ๆ ในปัจจุบันเราประสบปัญหาในเรื่องที่มีความรู้และข้อมูลต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว มีเรื่องจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้เพิ่มขึ้นจำนวนมากภายในแต่ละปีการเพิ่มขึ้นอย่างมากอย่างรวดเร็วของความรู้และข้อมูลต่าง ๆ ทำให้การเรียนการสอนแบบบูรณาการมีความสำคัญมากกว่าที่ต่างวิชาต่างเนื้อหาเข้าไปในหลักสูตรของตน

ทองอยู่ แก้วไทรอะ มีความเห็นว่าการเรียนรู้แบบบูรณาการเป็นการให้เขาได้เรียนรู้จากชีวิต มองปัญหาของเขาเอง ปัญหาของชุมชนแล้วให้เขาคิดทางแก้ปัญหาของเขาเอง นำเอาสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมาบูรณาการให้มากที่สุด การเรียนรู้แบบบูรณาการควรให้อิสระกับผู้เรียน และครูที่จะหารูปแบบการเรียนของเขาเอง

๑) ความหมายของกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ

มีผู้ให้ความหมายคำว่า บูรณาการและกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ ไว้ดังต่อไปนี้

ทองอยู่ แก้วไทรอะ ได้ให้ความหมายว่า “บูรณาการ หมายถึง องค์กรวมไม่แยกส่วนเป็นการมองสรรพสิ่งต่าง ๆ เป็นภาพรวม บูรณาการ คือ ความสมบูรณ์ ความสมดุล

กระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ หมายถึง การเรียนรู้จากประสบการณ์จากเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียน เป็นการเรียนรู้ที่มุ่งไปสู่การคิด การแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง” ได้ให้ความหมายว่า “การสอบแบบบูรณาการ หมายถึง การเชื่อมโยงวิชาหนึ่งเข้ากับวิชาอื่น ๆ ในการสอน เช่น เชื่อมโยงวิชาวิทยาศาสตร์กับคณิตศาสตร์และภาษาไทย การเชื่อมโยงวิชาศิลปะกับภาษาไทย”

การเรียนการสอนแบบบูรณาการ คือ การเรียนชนิดที่ผู้เรียนจะได้สืบค้นความรู้ในหลายแหล่งวิชา เพื่อทำความเข้าใจกับแง่มุมหนึ่งของสิ่งแวดล้อม

จากการมีผู้ให้ความหมายต่าง ๆ ดังกล่าว พอสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้จากบูรณาการ หมายถึง การเรียนรู้ที่เอาศาสตร์สาขาวิชาต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กันมาเชื่อมเข้าด้วยกันเพื่อแก้ปัญหาที่

สอดคล้องกับชีวิตประจำวัน โดยเน้นผู้เรียนจากประสบการณ์จริงผู้เรียนเป็นผู้แสวงหาความรู้และแก้ปัญหาด้วยตนเอง

๒) ลักษณะสำคัญของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบบูรณาการ

(๑) เป็นการบูรณาการระหว่างความรู้ กระบวนการ และการปฏิบัติ

(๒) เป็นการบูรณาการระหว่างวิชาได้อย่างกลมกลืน

(๓) เป็นการบูรณาการระหว่างสิ่งที่เรียนกับชีวิตจริง

(๔) เป็นการบูรณาการเพื่อจัดความซ้ำซ้อนของเนื้อหาต่าง ๆ

(๕) เป็นการบูรณาการให้เกิดความสัมพันธ์กันระหว่างความคิดรวบยอดของวิชาต่าง ๆ

เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ที่มีความหมาย^{๒๒}

๓) ประเภทของการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ

การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการทำได้ ๒ ลักษณะ คือ บูรณาการภายในวิชาเดียวกันและบูรณาการระหว่างวิชา การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการภายในวิชาเดียวกันเป็นการเชื่อมโยงหัวข้อต่าง ๆ ภายในวิชาเดียวกัน ส่วนการบูรณาการระหว่างวิชาเป็นการเชื่อมโยงวิชาตั้งแต่ ๒ วิชาขึ้นไปภายใต้หัวข้อเรื่องเดียวกัน การเชื่อมโยงความรู้ระหว่างวิชาต่าง ๆ จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่ลึกซึ้งมากขึ้น

การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ ทั้ง ๒ ลักษณะนี้ใช้หลักการเดียวกัน คือ เริ่มจากการกำหนดหัวข้อเรื่อง (Theme) หรือความคิดรวบยอด (Concept) หรือปัญหา (Problem) เมื่อได้หัวข้อเรื่องจากนั้นก็ทำการวิเคราะห์เนื้อหาว่าวิชาใดบ้างที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อเรื่องดังกล่าวเพื่อนำมาบูรณาการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนปฏิบัติต่อไป

๔) รูปแบบของการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ

ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการลักษณะระหว่างวิชาเท่านั้น การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการในลักษณะระหว่างวิชา จะช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างกว้างขวาง และลึกซึ้ง จะช่วยให้ผู้เรียนได้แสวงหาความรู้ค้นหาคำตอบได้ด้วยตนเอง

การบูรณาการระหว่างวิชาภาษาไทยกับวิชาอื่น เช่น การเรียนทักษะภาษาไทย การพูด การอ่าน การเขียน ภาษาไทย จะส่งผลให้การเรียนเนื้อหาในวิชาวิทยาศาสตร์ วิชาคณิตศาสตร์ และวิชาส่งเสริมคุณภาพชีวิตดีขึ้น เพราะพื้นฐานทักษะวิชาภาษาไทย ในด้านการพูด การอ่าน การเขียน

^{๒๒} ก.ศ.น.บ้านแพรก, “การเรียนรู้แบบบูรณาการ”, ๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๓,

<<http://www.banprak-nfe.com/webboard/index.php?topic=22.0>> (20 August 2010)

จะต้องถูกนำมาใช้ในการศึกษาค้นคว้า การทดลอง การเก็บรวบรวมข้อมูล การอภิปราย การเขียนรายงาน และการเสนอรายงานผล เป็นต้น

การบูรณาการระหว่างวิชาคณิตศาสตร์กับวิชาอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ทักษะวิชาคณิตศาสตร์ในเรื่อง บวก ลบ คูณ หาร การแก้โจทย์ปัญหาทางคณิตศาสตร์จะเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน เช่น การชั่ง การตวง การวัด การหาพื้นที่ การทำธุรกิจ การซื้อการขาย การลงทุน กำไร ขาดทุน ดอกเบี้ย การเสียภาษี ฯลฯ การเรียนรู้เรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวจะต้องนำทักษะในวิชาอื่นเข้ามาใช้ เช่น ผู้เรียนจะต้องอ่าน เขียน ศึกษา ค้นคว้า ตีความหมาย อภิปรายปัญหาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน ยอมรับความคิดเห็นผู้อื่นอย่างมีเหตุผลและใช้หลักของการประชาธิปไตย จะเห็นว่าเรานำทักษะในวิชาภาษาไทย และวิชาส่งเสริมคุณภาพชีวิตเข้ามาบูรณาการร่วมด้วย

รูปแบบของการจัดกระบวนการเรียนรู้อาจจำแนกได้ ๔ รูปแบบ คือ

๑) การจัดกระบวนการเรียนรู้บูรณาการแบบสอดแทรก (Infusion Instruction) การบูรณาการรูปแบบนี้เป็นลักษณะที่ใช้ครูคนเดียวจัดกระบวนการเรียนรู้หลายวิชา กล่าวคือ ขณะจัดกระบวนการเรียนรู้ในเนื้อหาวิชาหนึ่ง ได้นำเนื้อหาของวิชาอื่น ๆ เข้ามาสอดแทรกในการจัดกระบวนการเรียนรู้ครั้งนี้ด้วย การวางแผนการจัดกระบวนการเรียนรู้ ผู้เรียนกับครูเป็นผู้ที่ทำร่วมกัน

การบูรณาการแบบนี้มีจุดเด่นที่ครูใช้เวลาในการเตรียมการน้อย ขั้นตอนในการเตรียมการสะดวก เพราะกระทำโดยครูคนเดียว แต่มีจุดด้อยที่ครูคนเดียวต้องการจัดกิจกรรมการเรียนรู้หลายวิชา ซึ่งธรรมชาติครูแต่ละคนจะมีความชำนาญความถนัดในวิชาหนึ่งวิชาใด ไม่มีใครที่เชี่ยวชาญในทุกสาขาวิชา

๒) การจัดกระบวนการเรียนรู้บูรณาการแบบขนาน (Parallel Instruction) การบูรณาการแบบนี้ เป็นคุณลักษณะที่ครูมากกว่าหนึ่งคน แต่ละคนสอนวิชาที่ต่างกัน โดยครูแต่ละคนจะต้องมากำหนดหัวข้อเรื่อง (Theme) หรือความคิดรวบยอด (Concept) หรือปัญหา (Problem) ร่วมกันก่อน ครูจะต้องกำหนดแผนในการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันว่าจะจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในวิชาของครูแต่ละคนในหัวข้อนั้นอย่างไร มีกิจกรรมอะไรให้ผู้เรียนรู้ปฏิบัติบ้างนำเนื้อหาวิชาต่าง ๆ เข้าบูรณาการและวางแผนจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ครูแต่ละคนได้สร้างความเข้าใจร่วมกันและตรงกันแล้วแต่ละคนก็ต่างคนต่างไปจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการตามแผนที่ได้ร่วมกันกำหนดไว้ กิจกรรมที่ครูแต่ละคนให้ผู้เรียนทำอาจแตกต่างกัน แต่ทุกกิจกรรมต้องมุ่งเน้นแก้ปัญหาหัวข้อเรื่องเดียวกัน

การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ โดยวิธีนี้มีจุดเด่นที่มีครูมากกว่าหนึ่งคนขึ้นไป เข้าร่วม จึงมีผู้เชี่ยวชาญประจำวิชา และการร่วมกันคิดร่วมกันทำย่อมจะได้แผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ดีกว่าคิดและทำโดยคนเดียว จุดด้อยของวิธีนี้อยู่ที่ความยุ่งยากในการกำหนดหัวข้อเรื่อง เพราะต้องเลือกหัวข้อเรื่อง หรือจุดประสงค์ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับทุกวิชาที่นำมาบูรณาการ

๓) การจัดกระบวนการเรียนรู้บูรณาการแบบสหวิทยาการ (Multidisciplinary Instruction) การบูรณาการแบบนี้มีลักษณะคล้าย ๆ กับการบูรณาการแบบขนาน (Parallel Instruction) คือ ครูมากกว่าหนึ่งคนขึ้นไป ครูแต่ละคนสอนวิชาที่ต่างกันทุกคนมุ่งสอนในหัวข้อเรื่อง (Theme) หรือความคิดรวบยอด (Concept) หรือปัญหา (Problem) เดียวกันตามที่ครูและผู้เรียนได้ร่วมกันกำหนดขึ้น ครูต่างคนต่างนำแผนการจัดการกระบวนการเรียนรู้ไปดำเนินการ แต่ต่างกันตรงที่กิจกรรมการเรียนรู้ทำในลักษณะโครงการ (Project) ในโครงการจะมีการเชื่อมโยงนำเอาเนื้อหาวิชาต่าง ๆ เข้ามาผสมผสานเข้าด้วยกัน ในโครงการอาจกำหนดกิจกรรมย่อยๆ ให้ผู้เรียนนำไปปฏิบัติในแต่ละวิชา การบูรณาการโดยวิธีนี้มีจุดเด่นที่มีครูร่วมกันหลายคน จึงมีผู้ชำนาญประจำวิชาต่าง ๆ และเน้นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในลักษณะโครงการ แต่ก็มีจุดด้อยที่ต้องใช้เวลามากในการทำแผนกิจกรรมการเรียนรู้และประเมินผล อาจมีปัญหาที่ครูยังไม่ค่อยเข้าใจวิธีการสอบแบบโครงการ

๔) การจัดกระบวนการเรียนรู้บูรณาการแบบข้ามวิชาหรือเป็นคณะ (Transdisciplinary Instruction) การบูรณาการแบบนี้เป็นลักษณะครูรวมกันสอนเป็นทีมหรือเป็นคณะกับกลุ่มผู้เรียนเดียวกันในเวลาเดียวกัน โดยครูทีมนี้จะต้องร่วมกันกำหนดหัวข้อเรื่องและร่วมกันวางแผนก่อนดำเนินการกิจกรรมการเรียนรู้ การบูรณาการวิธีนี้มีจุดเด่นตรงที่มีผู้เชี่ยวชาญประจำวิชาอยู่พร้อมกันในเวลาเดียวกัน ช่วยเหลือกัน ได้ทันที คอยดูแลช่วยเหลือผู้เรียนได้ทั่วถึง แต่ก็มีจุดด้อยที่สิ้นเปลืองงบประมาณ เพราะใช้ครูหลายคน ในขณะเดียวกัน

การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ ครูผู้สอนและผู้เกี่ยวข้อง จะต้องร่วมกันทำเพราะกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการต้องการความหลากหลาย จึงต้องระดมความคิดเพื่อผสมผสานให้ได้กระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ การดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้มีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ ๑ เลือกหัวข้อเรื่อง (Theme) หรือความคิดรวบยอด (Concept) หรือปัญหา (Problem) การกำหนดหัวข้อเรื่องควรถูกกำหนดโดยครูและผู้เรียนร่วมกัน ครูไม่ควรเป็นผู้กำหนดเพียงลำพัง การคัดเลือกหัวข้อเรื่องควรอาจตั้งเป็นคำถาม เช่น ผู้เรียนมีปัญหาวะไรต้องการอยากจะเรียนรู้เรื่องอะไร ให้ผู้เรียนแต่ละคนระดมพลังสมอง หรืออาจทำโดยสำรวจสภาพปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ในชุมชน หรือใช้วิธีที่ครูและผู้เรียนร่วมกันเสนอหัวข้อเรื่องต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับชีวิตจริง เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับปัญหาสังคม ความเป็นอยู่ของผู้เรียน เป็นหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ปัจจุบันที่ผู้เรียนควรรู้ เป็นหัวข้อเรื่องที่ผู้เรียนต้องการจะเรียนรู้หัวข้อเรื่องต่าง ๆ ปัญหาต่าง ๆ ที่ได้จากการสำรวจหรือเสนอของครูร่วมกับผู้เรียนซึ่งมีจำนวนมาก นำมาจัดลำดับความสำคัญ ปัญหาที่ต้องแก้ไขเร่งด่วนคืออะไร ตัดสินใจร่วมกันว่าจะเลือกหัวข้อเรื่องใดเป็นหัวข้อที่จะเรียนรู้ หลักการเลือกควรคำนึงถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชีวิตจริง มีความสัมพันธ์ในการเชื่อมโยงกับรายวิชาต่าง ๆ เป็นเรื่องที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและชุมชน

การกำหนดหัวข้อเรื่องวิชาหนึ่งๆ อาจมีได้หลายหัวข้อไม่จำเป็นต้องมีเพียงหัวข้อเดียวเท่านั้น ถ้าจะไปเรียนหัวข้อใหม่ก็จะมี การพูดคุยกันใหม่ โดยมีขั้นตอนตามที่ได้กล่าวมาแล้วเช่นกัน

ขั้นที่ ๒ พัฒนาหัวข้อเรื่อง นำหัวข้อเรื่องที่ได้มาพัฒนาโดยการเขียนจุดประสงค์การเรียนรู้ จุดประสงค์ คือ ตัวที่จะระบุความรู้ความสามารถที่ต้องการจะให้เกิดขึ้นแก่ผู้เรียน ต้องถามอยู่เสมอว่าเรียนทำไมเรียนแล้ว จะได้อะไร ระบุสิ่งที่ผู้เรียนจะแสดงออกให้เห็นประเมินได้ จุดประสงค์ไม่ควรมากเกินไป จุดประสงค์ที่เขียนควรให้มีลักษณะที่สามารถเชื่อมโยงระหว่างวิชาต่าง ๆ ได้ง่าย และมีความชัดเจนเพื่อนำไปสู่การกำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ต่อไป

จากนั้นให้ระบุนรายวิชาต่าง ๆ ที่จะนำมาผสมผสานกัน โดยการวิเคราะห์จากหัวข้อเรื่องว่ามีวิชาใดเข้ามาเกี่ยวข้องบ้าง มีเนื้อหาอะไรที่ผู้เรียนต้องรู้ในแต่ละวิชา เลือกวิชาที่มีความสัมพันธ์กัน

ขั้นที่ ๓ กำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ การกำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ นับเป็นหัวใจสำคัญ จะต้องให้สอดคล้องตามหัวข้อเรื่องและการพัฒนาหัวข้อเรื่อง จะต้องพิจารณาว่าควรจะทำอะไรบ้าง โดยคำนึงถึงวัสดุอุปกรณ์สื่อ และความสามารถของผู้เรียน

กิจกรรมที่กำหนดควรเชื่อมโยงกับสาขาวิชาอื่น ๆ ได้ ผู้เรียนควรได้มีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความแตกต่างระหว่างบุคคล ครูและผู้เรียนจะต้องเตรียมสื่ออำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่จะใช้ในการเรียนรู้ เช่น ในความรู้ ใบงานแบบบันทึก แบบประเมิน สื่อและอุปกรณ์อื่น ๆ

ขั้นที่ ๔ ดำเนินการกิจกรรมการเรียนรู้ก่อนดำเนินการควร และผู้เรียนจะต้องร่วมกันศึกษาวัตถุประสงค์ ขั้นตอนการทำกิจกรรมการเรียนรู้ ตลอดจนการประเมินผลให้ชัดเจนแล้วจึงดำเนินการเรียนรู้ตามที่กำหนดไว้ในแผน ระหว่างดำเนินการหากพบปัญหาอุปสรรคหรือพบแนวทางที่ดีกว่าก็อาจปรับปรุงแผนได้ตามความเหมาะสม

ขั้นที่ ๕ ประเมินผลการดำเนินการประเมินผลกระทำใน ๒ ส่วน คือ ประเมินความก้าวหน้าของผู้เรียน และประเมินการจัดกระบวนการเรียนรู้ ครูและผู้เรียนควรร่วมกันตั้งแต่กำหนดแนวทางการประเมิน วิธีที่ใช้ในการประเมิน หัวข้อในการประเมิน เครื่องมือที่ใช้ในการประเมินรวมทั้งการกำหนดเกณฑ์การประเมิน

การประเมินความก้าวหน้าของผู้เรียนจะต้องกระทำตลอดเวลา โดยใช้วิธีการที่หลากหลาย เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการประเมินตนเอง ให้ผู้ปกครอง ชุมชนมีโอกาสร่วมประเมินตามสภาพจริง รายละเอียดของการประเมินที่ควรพิจารณา เช่น ขั้นตอนของการจัดกระบวนการเรียนรู้ การเข้าร่วมกิจกรรม ความกระตือรือร้น การแสวงหาความรู้ การตรวจผลงาน การทดสอบ และการรายงาน เป็นต้น

การประเมินการจัดกระบวนการเรียนรู้ ครูเรียนรวมกันประเมิน จะต้องบันทึกสิ่งที่พบด้วย ปัญหาอุปสรรค และแนวทางแก้ไขในการจัดกระบวนการเรียนรู้ทุกขั้นตอนเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการปรับปรุงการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ครั้งต่อไป

ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการดังกล่าวเป็นการจัด โดยวิธีที่กำหนดหัวข้อเรื่อง (Theme) ก่อน หากเป็นวิธีกำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้ก่อน ก็นำจุดประสงค์มาสร้างเป็นหัวข้อเรื่อง แล้วดำเนินการตามขั้นตอนที่ ๓๔ และ ๕ ตามรายละเอียดแต่ละขั้นตอนที่กล่าวแล้ว

๕) ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ

(๑) ขั้นเตรียมการ

๑.๑) กำหนดนโยบายของสถานศึกษา สถานศึกษาต้องกำหนด นโยบายการพัฒนาคุณภาพ การเรียนรู้และเน้นให้มีการนำเอาการเรียนรู้แบบบูรณาการที่ว่าผู้เรียนสำคัญที่สุดตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒ เป็นเป้าหมายสำคัญที่บุคลากรของสถานศึกษาจะทราบ และ ถือเป็นแนวปฏิบัติให้เกิดเป็นมรรคเป็นอย่างจริงจัง

๑.๒) การสร้างความรู้ความเข้าใจ สถานศึกษาจะต้องจัดประชุมชี้แจงและประชาสัมพันธ์ เพื่อให้บุคลากรของสถานศึกษา ผู้เรียน ผู้ปกครอง และชุมชน มีความเข้าใจชัดเจนตรงกัน ในเรื่อง การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ รวมทั้งสร้างความตระหนักในการเข้าร่วมในการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการตามความเหมาะสม ซึ่งการเรียนรู้ในลักษณะดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากบุคลากรทุกฝ่าย เพื่อระดมสรรพกำลังในการส่งเสริม สนับสนุน และผลักดันให้การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการประสบความสำเร็จและเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้เรียน

๑.๓) การจัดทำแผนงานโครงการ การจัดทำแผนงานโครงการเป็นการวางแผนการดำเนินงานเอาไว้ล่วงหน้าอย่างเป็นระบบ มีการกำหนดเป้าหมาย แนวทางการดำเนินการ ผู้รับผิดชอบ ระยะเวลา ทรัพยากรต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องใช้ รวมทั้งกำหนดมาตรการส่งเสริม สนับสนุนให้การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการประสบความสำเร็จ และดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย บรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการ โครงการต่าง ๆ ที่ควรจัดดำเนินการเพื่อสนับสนุนให้การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการมีประสิทธิภาพและประสบผลสำเร็จ ได้แก่ โครงการอบรมพัฒนาบุคลากร โครงการผลิตจัดหารวบรวมสื่อและนวัตกรรมการเรียนรู้ โครงการส่งเสริมการทำงานเป็นทีม เป็นต้น

๑.๔) การเตรียมบุคลากร (การเตรียมครู)

(๑) ครูต้องศึกษาวิเคราะห์หลักสูตรเนื้อหาและจุดประสงค์การเรียนรู้ให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ ศึกษาทฤษฎีและเทคนิควิธีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง โดยครูจะต้องร่วมมือกันทำงานเป็นทีมเพื่อวางแผนกำหนดหัวข้อเรื่อง (Theme) และจัดกระบวนการเรียนรู้ให้

มีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกันอย่างมีความหมายสอดคล้องกับวิถีชีวิตจริง และให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริงให้มากที่สุด

(๒) ครูต้องเตรียมสาระการเรียนรู้และองค์ประกอบอื่น ๆ ที่เอื้อต่อการเรียนรู้แบบบูรณาการ เช่น ใบงาน ใบความรู้ แบบฝึกหัด กิจกรรม โครงการงานการประสานกับผู้รู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ เพื่อเชิญเป็นวิทยากร การเตรียมการเพื่อทัศนศึกษาดูงาน เป็นต้น

(๓) ครูควรศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพของชุมชนท้องถิ่น สภาพภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม เศรษฐกิจของชุมชน ฯลฯ บริเวณที่สถานศึกษาตั้งอยู่ ตลอดจนสภาพปัญหาของสังคมและชุมชนในขณะนั้น เช่น ปัญหาสุขภาพของคนในชุมชน ปัญหาขยะและน้ำเน่าเสีย เป็นต้น

(๔) ครูควรศึกษาวิเคราะห์สาระสำคัญของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ หมวด ๔ แนวทางการจัดการศึกษา มาตราที่ ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๒๖ เพื่อใช้เป็นแนวทางสำหรับการดำเนินการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ

๒) ชั้นเตรียมผู้เรียน การเตรียมความพร้อมผู้เรียนเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากสำหรับการเรียนรู้แบบบูรณาการ เนื่องจากผู้เรียนยังเคยชินกับการเรียนรู้ในระบบเดิมที่เน้นการท่องจำ โดยมีครูเป็นผู้สอนหรือถ่ายทอดความรู้ แต่การเรียนรู้แบบบูรณาการ ผู้เรียนจะต้องสามารถสะท้อนความต้องการของตนเองและชุมชนได้ รวมทั้งสามารถวางแผนการเรียนรู้ของตนเอง กำหนดเนื้อหาสาระกิจกรรมการเรียนรู้ตามความสนใจและความถนัด และประเมินผลการเรียนรู้ของตนได้ ผู้เรียนอาจจะไม่รู้ลึกในสิ่งเหล่านี้ ครูจึงต้องมีกระบวนการที่จะกระตุ้นและสนับสนุนให้ผู้เรียนได้คิดได้มองตัวเองให้เรียนรู้จากชีวิตจริง เรียนรู้จากประสบการณ์ทำงาน และเรียนรู้จากชุมชนของตนเอง โดยมีครูที่พร้อมจะให้ข้อมูล อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ ให้ผู้เรียนได้มองไปในอนาคต ข้างหน้าว่าผู้เรียนยังขาดอะไรและจะต้องเสริมหรือเพิ่มเติมอะไรอีก เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพ การเตรียมสื่อและแหล่งการเรียนรู้

(๑) สถานศึกษาและครুর่วมมือกันสำรวจและประสานแหล่งเรียนรู้ต่างๆ ในชุมชน ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เพื่อขอความร่วมมือจัดหา รวบรวมเอกสารหนังสือ สื่อวัสดุ อุปกรณ์ ข้อมูลต่าง ๆ ตลอดจนเพื่อขอยืม และขอใช้บริการสื่อ ทัศนูปกรณ์ สื่อเทคโนโลยี สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ฐานข้อมูลทางคอมพิวเตอร์ และอินเทอร์เน็ต เพื่อให้ผู้เรียนได้ใช้ประกอบการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม

(๒) ครูควรประสานกับบรรณารักษ์ห้องสมุดประชาชน และแหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ เพื่อจัดเตรียมหนังสือ เอกสาร แบบเรียน และข้อมูลที่จำเป็นตามประเด็นหรือหัวเรื่อง (Theme) ที่ครูและผู้เรียนได้วางแผนการเรียนรู้ไว้ร่วมกัน

(๓) ครูควรประสานกับแหล่งความรู้ต่าง ๆ ผู้รู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเตรียมการนัดหมายไว้เป็นการล่วงหน้าที่จะมอบหมายให้ผู้เรียนได้ไปศึกษาค้นคว้าเพื่อทำกิจกรรมหรือโครงการ หรือขอคำแนะนำปรึกษาเพิ่มเติม

(๔) ครูจัดเตรียมเอกสาร ใบงาน ใบความรู้ แบบฝึกหัด กิจกรรมต่าง ๆ ตลอดจนเครื่องมือวัดและประเมินผลการเรียนรู้

(๕) ครูประสานกับชุมชนหรือสถานศึกษาอื่นเพื่อขอใช้สถานที่เป็นที่พบบกลุ่มหรือใช้เป็นสถานที่จัดกิจกรรมเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน

๓) **ขั้นเตรียมชุมชน** สถานศึกษาและครูจะต้องเตรียมชุมชนให้มีความพร้อมในการเข้ามามีส่วนร่วมจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ โดยกระตุ้นให้ชุมชนเข้าใจสภาพปัญหาที่ตนเองเผชิญอยู่ เข้าใจลักษณะของการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ และตระหนักในความสำคัญของการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของคนในท้องถิ่นและพร้อมที่จะอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้เรียนและสถานศึกษาในการทำกิจกรรมการเรียนรู้หรือกิจกรรม โครงการ ตลอดจนให้การสนับสนุนด้านทรัพยากร งบประมาณ และมีส่วนร่วมในการติดตาม กำกับ ดูแลและประเมินผลการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการของครูและสถานศึกษาในชุมชน

๔) **ขั้นดำเนินการ**

๔.๑) **การบริหารจัดการ** การบริหารจัดการเพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ ควรดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

(๑) ส่งเสริมสนับสนุนและอำนวยความสะดวกในเรื่องต่าง ๆ ที่จะเอื้ออำนวยให้การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการสัมฤทธิ์ผล เช่น การสนับสนุนด้านทรัพยากร การจัดหาวัสดุ อุปกรณ์ สื่อการเรียนรู้ การประสานกับเครือข่ายและแหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ ตลอดจนการปรับแก้ไขระเบียบ กฎเกณฑ์ และโครงสร้างให้มีความคล่องตัวและให้เอื้อต่อการจัดการเรียนรู้

(๒) **การพัฒนาบุคลากร** ครูและบุคลากรทุกฝ่ายของสถานศึกษาจะต้องเข้าใจแนวคิดหลักการและเป้าหมายของการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการให้ชัดเจนตรงกัน รวมทั้งจะต้องได้รับการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ และฝึกฝนทักษะความสามารถในการจัดการเรียนรู้ที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางจนเกิดความเข้าใจ เพียงพอที่จะนำเอาเทคนิควิธีการต่างๆ ไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ ได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับความสนใจ ความถนัด และความต้องการของผู้เรียนที่ต่างกัน

(๓) **พัฒนาหลักสูตร** ให้มีความหลากหลาย และยืดหยุ่นเพื่อมุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้เรียน ซึ่งมีความแตกต่างและให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง เพื่อให้เป็นทางเลือกหลากหลายสำหรับผู้เรียน

(๔) จัดระบบบริการแนะแนวให้มีประสิทธิภาพ เพื่อให้บริการแก่ผู้เรียนทั้งรายบุคคล และรายกลุ่ม ได้กว้างขวางทั่วถึง และทันต่อการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ รวมทั้งช่วยเสริมทักษะที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตและช่วยแก้ปัญหาด้านการเรียนให้แก่ผู้เรียน เป็นต้น

(๕) สร้างบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ภายในสถานศึกษาให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ มีการประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์การจัดการเรียนรู้ การเชิญวิทยากรที่มีความเชี่ยวชาญมาบรรยาย ให้ความรู้ในด้านต่าง ๆ การจัดทัศนศึกษาดูงาน การจัดแหล่งการเรียนรู้ และการประชาสัมพันธ์ข่าวสารความรู้ต่าง ๆ เป็นต้น

(๖) จัดบริการศูนย์สื่อการศึกษาเพื่อเป็นแหล่งบริการทางการศึกษาค้นคว้าที่อยู่ใกล้ตัวผู้เรียน โดยมีการออกแบบการเรียนรู้ที่มีการมอบหมายงานให้ผู้เรียนได้ค้นคว้าความรู้ด้วยตนเอง จากสื่อต่าง ๆ ทั้งสื่อเอกสาร สื่อโสตทัศนวัสดุ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ตลอดจนการชมรายการโทรทัศน์เพื่อการศึกษา (ETV) เพื่อประกอบการทำรายงานการค้นคว้าและการทำกิจกรรม โครงการ

(๗) จัดระบบที่ปรึกษา โดยอาจเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ ข้าราชการบำนาญ ศิษย์เก่าบุคคลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เข้าร่วมเป็นอาสาสมัครที่ปรึกษาให้แก่ผู้เรียน เพื่อทำหน้าที่ให้คำแนะนำและช่วยเหลือทางด้านวิชาการ และเพื่อสร้างความมั่นใจในการเรียนรู้ด้วยตนเองให้แก่ผู้เรียน

(๘) การกำกับและติดตามงาน มีความสำคัญและจำเป็นอย่างมากต่อการบริหารงาน เพราะการกำกับและติดตามงานจะทำให้ทราบข้อมูลการปฏิบัติงานว่ามีการปฏิบัติงานตามแผนที่กำหนดไว้หรือไม่ และมีปัญหาอุปสรรคอย่างไร เพื่อนำข้อมูลเหล่านั้นมาใช้ในการแก้ไขปรับปรุงวิธีการปฏิบัติงานให้ได้ผลงานเป็นไปตามแผนอย่างมีประสิทธิภาพให้มากที่สุด ข้อมูลจากการกำกับและติดตามงานจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการเร่งรัดดำเนินงานให้เป็นไปตามเป้าหมายและแล้วเสร็จภายในเวลาที่กำหนดการกำกับติดตามการปฏิบัติงานอาจทำได้หลายวิธี เช่น ผู้บริหาร อาจติดตามด้วยการสอบถามเป็นรายบุคคล หรือให้แก่แต่ละคน/กลุ่มฝ่าย รายงานความก้าวหน้าของการปฏิบัติงาน โดยให้รายงานด้วยวาจา หรือจัดทำรายงานเป็นลายลักษณ์อักษร หรือจัดให้มีการประชุมกลุ่มย่อย

๔.๒) การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ก่อนดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้

(๑) สำรวจความสนใจ ทักษะ พื้นฐานประสบการณ์และความรู้เดิมของผู้เรียน

(๒) ครูและผู้เรียนร่วมกันวางแผนการเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

(๒.๑) กำหนดหัวเรื่อง (Theme)

(๒.๒) กำหนดสาระการเรียนรู้

(๒.๓) จุดประสงค์การเรียนรู้

(๒.๔) วิธีการเรียน/กิจกรรมการเรียนรู้

(๒.๕) การเรียนด้วยตนเอง

- (๒.๖) การเรียนจากสื่อเอกสาร วีดิทัศน์ หรือสื่ออื่น ๆ
- (๒.๗) การเรียนรู้จากผู้รู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือสถานประกอบการ
- (๒.๘) การพบกลุ่มใหญ่
- (๒.๙) การพบกลุ่มย่อย
- (๒.๑๐) การสอนเสริม
- (๒.๑๑) สถานที่พบกลุ่ม/ระยะเวลา
- (๒.๑๒) แหล่งการเรียนรู้
- (๒.๑๓) การวัดและประเมินผลการเรียนรู้

(๓) ให้ผู้เรียนมีโอกาสเลือกกลุ่มการเรียนรู้ตามหัวข้อที่สนใจและตรงกับความต้องการ
 (๔) ผู้เรียนแต่ละคนจัดทำแผนการเรียนรู้ของตนเอง กำหนดตารางเวลาการพบครู
 ผู้รู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ เพื่อปรึกษาหารือหรือขอคำแนะนำเกี่ยวกับการทำกิจกรรมการเรียนรู้การ
 ทำโครงการ การทำเพิ่มสะสมผลงาน ฯลฯ

ระหว่างดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้

- (๑) สร้างบรรยากาศในเรียนรู้ที่ดีและกระตุ้นให้ผู้เรียนสนใจกิจกรรมการเรียนรู้
- (๒) จัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแผนที่ได้ตกลงกันไว้กับผู้เรียน โดยอาจมีการปรับ
 แผนให้เหมาะสมกับผู้เรียนและสถานการณ์ที่เป็นจริง

(๒.๑) ดูแลอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้เรียนในการดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้โดย
 เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ทุกขั้นตอน

(๒.๒) ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ ได้คิดเองปฏิบัติเอง และสร้าง
 ความรู้ด้วยตนเอง

(๒.๓) ให้การเสริมแรงแก่ผู้เรียน

(๒.๔) สังเกตและบันทึกพฤติกรรมการเรียนรู้ของผู้เรียนรวมทั้ง บันทึกปัญหาและ
 ข้อขัดข้องต่าง ๆ ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้

(๒.๕) ให้ข้อมูลป้อนกลับเกี่ยวกับพฤติกรรมและกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียน
 ขึ้นสรุปผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้

(๒.๖) วิเคราะห์ อภิปรายผลงาน/องค์ความรู้ที่สรุปได้จากการเรียนรู้ของผู้เรียน
 มอบหมายงาน เพื่อการพบกลุ่มการเรียนรู้ครั้งต่อไป

๖) การเขียนแผนการสอนแบบบูรณาการ

แผนการสอนแบบบูรณาการ หมายถึง การเตรียมการสอนที่นำเอาเนื้อหาวิชาศาสตร์ต่าง ๆ ที่มี
 ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาประสานประสานกัน เพื่อจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้เกิดประโยชน์สูงสุด

แผนการสอนแบบบูรณาการ ถือเป็นนวัตกรรมชิ้นสำคัญของครูเมื่อดำเนินการจัดทำงานเสร็จและหากนำไปใช้สอนจริงย่อมจะก่อให้เกิดประโยชน์และมีความสำคัญต่อการศึกษาอย่างยิ่งผู้รู้หลายท่านได้กล่าวถึงประโยชน์ของแผนการสอนแบบบูรณาการไว้ พอสรุปได้ ดังนี้

- ๑) ช่วยให้เกิดการวางแผนการสอน วิธีสอน วิธีเรียนที่มีความหมายยิ่งขึ้น
 - ๒) ช่วยให้เกิดความสะดวกสบายในการจัดการเรียนการสอนตามสภาพที่เป็นจริง
 - ๓) ทำให้เกิดการเรียนรู้แบบองค์รวมที่ผู้เรียนเรียนรู้ได้หลายอย่างในขณะเดียวกัน
 - ๔) ทำให้สามารถขยายขอบเขตการศึกษาไปได้อย่างไม่จำกัด และมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิชาอื่นอย่างกลมกลืน การเรียนรู้จึงไม่ติดขัดและหยุดชะงักเพียงเส้นทางเดียว
 - ๕) ช่วยให้การเรียนการสอนเกิดคุณภาพตรงตามเจตนารมณ์ของหลักสูตรส่งเสริมการเรียนรู้ได้ครบถ้วนสมบูรณ์ โดยไม่จำกัดด้วยระยะเวลา
 - ๖) ช่วยให้การเรียนการสอนมีคุณภาพ คุณธรรมตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒
 - ๗) ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกระบวนการทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และสังคมเป็นการพัฒนาแบบองค์รวมหรือรอบด้าน
 - ๘) ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมตามประสบการณ์ชีวิตของตน และเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้จากประสบการณ์ในชีวิตจริงของผู้เรียน ซึ่งถือว่าเป็นการเรียนรู้ที่มีความหมายและเป็นไปอย่างยั่งยืนยาวนาน
 - ๙) ช่วยให้ผู้เรียนได้ฝึกทักษะต่าง ๆ อย่างหลากหลาย บ่อยครั้ง โดยไม่เบื่อหน่าย
 - ๑๐) ช่วยให้เกิดการพัฒนาความคิดระดับสูง คิดไตร่ตรอง คิดอย่างมีวิจารณญาณ คิดแก้ปัญหา และคิดริเริ่มสร้างสรรค์อย่างไม่หยุดยั้ง
 - ๑๑) ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างมีความสุข สนุกสนาน (ดี เก่ง มีสุข) เห็นคุณค่าของคนงานหน้าที่ ความรับผิดชอบต่อตนเอง เพื่อน ชุมชน สังคม ประเทศชาติ โลกและจักรวาลเป็นการเปิดขอบฟ้าทางการศึกษาอย่างไม่รู้สิ้น
 - ๑๒) ช่วยให้ผู้เรียน ได้ฝึกทักษะต่าง ๆ อย่างหลากหลายบ่อยครั้งโดยไม่เบื่อหน่าย
 - ๑๓) ช่วยให้เกิดการพัฒนาความคิดระดับสูง คิดไตร่ตรอง คิดอย่างวิचारณญาณคิดแก้ปัญหา และคิดริเริ่มสร้างสรรค์อย่างไม่หยุดยั้ง
- ๗) การเขียนแผนการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ
- การเขียนแผนการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ เป็นการนำเอาหัวเรื่อง (Theme) และรายละเอียดที่ได้จากการวางแผนสร้างบทเรียนแบบบูรณาการมาเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ ดังนี้
- ๑) การเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ของครู มีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

๑.๑) ชื่อหัวเรื่อง (Theme)

๑.๒) สาระสำคัญ

๑.๓) จุดประสงค์การเรียนรู้

๑.๔) เนื้อหา

๑.๕) กิจกรรมการเรียนรู้

๑.๖) สื่อการเรียนรู้

๑.๗) การวัดและประเมินผล

ชื่อหัวเรื่อง (Theme) เป็นหัวข้อหรือประเด็นที่ได้มาจากการวิเคราะห์สภาพปัญหาความต้องการของผู้เรียนและชุมชน หรือได้มาจากการวิเคราะห์หลักสูตรและนำมากำหนดเป็นประเด็นหรือสาระในเรียนรู้

สาระสำคัญ คือ ความคิดรวบยอด หลักการหรือโครงสร้างของหัวเรื่อง (Theme) ที่ต้องการให้ผู้เรียนได้รับหลังจากการเรียนรู้ในหัวเรื่องนั้น ๆ

จุดประสงค์การเรียนรู้เป็นจุดประสงค์การเรียนรู้ของหัวเรื่อง (Theme) ที่ระบุความสามารถและเจตคติที่ต้องการให้เกิดขึ้นกับผู้เรียนหลังจากการเรียนรู้ในหัวเรื่องนั้น ๆ สั้นสุดลง

เนื้อหาเป็นหัวข้อเนื้อหาของวิชาต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับหัวเรื่อง (Theme) ที่กำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ เป็นกระบวนการเรียนรู้ให้มีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกันอย่างมีความหมาย และบูรณาการสาระการเรียนรู้ของแต่ละวิชาที่สัมพันธ์กันเข้าด้วยกันเพื่อจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตจริง และให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริงมากที่สุด โดยอาจแบ่งช่วงของการดำเนินการออกเป็น ๓ ขั้นตอน ดังนี้

- ขั้นนำ เป็นกิจกรรมหรือสถานการณ์ที่กระตุ้นหรือท้าทายให้ผู้เรียนเกิดความสงสัยใคร่รู้

- ขั้นดำเนินการ เป็นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียนให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริงมากที่สุดมีการใช้สื่อต่างๆ อย่างหลากหลายโดยครูต้องเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดสาระการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้การลงมือปฏิบัติจริงทุกขั้นตอนและสรุปความรู้ด้วยตนเองรวมทั้งส่งเสริมให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กับสมาชิกภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม

- ขั้นสรุปเป็นการสรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้ของผู้เรียนรวมทั้งการมอบหมายงานเพื่อการฝึกปฏิบัติหรือเป็นการเตรียมการพบกลุ่มการเรียนรู้ในคราวต่อไป

สื่อการเรียนรู้เป็นการวางแผนจัดเตรียมสื่อ อุปกรณ์การเรียนรู้และการประสานกับแหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ ตลอดจนจัดเตรียมสภาพแวดล้อมและกระบวนการให้ผู้เรียนได้มีโอกาสใช้สื่อเพื่อประกอบการศึกษาค้นคว้า ทั้งในรูปของสื่อบุคคล สื่อการเรียนรู้ ใบงาน ใบความรู้ แบบฝึกหัด

และวัสดุอุปกรณ์ตลอดจนชี้แนะแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถศึกษาค้นคว้าได้อย่างกว้างขวางและหลากหลาย

การวัดผลประเมินผลการเรียนรู้ เป็นการประเมินเกี่ยวกับพัฒนาการการเรียนรู้ของผู้เรียน ความประพฤติพฤติกรรมการเรียนรู้ การเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้และการทดสอบเพื่อพัฒนาและค้นหาศักยภาพ จุดเด่น จุดด้อยของผู้เรียนรวมทั้งตรวจสอบว่ากระบวนการเรียนรู้ได้พัฒนาผู้เรียนตามจุดประสงค์การเรียนรู้ที่กำหนดไว้หรือไม่

การบันทึกผลการเรียนรู้ เป็นการบันทึกที่ต้องเขียนหลังจากการจัดการเรียนรู้ในแต่ละครั้ง สิ้นสุด สำหรับประเด็นที่ควรบันทึกได้แก่ สรุปผลการเรียนรู้ของผู้เรียน และสรุปปัญหาที่เกิดขึ้นจากการจัดการเรียนรู้

ผู้วิจัย ได้สรุปแนวคิดและทฤษฎีการสอนแบบบูรณาการ ที่ได้มีนักวิชาการ ได้ให้แนวคิดหลายแนวคิดและหลายทฤษฎีไว้พอสรุปได้ ดังนี้

๑. ความหมายการสอนคือ การสอนด้วยการเรียนรู้ของผู้เรียน การมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดความรู้ ทักษะและเจตคติต่างๆ ของผู้เรียน การมีปฏิสัมพันธ์หลายรูปแบบทั้งส่วนบุคคลและสื่อต่าง ๆ นักการศึกษาทั้งในและต่างประเทศให้ทัศนะไว้ว่า training กับ instruction มีความหมายต่างกัน ความคิดเกี่ยวกับการสอนมักจะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย และมักจะเกี่ยวข้องกับศิลปะและศาสตร์ต่างๆ การสอนรวมไปถึงลักษณะของการ โน้มน้าว การอบรมสั่งสอน การเรียนการสอนด้วย

๒. ความหมายของบูรณาการ คือ มีความสอดคล้องกันของการเรียนรู้อิงค์ประกอบทางจิตพิสัย ทักษะพิสัยและพุทธิพิสัย ของแต่ละบุคคล การทำให้หน่วยย่อย ๆ สัมพันธ์ซึ่งกันอย่างกลมกลืน การนำสิ่งที่แยกจากกันนำมารวมกันเข้าเป็นหนึ่งเดียว คือ ความสมบูรณ์ที่ปราศจากความกังวลใจ และความทรนทานกายและใจ จากปัญหาร้ายแรง การทำให้เต็มบริบูรณ์ เพียบพร้อมในทุก ๆ ด้าน กระบวนการที่ทำให้คนมีชีวิตสมบูรณ์ในทุก ๆ ด้าน การนำเอาศาสตร์สาขาต่าง ๆ มาสัมพันธ์กัน การนำเอาศาสตร์ต่าง ๆ มาผสมผสานเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น

๓. ความหมายของการสอนแบบบูรณาการประกอบไปด้วย การยึดหลักความสนใจและความต้องการของผู้เรียน ครูผู้สอนต้องมีเทคนิควิธีการในการผสมผสานเนื้อหากิจกรรมต่าง ๆ การเชื่อมโยงความรู้และประสบการณ์ทุกชนิดที่บรรจุอยู่ในแผนหลักสูตร ทั้งหัวข้อและเนื้อหาต่าง ๆ ทั้งพุทธิพิสัย ทักษะพิสัยและจิตพิสัย

๔. แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนการสอนประกอบด้วยความหมาย วัตถุประสงค์ องค์กรประกอบที่สำคัญของการสอน ขั้นตอนของการวิธีการสอน ขั้นตอนสำคัญของการสอน เทคนิคและข้อเสนอแนะการสอน เป็นต้น นักการศึกษาได้เสนอแนวคิดการสอนไว้หลายอย่าง เช่น รูปแบบการเรียนการสอน

สอนแบบบรรยาย การเรียนการสอนแบบสาธิต การเรียนการสอนแบบทดลอง การเรียนการสอนแบบนิรนัย การเรียนการสอนแบบอุปนัย เป็นต้น

ทฤษฎีการสอนแบบบูรณาการ หมายถึง การทำให้หน่วยย่อย ๆ ทั้งหลายที่สัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกัน เข้ามาร่วมทำหน้าที่ประสานกลมกลืนเป็นองค์รวมหนึ่งเดียว ที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในตัว การบูรณาการนั้น เราจะเอาหน่วยย่อยหน่วยหนึ่งมารวมเข้าในองค์รวมที่มีหน่วยย่อยอื่นอยู่แล้วก็ได้ หรือจะเอาหน่วยย่อยทั้งหลายที่ต่างแยกๆ กันอยู่มารวมเข้าด้วยกันเป็นองค์รวมก็ได้ ซึ่งเรียกว่า บูรณาการทั้งสิ้น แต่ข้อสำคัญจะต้องมีตัวขึ้นที่เป็นหลักอยู่ ๓ อย่างในเรื่องบูรณาการ คือ ๑) มีหน่วยย่อยองค์ประกอบ ชิ้นส่วน อวัยวะ หรือชิ้น ระเบิด แง่ ด้านที่จะเอามาประมวลเข้าด้วยกัน อันนี้เป็นสิ่งที่จะเอามาประมวลเข้าด้วยกัน คือ สิ่งย่อย ส่วนย่อย ๒) หน่วยย่อยเป็นต้นนั้นมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน นี้อาจจะเลยไปถึงลักษณะที่ว่ายึดหยุ่นปรับตัวได้ มีความเคลื่อนไหวตลอดเวลาด้วย ๓) เมื่อรวมเข้าด้วยกันแล้วก็จะเกิดความครบถ้วนเต็มบริบูรณ์ โดยมีความประสานกลมกลืน เกิดภาวะได้ที่พอดี หรือสมดุล พอได้ที่หรือพอดีสมดุลแล้วองค์รวมนั้นก็จะมีชีวิตชีวา ดำรงอยู่และดำเนินไปด้วยดีอันเป็นภาวะของบูรณาการ

การสอนแบบบูรณาการเป็นการผสมผสานประสบการณ์การเรียนรู้ซึ่งอาจเป็นทั้งการผสมผสานการเรียนรู้ในสาขาวิชาเดียว หรือต่างสาขาวิชา เพื่อให้มีความสัมพันธ์ต่อเนื่อง เพื่อให้ ผู้เรียนรู้ อย่างมีความหมายและสามารถนำไปสู่ชีวิตจริง

ดังนั้น การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ จึงมีความเกี่ยวข้องกับปรัชญาการศึกษา พิพัฒนิยม (Progressivism) และทฤษฎีการเรียนรู้พุทธินิยม (Cognitivism) ที่นิยมการสร้างความรู้ ปรัชญาการศึกษาพิพัฒนิยม (Progressivism) มีรากฐานมาจากปรัชญาปฏิบัตินิยม (Pragmatism) เป็นปรัชญาที่มาจากนักปรัชญาชาวอเมริกัน John Dewey ซึ่งกล่าวได้ ดังนี้

อภิปรัชญา (Metaphysic) ของพิพัฒนิยม เชื่อว่า ประสบการณ์ คือ ความจริง ประสบการณ์มิได้มีความหมายเฉพาะสิ่งที่เคยพบเห็นเท่านั้น แต่หมายถึงผลที่เกิดขึ้นตามมา จากการที่มนุษย์ใช้ความสามารถของตนสร้างปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในโลก

ญาณวิทยา (Epistemology) ของพิพัฒนิยม เชื่อว่าความรู้เป็นเรื่องเฉพาะตัว สั่งสอน ไม่ได้ถ่ายทอดไม่ได้ แต่ความรู้เกิดจากการแก้ปัญหาตามประสบการณ์ของแต่ละคน ความรู้จะเกิด เมื่อมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การสอนไม่ใช่การบอกแต่เป็นการแนะนำ (To teach is not to tell but to guide)

คุณวิทยา (Axiology) ของพิพัฒนิยม เชื่อว่า คุณงามความดีนั้นอยู่ที่การกระทำสำเร็จตามจุดมุ่งมัน อาจเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรม ยึดความเห็นของบุคคลเป็นหลัก จริยธรรมแปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัยนั้นเสรีภาพและประชาธิปไตย ถือว่าทุกคนเป็นคนดี ไม่กำหนดความงานที่เป็นอมตะ ความงามมีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ คือ มีเหตุผล ผล อธิบายได้ว่างามเพราะอะไร

เมื่อนำปรัชญาพัฒนานิยมมาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอน ทำให้ลักษณะการจัดการเรียนการสอนมีดังต่อไปนี้

๑) หลักสูตรเน้นสภาพปัจจุบัน เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ศึกษาคิดเฉพาะที่มีผลต่อปัจจุบัน และจากปัจจุบันต่ออนาคต หลักสูตรจะเปลี่ยนแปลงตามความสนใจของผู้เรียน

๒) วิชาที่สำคัญ คือ ทุกวิชาที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาของสังคม เช่นวิทยาศาสตร์ ภาษา สังคมศึกษา เทคโนโลยี วิธีการแก้ปัญหาโดยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ทุกวิชาสำคัญมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสนใจและความต้องการของผู้เรียน

๓) วิธีสอน ใช้วิธีการสอบแบบแก้ปัญหา การวิเคราะห์วิจารณ์ด้วยเหตุผล การค้นคว้าสิ่งใหม่ การสอนแบบโครงการ การทำงานเป็นกลุ่ม มีการวางแผนปฏิบัติงานด้วยตนเองและรับผิดชอบงานของตนเอง

๔) พฤติกรรมผู้เรียนที่พึงปรารถนา คือ ความสามารถในการทำงานเป็นกลุ่ม ความสามารถในการตัดสินใจโดยคณะบุคคล มีความรับผิดชอบ ความสามารถในการกำหนดทางเลือก ความสามารถในการประเมินตนเอง และมีความสุข โดยไม่รบกวนผู้อื่น

จากลักษณะการจัดการเรียนการสอนตามปรัชญาการศึกษาพัฒนานิยมดังกล่าวนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่า การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Child - centered instruction) ซึ่งกรมวิชาการได้สรุปลักษณะสำคัญไว้ ดังนี้

๑) หลักการจัดการเรียนรู้ การเรียนรู้เป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิตและต้องพัฒนาผู้เรียนทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคมและสติปัญญา

๒) ลักษณะการจัดการเรียนการสอน เน้นการเรียนรู้โดยปฏิบัติหรือการแก้ปัญหาโดยคำนึงถึงความสนใจ ความถนัด และลักษณะพิเศษของผู้เรียน

๓) บทบาทของครู เป็นผู้แนะนำให้คำปรึกษาและสนับสนุนให้นักเรียนได้เรียนรู้ เข้าใจ และเห็นจริงด้วยตนเอง

๔) บทบาทของนักเรียน จะมีอิสระในการเลือกตัดสินใจในสิ่งที่เรียน มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและเลือกกิจกรรมที่ตนเองสนใจ

ทฤษฎีการเรียนรู้พุทธรินิยม (Cognitivism) นักจิตวิทยากลุ่มพุทธรินิยม (Cognitivism) มีความสนใจเกี่ยวกับกระบวนการคิดของคนว่าในระหว่างที่เรียนรู้ บุคคลมีการจัดระเบียบเรียงความรู้ ความจำหรือประสบการณ์ให้เป็นระบบ ระเบียบ หรือเป็น รูปแบบการสอนแบบบูรณาการ เราสามารถบูรณาการหลักสูตรและการเรียนการสอนได้เป็นสองแบบ คือ

๑) แบบสหวิทยาการ เป็นการสร้างหัวเรื่อง (Theme) ขึ้นมาแล้วนำเนื้อหาจากวิชาต่างๆ มาโยงสัมพันธ์กับหัวเรื่องนั้น ซึ่งบางครั้งก็อาจเรียกวิธีบูรณาการแบบนี้ได้ว่า สหวิทยาการแบบมี

หัวข้อหรือบูรณาการที่เน้นการนำไปใช้เป็นหลัก การกำหนดหัวเรื่อง ได้แก่ การสร้างหัวเรื่อง โดยมีหลักในการกำหนดหัวเรื่อง ดังนี้

- ๑) เป็นเรื่อง que ผู้เรียนสนใจ และมีโอกาสได้เลือกเรียน
- ๒) เป็นเรื่องที่สามารถโยงความสัมพันธ์ได้หลายวิชาหรือหลายกลุ่มประสบการณ์
- ๓) เป็นเรื่อง que นักเรียนมีประสบการณ์เดิมอยู่แล้วและสอดคล้องกับชีวิตจริงและมีความหมายต่อผู้เรียน
- ๔) เป็นเรื่อง que มีแหล่งความรู้ให้ ผู้เรียนรู้ ได้ศึกษาค้นคิดอย่างหลากหลาย และเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับท้องถิ่นกับความรู้ที่เป็นสากล
- ๕) เป็นเรื่อง que เหมาะสมกับระดับความสามารถของผู้เรียนและส่งเสริมการพัฒนาผู้เรียนรอบด้าน การตั้งชื่อต้องทันสมัย และน่าสนใจช่วยผู้เรียนอยากรู้ อยากเรียน

๒) แบบพหุวิทยาการ (Multidisciplinary)

เป็นการนำเรื่อง que ต้องการจะให้ผู้เรียนได้เรียนรู้สอดแทรก (Infusion) ไว้ในวิชาต่างๆ หรือบูรณาการเน้นเนื้อหาของวิชาเป็นแกนแล้วนำสิ่งที่ต้องการให้เกิดแก่ผู้เรียนเกิดไปสอดแทรกในวิชาแกนดังกล่าวซึ่งบางครั้งเราก็อาจจะเรียกวิธีบูรณาการแบบนี้ ได้ว่าการบูรณาการที่เน้นเนื้อหารายวิชาเป็นหลัก

กรมวิชาการ ได้แบ่งการบูรณาการหลักสูตรและการสอนเป็น ๔ แบบ ดังนี้ ๑) แบบผู้สอนคนเดียว ครูสอนสามารถจัดการเรียนรู้โดยเชื่อมโยงสาระการเรียนรู้ต่างๆ กับหัวเรื่อง que สอดคล้องกับชีวิตจริง หรือสาระที่กำหนดขึ้นมา เช่น เรื่องสิ่งแวดล้อม น้ำ เป็นต้น ครูผู้สอนสามารถเชื่อมโยงสาระ และกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสาระต่างๆ เช่น การอ่าน การเขียน การคิด ตำนวน การคิดวิเคราะห์ต่างๆ ทำให้ผู้เรียนได้ใช้ทักษะ และกระบวนการเรียนรู้ไปแสวงหาความรู้ ความจริงจากหัวข้อเรื่อง que กำหนด ๒) แบบคู่ขนาน มีครูผู้สอนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป จัดการสอน โดยอาจยึดหัวข้อเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้วบูรณาการเชื่อมโยงแบบ ๓) แบบสหวิทยาการ การบูรณาการในลักษณะนี้ นำเนื้อหาจากหลายกลุ่มสาระมาเชื่อมโยงเพื่อจัดการเรียนรู้ ซึ่งโดยทั่วไปผู้สอนมักจัดการเรียนการสอนแยกตามรายวิชา หรือกลุ่มวิชา แต่ในบางเรื่องครูผู้สอน จัดการเรียนการสอนร่วมกันในเรื่องเดียวกัน ๔) แบบโครงการ ครูผู้สอนสามารถจัดการเรียนการสอน โดยบูรณาการเป็นโครงการโดยผู้เรียนและครูผู้สอน ร่วมกันสร้างสรรค์โครงการขึ้น โดยใช้เวลาการเรียนต่อเนื่องกันในหลายชั่วโมงด้วยการนำเอาจำนวนชั่วโมงของวิชาต่างๆ ที่ครูผู้สอนเคยสอนแยกกัน ในลักษณะของการสอนเป็นทีม ในกรณี que ต้องการเน้นทักษะบางเรื่องเป็นพิเศษครูผู้สอนสามารถแยกการสอนได้ เช่น กิจกรรมเข้าค่าย หรือกิจกรรมอื่น ๆ ที่มีลักษณะใกล้เคียง เป็นต้น

บทที่ ๓

การสอนของพระพุทธเจ้า

ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า ในการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น ความขัดข้องปรวนแปร ความเดือดร้อนลำบาก ความเจ็บปวดความสูญเสีย ความพลัดพราก และปัญหาชีวิตต่าง ๆ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าความทุกข์นั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่ มนุษย์จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับและได้ประสบแน่นอน ไม่ว่าจะมนุษย์ต้องการหรือไม่ต้องการ จะยอมรับว่ามีอยู่หรือไม่ยอมรับหรือแม้จะเป็นหน้าหนืออย่างไรก็ตาม เมื่อเป็นเช่นนี้ หากมนุษย์ต้องการมีชีวิตอยู่อย่างดีที่สุด มนุษย์จะต้องยอมรับความจริงอันนี้ จะรับรู้สู้หน้า และพร้อมที่จะจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้ดีที่สุด

ชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดีและมีความสุขที่สุด คือ ชีวิตที่กล้ารับรู้ต่อปัญหาทุกอย่าง ตั้งทัศนคติที่ถูกต้องต่อปัญหาเหล่านั้น และจัดการแก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้อง การหลีกเลี่ยงที่จะรับรู้ก็ตี การนี้กวาดภาพให้เป็นอย่างที่คุณชอบก็ตี เป็นการปิดตาหรือหลอกตนเอง ไม่ช่วยให้พ้นจากความทุกข์ ไม่เป็นการแก้ปัญหา และให้ได้พบความสุขอย่างแท้จริง อย่างน้อยก็เป็นการฝังเอาความกลัว ซึ่งเป็นเชื้อแห่งความทุกข์เข้าไปในจิตใจอย่างลึกซึ้ง

ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่พระพุทธศาสนาสอนเป็นข้อแรก ก็คือ ความทุกข์ อันเป็นปัญหาที่มนุษย์พึงรับรู้และจัดการแก้ไข โดยถูกต้อง และถือว่าภารกิจของพระพุทธศาสนาและระบบการศึกษาของพระพุทธศาสนาก็คือการช่วยมนุษย์ให้แก้ปัญหของตนได้

ความทุกข์ ความเดือดร้อน และปัญหาชีวิตนานาประการของมนุษย์นั้น เกิดจากตัณหา คือ ความอยาก ความต้องการความเห็นแก่ตัว ซึ่งทำให้มนุษย์มีทัศนคติต่อสิ่งต่าง ๆ หลาดเคลื่อนจากที่มันเป็นจริง และเป็นไปในรูปต่าง ๆ กันตามระดับความอยากและความยึดของตนต่อสิ่งนั้น ๆ เมื่อมีทัศนคติที่เคลื่อนคลาดไป ก็ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในตนเอง และความขัดแย้งระหว่างตนกับผู้อื่น แล้วปฏิบัติหรือจัดการกับสิ่งนั้น ๆ ด้วยอำนาจความอยากและความยึดของตน คือ ไม่จัดการตามที่มันควรจะเป็น โดยเหตุผลแท้ ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมเป็นการสร้างปัญหาให้เกิดขึ้น เกิดความขัดข้องขัดแย้ง และความทุกข์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ตามระดับของตัณหา และเรื่องที่ปฏิบัติ

ตัณหานั้น เกิดจากความไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่าง ไม่ถูกต้อง ซึ่งเรียกว่า อวิชชา จึงเป็นเหตุให้ไม่จัดการกับสิ่งนั้น ๆ ตามที่มันควรจะเป็น โดยเหตุผลบริสุทธิ์ การที่จะแก้ปัญหาหรือแก้ความทุกข์ จึงต้องกำจัดอวิชชา สร้างวิชชาให้เกิดขึ้น

ภารกิจสำคัญของการศึกษา ก็คือ การฝึกอบรมบุคคลให้พัฒนาปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริงและสถานะของสิ่งทั้งหลาย มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องปฏิบัติและจัดการ กับสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็น เพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์ตน คือ ความมีชีวิตอยู่อย่างสำเร็จผลดีที่สุด มีจิตใจเป็นอิสระ มีสุขภาพจิตสมบูรณ์ และประโยชน์ผู้อื่น คือ สามารถช่วยสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้ สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นมาได้เพราะการสอนเป็นหลัก

๓.๑ หลักการการสอนของพระพุทธเจ้า

ภารกิจสำคัญของการศึกษา ได้แก่ การช่วยให้บุคคลเกิดทัศนคติที่ถูกต้อง คือ รู้จักมอง สิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และสามารถจัดการกับสิ่งเหล่านั้นตามที่ควรจะเป็น ให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและสังคม ไม่ให้มองเห็นและจัดการสิ่งทั้งหลายตามอำนาจกิเลสตัณหา

ทัศนคติที่ถูกต้อง และความสามารถจัดการดังกล่าวนี้เกิดขึ้นได้ด้วยการพัฒนาปัญญาและปัญญาเป็นความรู้ความเข้าใจที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลนั่นเองเท่านั้น ผู้อื่นจะนำมาขัดเขี่ยค้ำให้หรือบังคับให้รับเข้าไว้ไม่ได้ ในเมื่อปัญญาต้องเกิดจากรู้ความเข้าใจที่พัฒนาขึ้นในตัวบุคคลเอง ภารกิจของผู้สอนและให้การศึกษาทั้งหลาย จึงเป็นเพียงผู้ชี้ทางหรืออำนวยความสะดวก ช่วยให้ผู้เรียนหรือผู้รับการศึกษาอบรม ดำเนินเข้าสู่ปัญญา สิ่งที่ดีที่สุดที่ผู้สอนที่ดีจะทำได้ ก็คือ ตั้งใจช่วยเหลือพยายามสรรหาอุปมา กถาวิธี และอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะมาช่วยผู้เรียนให้เข้าถึงปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุดอย่างที่สามารถนับว่า เป็นกัลยาณมิตร

ในระบบการศึกษาเช่นนี้ ผู้เรียนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้สร้างปัญญาให้เกิดแก่ตน จึงต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมและเป็นผู้ได้ลงมือกระทำ ให้มากที่สุด เท่าที่จะช่วยให้ตัวเองเกิดปัญญานั้นขึ้นได้ และโดยนัยนี้ ความสามารถ ความถนัด อุปนิสัยต่างๆ ของผู้เรียน จึงเป็นสิ่งที่ผู้สอนจะต้องคำนึงอย่างสำคัญ เพื่อจัดสภาพการเรียนและกถาวิธีสอนต่างๆ เป็นต้น ให้ผู้เรียนเรียนอย่างได้ผลดีที่สุด

ในเมื่อปัญญาเป็นของขัดเขี่ยค้ำค้ำให้รับเอาไม่ได้การเรียนการสอนจึงต้องใช้วิธีการ แห่งปัญญา คือ ผู้เรียนต้องเป็นอิสระในการใช้ความคิด และในการที่จะซักถาม ได้ตอบสืบเสาะค้นหาความจริงต่าง ๆ ให้ได้รับความรู้ความเข้าใจขึ้นในตน ในระบบการศึกษาแบบนี้จึงมีการปฏิบัติอย่าง กาลามสูตร ไม่มีการบังคับให้เชื่อความเชื่อหรือศรัทธาในระบบการศึกษานี้ หมายถึงความเชื่อมั่นในหลักการวิธีการและสมมติฐานต่าง ๆ ที่ตนได้ตั้งขึ้น โดยมีเหตุผลเป็นฐานรองรับอย่างเพียงพอแล้วว่าจะนำ

^๑พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๕ - ๖.

ให้ดำเนินไปสู่จุดหมายได้อย่างแท้จริงและเป็นสิ่งที่จะพิสูจน์ได้ต่อไปตามลำดับในระหว่างดำเนินไปสู่เป้าหมายนั้นวางเป็นข้อสรุปที่เกี่ยวกับการสอน ดังนี้

- ๑) ปัญหาเป็นสิ่งสร้างสรรค์ขึ้นภายในตัวผู้เรียนเอง
- ๒) ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะทางการเรียน
- ๓) วิธีสอน อูบาย กลวิธีต่างๆ เป็นสื่อหรือเป็นเครื่องผ่อนแรงการเรียนการสอน
- ๔) อิศรภาพในทางความคิด เป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างปัญญา

ลักษณะงานสอน ซึ่งแตกต่างกันตามประเภทวิชา อาจแยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ วิชาประเภทที่แจ้งข้อเท็จจริง เช่น ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เป็นต้น การสอนวิชาประเภทนี้ หลักสำคัญอยู่ที่ทำให้เกิดความเข้าใจในข้อเท็จจริง การสอนจึงมุ่งเพียงหาวิธีการให้ผู้เรียนเข้าใจตามที่สอนให้เกิดพหุผลจะเป็นใหญ่

ส่วนวิชาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณค่าในทางความประพฤติปฏิบัติ โดยเฉพาะวิชาศีลธรรม และจริยธรรมทั่วไป การสอนที่จะได้ผลดี นอกจากให้เกิดความเข้าใจแล้ว จะต้องให้เกิดความรู้สึกมองเห็นคุณค่าและความสำคัญ จนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติด้วยสำหรับวิชาประเภทนี้ ผลสำเร็จอย่างหลังเป็นสิ่งสำคัญมากและมักทำได้ยากกว่าผลสำเร็จอย่างแรก เพราะต้องการคุณสมบัติขององค์ประกอบในการสอนทุกส่วน นับแต่คุณสมบัติส่วนตัวของผู้สอนไปทีละขยี้งในงานประดิษฐานพระศาสนาที่จะให้คนจำนวนมากยอมรับด้วยวิธีการแห่งปัญญาด้วยแล้ว ก็ยังเป็นเรื่องสำคัญมาก^๒ การสอนที่สมบูรณ์นั้นต้องประกอบไปด้วยกันหลายอย่าง

๓.๑.๑ วัตถุประสงค์ในการสอนของพระพุทธเจ้า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประกอบด้วยพระกรุณาและพระอุตสาหะ จึงทรงแสดงธรรมสั่งสอนเวไนยนิกรหมู่ชนที่ควรทรงแนะนำ ตามจริตและอัธยาศัย เพื่อให้สำเร็จประโยชน์สุขตามสามารถ ในตอนต้น ๆ ทรงมุ่งสอนให้ตรัสรู้ตามเป็นจริง เพื่อให้เป็นผู้ตื่นอยู่ไม่หลงไปตามอารมณ์นั้น ๆ เป็นผู้ตื่นทุกข์ด้วยประการทั้งปวงคั้งพระองค์ แต่เมื่อทรงพิจารณาเห็นว่า ชนนั้น ๆ มีอัธยาศัยไม่เสมอกัน บางคนมีกิเลสมาก มีปัญญาน้อย มีอินทรีย์ยังอ่อน ไม่สามารถตรัสรู้ตามได้ ฟังไปก็เพียงเพื่ออบรมอินทรีย์เท่านั้น ไม่ได้รับประโยชน์โดยตรง ก็จักเป็นอันเหล้าจากประโยชน์ไป พระศาสนาก็จักไม่เป็นประโยชน์ทั่วบริษัททุกชั้น จึงทรงแสดงธรรมผ่อนผันเพื่อให้สำเร็จประโยชน์แก่บริษัททั่วถึงทุกประเภท พระธรรมที่ทรงแสดงนั้น ล้วนแสดงเหตุ แสดงผลทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่ว อันปรากฏที่บุคคล บุคคลเป็นผู้แสดงให้ปรากฏ ถ้าไม่มีบุคคลเป็นผู้แสดงแล้ว ธรรมะจักปรากฏไม่ได้เลย เมื่อบุคคลตั้งใจฟังจึงทราบความได้ จึงมีคำสรรเสริญไว้ว่า “อภิณฺณาย โข โส ภควา

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖ - ๘.

ธมฺม เทเสติ, โน อนภิญญา, สนิทานํ ธมฺม เทเสติ, โน อนิทานํ, สปปาฏิหาริย์ ธมฺม เทเสติ, โน อปฺปฏิกิริยํ แปลความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมเพื่อรู้ยิ่ง ไม่ทรงแสดงธรรมเพื่อไม่รู้, ทรงแสดงธรรมมีเหตุ ไม่ทรงแสดงธรรมไร้เหตุ, ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ไม่ทรงแสดงธรรมไร้ปาฏิหาริย์”^๖ ดังนี้ ด้วยทรงมีพระเมตตาต่อสรรพสัตว์ทั่วไป พระองค์จึงทรงแสดงธรรมสั่งสอนสัตว์ทั้งหลาย

ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงหลักการสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ต้องศึกษาองค์ประกอบของการสอน กล่าวคือ ผู้สอน เนื้อหา การสอน ผู้เรียน และการเรียน ตามลำดับต่อไปนี้

๓.๒ ผู้สอน

พระพุทธเจ้า ในฐานะผู้สอน ทรงได้รับการขนานนามว่า “พระบรมครู” พระคุณข้อนี้เป็นหนึ่งในพระพุทธานุ ๘ ประการ คือ บทที่ว่า “สตถา เทวมนุสฺसानํ (พระพุทธเจ้า) เป็นครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” นั่นเอง และเพื่อให้มองเห็นคุณสมบัติพระพุทธเจ้าในฐานะผู้สอนเด่นชัด ในที่นี้จะแสดงตามแนวพุทธานุ โดยขอแยกเป็น ๒ ส่วน คือ คุณสมบัติภายนอก ได้แก่ บุคลิกภาพ และคุณสมบัตินภายใน ได้แก่ คุณธรรม

๓.๒.๑ คุณสมบัติภายนอก (บุคลิกภาพ)

ในด้านบุคลิกภาพ จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะทั้งทางด้านความสง่างามแห่งพระวรกาย พระสุรเสียงที่โน้มนำ จิตใจและพระบุคลิกลักษณะอันควรแก่ศรัทธาปสาทะทุกประการ ดังจะเห็นจากตัวอย่างที่ทราบกันทั่วไป และที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ ว่า พระพุทธองค์ทรงมีความบริบูรณ์ในพระวรกายทุกประการ

๑) ทรงมีพระมหานุรูปลักษณะประกอบด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ

มีพระวรกายสง่างามอย่างที่มีผู้ชมว่า “พระสมณโคดม มีพระรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก วรรณะและพระสรีระดุจดังพรหม น่าดูน่าชมนักหนา”^๗ ข้อความดังกล่าวย่อมยืนยันได้ในความมีอยู่แห่งมหานุรูปลักษณะของพระพุทธองค์

๒) ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ และศรีสพระวาจาสุภาพสละสลวย

อย่างคำชมของจังกิพราหมณ์ที่ว่า “พระสมณโคดม มีพระวาจาไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำได้งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดแจ้ง”^๘ และคำของ

^๖วิริยญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, คำสอนของพระพุทธเจ้า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐ - ๑๑.

^๗ม.ม. ๑๓/๖๕๐/๔๔๕.

ของท่านพระโคตมพระองค์นั้นแล้ว...ความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อย และความเร่าร้อน
ของเขา ก็ย่อมระงับไปได้หมดสิ้น ฉะนั้น”^๔

“ชนทั้งหลาย ที่ท่านพระโคตมทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้สำเร็จด้วย
ธรรมีกถาแล้ว เมื่อลูกไปจากที่นั่งก็ยิ่งเสียวหลังกลับมาองด้วยไม่อยากจะละจากไป”^๕
เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรมแล้วย่อมทำให้เกิดความพึงพอใจแก่ผู้ที่ได้อิน ได้ฟังคำสอนของพระองค์

๓.๒.๒ คุณสมบัติภายใน (คุณธรรม)

พระพุทธคุณด้านคุณธรรมนั้นมีหลายนัย ไม่อาจแสดงได้ครบ ในที่นี้ จึงขอแสดงตามแนว
พระคุณ ๓ ซึ่งถือว่าครอบคลุมได้หลายนัย ดังนี้

๑) พระปัญญาคุณ

พระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้ามีมากมาย แต่ที่เกี่ยวกับงานสอน ขอยกมาแสดง ๒ อย่าง
คือ ทศพลญาณ และปฏิสัมภิทา

(๑) ทศพลญาณ^๖ คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคตที่ทำให้พระองค์สามารถบันลือ
ลีลนาท ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง จะแสดงความหมายที่เป็นพุทธคุณแท้ กับความหมายที่ผู้สอน
ทั่วไปฟังนำมาใช้ได้ ดังนี้

๑.๑) ฐานฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้ฐานะและฐานะ คือ รู้กฎธรรมชาติ ที่เกี่ยวกับขอบเขต
และขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่าอะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้และแค่ไหนเพียงไร โดยเฉพาะใน
แง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล และกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมเกี่ยวกับสมรรถวิสัยของบุคคล
ซึ่งจะได้รับผลกรรมที่ดีและชั่วต่าง ๆ กัน

๑.๒) กรรมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม สามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่าง
สลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ มองเห็นรายละเอียด
และความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน

๑.๓) สัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง (คือสู่สุคติ
ทุกคติ หรือพ้นจากคติ) หรือปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่อรรถประโยชน์ทั้งปวง (ทิฏฐิธัมมิกัตถะ
หรือสัมปรายิกัตถะ หรือปรมัตถะ ก็ตาม) รู้ว่าเมื่อต้องการเข้าสู่จุดหมายใดจะต้องทำ อะไรบ้างมี
รายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร

^๔ อ.ป.ญจก. ๒๒/๑๕๓/๒๐๖.

^๕ ม.ม. ๑๓/๕๘๕/๔๐๓.

^๖ ม.ญ. ๑๒/๑๖๖/๕๗.

๑.๔) นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ เป็นอเนก สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาทินนสังขาร และอนุอุปาทินนสังขาร เช่น ในเรื่องชีวิต ก็ทราบ องค์ประกอบต่าง ๆ สภาวะขององค์ประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งหน้าที่ของมัน เช่น การปฏิบัติหน้าที่ ของชั้นวัย อายุคนละและธาตุต่าง ๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น และรู้เหตุแห่งความแตกต่างกันของ สิ่งทั้งหลายเหล่านั้น

๑.๕) นานาธิมุตติญาณ ปรีชาหยั่ง รู้ธิมุตติ (คือรู้อัชฌาศัย ความโน้มเอียง แนวความสนใจ) ของสัตว์ทั้งหลาย ที่เป็นไปต่าง ๆ กัน

๑.๖) อินทริยโปรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทริย์ของสัตว์ ทั้งหมด รู้ว่าสัตว์นั้น ๆ มีแนวความคิดความรู้ ความเข้าใจ แคไหนเพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีอินทริย์อ่อนหรือแก่กล้า สอนง่ายหรือสอนยาก มีความพร้อมที่จะเข้าสู่การตรัสรู้หรือไม่

๑.๗) ฌานาทิสังกิลเสสาทิญาณ ปรีชาหยั่งรู้เหตุที่จะทำให้ฌานวิโมกข์ และสมาบัติเสื่อม หรือเจริญ คล่องแคล่วจัดเจน หรือก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

๑.๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปรีชาหยั่งรู้ระลึกชาติภพในหนหลังได้

๑.๙) จุตูปปาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้จตุ อุดมคติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม

๑.๑๐) อาสวักขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

(๒) ปฏิสัมภिता คือ ปัญญาแตกฉานในด้านต่าง ๆ ซึ่งมีทั่วไปแก่พระมหาสาวกทั้งหลาย ดังนี้

๒.๑) อรรถปฏิสัมภिता ความเข้าใจแจ่มแจ้งในความหมายของถ้อยคำ ข้อความหรือข้อ ธรรมต่าง ๆ สามารถขยายความแยกแยะออกไปได้โดยพิสดาร แม้นได้เห็นเหตุใด ๆ ก็สามารถคิด เชื่อมโยงแยกแยะกระจายความคิดออกไปล่วงรู้ถึงผลต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นได้ แปลสั้น ๆ ว่าปัญญา แตกฉานในอรรถ

๒.๒) ธรรมปฏิสัมภिता ความเข้าใจแจ่มแจ้งในหลักหรือข้อธรรมต่าง ๆ สามารถจับ ใจความของคำ อธิบายที่กว้างขวางพิสดาร มาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เมื่อมองเห็นผลต่าง ๆ ที่ ปรากฏ ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้แปลสั้น ๆ ว่า ปัญญาแตกฉานในธรรม

๒.๓) นิรุกติปฏิสัมภिता ความรู้แตกฉานในภาษา รู้ภาษาต่างๆ และรู้จักใช้ถ้อยคำชี้แจง แสดงอรรถและธรรมให้คนอื่นเข้าใจ และเห็นตามได้ แปลว่า ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ

๒.๔) ปฏิภาณปฏิสัมภिता ความมีไหวพริบ สามารถเข้าใจคิดเหตุผลได้เหมาะสมพันการ และมีความรู้ความเข้าใจชัดในความรู้อย่างใด ๆ ว่ามีแหล่งที่มา มีประโยชน์อย่างไรสามารถเชื่อมโยง ความรู้ทั้งหลายเข้าด้วยกัน สร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ได้ แปลสั้น ๆ ว่าปัญญาแตกฉาน ในปฏิภาณ

๒) พระวิสุทธิคุณ

ความบริสุทธิ์เป็นพระคุณสำคัญยิ่งเช่นกันที่จะทำให้ประชาชนเชื่อถือและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ความบริสุทธิ์นี้อาจมองได้จากลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๑) พระองค์เองเป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากอสวกิเลสทั้งปวง ไม่กระทำ ความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไม่มีเหตุที่ใครจะยกขึ้นตำหนิได้

๒) ทรงทำได้อย่างที่สอน คือ สอนเขาอย่างไร พระองค์เองก็ทรงประพฤติปฏิบัติอย่างนั้น ด้วยอย่างพุทธพจน์ที่ว่าตถาคตพูดอย่างใดทำ อย่างนั้น จึงเป็นตัวอย่างที่ดี และให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในคุณค่าของคำ สอนได้

๓) ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอน ทรงสอนผู้อื่นด้วยมุ่งหวังประโยชน์ แก่เขาอย่างเดียว ไม่มีพระทัยเคลือบแฝงด้วยความหวังผลประโยชน์ส่วนตน หรืออามิสตอบแทนใด ๆ พระวิสุทธิคุณ เหล่านี้ จะเห็นได้จากคำ สรรเสริญของบุคคลต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาล เช่น อย่าให้เราต้องข้องเกี่ยวกับขสเลย และขออย่าให้ขสมาข้องเกี่ยวกับเราด้วย “บุคคลผู้ใดไม่ได้โดยง่ายซึ่งความสุขอันเกิดจากเนกขัมมะ ความสุขอันเกิดจากวิเวก ความสุขอันเกิดจากความสงบ ความสุขอันเกิดจากความตรัสรู้ เหมือนอย่างที่เราได้ บุคคลผู้นั้น จึงจะยินดีความสุขแบบอจวม ความสุขที่เกิดจากการหลับและความสุขที่เกิดจากลาภ สักการะ สรรเสริญ”^{๑๑}

จากคำกล่าวของพระสารีบุตรว่า

ท่านทั้งหลาย พระตถาคตมีกายสมาจาร วชิรสมาจาร มโนสมาจารบริสุทธิ์ พระตถาคตมิได้มีความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ที่พระองค์จะต้องปกปิดรักษาไว้ โดยตั้งพระทัยว่า ขอคนอื่น ๆ อย่าได้รู้ถึงความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจของเราเลย^{๑๒}

ดูกรโมคคัลลานะ เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ จึงปฏิญาณได้ว่าเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ศีลของเราบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่เศร้าหมอง บรรดาสาวกไม่ต้องคอยรักษาเราโดยศีล และเราก็ไม่ต้องคิดหวังให้สาวกช่วยรักษาเราโดยศีลเรา มีอาชีวะบริสุทธิ์ มีธรรมเนียมนาบริสุทธิ์ มีไวยากรณ์บริสุทธิ์ มีญาณทัสนะบริสุทธิ์...^{๑๓} ไม่ต้องคิดหวังให้สาวกช่วยรักษา

^{๑๑} อจ. นก. ๒๒/๓๑๓/๓๑๑.

^{๑๒} ที. ป. ๑๑/๒๒๘/๑๖๓.

^{๑๓} อจ. ปญจก. ๒๒/๑๐๐/๑๑๑.

ภิกษุทั้งหลาย เคยแสดงความรู้สึกลงของตบต่อพระผู้มีพระภาคในเรื่องการทรงสั่งสอนธรรมว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ไม่มีความคำริในพระผู้มีพระภาคเลยว่ พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมเพราะเหตุ (ปรารภ) จีวรบิณฑบาต เสนาสนะ หรือเพราะเหตุหวังสุขในการได้เป็นอนงนั้นอนงนี้”

พวกข้าพระองค์มีความคำริในพระผู้มีพระภาคอนงนี้ว่ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงอนุเคราะห์ ทรงปรารภนาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความกรุณา จึงทรงแสดงธรรม

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่ “ภิกษุทั้งหลาย เพราะการที่เธอทั้งหลายมีความคำริต่อเรอนงนี้ ฉะนั้น ธรรมเหล่าใดที่เรแสดงแล้วแก่เธอทั้งหลาย เพื่อความรู้ขง...เธอทั้งหลายพึงพร้อมเพรียงกัน บันเทิงใจ ไม่วิวาท ศึกษาอยู่ในธรรมเหล่านั้นเถิด”

ในอุทุมพริกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่

“พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นพุทธะ (คือตรัสรู้) เองแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความรู้ขง

พระองค์เป็นผู้ฝึกเองแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความรู้ขง, พระองค์เป็นผู้สงบระงับแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความรู้ขง, พระองค์เป็นผู้ข้มพันไปได้แล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความรู้ขง, เป็นผู้ดับเย็นแล้ว จึงแสดงธรรมเพื่อความรู้ขง

เรากล่าวดงนี้ว่ บุรุษผู้เป็นวิญญูชน ไม้อ้อวด ไม่มีมารยา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราระสั่งสอน เราระแสดงธรรม เขาปฏิบัติอนงที่ได้รับคำสั่งสอนแล้วจักกระทำให้สำเร็จขงประโยชน์

อันขอดเยี่ยม อันเป็นที่ปรารภนาของกุลบุตรผู้ออกบวช อันเป็นจุดหมายแห่งพรหมจรรย์ได้ด้วย

ปัญญูอันขงด้วยตนเองในปัจจุบันชาตินี้ โดยใช้เวลา ๗ ปี... ๖ ปี... ๕ ปี... ๔ ปี... ๓ ปี... ๒ ปี

... ปีเดียว... ๗ เดือน... ๖ เดือน... ๕ เดือน... - ๔ - ๓ - ๒ - ๑ เดือน... กิ่งเดือน... ๗ วันเท่านั้น

บางที่ท่านอาจคิดว่า พระสมณโคดมตรัสอนงนี้เพราะใครได้ศษขย ขอนั้น ท่านไม่ฟังเห็น อนงนั้น อาจารย์ผู้ใดของท่านเป็นอนงนี้ ขอให้ผู้นั้นแหละคงเป็นอาจารย์ของท่าน...เรากล่าวอนงนี้ เพราะใครได้ศษขยก็หาไม่ ต้องการให้ท่านถอนตัวจากอุเทศขงตนก็หาไม่ ต้องการให้ท่านถอนตัวจากอาชีวะขงท่านก็หาไม่ ต้องการ

ให้ท่านเข้าไปติดอยู่ในธรรม ที่จัดว่าเป็นกุศลตามลัทธิฝ่ายอาจารย์ของท่านก็หาไม่ ต้องการให้ท่านเคลื่อนคลาดไปจากธรรม ที่จัดว่าเป็นกุศลตามลัทธิฝ่ายอาจารย์ของท่านก็หาไม่ หากแต่ว่า อกุศลธรรมที่ทำให้เกิดความเศร้าหมองที่สร้างชาติสร้างภพ มีแต่ความเร่าร้อนกระวนกระวายให้ผลเป็นทุกข์ชักนำชาติขรามณะมาให้เรื่อยไป ซึ่งท่านยังละไม่ได้ นั่นมีอยู่ เราแสดงธรรมก็เพื่อให้กำจัดอกุศลเหล่านี้ได้ เมื่อท่านปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นเหตุก่อความเสื่อมเสียทั้งหลายก็จะถูกกำจัดไป และสิ่งที่เสริมสร้างความถูกต้องผ่องแผ้วก็จะพัฒนาขึ้น ๆ ขึ้นท่านก็จักได้รู้ยิ่งเห็นจริง ได้บรรลุความบริสุทธิ์แห่งปัญญาและความไพบูรณ์ด้วยตนเอง ตั้งแต่ในปัจจุบันทีเดียว^{๕๕}

เมื่อครั้งท่านสีหะ เสนาบดีแห่งแคว้นเวสาลี ผู้เป็นศิษย์นิครนถนาถบุตร มาเฝ้าทูลถามปัญหาพระพุทธเจ้า และบังเกิดความเลื่อมใส กล่าวคำ ปฏิญาณตนเป็นอุบาสก พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนว่า “ท่านจงใคร่ครวญให้ดีเสียก่อน การใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงทำ เป็นความดีสำหรับคนผู้มีชื่อเสียงอย่างท่าน”

ครั้นท่านเสนาบดียืนยันว่า เขาเลื่อมใสขอเป็นอุบาสกแน่นอนแล้ว พระองค์ได้ตรัสอีกว่า “ท่านสีหะ ตระกูลของท่านเป็นเสมือนบ่อน้ำของนิครนถ์ทั้งหลายมาช้านาน (ต่อไปนี้) เมื่อนิครนถ์มาหาท่านก็พึงใส่ใจในเรื่องที่จะถวายเป็นมหาบูชาด้วย”^{๕๖}

เหตุการณ์คล้ายคลึงกันนี้ ได้เกิดแก่ “อุบาสกคฤหบดีผู้เป็นศิษย์นิครนถนาถบุตรเช่นเดียวกัน”^{๕๗}

อีกแห่งหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าบุคคลเหล่าอื่นจะคำบริภาษ โกรธ เบียดเบียน กระทบกระเทียบ ตลาดตกในการประกาศจตุราริยสังขันธ์ ตลาดตกก็ไม่มี ความอาฆาต ไม่มี ความโทมนัส ไม่มีจิตยินร้าย; ถ้าว่าชนเหล่าอื่นจะสักการะ เคารพนับถือบูชา ตลาดตกในการประกาศจตุราริยสังขันธ์ ตลาดตกก็ไม่ดีใจไม่เกิด โสมนัส ไม่มีใจเย่อหยิ่งในสักการะเป็นต้นเหล่านั้น”^{๕๘}

ภิกษุทั้งหลาย... ธรรมเนียมของภิกษุเช่นไร ไม่บริสุทธิ์ ธรรมเนียมของภิกษุเช่นไรบริสุทธิ์ ? ภิกษุรูปใดมีความคิดว่า “ขอให้ชนทั้งหลายพึงธรรมของเรา

^{๕๕} ที.ปา. ๑๑/๓๐ - ๓๑/๓๕-๔๐.

^{๕๖} วิ.มหา. ๕/๗๘/๗๕.

^{๕๗} ม.ม. ๑๓/๗๒ - ๗๓/๕๔-๕๕.

^{๕๘} ม.ม. ๑๒/๒๘๖/๑๕๓.

ครั้นฟังแล้วฟังเลื่อมใส ธรรมขอให้คนทั้งหลาย ที่เลื่อมใสแล้ว แสดงอาการของผู้เลื่อมใสแก่เรา” ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นนี้ ไม่บริสุทธิ; ส่วนภิกษุรูปใด มีความคิดว่า “พระธรรมนี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสันตนิฏฐิเก เป็นอกาลิเก เป็นโอปนยิเก วิญญูชนพึงรู้ประจักษ์จำเพาะตน ขอให้ชนทั้งหลายฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้ว ขอให้เขาเข้าใจธรรม ครั้นเข้าใจชัดแล้ว ขอให้ปฏิบัติได้อย่างนั้น” ดังนี้ แล้ว แสดงธรรมแก่คนอื่น โดยเหตุที่ธรรมนั้นเป็นของดีของถูกต้อง โดยเหตุที่มีความการุณย์ โดยเหตุที่มีความเอื้อเอ็นดูแสดงด้วยอาศัยความอนุเคราะห์ ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นนี้ ชื่อว่าบริสุทธิ^{๑๕}

๓) พระกรรณาคูณ

อาศัยพระมหากรรณาคูณ พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จออกประกาศพระศาสนาโปรดสรรพสัตว์ ทำให้พระคุณ ๒ อย่างแรก คือ พระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณ เป็นที่ปรากฏและเป็นประโยชน์แก่ชาวโลกอย่างแท้จริง เสด็จไปช่วยเหลือแนะนำ สั่งสอนมนุษย์ทั้งที่เป็นกลุ่มชนและที่เป็นรายบุคคล โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากของพระองค์เอง พระมหากรรณาคูณเหล่านี้ พึงเห็นตามคำ สรรเสริญและคุณธรรมอื่น ๆ ที่แสดงออก เช่น (พระสมณ โคดม) ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนพระองค์ ไม่ทรงดำริ เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย ทรงดำริแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่พระองค์ สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นสิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย และสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งปวง^{๑๖}

พึงทราบการวางสติ ๓ ประการที่พระอริยเจ้าปฏิบัติ ซึ่งเมื่อปฏิบัติแล้วจึงควรเป็นศาสดาสั่งสอนหมู่ชน...

๑) ภิกษุทั้งหลาย ศาสดาเป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงประโยชน์เกื้อกูลอาศัยเมตตา จึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า สิ่งนี้จะให้ประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเธอสิ่งนี้จะให้ความสุขแก่พวกเธอ แต่เหล่าสาวกของศาสดานั้น ย่อมไม่ตั้งใจฟังไม่เงี่ยโสตลงสดับ ไม่ตั้งจิตรับรู้ และประพฤติกเล็ดเลียงคำสอนของศาสดา ในภพนั้นตถาคตจะได้อิทธิคุณอันดีก็หาไม่ จะได้บังเกิดความพึงพอใจก็หาไม่ ทั้งจะได้ขัดเคืองขุ่นมัวก็หาไม่ ย่อมมีสติ สัมปชัญญะดำรงอยู่...

๒) อีกประการหนึ่ง... เหล่าสาวกของศาสดานั้น (ทั้งหมด) บางพวกก็ไม่ตั้งใจฟัง...บางพวก ย่อมตั้งใจฟัง เงี่ยโสตลงสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่ประพฤติกเล็ดเลียงจากคำสอนของศาสดา ในภพนั้นตถาคตจะได้อิทธิคุณอันดีก็หาไม่ จะได้บังเกิดความพึงพอใจก็หาไม่ จะได้อิทธิคุณไม่พอใจก็หาไม่

^{๑๕} ส.นิ. ๑๖/๔๗๒ - ๓/๑๕๗-๑๕๘.

^{๑๖} ม.ม. ๑๓/๕๘๕/๔๐๓.

จะได้บังเกิดความไม่พอใจก็หาไม่ ตัดได้ทั้งความพอใจ และความไม่พอใจทั้งสองอย่างเป็นผู้
อุเบกขา คงมีสติสัมปชัญญะอยู่...

๓) อีกประการหนึ่ง...เหล่าสาวกของศาสดานั้น ย่อมตั้งใจฟัง เจ็บโศกลงสดับตั้งจิตรับรู้
ไม่ประพฤติกเลื้อนคลาดจากคำสอนของศาสดา ในกรณีนั้น ตถาคตย่อมเป็นผู้ชื่นชมบังเกิดความพึงพอใจ
แต่ก็หากระหึ่มเหิมใจไม่ ยังคงมีสติสัมปชัญญะ ค้ำรงอยู่^{๒๐}

จากข้อความตอนนี้ พึงสังเกตด้วยว่า ความกรุณาที่แสดงออกอย่างได้ผลคือนั้น ต้องอาศัย มี
อุเบกขา และสติสัมปชัญญะเข้าประกอบด้วย ในกรณีต่าง ๆ และในกรณีนั้น ๆ จะต้องเข้าใจ
ความหมายของอุเบกขาให้ถูกต้องด้วยนอกจากนี้ ความกรุณา ที่แสดงออกในการอบรมสั่งสอน
ย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เราเรียกว่า “องค์คุณของกัลยาณมิตร
ซึ่งมี ๗ ประการ ดังต่อไปนี้

(๑) ปิโย - น่ารัก (ในฐานะเป็นที่วางใจและรู้สึกสนิทสนม)

(๒) ครุ - นำการพ (ในฐานะให้เกิดความรู้สึกรอบอุ้มใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย)

(๓) ภาวนีโย - นายกษัตริย์ (ในฐานะทรงคุณ คือ ความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง)

(๔) วตฺตา - รู้จักพูด (คอยให้คำ แนะนำ ว่ากล่าวตักเตือนเป็นที่ปรึกษาที่ดี)

(๕) วจนฺทโม - อดทนต่อถ้อยคำ (พร้อมที่จะรับฟังคำ ชักถามต่าง ๆ อยู่เสมอ และสามารถ
รับฟังได้ด้วยความอดทนไม่เบื่อ)

(๖) คมฺภีรณฺจ กถํ กตฺตา - (กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งได้)

(๗) โน จฏฺฐาเน นิโยชเย - (ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย)^{๒๑}

พึงสังเกตไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า “พระพุทธศาสนาสอนว่า ความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น
อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำ ผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่ง
การฝึกอบรม”^{๒๒} องค์คุณทั้ง ๗ นี้ เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้
ไม่จำกัดเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น

พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงอนุเคราะห์ชาวโลกนั้น แสดงออก ใน
พุทธกิจประจำ วันหรือกิจวัตรประจำ วันของพระองค์ ซึ่งเห็นได้ชัดว่า วันเวลาที่ผ่านไปแต่ละวัน
เป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนอื่น ๆ ทั้งนั้น และให้เห็นการรู้จักทำงานเป็นเวลาของพระมหาบุรุษ
พุทธกิจประจำ วันนั้น แบ่งเป็น ๕ ดังนี้

^{๒๐} ม.อ. ๑๔/๖๓๖/๓๐๘.

^{๒๑} อ.จ.สตฺตก. ๒๓/๓๔/๓๔.

^{๒๒} จ.ร. ๒๕/๓๐/๓๗.

๑) ปุเรภัตตกิจ พุทธกิจภาคเช้า หรือภาคก่อนอาหาร ได้แก่ ทรงตื่นบรรทมแต่เช้า เสด็จออกบิณฑบาต เสวยแล้ว ทรงแสดงธรรม โปรดประชาชนในที่นั้น ๆ เสด็จกลับพระวิหาร รอให้พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว เสด็จเข้าพระคันธกุฎี

๒) ปัจฉาภัตตกิจ พุทธกิจภาคบ่ายหรือหลังอาหาร ระยะเวลาที่ ๑ เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ทรงโอวาทภิกษุสงฆ์ เสร็จแล้วพระสงฆ์แยกย้ายกันไปปฏิบัติธรรมในที่ต่าง ๆ พระองค์เสด็จเข้าพระคันธกุฎี อาจทรงบรรทมเล็กน้อยแล้ว ถึงระยะเวลาที่ ๒ ทรงพิจารณาตรวจดูความเป็นไปของชาวโลก ระยะเวลาที่ ๓ ประชาชนในถิ่นนั้นมาประชุมในธรรมสภา ทรงแสดงธรรมโปรด

๓) ปุริมยามกิจ พุทธกิจยามที่ ๑ (ของราตรี) หลังจากพุทธกิจภาคกลางวันแล้ว อาจทรงสนานแล้วปลีกพระองค์อยู่เงียบๆ พักหนึ่ง จากนั้น พระภิกษุสงฆ์มาเฝ้า ทูลถามปัญหาบ้าง ขอกรรมฐานบ้าง ขอให้ทรงแสดงธรรมบ้าง ทรงใช้เวลาตลอดคยามแรกนี้ เพื่อพระภิกษุสงฆ์

๔) มัชฌิมยามกิจ พุทธกิจในมัชฌิมยาม เมื่อพระสงฆ์แยกย้ายไปแล้ว ทรงใช้เวลายามที่สองตอบปัญหาพวกเทพทั้งหลายที่มาเฝ้า

๕) ปัจฉิมยามกิจ พุทธกิจในปัจฉิมยาม ทรงแบ่งเป็น ๓ ระยะเวลาแรก เสด็จดำเนินจงกรม เพื่อให้พระวรกายได้ผ่อนคลายระยะเวลาที่ ๒ เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงพระบรรทมสี่ไสยาสน์อย่างมีพระสติสัมปชัญญะ ระยะเวลาที่ ๓ เสด็จประทับนั่งพิจารณาสอดส่องเลือกสรรว่า ในวันต่อไปมีบุคคลผู้ใดที่ควรเสด็จไปโปรด โดยเฉพาะเป็นพิเศษ เมื่อทรงกำหนดพระทัยไว้แล้ว ก็จะเสด็จไปโปรดในภาคพุทธกิจที่ ๑ คือ ปุเรภัตตกิจ^{๒๔}

การทรงให้ความสนพระทัยช่วยเหลือโปรดบุคคลผู้สมควรเป็นส่วนเฉพาะบุคคล ๆ เช่นนี้ ผู้ได้รับการโปรดอาจเป็นคนชั้นสูงชั้นต่ำ เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ ก็ได้ทั้งสิ้น เช่น เสด็จไปโปรดสังคาลกามาณพผู้ไหว้ทิศ เสด็จไปโปรดเด็กชายมัญญกุลมณฑลที่กำ ลังนอนเจ็บหนัก เป็นต้น^{๒๕}

นอกจากนี้ ยังทรงเอาพระทัยใส่ในความเป็นอยู่ ทุกข์ สุขของพระภิกษุสงฆ์ทั่วไป เช่น เสด็จไปเยี่ยมภิกษุป่วย^{๒๖} และพยาบาลภิกษุป่วยไข้ที่ไม่มีคนพยาบาลด้วยพระองค์เอง^{๒๗}

ความกรุณาเช่นนี้ เป็นเหตุ นำ ความเลื่อมใสศรัทธา เป็นประโยชน์ในการสอน ทรงสอนคนได้โดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ ไม่ต้องใช้การลงโทษ และทรงได้รับความเคารพบูชาสูงสุดด้วยความ

^{๒๔}ที่.อ. ๑/๖๑/๒๒๒.

^{๒๕}ที่.ปา. ๑๑/๑๗๒ - ๒๐๖/๗๖.

^{๒๖}ที่.ข. ๑๗/๒๑๕ - ๒๑๘/๑๑๒-๑๑๕.

^{๒๗}วิ.มหา. ๕/๑๖๖/๑๔๓.

จริงใจ ยกตัวอย่างให้เห็นได้ชัดจากคำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศลกษัตริย์แห่งแคว้นโกศลที่เสด็จมา
เฝ้าแสดงความเลื่อมใสศรัทธาอย่างสูงสุดในพระพุทธเจ้าและทูลไว้ มีความตอนหนึ่งว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อมฉันเป็นชาติคิยราช ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ย่อม
สามารถส่งฆ่าคนที่ควรฆ่าได้ จะให้ริบคนที่ควรริบได้ จะให้เนรเทศคนที่ควรเนรเทศ ก็ได้

เมื่อหม่อมฉันนั่งอยู่ในที่วินิจฉัยความ ก็ยังมีคนพูดสอดขึ้นในระหว่างบ้าง...แต่หม่อมฉันได้
เห็นภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ในสมัยใด พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ที่ประชุมคนหลายร้อย
ในที่ประชุมนั้น สาวกของพระผู้มีพระภาคไม่มีเสียงไอเสียงจามเลย... หม่อมฉันเกิดความคิดขึ้นมาว่า
น่าอัศจรรย์จริงไม่เคยมีมาก่อน พระผู้มีพระภาคทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดีถึงเพียงนี้ โดยไม่ต้องใช้
อาชญา (อำนาจบังคับและการลงโทษ) โดยไม่ต้องใช้ศาสตรา หม่อมฉันไม่เคยเห็นชุมชนอื่นที่ฝึก
ได้ก็อย่างนี้ นอกจากธรรมวินัยนี้ แม้ข้อนี้ก็เป็นความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรมของหม่อมฉัน

อีกประการหนึ่ง ช่างไม้ ๒ คน คนหนึ่ง ชื่ออิติทันตะ คนหนึ่งชื่อปุราณะ กินอยู่ของหม่อมฉัน
ใช้ชวยคานของหม่อมฉัน หม่อมฉันให้เครื่องเลี้ยงชีพ ให้ยศแก่เขา แต่ถึงกระนั้น เขาจะ ได้แสดง
ความเคารพนบในหม่อมฉันเหมือนในพระผู้มีพระภาคก็หาไม่ เรื่องเคยมี คราวเมื่อหม่อมฉัน
ยกกองทัพออกไปคิดจะทดลองช่างไม้อิติทันตะ และช่างไม้ปุราณะนี้ดู จึงเข้าพักอยู่ในที่พักอาศัย
อันคับแคบแห่งหนึ่ง โอ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คราวนั้น นายช่างเหล่านี้ใช้เวลากล่าวธรรมกันจนดึก
ได้ทราบว่ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ศิวโค เขาก็พิจารณะไปทางทิศนั้น นอนเหยียดเท้ามาทาง
หม่อมฉัน หม่อมฉันมีความคิดว่า น่าอัศจรรย์แท้ ไม่เคยมีมาก่อนเลย นายช่างเหล่านี้ กินอยู่ของเรา
ถึงกระนั้น เขาจะ ได้มีความเคารพนบในเรา เหมือนในพระผู้มีพระภาคก็หาไม่ คนทั้งสองนี้ คง
จะได้รู้สิ่งที่เป็นคุณความดีพิเศษยิ่งกว่าเดิม ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นแน่แท้
ข้อนี้ ก็เป็นความเลื่อมใสในธรรมในพระผู้มีพระภาคของหม่อมฉัน^{๒๘}

สรุปพระคุณสมบัติได้ดังนี้

- ๑) ทรงสอนสิ่งที่จริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
- ๒) ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์
- ๓) ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำ สอนเป็นที่ตั้งไม่หวังผลตอบแทน
- ๔) ทรงทำ ได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี
- ๕) ทรงมีบุคลิกภาพ ไฉม่น้ำใจให้ใกล้ชิดสนิทสนมและพึงพอใจได้ความสุข
- ๖) ทรงมีหลักการสอนและวิธีสอนยอดเยี่ยม

^{๒๘} ม.ม. ๑๓/๕๖๕, ๕๖๘/๑๘๖.

๓.๓ เนื้อหา

เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอนนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๒๕} ได้สรุปไว้ ดังนี้

๓.๓.๑ เกี่ยวกับเรื่องที่สอน

๑) สอนจากง่ายไปหายาก สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้วไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ ตัวอย่างที่เห็นชัด คือ อริยสัจ ซึ่งทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อนปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบอยู่โดยธรรมดา รู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคนแล้ว ต่อจากนั้นจึงสาวหาเหตุที่ยากลึกซึ้ง และทางแก้ไขต่อไป

๒) สอนจากต้น ไปหาเล็ก สอนจากเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้นและต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป ตัวอย่างที่เห็นได้ เช่น อนุบุพพิชชา ไตรสิกขา พุทธโอวาท ๓ เป็นต้น

๓) สอนจากประสบการณ์ตรง ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่า ประสบการณ์ตรง เช่น ทรงสอนพระนันทะที่คิดถึงคู่รักคนงาม ด้วยการทรงพาไปชมนางฟ้า นางอัปสรเทพธิดาให้เห็นกับตา เรื่องอาจารย์ทิสปาโมกษ์ให้หมอชีวิตทดสอบตัวเอง^{๒๖} เรื่องนามลัทธินาค^{๒๗} หรืออย่างที่ทำให้พระเพ็งดูความเปลี่ยนแปลงของคอกบัว เป็นต้น

๔) สอนตรงประเด็น สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ออกนอกเรื่อง

๕) สอนมีเหตุผล สอนมีที่มาที่ไปซึ่งผู้เรียนสามารถรองตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทาน

๖) สอนเท่าที่จำเป็น สอนพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มากเหมือนอย่างพระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ในป่า ประชูดายใกล้เมืองโกสัมพี ได้ทรงหยิบใบไม้ประชูดายเล็กน้อยใส่กำ พระหัตถ์ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประชูดายในพระหัตถ์ กับในป่า ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบพูลว่าในป่ามากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ตรัสรู้แต่มิได้ทรงสอน เหมือนใบประชูดายในป่า ส่วนที่ทรงสั่งสอน น้อยเหมือนใบประชูดายในพระหัตถ์ และตรัสแสดงเหตุผลในการที่มีได้ทรงสอนทั้งหมดเท่าที่ตรัส

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, อ้างแล้ว, หน้า ๓๓.

^{๒๖} วิ.มหา. ๕/๑๒๘/๑๓๖.

^{๒๗} จ.ช.อ. ๒/๒๔๘/๒๖๕.

รู้ว่า เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นประโยชน์ มีหลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐไม่ช่วยให้เกิดความทุกข์ที่ต้องที่จะนำไปสู่จุดหมาย คือ นิพพานได้^{๓๒}

๓) สอนสิ่งมีความหมาย พระองค์ทรงมีพระเมตตา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสพระวาจาตามหลัก ๖ ประการ คือ

- (๑) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้องไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น-ไม่ตรัส
- (๒) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รัก ที่ชอบใจของผู้อื่น-ไม่ตรัส
- (๓) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น- เลือกกาลตรัส
- (๔) คำพูดที่ไม่จริงไม่ถูกต้องไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น-ไม่ตรัส
- (๕) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รัก ที่ชอบใจของผู้อื่น- ไม่ตรัส
- (๖) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่น-เลือกกาลตรัส^{๓๓}

พระพุทธเจ้า จึงทรงเป็นกาลวาที สัจจวาที ภูตวาที อิตถวาที ธรรมวาที และวินัยวาที

๓.๓.๒ เกี่ยวกับการสอน

การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดี พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจ โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้า ด้วยเรื่องที่เขาู้เข้าใจดี หรือสนใจอยู่ เช่น เมื่อทรงสนทนากับความูข้าง ก็ทรงเริ่มสนทนาด้วยเรื่องวิธีฝึกช้าง พบชวานาก็สนทนาเรื่องการทำนา พบพราหมณ์ก็สนทนาเรื่องไตรเพท หรือเรื่องธรรมของพราหมณ์บางทีก็ทรงจับจุดสนใจ หรือเหมือนสะกิดให้สะดุ้ง เป็นการปลุกเร้าความสนใจ เช่น เมื่อเทศน์โปรดชฎิลผู้บูชาไฟ ทรงเริ่มต้นด้วยคำว่า “อะไร ๆ ร้อนลุกเป็นไฟหมดแล้ว” ต่อจากนั้นจึงถามและอธิบายต่อไปว่าอะไรร้อน อะไรลุกเป็นไฟนำเข้าสู่ธรรม บางทีก็ใช้เรื่องที่เขาสนใจ หรือที่เขารู้นั่นเอง เป็นข้อสนทนาไปโดยตลอด แต่แทรกความหมายทางธรรมเข้าไปให้

สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลินไม่ให้เกิดเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว เช่น เมื่อพราหมณ์โสณฑทณะกะกับคณะไปเฝ้าท่านโสณฑทณะครุ่นคิดวิตกอยู่ในใจว่า เราถามปัญหาออกไป หากพระองค์ตรัสว่า “พราหมณ์ ปัญหาข้อนี้ท่านไม่ควรถามอย่างนี้” ที่ประชุมก็จะหมิ่นเราได้ ถ้าพระสมณโคดมจะพึงตรัสถามปัญหาเรา ถ้าแม้เราตอบ ไม่ถูกพระทัย หากพระองค์ตรัสว่า “พราหมณ์ ปัญหาข้อนี้ ท่านไม่ควรตอบอย่างนี้ ที่ถูกควรแก้อย่างนี้” ที่ประชุมก็จะหมิ่น ถ้ากระไร ขอให้พระสมณโคดม ถามปัญหาเราในเรื่องไตรเพท อันเป็นคำสอนของอาจารย์เราเถิด เราจะตอบให้ถูกพระทัยทีเดียว พระพุทธเจ้าทรง

^{๓๒} ส.ม. ๑๕/ ๗๑๒/๑๑๒.

^{๓๓} ส.ม. ๑๓/๕๔/๑๒๘.

ทนายพรามณ์ได้ ทรงดำริว่า “โสมทัณฑ์นี้ถ้าบักใจอยู่ ถ้ากระไร เราฟังถามปัญหาเขาในเรื่อง ไตรเพท อันเป็นคำสอนของอาจารย์ฝ่ายเขาเองเถิด” แล้ว ได้ตรัสถามถึงคุณสมบัติของพรามณ์ ทำให้พรามณ์นั้นสบายใจ และรู้สึกภูมิใจที่จะสนทนาต่อไปในเรื่อง ซึ่งตัวเขาเองชำนาญอยู่แล้ว และพระองค์ก็ทรงสามารถชักนำพรามณ์นั้นเข้าสู่ธรรมของพระองค์ได้ ด้วยการคอยทรงเลือก ป้อนคำถามต่างๆ กะพรามณ์นั้น แล้วคอยสนับสนุนคำตอบของเขา ต้อนเข้าสู่แนวที่พระองค์ทรง พระประสงค์^{๓๔}

เมื่อพบนิโครธปริพาชก ก็ทรงเปิด โอกาสเชิญให้เขามาถามพระองค์ด้วยปัญหาลัทธิฝ่ายเขา ที่เดียว^{๓๕} สอนมุ่งเนื้อหาให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่ยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใคร ๆ^{๓๖} เมื่อมีผู้มาทูลถามเรื่องคำสอนของเจ้าลัทธิต่าง ๆ ว่าของใครผิด ใครถูก พระองค์ก็จะไม่ทรงตัดสิน แต่จะทรงแสดงหลักธรรมให้เขาฟัง คือ ให้เขาคิดพิจารณาตัดสินเอาด้วยตนเอง ยกตัวอย่างเช่น คราวหนึ่ง พรามณ์ ๒ คน เข้าไปเฝ้าทูลถามว่า ท่านปรุณกัสสปะ เจ้าลัทธิหนึ่ง กับท่าน นิครนถนาฏบุตร อีกเจ้าลัทธิหนึ่ง ต่างก็ปฏิญาณว่าตนเป็นผู้ที่รู้ที่สุดด้วยกัน วาทะเป็นปฏิปักษ์กัน ใครจริง ใครเท็จ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “อย่าเลยพรามณ์ ข้อที่ทั้งสองนี้ต่างพูดอวดรู้ มีวาทะเป็นปฏิปักษ์กันนั้น ใครจะจริง ใครจะเท็จ พักไว้เถิด เราจักแสดงธรรมให้ท่านทั้งสองฟัง ขอให้ท่านตั้งใจฟังเถิด”^{๓๗}

เรื่องเช่นนี้มีปรากฏหลายแห่งในพระไตรปิฎก^{๓๘} แม้เมื่อแสดงธรรมตามปกติในที่ประชุมสาวก ก็ไม่ทรงยกยอ และไม่ทรงรุกรานที่ประชุม ทรงชี้แจงให้รู้เข้าใจชัดเจนไปตามธรรม^{๓๙}

สอน โดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ด้วยความรู้สึกว่า เป็นเรื่องจริงจัง มีคุณค่า มองเห็น ความสำคัญของผู้เรียนและของงานสั่งสอนนั้น ไม่ใช่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียน โง่เขลา หรือเห็นเป็น ชั้นต่ำ ๆ อย่างพระพุทธจริยาที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าแม้ตถาคตจะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ตถาคต ย่อมแสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ ถ้าแม้จะแสดงแก่ภิกษุณี อุบาสิกา อุบาสกา ปุถุชน โดยที่สุดแม้ แก่คนขอทานและพรานนก ก็แสดงโดยเคารพ หาแสดงโดยขาดความเคารพไม่”^{๔๐}

^{๓๔}ที่.ที. ๕/๑๘๔ - ๑๕๔/๒๘.

^{๓๕}ที่.ปา. ๑๑/๒๒/๒๘.

^{๓๖}อ.จ.ปญจก. ๒๒/๑๕๕/๑๖๖.

^{๓๗}อ.จ.นวก. ๒๓/๒๔๒/๒๒๐.

^{๓๘}ม.ญ. ๑๒/๓๕๓/๒๖๔.

^{๓๙}ม.ม. ๑๓/๕๘๕/๔๐๗.

^{๔๐}อ.จ.ปญจก. ๒๒/๕๕๑๐๗.

ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ขวนให้สบายใจสละสลวย เข้าใจง่ายอย่างที่ว่า “พระสมณโคดมมีพระดำรัสไพเราะ รู้จักรัตถ์ถ้อยคำ ใด้งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดเจน”

๓.๔ การสอน

การสอนของพระพุทธเจ้า จะไม่ทรงทิ้งหลักการ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างบางส่วน เพื่อให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงมีหลักการสอน โดยสามารถพิจารณาได้จากหลักธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้ ดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ หลักการสอน

๑) หลักโอวาท ๓

โอวาท ๓ ของพระพุทธเจ้านี้ เป็นถือหลักใหญ่ในการปฏิบัติ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โอวาทปาฏิโมกข์ คือ ไม่ให้ทำความชั่ว, ให้ทำแต่ความดี หรือนำเพ็ญแต่ความดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง (มีโลก โกรธ หลง) เป็นต้น ดังนี้

(๑) สัพพปาปสฺส อภินิ การไม่ทำชั่วทั้งปวง เป็นโอวาทข้อที่ ๑ ใน ๓ ข้อ เป็นคำสอนที่สำคัญของพระพุทธเจ้า ที่นักเรียนควรนำไปปฏิบัติ ซึ่งหมายถึงเบญจศีล คือ ศีล ๕ ข้อ คือ

- ๑.๑) ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ทำร้ายสัตว์ ไม่รังแกสัตว์
- ๑.๒) ไม่ลักขโมย
- ๑.๓) ไม่แย่งชิงของรักของผู้อื่น
- ๑.๔) ไม่พูดปดหรือพูดโกหกหลอกลวง
- ๑.๕) ไม่ดื่มสุราหรือของมึนเมาและสิ่งเสพติดทุกประเภท

ศีลทั้ง ๕ ข้อนี้ เป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติได้จะมีความสุข มีคนรัก คนชอบ อยากคบหา

(๒) กุสลสุสุปสมฺปทา การทำกุศลให้ถึงพร้อม คือการทำความดี โอวาทข้อที่ ๒ ใน ๓ ข้อ เป็นคำสอนที่สำคัญของพระพุทธเจ้า ที่นักเรียนควรนำไปปฏิบัติ ซึ่งหมายถึงเบญจธรรมและหลักธรรมอื่น ๆ เบญจธรรม คือ ข้อควรปฏิบัติ ๕ ประการ คือ

- ๒.๑) ความเมตตากรุณา
- ๒.๒) การประกอบอาชีพสุจริต
- ๒.๓) ความสำรวมในกาม พอใจ และยินดีในของของตน
- ๒.๔) มีความซื่อสัตย์ ซื่อตรง และจริงใจ
- ๒.๕) รู้สึกตัวอยู่เสมอ มีสติสัมปชัญญะ เบญจธรรมเป็นข้อควรปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นใน

ตัวของเรา การทำความดีนอกจากเบญจธรรม ๕ ข้อแล้วยังมีหลักธรรมข้ออื่น ๆ อีก

(๓) สัจจิตปริโยทปนํ การชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง มีโลก โจรธ หลง เป็นต้น ซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายในการปฏิบัติ

การสอนแต่ละครั้งนั้น พระพุทธเจ้าจะมีการสอนเป็นเช่นไรนั้น ขึ้นอยู่กับบุคคล สถานที่ สถานการณ์ เวลา และอุปนิสัยของแต่ละบุคคล หรือภูมิปัญญาของผู้ฟังซึ่งมีความแตกต่างกันในการที่จะรับรู้ ซึ่งพอประมวลหลักการสอนของพระพุทธเจ้าใช้ในการสั่งสอน ดังต่อไปนี้

๒) หลักปาฏิหาริย์ (สัปปาฏิหาริยะ)

การสอนโดยใช้ปาฏิหาริย์ เป็นหลักการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ปราบคนหัวคื้อหรือเจ้าลัทธิต่าง ๆ ให้คลายพยศ โดยภาพรวมมีอยู่ ๓ วิธีคือ

๑) อิทธิปาฏิหาริย์ การสอนด้วยการใช้ความสามารถพิเศษ เพื่อปราบคนร้าย ๆ ที่ไม่ยอมรับคำสอนง่าย ๆ ให้ยอมรับ หรือ คนที่เป็นนักเลง เป็นคนหัวแข็งไม่เชื่อฟังง่าย ๆ อยากรองดี พระพุทธเจ้าทรงใช้ในบางโอกาสที่จำเป็น เช่น

๑.๑) ทรงบันดาลไม่ให้เศรษฐีเห็นยศกุลบุตร

๑.๒) ทรงปราบชฎิล ๓ พี่น้อง

๑.๓) ทรงแก้ความสงสัยของเสลพราหมณ์

๑.๔) ทรงแสดงพระองค์ช่วยพระสาวก

๑.๕) ทรงโปรดโจรองคฺติมาล

๑.๖) ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์กำจัดพวกนิกรนต์

๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ การสอน โดยวิธีดักใจ หมายถึง การรู้ถึงสภาพจิตใจของผู้เรียนหรือผู้ฟังแล้ว ก็สอนตามสภาพจิตใจ การสอนด้วยวิธีนี้ จะประกอบด้วยวิธี ๒ วิธีด้วยกัน คือ

๒.๑) การสอนด้วยคำพูดสั้น ๆ แต่ประทับใจหรือกินใจ

๒.๒) การสอนด้วยการไม่พูด แต่ให้ลงมือทำงานเกิดความรู้ด้วยตนเอง วิธีนี้พระองค์ทรงใช้กับบุคคลประเภทอุคฺคณฺฎิตฺตญฺญและวิปจิตฺตญฺญ เช่น

(๑) ทรงปราบความหัวคื้อของพระปัญจวัคคีย์

(๒) ทรงทำให้ชายหนุ่ม ๓๐ คน ได้คิด

(๓) ทรงสะกดองคฺติมาลด้วยคำพูด

(๔) ทรงสอนพาทิยะอย่างย่อ ๆ

(๕) พระอัสสชิเถระสอนอุปติสสะแบบย่อ ๆ

(๖) การสอนแบบไม่พูดแต่ให้ลงมือทำ

(๗) ทรงให้พระภูพินถกลูบผ้าขาว

(๘) ทรงให้นางกิสาโคตมิรู้จักความตาย

๓) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ การสอนด้วยการบรรยายองค์เดียว หรือการบรรยายแบบโต้ตอบ สนทนา โดยไม่ต้องใช้ฤทธิหรือการดักใจเข้าช่วย และทรงใช้วิธีนี้มากที่สุดและได้ผลดีที่สุดทรง สรรเสริญการสอนด้วยวิธีนี้ ในภายหลังทรงห้ามไม่ให้พระสาวกของพระองค์ได้แสดงหรือสอน ด้วยวิธีทั้งสองอย่างข้างต้น^{๔๑} พระองค์ทรงใช้วิธีนี้กับคนประเภทเนยยะ เหตุผลที่วิธีสอนวิธีนี้ ประสบผลสำเร็จมากที่สุดก็เพราะ

๓.๑) ทรงพิจารณาการสอนตามจริต ภูมิปัญญาและภูมิหลังของผู้ฟัง

๓.๒) ทรงระมัดระวังในการใช้ภาษาและรู้จักใช้ภาษา

๓.๓) ทรงจัดลำดับขั้นตอนการสอน

๓.๔) ทรงทำสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่น ทรงชี้ให้ดูกองไฟใหญ่^{๔๒}

๓.๔.๒ วิธีการสอน (เทคนิคหรือลีลา)

สอนในทัศนะของพระพุทธศาสนา สิ่งที่ต้องการพิจารณาเพื่อหาเทคนิคการสอนนั้น จำเป็นต้องพิจารณาจากพุทธวิธีในการสอนที่ทรงมีเทคนิคการสอน ตลอดถึงเทคนิคการสอนของ พระสาวกคนสำคัญ ดังนั้น เทคนิคการสอนต่าง ๆ นั้น มีความสัมพันธ์กับอุปนิสัยหรือจริตและ ภูมิหลังของแต่ละบุคคล ตลอดถึงในแต่ละสถานการณ์

การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ โดยมีคุณลักษณะซึ่งเรียก ได้ว่าเป็นลีลาในการสอน ๔ อย่างเสมอ กล่าวคือ สันทสนา ได้แก่ อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนงูมีมือไปดูเห็นกับตา สมาทปนา ชักชวน จูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้อง ขอมรับและนำไปปฏิบัติ สมุตเตชนา ปลุกเร้าใจให้แกส่วกล้า บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็ง จัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก และสัมปหังสนา ชโลมใจให้ชุ่ม ชื่น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับจาก การปฏิบัติ ผูกเป็นคำสั้น ๆ ว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง หรือชี้ชัด ชวนปฏิบัติ ตื่นตัว ติดตาม

ศาสตราจารย์เกียรติคุณแสง จันทร์งาม ได้ประมวลวิธีการสอนหรือเทคนิคการสอนไว้ใน หนังสือ “วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า”^{๔๓} ดังต่อไปนี้

^{๔๑}ที.ที. ๕/๒๓๓ - ๒๓๕/๓๓๕ - ๓๔๑.

^{๔๒}แสง จันทร์งาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓ - ๖.

^{๔๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓ - ๘๒.

๑) ทรงใช้อารมณ์ขัน

ในการสอนบางครั้ง พระพุทธเจ้าทรงสอนคนด้วยสำนวนโวหาร ที่สื่อแสดงว่ามีอารมณ์ขัน แต่การมีอารมณ์ขันนั้น อาจเป็นเพียงสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นอุบายสอนคนเท่านั้น เพราะพุทธองค์ในฐานะเป็นพระอรหันต์สิ้นกิเลสแล้ว ไม่น่าจะมีอารมณ์ขัน ซึ่งมีลักษณะเป็นการตกอยู่ใต้อำนาจของสถานการณ์มากกว่า ดังที่ครีโตในเชิงร้อยกรองจำ ๆ กับอุทัยพราหมณ์^{๔๔}

๒) ทรงเร้าให้เกิดความกลัว

มีบางครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงยกเอาการกระทำอันน่าหวาดกลัวต่าง ๆ ขึ้นมาเปรียบเทียบในการสอน เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความกลัว แล้วจะได้ปฏิบัติตามคำสอนนั้น โดยเคารพ เช่น “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลแห่งอินทรีย์ คือ ตา ด้วยหลาวเหล็กอันร้อน ไฟติดลูกโหลงแล้ว ยังดีกว่าการถือนิมิตโดยพยัญชนะในรูป... วิญญาณประกอบด้วยความยินดีในนิมิต หรือในอนุพยัญชนะพึงอยู่ ถ้าบุคคลพึงตายในเวลานั้น พึงเข้าถึงทุกติ ๒ อย่าง คือ นรกและสัตว์เดียรัจฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง...”^{๔๕}

๓) ทรงเร่งเร้าให้รีบเร่งปฏิบัติ

การปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์นั้น เป็นภารกิจที่จะต้องทำอย่างรีบเร่ง ก่อนที่มัจจุราชจะมามากคร่าไป พระพุทธเจ้า ทรงตำหนิความเกียจคร้าน และความประมาทมัวเมาเสมอ การเร่งเร้าให้เกิดความรีบร้อนในการปฏิบัติ ทรงเน้นย้ำพร่ำสอนไว้ในภทเทภวัตตสูตร^{๔๖}

๔) ทรงใช้วิธีรุนแรงในการสอน

ในบางกรณี ก็ทรงใช้วิธีรุนแรงในการสอน เช่น การขับไล่ ไปเสียให้พ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอุปนิสัยที่หยาบและดื้อรั้นของบางคนหรือบางพวกเพื่อให้ได้เกิด ความสำนึก เช่นที่ทรงตรัสขับไล่ภิกษุสงฆ์ ประมาณ ๕๐๐ รูปที่มีพระยโสชนะเป็นหัวหน้า ที่เดินทางเข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วส่งเสียงดังอื้ออึงว่า “พวกเธอ จงไปเสีย เราขอประณามพวกเธอ พวกเธอไม่ควรอยู่ในสำนักของเรา” ภายหลังภิกษุเหล่านั้น เกิดความเสียใจจึงตั้งใจประพฤติธรรม จึงบรรลุมรรคเป็นพระอรหันต์^{๔๗}

๕) ทรงใช้ปฏิภาณไหวพริบในการตอบโต้

ในการสอนบุคคลบางคน โดยเฉพาะกับคนที่มีปัญญาหรือมีความถือตัว จำต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบในการโต้ตอบอย่างฉับพลัน จึงจะสามารถเปลี่ยนท่าทีทางจิตใจของเขาต่อพระองค์ได้ เช่นคราวหนึ่ง พระพุทธเจ้า เสด็จไปถึงเมืองสาวัตถี พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้เสด็จมาเฝ้า และทูลถามว่า

^{๔๔} ตี.ส. ๑๕/๒๕๖/๖๘๐.

^{๔๕} ตี.สพ. ๑๘/๒๑๐/๓๐๓.

^{๔๖} ม.อ. ๑๔/๓๔๘/๕๒๗.

^{๔๗} จุ.อ. ๒๕/๑๐๘/๗๒.

บรรดาครูทั้ง ๖ มีปฐกัศสปะ เป็นต้น เมื่อถูกพระองค์ถามก็ไม่ปฏิเสธว่า คนได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ โฉนพระสมณะโคดมที่ยังอยู่ในวัยหนุ่มและเฟื่องบวช จึงกล้าปฏิญาณว่า คนได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระพุทธเจ้าทรงตอบด้วยปฏิญาณว่า “มหาบพิตร ของ ๔ อย่างนี้ ไม่ควรดูหมิ่นว่า เล็กน้อย คือ กษัตริย์ ไม่ควรดูหมิ่นว่าทรงพระเยาว์ ๑ ฐ ไม่ควรดูหมิ่นว่าตัวเล็ก ๑ ไฟ ไม่ควรดูหมิ่นว่าเล็กน้อย ๑ ภิกษุ ไม่ควรดูหมิ่นว่ายังหนุ่ม ๑...”^{๔๔}

๖) ไม่ทรงก้าวร้าวใคร

การประกาศแนวคิดใหม่ of พระพุทธเจ้าในครั้งนั้น เป็นการประกาศในท่ามกลางแนวความคิดเก่าที่มีการยึดถือมั่นคงแล้วไม่ใช่เรื่องง่าย และมีอันตรายอย่างยิ่ง เพราะจะถูกต่อต้าน ถูกถ่มถั่งหรือถูกประทุษร้ายจากกลุ่มคนที่ไม่เห็นด้วย แต่พระพุทธเจ้าสามารถประกาศแนวคิดใหม่ได้สำเร็จอย่างสันติ และปรินิพพานไปเมื่อถึงอายุชัย เพราะทรงมี พุทธวิธีอันหลักแหลมในการเผยแผ่และในโอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งถือเป็นนโยบายหลักในการเผยแผ่พระศาสนาที่พระองค์ทรงประทานแก่พระสาวก ก็ทรงยกเรื่องนี้เป็นประเด็นแรก คือ การไม่กล่าวร้ายหรือก้าวร้าวใคร พระพุทธเจ้าเองก็ทรงยึดถือหลักข้อนี้อย่างเคร่งครัดในการเผยแผ่พุทธศาสนา เห็นได้ในพระสูตรหลายแห่งที่กล่าวถึงพระองค์ทรงสนทนากับเป็นอันดีกับพวกนักบวชนอกพุทธศาสนา เมื่อเสด็จออกบิณฑบาต ถ้าเห็นว่าเวลายังเช้าตรู่เกินไป มักจะทรงแวะเข้ายังสำนักของนักบวชต่างศาสนา แล้วก็ทรงสนทนาปราศรัยกับนักบวชเหล่านั้นด้วยไมตรีต่อกัน

๗) ทรงใช้กุสโลบาย

พระพุทธเจ้าทรงมีกลวิธี และกุสโลบายประกอบการสอนมากมาย เห็นได้ ดังนี้

(๑) ยกอุทาหรณ์หรือเล่าเรื่องประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำ อธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำ แม่น เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้นตัวอย่างเช่น เมื่อจะอธิบายให้เห็นว่า คนมีความปรารถนาคืออยากช่วยทำ ประโยชน์ แต่หากขาดปัญญา อาจกลับทำ ลายประโยชน์เสียก็ได้ก็เล่านิทานชาดกเรื่อง ถึงเฝ้าสวน^{๔๕} หรือ คนขายเหล้า^{๔๖} เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์และนิทานประกอบการสอนมากมายเพียงใด จะเห็นได้จากการที่ในคัมภีร์ต่างๆ มีอุทาหรณ์และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไป เฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียวก็มีนิทานชาดกถึง ๕๔๗ เรื่อง

^{๔๔} ส.ส. ๑๕/๕๕/๓๒๕.

^{๔๕} พุ.ชา.อ. ๒/๒๓/๑๔.

^{๔๖} พุ.ชา.อ. ๒/๒๖/๔.

(๒) เปรียบเทียบด้วยอุปมา คำอุปมาอุปไมย ช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เนื้อความหนักแน่นเข้า เช่น “ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งที่บ ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยแรงลม ฉันทิโด บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะคำ นินทาและสรรเสริญ ฉันทิโน”^{๕๑}

“เมื่อพระอาทิตย์จะอุทัย มีแสงเงินแสงทองปรากฏขึ้น เป็นนิมิตมาก่อน ฉันทิโด ความมีกัลยาณมิตรก็เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตหมายแห่งการบังเกิดขึ้นของโพชฌงค์ ๗ ฉันทิโน”^{๕๒} เป็นต้น การใช้อุปมานี้ น่าจะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มากที่สุด มากกว่าวิธีอื่นใด

๓.๔.๓ สื่อการสอน (อุปกรณ์)

สมัยพุทธกาล ย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะ เหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมาอย่างแพร่หลายกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัสดุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ใช้กันอยู่

อีกประการหนึ่ง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่มิบันทึกไว้ ก็มักเป็นคำสอนที่ตรัสแก่ผู้ใหญ่ และเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม ทั้งสอนเคลื่อนที่ไปในดินแดนแคว้นต่าง ๆ อย่างอิสระ ชนิดที่ผู้สอนไม่มีทรัพย์สินสมบัติติดตัว ด้วยเหตุนี้ ความจำเป็นที่จะใช้อุปกรณ์จึงมีน้อย และ โอกาสที่จะใช้อุปกรณ์ก็เป็นไปได้ยาก

นอกจากนั้น การใช้ข้ออุปมาต่าง ๆ ก็สะดวกกว่า และให้ความเข้าใจชัดเจนอยู่แล้ว แม้เมื่อใช้ของจริงเป็นอุปกรณ์ ก็มักใช้ในแง่อุปมาอีกนั่นเอง จึงปรากฏว่า คำสอนในแง่อุปมามีมากมาย แต่ไม่ค่อยปรากฏการใช้อุปกรณ์การสอน แต่ก็มีตัวอย่างการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปกรณ์การสอน ในกรณีสอนผู้เรียนที่อายุน้อย ๆ ซึ่งเข้าใจจากวัตถุได้ง่ายกว่านามธรรม โดยทรงใช้เครื่องใช้ที่มีอยู่ จึงปรากฏเรื่องที่พระองค์ทรงสอนสามเณรราหุลเมื่ออายุ ๗ ขวบว่า

วันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ณ ที่อยู่ของสามเณรราหุลสามเณรมองเห็นแล้ว ก็ปลุกอาสนะ และจัดน้ำล้างพระบาทไว้ พระผู้มีพระภาคล้างพระบาทแล้ว ทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะ หนึ่ง เมื่อสามเณรถวายบังคมนั่งเรียบร้อยแล้ว พระองค์ได้ตรัสถามว่า “ราหุล เธอเห็นน้ำที่เหลือน้อยหนึ่งในภาชนะนี้หรือไม่”

สามเณรราหุลทูลว่า “เห็น”

^{๕๑}พ.ร. ๒๕/๑๖/๑๘.

^{๕๒}พ.ร. ๒๕/๒๑/๒๓.

จึงตรัสว่า “คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็มีคุณธรรมของสมณะเหลืออยู่น้อยเหมือนอย่างนั้น”
เสร็จแล้วทรงเท้าน้ำนั้นเสีย ตรัสถามว่า “เธอเห็นเราเท้าน้ำน้อยหนึ่งนั้นทิ้งไปแล้วไหม”

สามเณรทูลว่า “เห็น” ตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็เป็นผู้เพ
คุณธรรมของสมณะออกทิ้งเสียเหมือนอย่างนั้น”

แล้วทรงคว้าภาชนะลง ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้คว่ำลงแล้วไหม”

สามเณรทูลว่า “เห็น”

ตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการพูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ คุณธรรมของสมณะของเขาก็ชื่อว่า
คว่ำไปแล้ว เหมือนอย่างนั้น”

แล้วทรงหงายภาชนะขึ้น ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้ว่างเปล่าไหม”

สามเณรทูลว่า “เห็น” ตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการพูดเท็จ ทั้งที่รู้อยู่ คุณธรรมแห่ง
สมณะของเขาก็ว่างเปล่าเหมือนอย่างนั้น”

ตรัสถามว่า “ราหุล แวนมีประโยชน์อย่างไร ?”

ทูลตอบว่า “มีประโยชน์สำหรับส่องดู พระเจ้าข้า”

ตรัสว่า “ข้อนั้นเหมือนกันราหุล บุคคลควรพิจารณาเสียก่อน จึงทำด้วยกาย วาจา ใจ”^{๕๓}

ในการสอนสามเณรนี้ บางทีก็ทรงใช้วิธีทายปัญหา ซึ่งคงจะช่วยให้เกิดความรู้สึกสนุก
สำหรับเด็ก อย่างเรื่องสอนธรรมยาก ๆ ด้วยสามเณรปัญหาว่า “อะไรเอ๋ย มีอย่างเดียว, อะไรเอ๋ย
มีสองอย่าง, อะไรเอ๋ย มีสามอย่าง”^{๕๔}

๑) การทำเป็นตัวอย่าง

วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือ การทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการ
สอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้นเป็นไปใน
ลักษณะที่ทรงเป็นผู้นำที่ดี

การสอนโดยทำเป็นตัวอย่าง ก็คือ พระจริยาวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่ตามปกตินั่นเอง แต่ที่ทรง
ปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มี เช่น คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระอานนตตามเสด็จขณะ
เสด็จไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุรูปหนึ่ง อาพาธ เป็นโรค
ท้องร่วง นอนจมกองมูลและอุจจาระของตนไม่มีผู้พยาบาลดูแล จึงเสด็จเข้าไปหา จัดการทำความสะอาด
สะอาด ให้นอนโดยเรียบร้อย เสร็จแล้วจึงทรงประมุขสงฆ์ ทรงสอบถามเรื่องนั้น และตรัสสอนหนึ่งว่า

^{๕๓}ม.ม. ๑๓/๑๒๕-๑๒๖/๑๐๔.

^{๕๔}พ.พ. ๒๕/๔/๒.

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปัฏฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุอาพาธเถิด”^{๕๕}

๒) การเล่นคำ และการตีความ

การเล่นภาษาและเล่นคำ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณข้อนี้ ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้านเมื่อผู้ใดทูลถามมาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นคำร้อยกรองไปทันที ทำนองกลอนสด

บางทีเขาทูลถามหรือกล่าวข้อความโดยใช้คำ ที่มีความหมายไปในทางไม่ดีงาม พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั่นเอง แต่เป็นคำพูดในความหมายที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายดีงาม คำสนทนาได้ตอบแบบนี้ มีรสอยู่แต่ในภาษาเดิม แปลออกสู่ภาษาอื่นย่อมเสียดสี เสียดความหมาย ยกตัวอย่าง เช่น ในภาษาไทยว่า “ปากกาหัก” “พินดาตคน้ำ” อาจใช้ในความหมายต่างกัน ได้ในภาษาไทย แต่เมื่อแปลเป็นภาษาอื่นย่อมเสียดสี

บางครั้ง ผู้มาเฝ้า บริภาษพระองค์ด้วยคำพูดต่าง ๆ ที่รุนแรงยิ่ง พระองค์ทรงยอมรับคำบริภาษเหล่านั้นทั้งหมด แล้วทรงแปลความหมาย อธิบายเสียใหม่ ให้เป็นเรื่องที่ดีงาม เช่น กรณีเวรัญชพราหมณ์^{๕๖} และสีหเสนapati ผู้รับแผนมาจากนิครนถนาฏบุตร^{๕๗} เป็นต้น

แม้ในด้านการสอนหลักธรรมทั่วไป พระองค์ก็ทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีใช้อยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายให้ใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟังผู้เรียนหันมาสนใจ และกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำ ความเข้าใจเสียใหม่เท่านั้นและเป็นการช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบ ไปในตัวด้วยว่า อย่างไรหนอ ถูก อย่างไรหนอ ผิดอย่างไร

จึงเห็นได้ว่า คำว่า พรหม พราหมณ์ อริยะ ยัญ ตบะ ไฟนุชา ยัญ ฯลฯ ซึ่งเป็นคำในลัทธิศาสนาเดิม ก็มีใช้ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งสิ้น แต่มีความหมายต่างออกไปเป็นอย่างใหม่

๓) การเลือกบุคคล

การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา ในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่ระยะแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทธโฆษาอย่างที่เราเรียกว่า การวางแผนที่ได้ผลยิ่ง ทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในถิ่นใดถิ่นหนึ่งควรไปโปรดใครก่อน

^{๕๕}วิ.ม.หา. ๕/๑๖๖/๒๐๖.

^{๕๖}วิ.ม.หา. ๑/๒/๒; อัง.อฎุจก. ๒๓/๑๐๑/๑๕๓.

^{๕๗}วิ.ม. ๕/๗๘.; อัง.อฎุจก. ๒๓/๑๐๒/๕๒-๕๓.

เมื่อตรัสรู้ใหม่ ๆ ได้เสด็จไปโปรดเบญจวัคคีย์ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์เมื่อครั้งออกแสวงธรรมก่อนข้อนี้พิจารณาได้ทั้งในแง่ที่เบญจวัคคีย์เป็นผู้เฝ้ารอ มีอุปนิสัยอยู่แล้ว หรือในแง่ที่เป็นผู้เคยมีอุปการะกันมา หรือในแง่ที่ว่าเป็นการสร้างความมั่นใจ ทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้อง หมดความกลางแกลงในพระองค์ ตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านี้อาจไปสร้างความกลางแกลงใจขึ้นแก่ผู้อื่นต่อไปด้วย

ครั้งเสร็จสั่งสอนเบญจวัคคีย์แล้ว ก็ได้โปรดขสกุमार พร้อมทั้งเสรษฐีผู้บิดาและญาติมิตร และเมื่อจะเสด็จเข้าแคว้นมคธ พระองค์ก็เสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง พร้อมทั้งบริวารทั้งพัน เริ่มด้วยชฎิลคนพี่ใหญ่เสียก่อน แล้วนำชฎิลเหล่านี้ ผู้กลายเป็นสาวกแล้วเข้าสู่นครราชคฤห์ ประกาศธรรม ณ พระนครนั้น ได้พระราชมาเป็นสาวก การประกาศพระศาสนา จึงได้ทั้งนักบวชผู้ใหญ่ เสรษฐีและราชา ซึ่งเป็นคนชั้นสูงสมัยนั้นเป็นสาวก เป็นการทำให้ทางเสด็จเผยแผ่ให้ปลอดโปร่งต่อไป

ในการทรงสั่งสอนคนแต่ละถิ่น หรือแต่ละหมู่คณะ ก็มักทรงเริ่มต้นที่บุคคลผู้เป็นประมุข เช่น พระมหากษัตริย์ หรือหัวหน้าของชนหมู่นั้นๆ ทำให้การประกาศพระศาสนาได้ผลดีและรวดเร็ว และเป็นที่ยืนยันพระปริชาสามารถของพระองค์ด้วย

ในการบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน พระองค์ก็ทรงสอดส่องพิจารณาบุคคลผู้ควร โปรดในวันนั้นตั้งแต่เวลาจวนรุ่งสาง และเสด็จไปโปรดในเวลาเช้า เป็นการให้ความสนพระทัยสงเคราะห์บุคคลเป็นราย ๆ ซึ่งให้ผลดีในการสอนยิ่งกว่าการสอนแบบสาด ๆ ไป

แม้เมื่อแสดงธรรมในที่ประชุม ก็ทรงกำหนดบุคคลที่ควรเอาพระทัยใส่พิเศษในคราวนั้น ๆ ไว้ด้วย กับทั้งแสดงธรรม โดยวิธีการที่จะทำให้ทุกคนในที่ประชุมได้รับผลประโยชน์ไปอย่างเป็นที่น่าพอใจ ให้เกิดความรู้สึกแก่ทุกคนว่า พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตน ดังกล่าวมาแล้ว

๔) การรู้จักจังหวะและโอกาส

ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปริปากะแห่งญาณหรืออินทรีย์ ก็ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือดึงดันทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่า

แม้ในการเผยแผ่ธรรมแก่คนส่วนใหญ่ พระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติตามจังหวะและโอกาสด้วย เช่น ในระยะแรกประกาศพระศาสนา ณ วันมาฆบูรณมี หลังตรัสรู้ ๕ เดือน เมื่อประทับอยู่เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาชุมนุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น และเป็นโอกาสเหมาะ พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์สำหรับเป็นหลักยึดถือร่วมกันของสงฆ์ ที่จะแยกย้ายกันไปบำเพ็ญศาสนกิจ

เมื่อคราวนิครนถนาฏบุตรสิ้นชีวิต เกิดความแตกแยกในหมู่นิครนถ์ พระสารีบุตร ถือเหตุการณ์นั้นเป็นตัวอย่าง ซึ่งให้ภิกษุสงฆ์เห็นความสำคัญในการรื้อยกรองธรรมวินัย ชักชวน พระสงฆ์ให้พร้อมใจกันทำสังคายนา และท่านได้ทำสังคายนาเป็นตัวอย่าง โดยแสดงสังคิติกสูตรไว้^{๔๔}

๕) ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ

ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอึดคา ตัดค้นหา มานะทิฏฐิเสียได้ ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการ เรียนรู้เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสีย เกียรติ ไม่กลัวว่าจะถูกรู้สึกว่าแพ้ บางคราวเมื่อสมควรก็ต้องยอมให้ผู้เรียนรู้สึกตัวว่าเขาเก่ง บางคราว สมควรข่มก็ข่ม บางคราวสมควร โอนอ่อนผ่อนตาม ก็ยอมตาม สมควรขัดก็ขัด สมควรคล้อยก็คล้อย สมควรปลอบก็ปลอบ มีพุทธพจน์ว่า “เราข่มฝึกคนด้วยวิธีละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้างด้วย วิธีที่ทั้งอ่อนละมุนละไม และทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง”^{๔๕}

คนบางคน จะให้เขายอมได้ด้วยการที่ข่มให้เขารู้สึกว่าตัวเขามีเกียรติหรือเก่ง หรือได้ สมใจก่อน ผู้สอนจับจุดได้ก็ใช้วิธีสนอง ความต้องการแล้วดึงเข้าสู่ที่หมายได้ตามประสงค์ เช่น คราวที่เวรัญชพรหมณ์บริภาษพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงรับสมอ้างตามคำ บริภาษนั้นให้สมใจ พราหมณ์ แล้วจึงค่อยชี้แจงแก้ไข ให้เขายอมรับตามพระองค์ภายหลัง

เมื่อเผชิญอาพวกยักษ์ผู้ร้าย พระองค์เสด็จเข้าไปในที่อยู่ของอาพวกะ อาพวกะสั่งพระองค์ ให้เสด็จออกไป พระองค์ก็เสด็จออกตามสั่ง อาพวกะสั่งพระองค์ให้เสด็จเข้าไปอีก พระองค์เสด็จ เข้าไปอีก อาพวกะสั่งให้พระองค์เสด็จเข้าเสด็จออกอย่างนี้ ซึ่งพระองค์ก็ทรงปฏิบัติตามอย่างว่างาย ถึง ๓ วาระ ให้เขารู้สึกสนใจในอำนาจของตนก่อน ต่อจากนั้นจึงทรงเปลี่ยนกลวิธีและก็ได้โปรด อาพวกะลงเป็นสาวกสำเร็จ^{๔๖}

อีกตัวอย่างหนึ่ง พราหมณ์คนหนึ่งเป็นคนมีมานะ นิสัยแข็งกระด้าง ไม่ไหว้แม่แต่มารดา บิดา อาจารย์ และพี่ชาย วันหนึ่งขณะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมอยู่ในที่ประชุม เขาคิดว่าจะลอง เข้าไปเฝ้า “ถ้าพระสมณ โคดมตรัสกะเรา เราก็จะพูดกับท่านถ้าพระสมณ โคดม ไม่ตรัสกะเรา เราก็ จะไม่พูดกับท่าน” แล้วเข้าไปยืนอยู่ข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคก็ทรงเฉยเสีย ไม่ตรัสด้วย พราหมณ์ ทำท่าจะกลับออกไปโดยคิดว่า “พระสมณ โคดมองค์นี้ ไม่มีความรู้อะไร”

พระผู้มีพระภาคทราบความในใจของเขาอยู่ ถึงตอนนี้จึงตรัสคาถาว่า “พราหมณ์เอ๋ย ความ ถือตัวไม่ช่วยให้ใครได้คืออะไรเลย ใครมาเพื่อประ โยชน์ใด ก็ควรเสริมสร้างประโยชน์นั้นเสีย”

^{๔๔}ที่.ปา. ๑๑/๒๒๑ /๑๕๕.

^{๔๕}อง.จตุกถ. ๒๑/๑๑๑/๑๓๒-๑๓๓.

^{๔๖}ช.สุ. ๒๕/๓๑๐/๓๒๕.

เมื่อตรัสพระดำรัสนี้ ในจังหวะนี้ ก็ได้ผล ทำให้พราหมณ์ชะงักคิดว่า “พระสมณโคดมรู้ใจเรา” ถึงยอมทรุดลงนั่งแสดงคารวะ ทำให้ที่ประชุมงงงวยประหลาดใจว่า “นำอัศจรรย์จริง พราหมณ์นี้ไม่ไหวแม้แต่มารดาบิดา อาจารย์ พี่ชาย แต่พระสมณโคดม ทรงทำให้คนอย่างนี้นอบนบได้”

จากนั้นพระองค์จึงได้ทรงเชิญให้เขานั่งบนอาสนะแล้วตอบปัญหาธรรมแก่เขา จนลงท้ายเขาได้ประกาศตนเป็นอุบาสก^{๖๐}

๖) การลงโทษและให้รางวัล

มีคำสรรเสริญพระพุทธรูปที่ยกมาแสดงข้างต้นแล้วว่า “พระผู้มีพระภาคทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดีถึงเพียงนี้ โดยไม่ต้องใช้อาชญา”^{๖๑} ซึ่งแสดงว่า การใช้อำนาจลงโทษ ไม่ใช่วิธีการฝึกคนของพระพุทธเจ้า แม้ในการแสดงธรรมตามปกติ พระองค์ก็ทรงแสดงไปตามเนื้อหาธรรม ไม่กระทบกระทั่งใคร อย่างที่ว่า “ทรงแสดงธรรมในบริษัท ไม่ทรงขอบบริษัท ไม่ทรงรุกรานบริษัท ทรงชี้แจงให้ และว่า “พึงรู้จักการยกยอ และการรุกราน ครั้นรู้แล้วไม่พึงยกยอ ไม่พึงรุกรานพึงแสดงแต่ธรรมเท่านั้น” บริษัทเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง ด้วยธรรมีกถา”^{๖๒}

ข้อนี้ตีความไปได้ถึงว่า ไม่ใช่ทั้งวิธีลงโทษและให้รางวัล แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงใช้การชมเชยยกย่องบ้าง ก็เป็นไปในรูปการยอมรับคุณค่าความดีของผู้นั้น กล่าวชมโดยธรรม ให้เขามั่นใจในการกระทำ ความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบข่มคนอื่นลง

บางทีทรงชมเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่าง เช่น ทรงชมพระนันทกะ^{๖๓} ชมพระนวกะรูปหนึ่ง...ชมพระสุชาติ...ชมพระลกุณฎกัททิยะ...ชมพระวิสาขปัญจาลบุตร และตำหนิเดือนพระนันทะ^{๖๔} เป็นต้น ในทางพระวินัย ถือว่า มีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว และบทบัญญัติเหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงตราไว้ โดยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์ พร้อมทั้งมีบทกำหนดโทษไว้เสร็จ เมื่อผู้ใดล่วงละเมิด ก็เป็นการกระทำผิดต่อส่วนรวม ต้องไถ่ถอนความคิดของตน มิฉะนั้น จะเป็นผู้ไม่เป็นที่ยอมรับของหมู่คณะ คือ สงฆ์

ส่วนในทางธรรม ภิกษุเหลือขอ สอนไม่ได้ ก็กลายเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าและเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งปวงไม่ถือว่าเป็นผู้ที่ควรจะว่ากล่าวสั่งสอน โดยวิธีนี้ ถือเป็นการลงโทษที่แรงที่สุด^{๖๕}

^{๖๐} ตี.ส. ๑๕/๖๕๔ - ๗๐๐/๒๔๗-๒๔๘.

^{๖๑} ม.ม. ๑๓/๕๖๕/๔๑๕.

^{๖๒} ม.ม. ๑๓/๕๘/๔๓๗.

^{๖๓} อจ.นวก. ๒๓/๒๐๘/๓๒๕.

^{๖๔} ตี.นิ. ๑๖/๖๕๖ - ๗๑๒/๓๑๓-๓๑.

^{๖๕} อจ.จตุกก. ๒๑/๑๑๑/๑๓๒.

จะเห็นว่า การสอนโดยไม่ต้องลงโทษ เป็นการแสดงความสามารถของผู้สอนด้วย ในระดับสามัญ สำหรับผู้สอนทั่วไป อาจต้องคิดคำนึงว่า การลงโทษ ควรมีหรือไม่ แค่ไหน และอย่างไร แต่ผู้ที่สอน คนได้สำเร็จผล โดยไม่ต้องใช้อำนาจโทษเลย ย่อมชื่อว่าเป็นผู้มีความสามารถในการสอนมากที่สุด

๗) การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างวาระ ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยुคต์หลัก วิธีการ และกลวิธี ต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะครั้ง เฉพาะคราวไป

การได้เห็นตัวอย่างการแก้ปัญหาเช่นนี้ อาจช่วยให้เกิดความเข้าใจในแนวทางที่จะนำไปใช้ ปฏิบัติได้บ้างในการประกาศพระศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงประสบปัญหาเฉพาะหน้าตลอดเวลา และทรงแก้สำเร็จไปในรูปต่าง ๆ เช่น พราหมณ์คนหนึ่งในเมืองราชคฤห์ ตนไม่ได้นับถือ พระพุทธศาสนา แต่ภรรยาเป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้าอย่างแรงกล้า มักปลั่งอุทานว่า “นโม ตสฺส”

คราวหนึ่ง นางพราหมณ์ผู้ภรรยา ขณะนำอาหารมาให้สามีก้าวพลาดลง จึงอุทานว่า “นโม ตสฺส” พราหมณ์สามีได้ยินก็ไม่พอใจ จึงว่า “นางตัวร้ายนี่ชอบพูดสรรเสริญแต่ความดีของพระหัวโล้นองค์ นั้นอยู่เรื่อย เดี่ยวเถอะนั่งตัวดี ข้าจะ ไปปราบวาทะศาสดาของแก”

นางพราหมณ์ตอบว่า “เนอะ พ่อพราหมณ์ ถ้ามองไม่เห็นว่าจะมีใครในโลกไหน ๆ มาปราบวาทะ ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ เอาซิ พ่อพราหมณ์ จะไปก็เอา ไปแล้วก็จะรู้เอง”

ฝ่ายพราหมณ์ ทั้ง โกรธอยู่นั้น ก็ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้ว ก็ทูลถามเป็นคำ ร้อยกรองว่า “ฆ่าตัวอะไรเสียได้ จึงจะนอนเป็นสุข ฯลฯ”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ฆ่าความ โกรธเสียได้ ก็จะนอนเป็นสุข ฯลฯ” ทำให้พราหมณ์ เลื่อมใสได้^{๖๑}

พราหมณ์อีกคนหนึ่ง รู้ข่าวว่าพราหมณ์ตระกูลเดียวกับตนออกบวชอยู่กับพระพุทธเจ้า ก็โกรธ จึงไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ไปถึงก็บริภาษพระองค์ด้วยคำหยาบคายต่าง ๆ พระพุทธเจ้าทรงปล่อยให้พราหมณ์นั้นบริภาษพระองค์เรื่อยไป จนพราหมณ์หยุดไปเอง

เมื่อพราหมณ์บริภาษจนพอแก่ใจ หยุดแล้ว พระองค์จึงตรัสถามว่า “ขอถามหน่อยเถิด ท่านพราหมณ์ พวกญาติมิตรแขกหรือทั้งหลายนี้ มีมาหาท่านบ้างหรือเปล่า ?”

พราหมณ์ทูลว่า “ก็มีเป็นครั้งคราว”

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “แล้วท่านจัดอาหารของรับประทานมาให้เขาบ้างหรือเปล่า ?”

พราหมณ์ทูลว่า “ก็จัดบ้าง”

^{๖๑} ส.ส. ๑๕/๖๒๖ - ๖๓๐/๒๒๔-๒๒๖.

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “ถ้าคนเหล่านั้นเขาไม่รับสิ่งของเหล่านั้นแล้ว ของจะเป็นของใคร ?”

พราหมณ์กราบทูลว่า “ถ้าเขาไม่รับ มันก็เป็นของนั่นเองนะซี”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบ ความว่า “เอาละ เรื่องนี้ก็เหมือนกันที่ท่านมาค่าเราณะ เราไม่ขอรับค่าค่าของท่านละ ขอให้เป็นอย่างของท่านเองก็แล้วกัน” จากนั้น จึงได้ทรงสนทนากับพราหมณ์ต่อไปจนพราหมณ์เลื่อมใสยอมเป็นสาวก^{๖๔}

อีกเรื่องหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตที่บ้านอุทัยพราหมณ์ วันแรกพราหมณ์เอาข้าวมาใส่บาตรถวายจนเต็ม วันที่สอง พระพุทธเจ้าเสด็จไปอีก พราหมณ์ก็ถวายอีก วันที่สาม พระพุทธเจ้าเสด็จไปอีก พราหมณ์ก็ถวายอีก แต่พอถวายแล้วก็กล่าวว่า “พระสมณ โคดมนี้จิตใจ จึงมาบ่อย ๆ”

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบร้อยกรองเป็นคาถาเล่นคำ โดยปฏิภาณ เป็นทำนองเดือนพราหมณ์ โดยนัยว่า โฉนจะทอดลอยเสีย การกระทำส่วนมากจะให้ได้ผลก็ต้องทำบ่อย ๆ ดังนี้

กสิกรก็หว่านพืชบ่อย ๆ ฝนก็ต้องตกบ่อย ๆ ชาวนาก็ต้องไถนาบ่อย ๆ รัฐจึงมั่งมีรัฐญาหารบ่อย ๆ คนมาขอบ่อย ๆ คนให้ก็ให้ไปบ่อย ๆ ให้ครั้นให้บ่อย ๆ ก็ได้พบสวรรค์บ่อย ๆ คนริคนมก็ข่อมรีดบ่อย ๆ ลูกวัวก็หาแม่บ่อย ๆ ข่อมต้องเหนียวต้องดีนรนบ่อย ๆ (ส่วน) คนเขลาเข้าหาครุฑบ่อย ๆ แล้วก็เกิดก็ตายบ่อย ๆ ต้องห้ามไปป่าช้าบ่อย ๆ คนมีปัญญาพบทางไม่เกิดอีก จึงไม่ต้องเกิดบ่อย ๆ^{๖๕}

อีกเรื่องหนึ่งคล้าย ๆ กันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปในบริเวณที่เขาเตรียมหว่านข้าวทำนา ขณะเขากำลังเลี้ยงคูกันอยู่ พระองค์ได้เสด็จไปประทับยืนอยู่ด้านหนึ่ง พราหมณ์เจ้าของนาเห็น ก็คิดว่าพระองค์มาขอบิณฑบาต จึงกล่าวว่า “ท่านสมณะ ข้าพเจ้าย่อมไถนา หว่านข้าว ครั้นแล้ว จึงได้บริโภคน้ำ แม้ท่านก็จงไถนา จงหว่านข้าว แล้วจงบริโภคเอาเถิด”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนพราหมณ์ แม้เราก้ไถ ก็หว่านเหมือนกัน เมื่อได้ไถหว่านแล้ว จึงได้บริโภค

พราหมณ์ทูลว่า “ท่านสมณะ ข้าพเจ้าไม่เห็นท่านมีแอก มีไถมีผาด มีปลูก หรือโคเลย โฉนท่านจึงมากล่าวว่า แม้เราก้ไถก็หว่าน เสร็จแล้วจึงได้บริโภคเหมือนกัน” แล้วก็สนทนาเป็นกลอนสด ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสตอบเป็นคาถาเช่นกันว่า “เรามีศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ ฯลฯ เราไถนาอย่างนี้แล้ว ข่อมได้คือมฤตเป็นผล ทำ นานอย่างนี้แล้ว ข่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง”^{๖๖} ของบเรื่องนี้ โดยนำ เอาคำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศล มาเป็นคำสรุป ดังนี้

^{๖๔} ตี.ศ. ๑๕/๖๓๑ - ๖๓๔/๒๒๔-๒๒๖.

^{๖๕} ตี.ศ. ๑๕/๖๒๖ - ๖๓๐/๒๒๒-๒๒๔.

^{๖๖} ตี.ศ. ๑๕/๖๓๑ - ๖๓๔/๒๒๔-๒๒๖.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อมฉัน ได้เห็นกษัตริย์บัณฑิตบางพวกผู้มีปัญญา สุขุมสามารถปราบวาทะฝ่ายปรีภักษ์ได้ มีปัญญาเฉียบแหลมดุจะยิงชนทรายได้

ท่านเหล่านั้น เหมือนจะเที่ยวเอาปัญญา ไปทำลายหลักทฤษฎีทั้งหลายของคนอื่น ๆ พอได้ ยินช่าวว่า “พระสมณ โคดมจักเสด็จมายังบ้านหรือนิคม โนน ๆ กษัตริย์เหล่านั้น ก็พากันเตรียมปัญหาไว้ ด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักพากันเข้าไปหาพระสมณ โคดม แล้วถามปัญหา ถ้าพระสมณ โคดมถูกพวก เรารามไปอย่างนี้ ตอบแก้มาอย่างนี้ พวกเราจะปราบวาทะของพระองค์อย่างนี้ ถ้าพระสมณ โคดม ถูกพวกเรารามอย่างนี้ ตอบแก้มาอย่างนี้ พวกเราจะปราบวาทะของพระองค์เสียอย่างนี้

ครั้นได้ทราบข่าวว่าพระสมณ โคดมเสด็จมาถึงบ้านหรือนิคม โนนแล้ว ก็พากันไปเฝ้าพระผู้ มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้กษัตริย์เหล่านั้น เข้าใจชัดให้เห็นตาม ให้แข็งขัน ให้บันเทิงด้วยธรรมิกถาแล้ว กษัตริย์เหล่านั้นก็มีได้ทูลถามปัญหาพระผู้มีพระภาคที่ไหนเลยจะมา ปราบวาทะพระองค์ได้แล้ว ที่แก้กลับพากันมาสมัครตัวเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ก็เป็นความเลื่อมใสอันเนื่องด้วยธรรมของหม่อมฉัน ที่มีต่อพระผู้มีพระภาค

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกอย่างหนึ่ง หม่อมฉัน ได้เห็นพราหมณ์บัณฑิต กฤหบดีบัณฑิต สมณบัณฑิตบางพวก ผู้มีปัญญาสุขุม สามารถปราบวาทะ ฝ่ายปรีภักษ์ได้ มีปัญญาเฉียบแหลมดุจะ ยิงชนทรายได้ ท่านเหล่านั้น เหมือนจะเที่ยวได้เอาปัญญา ไปทำลายหลักทฤษฎีทั้งหลายของคนอื่น ๆ พอได้ ยินช่าวว่า พระสมณ โคดมจักเสด็จมายังบ้านหรือนิคม โนน ๆ สมณะเหล่านั้น ก็จะพากัน เตรียมปัญหาไว้...พากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้สมณะ เหล่านี้เข้าใจชัด ให้เห็นตาม ให้แข็งขัน ให้บันเทิงด้วยธรรมิกถาแล้ว สมณะเหล่านั้น ก็มีได้ทูล ถามปัญหาพระผู้มีพระภาค ที่ไหนเลยจะปราบวาทะของพระองค์ได้แล้ว ที่แก้ ก็พากันทูลขอ โอกาสพระผู้มีพระภาคเพื่อออกบวชเป็นบรรพชิต พระผู้มีพระภาคก็ทรงบรรพชาให้ “ครั้นได้ บรรพชาแล้วเช่นนั้น ท่านก็ปลีกตัวออกไปอยู่สงัด เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยว ไม่นานเลย ก็ได้รู้เห็นจริงกระทำสำเร็จประ โยชน์สูงสุด อันเป็นจุดหมายแห่งพรหมจรรย์ อันเป็นที่ ปราบปรามของกัลบุตรผู้ออกบวชทั้งหลายด้วยตนเอง ในปัจจุบันชาตินี้เอง

ท่านเหล่านั้นพากันกล่าวว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราไม่พินาศแล้วสิหนอ แต่ก่อน พวกเราทั้งที่มีได้ เป็นสมณะจริงเลย ก็ปฏิญาณว่าตนเป็นสมณะ ทั้งที่มีได้เป็นพราหมณ์จริงเลย ปฏิญาณว่าตนเป็นพราหมณ์ ทั้งที่มีได้เป็นพระอรหันต์จริงเลย ก็ปฏิญาณว่าตนเป็น พระอรหันต์ บัดนี้ พวกเราเป็นสมณะจริงแล้ว เป็นพราหมณ์จริงแล้ว เป็นพระ อรหันต์จริงแล้ว” แม้ข้อนี้ ก็เป็นความเลื่อมใสอันเนื่องด้วยธรรมของหม่อมฉัน ที่มี ต่อพระผู้มีพระภาค...

ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงถูกเป็นไฟไปหมดแล้ว...ถูกเป็นไฟ เพราะอะไร...
เพราะไฟระคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ...เพราะชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์
โหม่นสอุปายาส...

๓.๔.๔ เป้าหมายการสอน

พระพุทธเจ้าทรงยึดหลักพระธรรมกถึก ดังพุทธพจน์ว่า “อานนที การแสดงธรรมให้คนอื่น
ฟัง มิใช่สิ่งที่กระทำ ใ้ได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ คือ

- ๑) เราจักกล่าวชี้แจง ไปตามลำดับ
- ๒) เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
- ๓) เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา
- ๔) เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อำภิส
- ๕) เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น^{๑๑}

๓.๕ ผู้เรียน

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้ามีมากมาย แต่เป้าหมายในการสอนแต่ละครั้งของพระองค์
จะเชื่อมโยงไปถึงผู้อื่นด้วยเสมอ ในที่นี้พอจะประมวลลักษณะการสอนมาแสดงได้ ดังต่อไปนี้

๓.๕.๑ คำนี้ถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล

สอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล อย่างในทศพลญาณข้อ ๕ และข้อ ๖
ที่อธิบายมาแล้ว เช่น คำนี้ถึงจริต ๖ อันได้แก่ ราคะจริต โทสะจริต โมหะจริต ศรัทธาจริต พุทธิจริต
และวิตกจริต^{๑๒} และรู้ระดับความสามารถของบุคคลอย่างที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาเมื่อก่อน
เสด็จออกประกาศพระศาสนาว่า “เหล่าสัตว์ที่มีภูมิตั้งในดวงตาน้อยก็มี ที่มีกิเลสในดวงตามากก็มี
ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี
ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกที่ตระหนกถึงโทษภัย ในปรโลกอยู่ก็มี ทั้งนี้ อุปมาเหมือนดังในกออุบล
กอประทุม หรือกออัญชริก”^{๑๓}

ต่อจากนั้น ได้ทรงยกบัว ๓ เหล่าขึ้นมาเปรียบ ในที่นี้จะนำไปเทียบกับบุคคล ๔ ประเภท
ที่พระองค์ตรัสไว้ในที่อื่น ดังนี้

^{๑๑} อ.ป.ญก. ๒๒/๕๕/๑๒๑.

^{๑๒} วิ.มท. ๔/๕/๑๑.

^{๑๓} ถึ.ม. ๑๕/๔๐๒/๒๒๖.

๑) บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน แต่พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น เรียกว่า อุกมฤตัญญู เทียบกับบัวพื้หน้า แต่พอรับสัมผัสศรีศมิตะวัน ก็จะบาน ณ วันนั้น

๒) บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป เรียกว่า วิปจิตัญญู เทียบกับบัวปริ่มน้ำจักบานต่อวันรุ่งขึ้น

๓) บุคคลผู้พอจะหาทางค่อยชี้แจงแนะนำ ใช้วิธีการชักเยื้องให้เข้าใจได้ต่อ ๆ ไป เรียกว่า ไนยะ เทียบกับบัวงามได้พื้หน้า จักบานในวันต่อ ๆ ไป

๔) บุคคลผู้อับปัญญา มีดวงตามืดมิด ยังไม่อาจให้บรรลुकุณวิเศษได้ในชาตินี้ เรียกว่า ปทปรมะ เทียบกับบัวงามได้น้ำ นำจักเป็นภักษาแห่งปลาและเต่า^{๑๔}

๓.๕.๒ คำนี้ถึงความเหมาะสม

แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธี ข้อนี้เกี่ยวโยงต่อเนื่องมาจากข้อที่ ๑

๓.๕.๓ คำนี้ถึงวุฒิภาวะ

นอกจากคำนี้ถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อม ความสูงงอม ความแกร่งบแห่งอินทรีย์ หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า ปริปาละของผู้เรียนแต่ละบุคคล เป็นราย ๆ ไปด้วยว่า ในแต่ละคราว หรือเมื่อถึงเวลานั้น ๆ เขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้น ควรให้เขาเรียนได้หรือยัง เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดในพุทธวิธี สอนว่าพระพุทธเจ้าทรงคอยพิจารณาปริปาละของบุคคล เช่น คราวหนึ่งพระพุทธเจ้า ประทับหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงดำริว่า “ธรรมเครื่องบ่มวิมุตติของราหุลสูงงอมดีแล้ว ถ้ากระไรเราพึงช่วยชักนำเขาในการกำ จัดอาสวะให้ยิ่งขึ้นไปอีก” ดังนี้ ครั้นเมื่อเสด็จไปบิณฑบาต เสวยเสร็จแล้ว จึงตรัสชวนพระราหุลให้โดยเสด็จไปพักผ่อนกลางวันในป่าอันธวัน เมื่อถึงโคนไม้แห่งหนึ่ง ก็ได้ประทับนั่งลง และทรงสอนธรรมด้วยวิธีสนทนา วันนั้นพระราหุลก็ได้บรรลุอรหัตตผล^{๑๕}

อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อคราวประทับอยู่ ๒ องค์กับพระเมฆิยะ ณ จาลิกบรรพต พระเมฆิยะพูลลาไปบิณฑบาตในหมู่บ้านชั้นตุคามในระหว่างทางกลับจากบิณฑบาตมาถึงฝั่งลำน้ำกิมิกาพา ท่านได้เห็นสถานที่ในป่าอัมพวันน่ารื่นรมย์ เกิดความคิดว่าเป็นสถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร ครั้นกลับถึงจาลิกบรรพต จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบขอร้องอนุญาตลาไปบำเพ็ญเพียร ณ ป่าริมฝั่งน้ำนั้น

พระพุทธเจ้าทรงทราบว่ ญาณของพระเมฆิยะยังไม่สูงงอมพอที่จะไปบำเพ็ญเพียรอยู่ผู้เดียวให้เกิดผลสำเร็จก้าวหน้าขึ้นไปได้ แต่ก็ทรงให้พระเมฆิยะได้บทธเรียน จึงมิได้ทรงห้ามทีเดียว แต่ทรงทัดทานว่า “รอก่อนเถิดเมฆิยะ เราอยู่คนเดียว เธอจงรอก่อนกว่าจะมีภิกษุรูปอื่นมาเสียก่อน”

^{๑๔} ม.ญ. ๑๒/๓๒๑/๑๐๒.

^{๑๕} ตี.สพ. ๑๘/๑๘๗ - ๘/๑๐๗-๑๐๘.

การที่ตรัสดังนี้ ก็เพื่อให้รู้สึกว่าคุณพระองค์มีพระทัยเยื่อใยเมตตาต่อพระเมฆิยะอยู่ เป็นแรงคอบโยมน้ำว่า เมื่อพระเมฆิยะมีเหตุขัดข้องอะไรขึ้น จะได้กลับมาเฝ้าพระองค์ ครั้นพระเมฆิยะทูลกะยั้นกะยอ พระองค์ก็ทรงอนุญาต ฝ่ายพระเมฆิยะ เมื่อไปอยู่ที่ป่าอัมพวันผู้เดียวแล้ว ต่อมา ก็เกิดมีอกุศลวิตกขึ้น เพราะญาณของตนยังไม่แก่กล้าสูงงอม ไม่สามารถแก้ไขได้ จึงกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า และกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสสอนเรื่องธรรม ๕ อย่างที่ช่วยให้เกิดปริ پاکะแก่ใจโตวิมุตติ ที่ยังไม่แก่กล้า ธรรมเหล่านี้ คือ ความมีกัลยาณมิตร ๑ ความมีศีล ๑ การมีโอกาสได้ยิน ได้ฟัง ได้ร่วม สันทนาอย่างสะดวกสบายในเรื่องต่างๆ ที่ช่วยชำระจิตใจให้ปลอดโปร่งผ่องใส เช่น เรื่องความเพียร ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ เป็นต้น ๑ การบำเพ็ญเพียรสร้างกุศลธรรมอย่างหนักแน่นจริงจัง ๑ และความมีปัญญา ๑ โดยเฉพาะทรงเน้นว่า ความมีกัลยาณมิตรนั้นเป็นพื้นเบื้องต้นอันสำคัญที่จะช่วยให้ ได้ทั้งศีล ให้ได้ฟังเรื่องที่ดีงาม ให้ได้บำเพ็ญเพียร และให้ได้ปัญญา^{๑๖}

เห็นได้ว่า ขณะนั้นพระเมฆิยะยังไม่มีปริ پاکะ ยังไม่พร้อมที่จะออกไปบำเพ็ญเพียรผู้เดียว อย่างที่ตนประสงค์ ยังต้องพึ่งอาศัยกัลยาณมิตรอยู่

๓.๕.๔ ให้พิสูจน์ด้วยตนเอง

การสอนให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง จะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจน แม่นยำ ได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระอุปัชฌาย์ผู้เฒ่าด้วยการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ เป็นต้น

๓.๕.๕ ให้มีส่วนร่วม

การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบเสริมหลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งต้องการ อิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้ เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจนมั่นใจหลักนี้พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำ และมักมาในรูปการถามตอบ ซึ่งอาจแยกลักษณะการสอนแบบนี้ได้เป็น

๑) ให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ชี้ข้อคิดให้แก่เขา ส่งเสริมให้เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้ที่ตนเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้นำ ชี้ช่องทางเข้าสู่ความรู้ในการนี้ ผู้สอน มักกลายเป็นผู้ถามปัญหา แทนที่จะเป็นผู้ตอบ

๒) ให้ได้ตอบอย่างเสรี แต่มุ่งหาความรู้ ไม่ใช่มุ่งแสดงภูมิหรือข่มกัน

๓.๕.๖ ใส่ใจผู้เรียน

เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นราย ๆ ไปตามควรแก่กาลเทศะและ เหตุการณ์ เช่น ชาวนาคคนหนึ่งตั้งใจไว้แต่กลางคืนว่าจะไปฟังพุทธเทศนาบังเอิญวัวหาย ไปตาม ได้

^{๑๖} อัง.นวก. ๒๓/๒๐๗/๒๘๖.

แล้วรีบมา แต่กว่าจะได้ก็ช้ามาก คิดว่าทันฟังท้ายหนอยก็ยังมี ไปถึงวัดปรากฏว่า พระพุทธเจ้ายังทรงประทับ รออยู่หนึ่ง ๆ ไม่เริ่มแสดง ยิ่งกว่านั้นยังให้จัดอาหารให้เขารับประทานจนอิ่มสบาย แล้วจึงทรงเริ่มแสดงธรรม หรือเรื่องเด็กหญิงชาวบ้านลูกช่างทุกคนหนึ่ง ยอยากฟังธรรม แต่มีงานม้วนกรอผ้าเร่งอยู่ เมื่อทำเสร็จจึงเดินจากบ้านเอาม้วนผ้าไปส่งบิดาที่โรง ผ่านโรงธรรมก็แวะหนอยหนึ่งนั่งอยู่แถวหลังสุดของที่ประชุม พระพุทธเจ้าก็ยังทรงเอาพระทัยใส่หันไปรับสั่งให้เข้าไปนั่งใกล้ ๆ ทักทายปราศรัย และสนทนาให้เกียติให้เด็กนั้นพูดแสดงความเห็นในที่ประชุม และทรงเทศนาให้เด็กนั้นได้รับประโยชน์จากการมาฟังธรรม

๓.๕.๗ สอนพิเศษ

การสอนแบบพิเศษ พระพุทธเจ้าทรงใส่ใจคนที่คอยโอกาส หรือคนที่มีปัญหาส่วนตัว เช่น เรื่องพระจูฬปันถกที่กล่าวแล้ว เป็นต้น

๓.๖ การเรียน

การเรียน หรือการเรียนการสอนของพระพุทธเจ้า มีหลายรูปแบบ แต่ที่น่าสังเกต หรือพบบ่อยในพระไตรปิฎกพอประมวลได้ ดังนี้

๓.๖.๑ แบบสาธกัจฉาหรือสนทนา

พระพุทธเจ้าทรงสอนแบบสาธกัจฉาหรือสนทนา พุคคฺย ได้ตอบ วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีสอนแบบอื่น ๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม ในการสนทนาพระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถาม นำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมะและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุดแม้ในหมู่พระสาวก พระองค์ก็ทรงใช้วิธีนี้ไม่น้อย และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน อย่างในมงคลสูตรว่า “กาลณ ฆมฺมสากฺขณา เอตมฺมงฺกलฺมุตฺตมํ การสนทนาธรรมตามกาล เป็นมงคลอันอุดม”

ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูกรอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นผู้ควรเพื่อสนทนากับเพื่อนพรหมจรรย์ ธรรม ๕ ประการ เป็นไฉน คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล โดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาด้วยศีลสัมปทาภาถาได้ ๑ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ โดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาด้วยสมาธิสัมปทาภาถาได้ ๑ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา โดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาด้วยปัญญาสัมปทาภาถาได้ ๑ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ โดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาด้วยวิมุตติสัมปทาภาถาได้ ๑ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ โดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาด้วยวิมุตติญาณทัสสนะสัมปทาภาถา

ได้ ๑ คูรอาวุโสทั้งหลายภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แลเป็นผู้ควรเพื่อสนทนากับเพื่อนพรหมจรรย์^{๑๗}

สนิท ศรีสำแดง กล่าวว่า ในกรณีที่เกิดกลุ่มผู้ฟังมีจำนวนมาก และทุกคนควรจะรู้เรื่องนั้นตรงกันและเป็นเรื่องที่จะต้องเข้าใจได้โดยไม่ต้องให้ผู้ฟังซักถาม ในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ทรงบรรยายโดยพระองค์เอง โดยทรงเลือกรื่องที่ทรงแสดงโดยพระองค์เอง ทรงจัดลำดับเนื้อหาให้เหมาะกับกลุ่มผู้ฟัง การสอนแบบบรรยายจะทรงแจกแจงละเอียดของหัวข้อธรรมที่ทรงยกขึ้นแต่ละประเด็นอย่างชัดเจน ประกอบด้วยเนื้อหาที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ตอนเดียวจบ

การสอนแบบสาธกจะเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ทรงใช้มากเหมือนกัน เพราะว่าการที่พระองค์จะทรงสอนใครนั้น จำเป็นจะต้องสนทนาปราศรัยกันก่อนเพื่อให้ผู้เรียนหรือผู้ฟังเกิดการตื่นตัวเสียก่อนว่า ต่อไปจะเป็นการสอนแล้วนะขอให้เตรียมตัวให้พร้อมเพื่อจะได้เรียนรู้ในวิชาการต่าง ๆ ต่อไป, เพื่อเป็นการ โยนดินถามทางก่อนว่า ผู้ที่จะทรงสอนนั้นเขาจะมีทำทืออย่างไรกับการรับรู้วิชาการต่าง ๆ ที่พระองค์จะทรงสอนนั้น, เพื่อเป็นการไม่เอาเปรียบผู้ฟัง ซึ่งเป็นผู้ที่บางทีเขาอาจตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ เช่น เขาอาจเป็นนักบวชอยู่ในลัทธิต่าง ๆ อยู่ก่อนแล้ว เขาอาจมีความรู้ความสามารถไม่เทียบเท่าพระพุทธเจ้าได้ เพื่อเป็นกุญแจไขเปิดใจของผู้ฟังนั้น ๆ ว่าเขามีแนวโน้มน้อยอย่างไร เพื่อจะได้สอนให้ตรงกับความถนัดหรือจริตของเขา เป็นต้น การสอนผู้ฟังโดยการสนทนาหรือสาธกนี้ พระพุทธเจ้าทรงนำมาใช้สอนกับผู้ฟังทุกระดับ เช่น ใช้สอนกับพระภิกษุ ภิกษุณี พระราชา พรหมณ์ นักปกครอง ชวานา ชาวประมง จนได้ผลมาแล้วดังหลักฐานที่ยกมาอ้าง

๓.๖.๒ แบบอนุสาสนี หรือแบบบรรยาย

พระพุทธเจ้าทรงสอนแบบอนุสาสนี คือ ทรงพรั่าสอนผู้ฟังทั้งหลายเพื่อให้เขาเห็นความจริง ความจริง และนำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง ดังข้อความที่ตรัสกับพระสารีบุตรว่า “คูรสารีบุตร เรื่องเคยมีมาแล้ว พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามเวสสภู ทรงกำหนดจิตภิกษุสงฆ์ด้วยพระหฤทัยแล้วทรงสั่งสอน พรั่าสอน ภิกษุสงฆ์ประมาณพันรูป ในไพโรสมถ์อันน่าฟังกลัวแห่งหนึ่งว่า พวกเธอจงตรึกอย่างนี้ อย่าได้ตรึกอย่างนั้น จงทำในใจอย่างนี้ อย่าได้ทำในใจอย่างนั้น จงละส่วนนี้ จงเข้าถึงส่วนนี้ อยู่เถิด ดังนี้ ลำดับนั้นแลจิตของภิกษุประมาณพันรูปนั้น อันพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามเวสสภูทรงสั่งสอนอยู่อย่างนั้น ทรงพรั่าสอนอยู่อย่างนั้น ได้หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือนั่นในเพราะความที่ไพโรสมถ์อันน่าฟังกลัวนั้น”^{๑๘}

^{๑๗} อัง.ปญจก. ๒๒/๑๖๓/๑๗๑.

^{๑๘} วิ.มหา. ๑/๗/๑๐.

ได้ยืนยันว่า พระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ อยู่ นี้เป็นอนุสาสนีของเราสำหรับเธอ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างไรก็ตามใดก็ตาม ภิกษุจึงจะชื่อว่า เป็นผู้ที่มีสติ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ เป็นผู้มิเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอย่างนี้แล ภิกษุจึงจะชื่อว่า เป็นผู้ที่มีสติ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างไรก็ตามใดก็ตาม ภิกษุจึงจะชื่อว่า เป็นผู้ ประกอบด้วยสัมปชัญญะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้กระทำความรู้ตัวในการก้าว ในการถอย ในการเล ในการเหยียด ในการก้าวเข้า ในการเหยียดออก ในการทรงสังฆาฏิ บาตรและจีวร ในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การดื่มน้ำ ในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัวในการเดิน การขึ้น การนั่ง การหลับ การตื่น การพูดการนิ่ง อย่างนี้แล ภิกษุจึงจะชื่อว่า เป็นผู้ประกอบด้วยสัมปชัญญะ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ อยู่ นี้เป็นอนุสาสนีของเราสำหรับเธอ”^{๕๕}

ในนาถสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้ว่าง่าย คือ ประกอบด้วยธรรมเครื่องกระทำความเป็นผู้ว่าง่ายเป็นผู้อดทน รับอนุสาสนีโดยเคารพ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย คือ เป็นผู้ประกอบด้วยธรรมเครื่องกระทำความเป็นผู้ว่าง่าย เป็นผู้อดทน รับอนุสาสนีโดยเคารพ นี้เป็นธรรมกระทำที่พึง”^{๕๖}

การสอนแบบอนุสาสนีของพระพุทธเจ้าท่านนั้น จัดเป็นปาฏิหาริย์อย่างหนึ่งปาฏิหาริย์ ๓ ประการ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการอนุสาสนีปาฏิหาริย์มากกว่าปาฏิหาริย์อย่างอื่น

๓.๖.๓ แบบบุุัจฉาพยากรณ์

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบให้เหมาะสม “ในสังคคิสูตรท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่าง คือ เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปฏิบุุัจฉาพยากรณ์ปัญหา วิชชชพยากรณ์ปัญหา รูปนียบปัญหา”^{๕๗}

๑) เอกังสพยากรณ์ปัญหา

ปัญหาที่พึงตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรรถกถาจารย์ ยกตัวอย่าง เช่น ถามว่า “จักขุเป็นอนิจจังหรือ” พึงตอบตรงไปได้ทีเดียวว่า “ถูกแล้ว”

^{๕๕}ที.ม. ๑๐/๘๕/๘๒.

^{๕๖}อง.ปญจก. ๒๔/๑๖/๒๓.

^{๕๗}ที.ปา. ๑๑/๒๕๕/๑๘๘.

๒) ปฏิรูปฉายาภรณ์ปัญหา

ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ ท่านยกตัวอย่าง เช่น เขาถามว่า “โศตะก็เหมือนจักขุหรือ” ฟังย้อนถามก่อนว่า “ที่ถามนั้น หมายถึง แง่ใด” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นเครื่องมองเห็น” ฟังตอบว่า “ไม่เหมือน” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นอนิจจัง” จึงควรตอบรับว่า “เหมือน”

๓) วิภังชฌายาภรณ์ปัญหา

ปัญหาที่จะต้องแยกแยะตอบ เช่น เมื่อเขาถามว่า “สิ่งที่เป็นอนิจจัง ได้แก่ จักขุใช่ไหม ?” ฟังจำแนกความออกแยกแยะตอบว่า “ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึง โศตะ ฆานะ ฯลฯ ก็เป็นอนิจจัง” หรือปัญหาว่า “พระตถาคตตรัสวาทาซึ่งไม่เป็นที่รักที่ชบใจของคนอื่นไหม ?” ก็ต้องแยกตอบตาม หลักการตรัสวาทา ๖ หรือปัญหาว่า “พระพุทธเจ้าทรงดิเตียนตบะทั้งหมดจริงหรือ”^{๘๒} ก็ต้องแยกตอบว่าชนิดใด ดิเตียน ชนิดใดไม่ดิเตียน เป็นต้น

๔) รูปนียปัญหา

ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขา ขัดเคี้ยว สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ฟังยับยั้งเสีย แล้วชักนำ ผู้ถามกลับเข้าสู่แนวหรือเรื่องที่ประสงค์ต่อไป ท่านยกตัวอย่าง เมื่อถามว่า “ชีวะอันใด สรรค์อันนั้นหรือ ?” อย่างนี้เป็นคำถามประเภทเก็งความจริง ซึ่งถึงอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจหรือพบข้อยุติ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่เขาด้วย

นอกจากนี้ ยังทรงสอนให้คำนึงถึงเหตุแห่งการถามปัญหาด้วย ในเรื่องนี้พระสารีบุตร อัครสาวก เคยแสดงเหตุแห่งการถามปัญหาไว้ว่า “บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมถามปัญหาจะผู้อื่น ด้วยเหตุ ๕ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง ๕ อย่าง คือ”^{๘๓}

๑) บางคน ย่อมถามปัญหาเพราะความโง่เขลา เพราะความไม่เข้าใจ

๒) บางคน มีความปรารถนาถามก เกิดความอยากได้ จึงถามปัญหา

๓) บางคน ย่อมถามปัญหา ด้วยต้องการอวดเด่นข่มเขา

๔) บางคน ย่อมถามปัญหาด้วยประสงค์จะรู้

๕) บางคน ย่อมถามปัญหาด้วยความดำ ริว่า เมื่อเราถามแล้ว ถ้าเขาตอบ ได้ถูกต้องก็เป็น การดี แต่ถ้าเราถามแล้วเขาตอบ ไม่ถูกต้อง เราจะได้ช่วยแก้ไขให้เขา โดยถูกต้อง”^{๘๔}

^{๘๒} อ.ทสก. ๒๔/๕๔/๑๖๒.

^{๘๓} อ.ปญจก. ๒๒/๑๖๕/๑๖๘.

^{๘๔} วิ.ม. ๕/๔๕/๔๖.

ในการตอบปัญหา นอกจากวิธีตอบแล้ว ถ้าได้รู้ซึ่งถึงจิตใจของผู้ถามด้วยว่า เขาถามด้วยความประสงค์อย่างใด ก็จะสามารถกล่าวแก้ได้เหมาะแก่การ และตอบปัญหาได้ตรงจุด ทำให้การสอนได้ผลดียิ่งขึ้น วิธีการสอนนี้พระพุทธเจ้าทรงใช้สอนมากเช่นกัน เพราะมีผลดีหลายอย่าง เช่น ทำให้พระองค์เป็นกันเองกับผู้เรียน, ทำให้พระองค์ได้รู้ความคิดความอ่านของผู้ฟังว่าเขากำลังสงสัยในหลักธรรมข้อไหนอย่างไร, ทำให้ผู้เรียนกล้าแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ คือเขากล้าแสดงแนวความคิดที่แตกต่างจากแนวความคิดเห็นของพระพุทธเจ้าได้อย่างเต็มที่, พระพุทธเจ้าทรงสอนได้ตรงเป้าหมายประเด็นที่เขากำลังมีข้อสงสัยอยู่ในขณะนั้น, พระพุทธเจ้าทรงใช้พุทธวิธีให้เขาหาคำตอบด้วยตัวของเขาเอง เป็นต้น

๕) แบบอุปมาอุปไมย

พระพุทธเจ้าทรงสอนเปรียบเทียบด้วยอุปมา คำอุปมาอุปไมย ช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยชื่ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เนื้อความหนักแน่นเข้า เช่น “ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งทึบ ย่อมไม่หวั่นไหว ด้วยแรงลม ฉันทิโด บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะค่านินทา สรรเสริญ ฉันทิโน”^{๕๕}

“เมื่อพระอาทิตย์จะอุทัย มีแสงเงินแสงทองปรากฏขึ้น เป็นนิมิตมาก่อน ฉันทิโด ความมีกัลยาณมิตรก็เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตหมายแห่งการบังเกิดขึ้นของโพชฌงค์ ๘ ฉันทิโน”^{๕๖}

สนิท ศรีสำแดง กล่าวว่า การเทียบเคียง (Analogy) คือ การกล่าวถึงความเหมือนกัน โดยยกเอาสิ่งที่มีลักษณะลงกันหรือเข้ากันได้ มาเปรียบเทียบกัน เช่น เทียบหัวใจคน กับปืนน้ำ การเทียบเคียงทำให้มองเห็นสิ่งเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงใช้มาก เช่น ราคะ โทสะ โมหะ ทรงเทียบด้วยไฟ อุปมา (Simile) เปรียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง มักคู่กับอุปมาอุปไมย อุปมา คือ การอ้างเอามาเปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจ สิ่งที่ยากควรหาสิ่งอื่นที่เข้าใจได้มาเปรียบเทียบ ประโยคเปรียบเทียบมีคำว่า “ฉันทิโด” สิ่งที่ถูกเปรียบฉันทิโน ที่นิยมพูดกันว่า อุปมาฉันทิโด อุปไมยก็ฉันทิโน เวลาแปลตัดประโยคข้อความอุปมาจะอยู่หลังคำว่า เหมือน เช่น

“ดอกบัวเกิดใกล้กองขยะริมทางใหญ่อันสกปรก แต่มีกลิ่นหอม เป็นที่ชื่นใจ ฉันทิโด สวากของพระพุทธเจ้ารุ่งเรืองด้วยปัญญาเหนือปุถุชนผู้มีคบอดในกองขยะ ฉันทิโน”^{๕๗}

^{๕๕} พ.ศ. ๒๕/๑๖/๑๘.

^{๕๖} พ.ศ. ๒๕/๒๑/๓๒.

^{๕๗} พ.ศ. ๓/๕๘/๕๘.

การใช้อุปมานี้ น่าจะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มากที่สุดอีกวิธี มากอีกวิธีหนึ่งการใช้ข้ออุปมาต่าง ๆ ก็สะดวกกว่า และให้ความเข้าใจชัดเจนอยู่แล้ว แม้เมื่อใช้ของจริงเป็นอุปกรณ์ ก็มักใช้ในแง่อุปมาอีกนั่นเอง จึงปรากฏว่า คำสอนในแง่อุปมามีมากมาย แต่ไม่ค่อยปรากฏการใช้อุปกรณ์การสอน แต่ก็มีตัวอย่างการใช้ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปกรณ์การสอน ในกรณีสอนผู้เรียนที่อายุน้อย ๆ ซึ่งเข้าใจจากวัตถุได้ง่ายกว่านามธรรม โดยทรงใช้เครื่องใช้ที่มีอยู่ จึงปรากฏเรื่องที่ใช้ของเครื่องใช้ที่มืออยู่ จึงปรากฏเรื่องที่ใช้ของเครื่องใช้ที่มืออยู่ จึงปรากฏเรื่องที่ใช้ของเครื่องใช้ที่มืออยู่

วันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ณ ที่อยู่ของสามเณรราหุลสามเณรมองเห็นแล้ว ก็ปลุกอาสนะ และจัดน้ำล้างพระบาทไว้ พระผู้มีพระภาคล้างพระบาทแล้ว ทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะหนึ่ง เมื่อสามเณรถวายบังคมนั่งเรียบร้อยแล้ว

พระองค์ได้ตรัสถามว่า “ราหุล เธอเห็นน้ำที่เหลือน้อยหนึ่งในภาชนะนี้หรือไม่”

สามเณรราหุลทูลว่า “เห็น” จึงตรัสว่า “คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็มีคุณธรรมของสมณะเหลือน้อยน้อยเหมือนอย่างนั้น”

เสร็จแล้วทรงเหน้านั้นเสีย ตรัสถามว่า “เธอเห็นเราเหน้าน้อยหนึ่งนั่นทิ้งไปแล้วไหม” สามเณรทูลว่า “เห็น” ตรัสว่า “คนที่ไม่มี ความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็เป็นผู้เพ้อคุณธรรมของสมณะออกทิ้งเสียเหมือนอย่างนั้น”

แล้วทรงคว่ำภาชนะลง ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้คว่ำลงแล้วไหม” สามเณรทูลว่า “เห็น” ตรัสว่า “คนที่ไม่มี ความละเอียดในการพูดเท็จ ทั้งที่รู้อยู่ คุณธรรมของสมณะของเขาก็ชื่อว่าคว่ำไปแล้ว เหมือนอย่างนั้น”

แล้วทรงหงายภาชนะขึ้น ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้ว่างเปล่าไหม” สามเณรทูลว่า “เห็น” ตรัสว่า “คนที่ไม่มี ความละเอียดในการพูดเท็จ ทั้งที่รู้อยู่ คุณธรรมแห่งสมณะของเขาก็ว่างเปล่าเหมือนกัน”

ตรัสถามว่า “ราหุล แวนมีประโยชน์อย่างไร ?”

ทูลตอบว่า “มีประโยชน์สำหรับส่องดู พระเจ้าข้า” ตรัสว่า “อันนั้นเหมือนกัน ราหุลบุคคลควรพิจารณาเสียก่อน จึงทำกรรมด้วยกาย วาจา และใจ”^{๘๔}

ในการสอนสามเณรนี้ บางทีก็ทรงใช้วิธีทาบปัญหา ซึ่งคงจะช่วยให้เกิดความรู้สึกสนุกสำหรับเด็ก อย่างเรื่องสอนธรรมยาก ๆ ด้วยสามเณรปัญหาวาว่า “อะไรเอ่ย มีอย่างเดียว, อะไรเอ่ย มีสองอย่าง, อะไรเอ่ย มีสามอย่าง”^{๘๕}

^{๘๔}ม.ม. ๑๓/๑๒๕ - ๑๒๖/๑๐๔-๑๐๗.

ผลจากการที่ทรงสอนด้วยวิธีอุปมาของพระพุทธเจ้า ทำให้เกิดผลอันดีต่อผู้ฟัง เช่น ทำให้ชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมด้วยบริวารเข้าใจการเปรียบเทียบที่ว่า ไฟคือ รากะ โทสะ และโมหะ ร้อนเหมือนไฟ ถึงกาลมานพ เข้าใจ เรื่องทิศทางต่างๆ ได้ลึกซึ้งมากกว่าเดิม ชาวประมงเข้าใจสภาพจิตได้ดี ว่ามันคั่นรนเหมือนปลาที่เขาโยนมันไปบนฝั่ง ฉนใด สภาพจิตของปुरुชนทั่วไปก็เป็นเช่นนั้น สามเณรราหุลเข้าใจเข้าใจดีกับข้อเปรียบเทียบระหว่างน้ำในภาชนะกับคุณธรรมแห่งความเป็นสมณะ เป็นต้น

๖) แบบนิทานสาธก

พระพุทธเจ้าทรงสอนโดยยกอุทาหรณ์หรือเล่าเรื่องประกอบการสอน นิทานหรือเรื่องที่เกิดขึ้นมาแล้ว สรุปลงเป็นประเด็นใหญ่ ๆ ได้ ๒ อย่าง คือ ๑) เรื่องที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตกาล ซึ่งมันอาจเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระองค์เอง หรือเป็นเรื่องเกี่ยวกับผู้ที่พระองค์กำลังสอนเขาอยู่ในขณะนั้นก็ได้ หรืออาจเกี่ยวข้องกับชีวิตของท่านผู้อื่นที่เป็นคนดีหรือไม่ดี แต่มีคติธรรมสอนใจคนได้ ๒) เรื่องที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ปัจจุบัน เช่น เรื่องเหตุการณ์บ้านเมือง เรื่องเกี่ยวกับลัทธิศาสนาต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องที่กำลังเป็นที่สนใจของคนในยุคนั้น การยกนิทานตัวอย่างมาประกอบคำ อธิบาย และการเล่า นิทานประกอบการสอน ช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อหาที่ทรงแสดงได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้มีใจจำแม่น เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสชาติยิ่งขึ้นตัวอย่างเช่น เมื่อจะอธิบายให้เห็นว่า คนมีความปรารถนาคืออยากช่วยทำ ประโยชน์ แต่หากขาดปัญญา อาจกลับทำ ลายประโยชน์เสียก็ได้ ก็เล่านิทานชาดกเรื่อง “ลิงเฝ้าสวน”^{๕๐} หรือ “คนขายเหล้า”^{๕๑}

สนิท ศรีสำแดง กล่าวว่า นิทาน (Story) หมายถึง เรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ในอดีต หรือเรื่องราวที่เกิดจากจินตนาการ พระพุทธเจ้ามักจะทรงใช้นิทานในความหมายแรก เพราะพระองค์พัฒนาการมาหลายภพหลายชาติ และทรงมีบุพเพนิวาสานุสติญาณ ทำให้ทรงจำเหตุการณ์ในอดีตได้มากมาย ทรงนำมาเล่าประกอบการสอน บางเรื่องเป็นอดีตชีวิตประวัติของพระองค์เอง บางเรื่องเป็นประวัติของพระสาวก บางเรื่องเป็นราชพงศาวดาร บางเรื่องเกี่ยวกับสถานที่โบราณคดี^{๕๒}

การสอนแบบนิทานสาธก จะเห็นได้จากการที่ในคัมภีร์ต่างๆ มีอุทาหรณ์และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไป เฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียวก็มีนิทานชาดกถึง ๕๔๖ เรื่อง สถานการณ์การสอนแบบ

^{๕๐} จุ. จุ. ๒๕/๔/๒.

^{๕๑} จุ. ชา. อ. ๒/๒๓/๑๔.

^{๕๒} จุ. ชา. อ. ๒/๒๖/๑๕.

^{๕๒} สนิท ศรีสำแดง, พระพุทธศาสนากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๒๑.

นิทานสาธก ส่วนมากมักเป็นการสอนผู้ฟังด้วยเนื้อหาสาระต่าง ๆ ก่อนแล้ว ค่อยยกอดีตนิทานหรือเรื่องที่กำลังเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปอยู่ในขณะนั้น ทรงยกนิทานขึ้นมาประกอบการสอนนั้นด้วยเสมอ โดยมักจะมี คำว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย (คุณก่อนพราหมณ์...) ไม่เพียงแต่ชาตินี้เท่านั้น ชาติปางก่อน... ก็เคยมีมาแล้วในอดีตกาล แล้วทรงเล่านิทานนั้นประกอบการสอน และทรงสรุปสอนท้ายแห่งการ สอนทุกครั้งว่า บุคคลที่อยู่ในนิทานนั้นในอดีตที่ผ่านมาเป็นใคร และในชาติปัจจุบันนี้ก็คือ... พระพุทธเจ้า

๗) แบบอุปติการณสาธิต

พระพุทธเจ้าทรงสอนแบบอุปติการณสาธิต คือ ทรงยกเอาเรื่องเกิดขึ้นในขณะนั้นมา สอนแก่ผู้เรียน เช่น

ก. ทรงแสดงธรรมสามคามสูตร สูตรที่ว่าด้วยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านชื่อสามะ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่บ้านสามคาม แคว้นสักกะ ครั้งนั้น นิครนถนาถบุตรถึงแก่กรรมในกรุงปาวา พอดี เหล่าสาวกของเขาก็แตกคอกันทะเลาะวิวาทซึ่งกันและกัน พระจุนทะเล่าความนี้ให้ พระอานนท์ฟัง ท่านเข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้าถึงเรื่องดังกล่าววนั้นเพื่อไม่ให้เหตุการณ์ทำนองนี้ เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาได้ในอนาคตพระพุทธเจ้าทรงยกหลักธรรม โปธกปิฏกขยิยธรรม ๓๗ ประการ มูลเหตุแห่งการทะเลาะวิวาท ๖ ประการ อธิกรณ ๔ อย่าง วิธีระงับอธิกรณ ๗ อย่างและทรง แสดงธรรมสำหรับอยู่ร่วมกันปริหาณียธรรม ๖ ประการ อันเป็นไปเพื่อการอนุเคราะห์สังเคราะห์ และมีเมตตาต่อกัน เพื่อความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน^{๕๓}

ข. พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสอนวสิษฐะและภริทวาชะ ด้วยการยกเอาเรื่องที่เกิดขึ้นของ พราหมณ์ทั้งหลายว่าจริง ๆ แล้วพวกพราหมณ์ทั้งหลายเกิดจากมารดาของตน โดยตรัสว่า “คุณก่อน ผู้สืบวงศ์แห่งวสิษฐะและภริทวาชะทั้งหลาย พวกพราหมณ์มิได้นึกถึงความเก่า จึงกล่าวกะท่าน ทั้งหลายว่า วรรณะพราหมณ์เท่านั้นประเสริฐสุด วรรณะอื่นๆ เลว, วรรณะพราหมณ์เท่านั้นเป็น วรรณะขาว วรรณะอื่น ๆ ดำ, พราหมณ์ทั้งหลายเท่านั้นที่บริสุทธิ์ คนมิใช่พราหมณ์ย่อมไม่บริสุทธิ์, พราหมณ์ทั้งหลายเป็นบุตร เป็นโอรสของพระพรหม เกิดจากปากพรหม มีพรหมเป็นแดนเกิด เป็นผู้ อันพรหมสร้างสรรค์ เป็นทายาทของพรหม ดังนี้ คุณก่อนผู้สืบวงศ์แห่งวสิษฐะและภริทวาชะ ทั้งหลาย คนย่อมเห็นกันทั่วไปว่า นางพราหมณีของพวกพราหมณ์ มีฤกษ์ก็มี มีครรภ์ก็มี กำลังคลอด ก็มี กำลังให้บุตรคิมมก็มี ก็พวกพราหมณ์เหล่านั้นเกิดจากองค์กำเนิดของมารดา (โยนิชา) แท้ ๆ ยัง

^{๕๓}ม.อ. ๑๔/๓๑/๓๗.

กล่าววาระพระพรหมณ์เท่านั้นประเสริฐสุด วาระอื่นแล้ว เป็นต้น พระพรหมณ์เหล่านั้น ย่อมชื่อว่า กล่าวคู่พระพรหม กล่าวคำเท็จ และประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก^{๕๔}

ค. พระพุทธเจ้าทรงพยาบาลภิกษุอาพาธด้วยโรคท้องเสีย นอนจมอยู่ในกองอุจจาระ ของตนเอง พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้พระอานนทเถระไปนำน้ำมาแล้วทรงลดน้ำภิกษุรูปนั้น พระอานนท์ทำความสะอาดภิกษุนั้นด้วย พระพุทธเจ้าตรัสว่า” ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดา ผู้จะ พึ่งพยาบาลพวกเธอก็ไม่มี ถ้าเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจักพยาบาล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดจะ พยาบาลเรา ก็พึงพยาบาลภิกษุไว้เถิด ถ้ามีอุปัชฌายะพึงพยาบาลเธอตลอดชีวิตจนกว่าจะหาย ถ้ามีอาจารย์ อาจารย์พึงพยาบาลเธอตลอดชีวิต จนกว่าจะหาย ถ้ามีสัททวิหาริก สัททวิหาริกพึง พยาบาลเธอตลอดชีวิต จนกว่าจะหาย ถ้ามีอันตวาสิก อันตวาสิก พึ่งพยาบาลเธอตลอดชีวิต จนกว่า จะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ ภิกษุผู้ร่วมอาจารย์พึงพยาบาลเธอตลอดชีวิต จนกว่าจะหาย ถ้าไม่มี อุปัชฌาย์ อาจารย์ อันตวาสิก ผู้ร่วมอุปัชฌายะ หรือผู้ร่วมอาจารย์ สงฆ์พึงพยาบาลเธอ ถ้าไม่ พยาบาลเธอพึงอาบัติทุกกฏ^{๕๕}

จากกรณีที่ยกมาเป็นนิเชปบทนี้ จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนด้วยการนำเอาเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้ามาเป็นเครื่องมือในการสอน เรื่องการถึงแก่กรรมของนิครนถนาถบุตร สาเหตุที่ ทรงปรารภเรื่องนี้ก็เพราะทรงเห็นว่ามันเป็นเป็นประเด็นร้อน ๆ ที่คนทั่วไปกำลังสนใจอยู่ใน ขณะนั้น เรื่องความเชื่อว่าพระพรหมณ์เกิดมาจากปากของพระพรหม นั้นเป็นกระแสที่ยิ่งใหญ่และ กว้างขวางในในขณะนั้นอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าทรงยกหลักการและเหตุผลที่เกิดขึ้นนั้นมา ประกอบการสอนของพระองค์ และเรื่องพระพุทธเจ้าทรงพยาบาลภิกษุอาพาธ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ เกิดขึ้นเฉพาะหน้า มาสอนให้ภิกษุทั้งหลายได้เห็นความจริงต่าง ๆ ที่เป็นได้ทั้งทฤษฎีและภาคปฏิบัติ

๘) แบบให้กระทำเอง

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับกฎแห่งกรรม ซึ่งหลักแห่งกฎแห่งกรรมตาม นัยแห่งพระพุทธศาสนา การทำกรรมต่างๆ ต้องขึ้นอยู่กับกระทำความของคณนั้น ๆ ผู้อื่นไม่สามารถ ทำกรรมให้แก่ผู้อื่นได้ การเรียนก็จัดว่าเป็นกรรมอย่างหนึ่งเหมือนกัน พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอน แบบให้ผู้เรียนกระทำเอง ย่อมนับได้ว่ามีความสอดคล้องกับเป็นอย่างดี พระพุทธเจ้าเคยตรัสไว้ว่า ตถาคต เป็นเพียงผู้บอก (สอน) เท่านั้น (อกุขาตาโร ตถาคตา) ส่วนการรับรู้ เข้า หรือไม่เข้าใจ เป็นหน้าที่ของผู้เรียนเอง พระพุทธเจ้าทรงสอนโดยให้ผู้เรียนลงมือกระทำ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

^{๕๔}ที.ปา. ๑๑/๘๘/๘๕.

^{๕๕}วิ.ม. ๕/๒๒/๒๖.

ก. ทรงสอนพระภูพินนถผู้ที่ถูกพระมหาปณนถพี่ชายไล่สีกเพราะการเรียนของท่านไม่เอาไหน แต่พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีสอนท่าน ดังมีปรากฏในพระสูตรต้นปิฎก ขุททกนิกายว่า เมื่อก่อนญาณคติเกิดแก่เราช้า เราจึงถูกคูหมั่น และพี่ชายจึงขับไล่เราว่า จงกลับไปเรือนเดี๋ยวนี้เถิด เราถูกพี่ชายขับไล่แล้วไปยืนร้องไห้อยู่ที่ใกล้ซุ้มประตูสังฆาราม เพราะยังมีความอาลัยในศาสนาพระผู้มีพระภาคได้เสด็จมา ณ ที่นั้น ทรงลูบศีรษะเรา ทรงจับแขนเราพาเข้าไปสู่สังฆารามพระศาสดาทรงอนุเคราะห์ ประทานผ้าเช็ดพระบาทให้แก่เรา ตรัสว่า จงอธิษฐานผ้าสะอาดผืนนี้ให้ตั้งมั่นดีโดยมณสิการว่า ไรโซ ฮอร์ณิ ๆ ผ้าสำหรับเช็ดธุลี ๆ จงตั้งจิตให้มั่น นัง ณ ที่ควรข้างหนึ่งเราฟังพระคำรัสของพระองค์แล้ว เกิดความยินดีในศาสนา ได้บำเพ็ญสมาธิให้เกิดขึ้นเพื่อบรรลุประโยชน์อันสูงสุด เราระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้ ชำระทิพยจักขุให้หมดจดแล้ว ได้บรรลุวิชา ๓ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เราได้ทำสำเร็จแล้ว พระภูพินนถเถระได้เนรมิตตนขึ้นพันหนึ่ง นั่งอยู่ที่ชีวภัมพวันอันรื่นรมย์ จนถึงเวลาเขามาบอกนิมนต์ ครั้งนั้น พระศาสดาทรงส่งทูตไปบอกเวลาภัตตาหารแก่เรา เมื่อทูตบอกเวลาภัตตาหารแล้ว เราได้เข้าไปเฝ้าโดยอากาศ ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระศาสดาแล้ว นัง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ลำดับนั้น พระศาสดาทรงรับรองเราผู้ ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ เราเป็นผู้ควรบูชาของโลกทั้งปวง เป็นผู้ควรรับของอันเขานำมาบูชา เป็นนาบุญแห่งหมู่มนุษย์ ได้รับทักษิณาทานแล้ว”^{๖๖}

ข. พระพุทธเจ้าทรงสอนภิกษุทั้งหลายด้วยการสอนในเรื่องกายคตาสติสอนภิกษุให้ใช้สติเข้าไปในกายของคนอยู่ทุกขณะจิต (ปัจจุบันนารมณ) เพื่อให้เกิดการรู้เท่าทันของกายของคน เปรียบดังที่นักเรียนแพทย์ผู้ต้องการเรียนรู้สรีระร่างกายของคนไข้ จำเป็นต้องศึกษาข้อมูลร่างกายมนุษย์จากศพ (อาจารย์ใหญ่) ฉะนั้น ดังที่ได้มีหลักฐานดังนี้

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐีเขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล ภิกษุมารักด้วยกันกลับจากบิณฑบาต ภายหลังเวลาอาหารแล้วนั่งประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา เกิดข้อสนทนากันขึ้นในระหว่างดังนี้ว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นำอัสจรรย์จริงไม่นำเป็นไปไม่ได้เลย เท่าที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ ตรัสกายคตาสติที่ภิกษุเจริญ พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากสถานที่ทรงหลีกเร้นอยู่ในเวลาเย็นเสด็จเข้าไปยังอุปัฏฐานศาลา ตรัสตามภิกษุเหล่านั้นผู้สนทนากันในเรื่องนำอัสจรรย์จริงไม่นำเป็นไปไม่ได้เลย เท่าที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ ตรัสกายคตาสติที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วว่ามีผลมาก มีอานิสงส์มากนี้ แล้วทรงสอนว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย กายคตาสติอันภิกษุเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ในโคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง -

^{๖๖} จุ.ธ. ๒๖/๓๗๓/๓๐๐.

ดำรงสติมั่นเฉพาะหน้า เธอย่อมมีสติหายใจออกมีสติหายใจเข้า เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว หรือเมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น หรือเมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้าสั้น สำเนียงกอยู่ ว่าเราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจออก ว่าเราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจเข้า สำเนียงกอยู่ ว่าเราจักระงับกายสังขาร หายใจออก ว่าเราจักระงับกายสังขาร หายใจเข้าเมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่ อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อาศัยเรือนเสียได้ เพราะละความดำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกมุขขึ้น ตั้งมั่นดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติฯ

...ภิกษุเดินอยู่ ก็รู้ชัดว่ากำลังเดินหรือยืนอยู่ ก็รู้ชัดว่ากำลังยืน หรือนั่งอยู่ ก็รู้ชัดว่ากำลังนั่ง หรือนอนอยู่ ก็รู้ชัดว่ากำลังนอนหรือเธอทรงกายโดยอาการใดๆ อยู่ ก็รู้ชัดว่า กำลังทรงกายโดยอาการนั้นๆ เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อาศัยเรือนเสียได้เพราะละความดำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกมุขขึ้น ตั้งมั่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติฯ

...ภิกษุยอมเป็นผู้ทำความ รู้สึกรู้ตัวในเวลาก้าวไปและถอยกลับ ในเวลาแลดู และเหลียวดู ในเวลาางอแขนและเหยียดแขน ในเวลาทรงผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร ในเวลา ถัน คัม เคี้ยว และลิ้ม ในเวลาถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ในเวลา เดิน ขึ้น นั่งนอนหลับ ตื่น พุด และนิ่ง เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาทมีความเพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อาศัยเรือนเสียได้ เพราะละความดำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกมุขขึ้นตั้งมั่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติฯ

...ภิกษุยอมพิจารณาภายใน แลข้างบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป ข้างล่างแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่ามีอยู่ในกายนี้ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด น้ำเหลืองเลือด เหนือมันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ดูกรภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนได้มีปากทั้ง ๒ ข้าง เต็มด้วยธาตุชาติต่าง ๆ ชนิด คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือกถั่วเขียว ถั่วทอง งา และข้าวสาร บุรุษผู้มีตาดี แก่ไถ้นั้นออกแล้วพึงเห็นได้ว่า นี้ข้าวสาลีนี้ข้าวเปลือก นี้ถั่วเขียว นี้ถั่วทอง นี้งา นี้ข้าวสารฉนั้นใด ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นนั้นเหมือนกันแล ภิกษุยอมพิจารณาเห็นภายในแลข้างบน แต่พื้นเท้าขึ้นไป ข้างล่างแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาด มีประการต่าง ๆ ว่ามีอยู่ในกายนี้ไป ข้างล่างแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาด มีประการต่าง ๆ ว่ามีอยู่ในกายนี้ ผม ขน เล็บ ฟัน หนังเนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหนือ มันข้น

น้ำตา เปลวมน้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่
 อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อาศัยเรือนเสี้ยได้ เพราะละความดำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นไป
 ภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่งเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่า
 เจริญกายคตาสติฯ

...ภิกษุย่อมพิจารณาภายในนี้ แล ตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยธาตุว่า มีอยู่ในภายในนี้ ธาตุดิน
 ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ดูกรภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโค ผู้ฉลาด
 ฆ่าโคแล้วนั่งแบ่งเป็นส่วน ๆ ใกล้เคียงใหญ่ ๔ แยก ฉะนั้นโคดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นนั้นเหมือนกันแล
 ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในนี้แลตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยธาตุว่า มีอยู่ในภายในนี้ ธาตุดิน ธาตุน้ำ
 ธาตุไฟ ธาตุลมเมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริ
 พล่านที่อาศัยเรือนเสี้ยได้ เพราะละความดำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่
 แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติฯ

...ภิกษุเห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า อันตายได้วันหนึ่ง หรือสองวัน หรือสามวัน ที่ขึ้นพอง เชียว
 ขำ มีน้ำเหลืองซึม จึงนำเข้ามาเปรียบเทียบกับกายนี้ว่า แม้ภายในนี้แล ก็เหมือนอย่างนี้เป็นธรรมดา มีความ
 เป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงอย่างนี้ไปได้เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่อย่างนี้
 ย่อมละความดำริพล่านที่อาศัยเรือนเสี้ยได้ เพราะละความดำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายใน
 เท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่งเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญ
 กายคตาสติ ฯ

...ภิกษุเห็นศพที่เขาทิ้งใน ป่าช้า อันฝูงกาจิกกินอยู่บ้าง ฝูงแร้งจิกกินอยู่บ้าง ฝูงนกกตะกรุมจิก
 กินอยู่บ้าง หมูสุนัขบ้านกัดกินอยู่บ้าง หมูสุนัขป่ากัดกินอยู่บ้าง สัตว์เล็กสัตว์น้อยต่าง ๆ ชนิดพอนกิน
 อยู่บ้าง จึงนำเข้ามาเปรียบเทียบกับกายนี้ว่า แม้ภายในนี้แล ก็เหมือนอย่างนี้ เป็นธรรมดา มีความเป็นอย่างนี้
 ไม่ล่วงอย่างนี้ไปได้เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่อย่างนี้ ย่อมละความ
 ดำริพล่านที่อาศัยเรือนเสี้ยได้ เพราะละความดำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่
 แน่นิ่งเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ภิกษุก็ชื่อว่า เจริญกายคตาสติฯ .

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า ยังกุมเป็นรูปร่างอยู่ด้วย
 กระดูก มีทั้งเนื้อและเลือด เส้นเอ็นผูกมัดไว้...

เห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า ยังกุมเป็นรูปร่างด้วยกระดูก ไม่มีเนื้อ มีแต่เลือดเปโระเปื้อนอยู่
 เส้นเอ็นยังผูกมัดไว้...เห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า ยังกุมเป็นรูปร่างด้วยกระดูก ปราศจากเนื้อ และเลือด
 แล้วแต่เส้นเอ็นยังผูกมัดอยู่... เห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า เป็นท่อนกระดูก ปราศจากเส้นเอ็นเครื่องผูก
 มัดแล้ว กระจัดกระจายไปทั่วทิศต่าง ๆ คือ กระดูกมืออยู่ทางหนึ่ง กระดูกเท้าอยู่ทางหนึ่ง กระดูก
 แข้งอยู่ทางหนึ่ง กระดูกหน้าขาอยู่ทางหนึ่ง กระดูกสะเอวอยู่ทางหนึ่ง กระดูกสันหลังอยู่ทางหนึ่ง

กระดุกซี่โครงอยู่ทางหนึ่ง กระดุกหน้าอกอยู่ทางหนึ่ง กระดุกแขนอยู่ทางหนึ่ง กระดุกไหล่อยู่ทางหนึ่ง กระดุกคออยู่ทางหนึ่ง กระดุกคางอยู่ทางหนึ่ง กระดุกพื่นอยู่ทางหนึ่ง กะโหลกศีรษะอยู่ทางหนึ่ง จึงนำเข้ามาเปรียบเทียบกายนี้ว่า แม้กายนี้แล ก็เหมือนอย่างนี้เป็นธรรมดา มีความเป็นอย่างนี้ไม่ล่วงอย่างนี้ไปได้ เมื่อภิกษุนี้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่อย่างนี้ ย่อมละความคำริพล่าที่อาศัยเรือนเสียได้ เพราะละความคำริพล่านั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้นย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกมุขขึ้น ตั้งมั่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า เป็นแต่กระดุก สีขาว เปรียบดังสีสังข์...เห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า เป็นท่อนกระดุก เร็วราดเป็นกอง ๆ มีอายุเกินปีหนึ่ง...

เห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า เป็นแต่กระดุก ผุเป็นจุณ จึงนำเข้ามาเปรียบเทียบกายนี้ว่าแม้กายนี้แล ก็เหมือนอย่างนี้เป็นธรรมดา มีความเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงอย่างนี้ไปได้ เมื่อภิกษุนี้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่อย่างนี้ ย่อมละความคำริพล่าที่อาศัยเรือนเสียได้เพราะละความคำริพล่านั้นได้จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกมุขขึ้น ตั้งมั่นดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติฯ

...ภิกษุสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรมเข้าปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เธอยังกายนี้แล ให้คลุกเคล้าบริบูรณ์ ซาบซ่านด้วยปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ไม่มีเอกเทศใด ๆ แห่งกายทุกส่วนของเธอที่ปีติและสุขเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพนักงานทรงสนาน หรือลูกมือของพนักงานทรงสนานผู้ฉลาด โรยจุนสำหรับทรงสนานลงในภาชนะสำริดแล้ว เคล้าด้วยน้ำให้เป็นก้อน ๆ ก้อนจุนสำหรับทรงสนานนั้น มียางซึม เคลือบ จึงจับกันทั้งข้างใน ข้างนอกและกลายเป็นผลึกด้วยยาง ฉนั้นใด ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล ภิกษุยอมยังกายนี้แล ให้คลุก เคล้า บริบูรณ์ ซาบซ่านด้วยปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ไม่มีเอกเทศใด ๆ แห่งกายทุกส่วนของเธอที่ปีติและสุขเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง เมื่อภิกษุนี้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่อย่างนี้ย่อมละความคำริพล่าที่อาศัยเรือนเสียได้ เพราะละความคำริพล่านั้นได้จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกมุขขึ้น ตั้งมั่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติฯ

...ภิกษุเข้าทุคฺขฌาน มีความผ่องใสแห่งใจภายใน มีความเป็นธรรมเอกมุขขึ้น เพราะสงบ วิตกและวิจารณ์ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอยังกายนี้แล ให้คลุกเคล้า บริบูรณ์ ซาบซ่านด้วยปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ ไม่มีเอกเทศใด ๆ แห่งกายทุกส่วนของเธอที่ปีติและสุขเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง

ดูกรภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนห้วงน้ำพุ ไม่มีทางระบายน้ำทั้งในทิศตะวันออก ทั้งในทิศตะวันตกทั้งในทิศเหนือ ทั้งในทิศใต้เลย และฝนก็ยังไม่หลังสายน้ำโดยชอบตามฤดูกาล ขณะนั้นแล

ธารน้ำเย็นจะพุ่งขึ้นจากห้วงน้ำนั้น แล้วทำห้วงน้ำนั้นเอง ให้คลุกเคล้า บริบูรณ์ ซาบซ่านด้วยน้ำเย็น ไม่มีเอกเทศไร ๆ แห่งห้วงน้ำทุกส่วนนั้นที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉันทิใด ดูกรภิกษุทั้งหลายฉันนั้นเหมือนกันแล ภิกษุข่อมยังกายนี้อันใด ให้คลุกเคล้า บริบูรณ์ ซาบซ่านด้วยปีติและสุขเกิดแต่สมาธิไม่มีเอกเทศไร ๆ แห่งกายทุกส่วนของเธอที่ปีติและสุขเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้องเมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่อย่างนี้ ข่อมละความคำริพถ่านที่อาศัยเรือนเสียได้ เพราะละความคำริพถ่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ข่อมลงที่ แน่เนิ่งเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น ดูกรภิกษุทั้งหลายเมื่ออย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ...^{๕๗}

พระพุทธเจ้าทรงสอนผู้ฟังด้วยการให้ลงมือปฏิบัติตาม มีอยู่ ๓ ขั้นตอน คือ ขั้นแรกให้ผู้ฟังเรียนรู้ด้วยตัวเอง ในภาคทฤษฎี ขั้นที่สองให้เขานำความรู้ที่ได้เรียนรู้มาลงมือทดลองหรือพิสูจน์ด้วยตัวเอง และทรงให้เขาสัมผัสผลที่เกิดจากการทดลองนั้น ด้วยตัวของเขาเอง

๕) แบบปฏิรูป

การสอนโดยวิธีปฏิรูป คือ การตัดแปลงของเก่าให้ดีขึ้น โดยอธิบายความหมายใหม่บ้าง โดยให้เหตุผลใหม่บ้าง เช่น คำสอนเรื่องพราหมณ์เป็นผู้ประเสริฐโดยชาติกำเนิด พระพุทธองค์ทรงอธิบายใหม่ว่า คนเราไม่เป็นพราหมณ์หรือเป็นผู้ประเสริฐเพราะชาติสกุล แต่เป็นผู้ประเสริฐเพราะการกระทำหรือความประพฤติ และเรื่องศาสนาพราหมณ์สอนว่า ถ้ำลงอาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์แล้วจะเป็นผู้บริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าสอนว่า ให้อาบน้ำในแม่น้ำ คือ สติ จะทำให้คนสะอาดดีกว่า อาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์...คนเราอาจเป็นเทวดาได้ โดยตั้งอยู่ในคุณธรรม เช่น ความระอาใจ ความเกรงกลัวต่อบาป เป็นต้นทรงสอนผู้ฟังในการปรับเปลี่ยนในศาสตร์ต่าง ๆ ที่เขารู้หรือทำอยู่แล้วแต่อาจจะไม่มีผลดีเท่าที่ควรจึงทรงสอนให้เขาปรับเปลี่ยนเสียใหม่ การไหว้ทิศต่าง ๆ ของคนในยุคก่อนเท่าปรากฏอยู่ในตำราต่าง ๆ มีอยู่ไม่น้อย หรือในครั้งพุทธกาลปรากฏว่ามีมากเหมือนกัน พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าหลักการเดิมที่เขาทำ ๆ อยู่ก็ได้อยู่แล้ว แต่ถ้ามีการเพิ่มหรือเสริมวิชาการส่วนอื่น ๆ เข้าไปบ้างเขาก็จะได้รับผลดีมากกว่าเดิม เช่น ทรงสอนสังคาลกมานพ ในสังคาลกสูตร^{๕๘} มีใจความว่า พระพุทธเจ้าทอภพระเนตรเห็นสังคาลกมานพ มีผ้าเปียกปอน กำลังไหว้ทิศตามคำสอนของพ่อแม่อยู่ จึงทรงสอนให้เขาเปลี่ยนแนวการไหว้ทิศแบบอริยวินัย ทรงสอนให้เขาไหว้แบบใหม่ โดยการละกรรมกิเลส ๔ อย่าง คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติในกาม ไม่พุดบด สอนให้เขาไม่ทำบาป โดยฐานะ ๔ คือ ลำเอียงเพราะรัก ลำเอียงเพราะชัง ลำเอียงเพราะหลง และลำเอียงเพราะกลัว สอนให้เขาเว้น

^{๕๗}ม.ญ. ๑๔/๒๕๒-๓๐๔/๑๖๔-๑๖๗.

^{๕๘}ที.ปา ๑๑/๑๗๒-๒๐๖/๑๓๗-๑๔๒.

จากอบายมุข ๖ ประการ เว้นจากมิตรเทียม ๔ ประเภท ให้ครบหามิตรแท้ ๔ ประเภทสอนให้เขาปฏิบัติชอบใน ทิศ ๖ คือ

๑) ทิศเบื้องหน้า	คือ บิดามารดา
๒) ทิศเบื้องขวา	คือ อาจารย์
๓) ทิศเบื้องหน้า	คือ ครูอาจารย์
๓) ทิศเบื้องหลัง	คือ บุตรภรรยา
๔) ทิศเบื้องซ้าย	คือ มิตรสหาย
๕) ทิศเบื้องล่าง	คือ ทาสกรรมกร
๖) ทิศเบื้องบน	คือ สมณพราหมณ์

แล้วทรงแสดงการปฏิบัติต่อบุคคล ๖ ประเภท เหล่านี้ ฝ่ายละ ๕ ประการ ถ้อยถ้อยอาศัยต่อกันทุกฝ่าย เช่น มารดาบิดากับบุตรธิดา, อาจารย์กับศิษย์, สามีกับภรรยา, มิตรสหายกับมิตรสหาย, นายจ้างกับลูกจ้าง, สมณะกับประชาชนในการสอนสิ่งกาลกมานพนี้ ซึ่งให้เห็นได้ชัดเจนในเรื่องการสอนแบบปฏิรูป คือ ไม่ทรงสอนให้เขาเลิกจากการไหว้ทิศเสียทีเดียว แต่ทรงสอนให้เขาปรับเปลี่ยนการไหว้ทิศเสียใหม่ คือ ให้เขาได้เข้าใจคำว่าทิศเสียใหม่ เมื่อก่อนที่พระพุทธเจ้ายังไม่ได้สอนเขานั้น คำว่าทิศ หมายถึงทิศตะวันออก คือ ทิศทางที่ดวงตะวันขึ้นมาเป็นครั้งแรกเท่านั้นเอง แต่พระพุทธเจ้าทรงสอนเขาใหม่โดยการนำเนื้อหาที่ดีและมีคุณค่ามากกว่าเดิม มาเสริมให้เขาเข้าใจในทิศนั้น ๆ มันมีคำมีความหมายต่อชีวิตเขาและคนอื่นมากขึ้น เช่น ทิศเบื้องหน้า หมายถึงบิดามารดา คู่กับบุตรธิดา ที่ต้องทำความดีต่อกันให้มากยิ่งขึ้น ส่วนทิศอื่นๆ นอกจากนั้นก็เช่นเดียวกันทรงสอนด้วยวิธีปฏิรูปนี้ เพราะว่า ไม่มีพระประสงค์ที่จะหักหารน้ำใจของผู้เรียน (ผู้ฟัง) ซึ่งอาจมีแนวความคิดเห็นที่แตกต่างกันอยู่บ้าง เพื่อสร้างบรรยากาศแห่งมิตรไมตรีอันดีต่อกัน หรืออีกนัยหนึ่ง คือ ทรงสอนเพื่อให้ผู้เรียนเปลี่ยนแปลงความคิดดั้งเดิมของตนเองบ้างแต่ไม่ถึงกับว่าต้องเปลี่ยนแปลงทั้งหมด

๑๐) แบบปฏิวัติ

พระพุทธเจ้าทรงสอนผู้ฟังแบบปฏิวัติ (ภาษาบาลี คำว่า ปฏิวัติ มีความหมายว่า กลับ) การสอนโดยวิธีปฏิวัตินั้น หมายถึง การเปลี่ยนแปลงหลักการเดิมที่สอนกันมาทั้งหมด เช่น การสอนให้ฆ่าสัตว์บูชาอัญของศาสนาพราหมณ์ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธและสอนมนทางตรงกันข้าม ให้มีเมตตา กรุณาต่อสัตว์แทน การสอนให้ทรมานตนในการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมชั้นสูง ทรงสอนให้ใช้วิธีทางสายกลางแทน การสอนให้คนยึดติดยึดตายของศาสนาพราหมณ์ แต่พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่อง

อนัตตาไม่ให้คนยึดติด^{๕๕} การสอนแบบปฏิวัตินี้ มีปรากฏให้เห็นอยู่ในพระไตรปิฎกหลายที่เหมือนกัน สาเหตุที่ทรงสอนแบบปฏิวัตินี้ ก็คือ ทรงเห็นว่าศาสตร์ต่าง ๆ หรือหลักปฏิบัติต่าง ๆ ที่เขากำลังยอมรับนับถือ หรือกำลังปฏิบัติอยู่นั้นมันผิดพลาดอย่างร้ายแรงมาก ถ้าปล่อยให้มีการปฏิบัติต่อไปแล้วมันจะก่อให้เกิดผลเสียอย่างร้ายแรงต่อตัวเขาเอง ต่อคนอื่นสัตว์อื่นและต่อสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ รวมทั้งความอยู่รอดของโลก เช่น การบูชาขัณฑ์ด้วยการนำทาสากรรมกรและสัตว์ต่าง ๆ มาฆ่าโดยมีความเชื่อว่ามัน คือ การทำบุญ และนำมาซึ่งผลหรือวิบากที่เป็นสุข เช่นนี้ พระพุทธเจ้าจะทรงใช้วิธีการสอนแบบปฏิวัตินี้ คือ กลับแนวคิดของเขาใหม่หมดเลย เพราะทรงเห็นว่า ถ้าเขายังทำอะไรผิด ๆ อยู่อย่างนั้น เช่น ทรงเห็นว่าองค์ลิมมาจะได้บรรลุโลกุตระธรรม แต่ถ้าพระองค์ไม่เสด็จไปแสดงธรรมให้เขากลับใจใหม่ เขาจะฆ่ามารดาของตนกลายเป็นอนันตริยกรรมกรรมหนักเพราะฆ่ามารดาบิดา การบรรลุธรรมของลุมิมาร ก็จะไม่ได้อีกต่อไป เพราะทรงเห็นว่าหลักปฏิบัติหรือสิ่งที่เขากระทำอยู่นั้นมันไม่มีประโยชน์และยังมีโทษอีกต่างหาก ทรงสอนให้เขาลบล้างสิ่งที่ผิดออกไปเสีย เปรียบเหมือนการบอกให้เขาล้างสิ่งสกปรกกลิ่นเหม็นออกตัวของเขานั้นเอง วิธีการสอนแบบปฏิวัตินี้ ต่างจากการสอนแบบปฏิรูป พระพุทธเจ้าทรงสอนแบบปฏิวัติไว้ในหลายกรณี เช่น

ทรงสอนกุกกัณฑพราหมณ์^{๕๖} ผู้เตรียมจะบูชาขัณฑ์ด้วยสัตว์ต่าง ๆ เช่น โคตัวผู้ ๗๐๐, ลูกโคผู้ ๗๐๐, ลูกโคเมีย ๗๐๐, แพะ ๗๐๐, แกะ ๗๐๐ ผูกติดไว้กับเสา เพื่อเตรียมบูชาขัณฑ์ ต่อมาได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงอธิบายถึงภัยสัมปทาความสมบูรณ์แห่งขัณฑ์ ๑ ประการ อันมีส่วนประกอบ ๑๖ อย่าง ทรงเล่าเรื่องในอดีตของพระเจ้ามหาวิจิตรราชผู้ได้รับชัยชนะปฐมวิมณฑล มีพระประสงค์ที่จะทำการบูชาขัณฑ์ บูโรหิตโพธิสัตว์และให้บูชาขัณฑ์ โดยการปราบโจรผู้ร้ายก่อน ด้วยการจัดการเศรษฐกิจให้ดีมีประโยชน์ แจกพันธุ์พืชแก่เกษตรกร ให้ทุนแก่พ่อค้า ให้อาหารแก่และค่าจ้างแก่ราชการ พระราชทานทรัพย์ ผู้ร้ายก็จะไม่มีมารบกวนบ้านเมือง พระเจ้ามหาวิจิตรราชทรงกระทำตามได้รับผลดี แล้วทรงแนะนำให้หัวเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์ทำการบูชาขัณฑ์เช่นเดียวกัน พระเจ้ามหาวิจิตรราชประกอบด้วย คุณสมบัติ ๘ ประการ มีชาติดี เป็นต้น คุณสมบัติบูโรหิตอีก ๔ ประการ มีชาติดี มีทองจามนัตดี เป็นต้น...การบูชาขัณฑ์ที่ดีต้องไม่มีการฆ่าโค, แพะ, แกะ, ไก่, สุนัข และสัตว์ต่าง ๆ ก็ไม่ถึงความพินาศ ไม่ตัดไม้ทำลายป่า หญ้าต่าง ๆ ไม่ถูกตัดมาทำโรงพิธี ทาสากรรมกรไม่ต้องเดือดร้อน ขัณฑ์นั้นทำด้วยเนยใส, น้ำมัน, เนยข้น, นมข้น, น้ำผึ้ง,

^{๕๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖.

^{๕๖} ที.ที. ๕/๑๕๗-๒๓๗/๑๔๔-๑๗๔.

น้ำอ้อย พระเจ้าวิตราชไม่ทรงรับของที่มีผู้นำมาถวาย แต่กลับมอบข้าวของเพิ่มให้กลับไปอีกต่างหาก ตั้งโรงเรียนยัชยศาลาขึ้น ๔ ทิศ คือ กษัตริย์ทศบูรพา อำมาตย์ทศทักษิณ พราหมณมหาศาล ทศปัจฉิม คฤหบดีทศอุคร แจกทานร่วมกัน

กฎทันตพราหมณ์พูดมาถึงยัชยที่เหนือกว่านั้นมีโหมพระพุทธเจ้าว่ามี ทรงแสดงสิ่งทีริเริ่มน้อยแต่มีผลมาก คือ

- ๑) ให้ทานเป็นนิตย์
- ๒) สร้างกุฎิถาวรพระสงฆ์
- ๓) นับถือพระรัตนตรัย
- ๔) สมาทานศีล ๕
- ๕) ออกบวชประพาศิพรหมจรรย์

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนกฎทันตพราหมณ์ด้วยวิธีปฏิบัติ คือ สอนให้เปลี่ยนจากการบูชายัชยที่มีการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต กลับมาใช้ในการบูชายัชยที่ไม่มีการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตแล้วยัง ส่งเสริมให้มีการทำการบูชายัชยที่สูงขึ้นไปด้วยการให้ทาน สร้างศาสนสถาน ถึงไตรสรณาคม รักษาศีล ๕ และออกบวช

สรุปในการสอนแบบปฏิวัตินี้ ทรงสอนให้เลิกของเก่าที่ไม่มีประโยชน์แล้วยังมีโทษอีกต่างหากนั้น แล้วทรงสอนให้เขาได้รับความรู้ใหม่ ๆ ที่ดีมีประโยชน์ หรือมีผลดีทั้งแก่ตนเองและคนอื่นสัตว์อื่นรวมทั้งสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อีกด้วย

๑๑) แบบปฏิฐาน (ตั้งทฤษฎีการสอนขึ้นมาใหม่)

พระพุทธเจ้าทรงสอนแบบปฏิฐาน คือ การสั่งสอนโดยตั้งหลักขึ้นมาใหม่ เป็นสิ่งจำเป็นในเมื่อพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ตั้งขึ้นในทางกลางศาสนาอื่น ถ้าไม่มีอะไรเป็นของตนเองเลยก็ไม่ควรนับเป็นศาสนาที่ตั้งขึ้นใหม่ เพราะการค้นพบความจริงที่ยังไม่มีใครพบ พระพุทธเจ้าทรงนำวิธีสอนแบบปฏิฐานขึ้นมาสอนผู้ฟัง ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้เขาได้รับความรู้ในศาสตร์หรือวิชาการใหม่ ๆ ที่ไม่มีศาสดาใด ๆ ซึ่งมีชีวิตในยุคเดียวกันกับพระพุทธเจ้า สอนมาก่อน เช่น อริยสัจ ๔, อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ, ปฏิจสมุปบาท, โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ, กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง เข้าใจว่าน่าจะหมายถึงทฤษฎีหรือความรู้ที่เป็นฝ่ายโลกุตตรธรรมที่หมายเอาความรู้ระดับเหนือโลก พระโศดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

ก. พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีสอนแบบปฏิฐานแก้คณะปัญจวัคคีย์ด้วย ตามหลักฐานที่มาในธรรมจักกัปวัตตนสูตร(ที่เห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนด้วยวิธีนี้ คือ พระพุทธเจ้าทรงรู้จักฐานความรู้ของปัญจวัคคีย์มาก่อนแล้วว่าสูงต่ำคำขาวอย่างไร ครั้นพระพุทธเจ้าจะสอนเขาด้วยองค์ความรู้เดิม ๆ แล้วไซ้ มันคงไม่มีผลแห่งความสำเร็จแห่งการสอนเกิดขึ้นแน่นอน คือ ฝ่ายผู้สอนไม่

มีทฤษฎีใหม่ ๆ มาสอน ผู้เรียนเองก็ไม่ได้ได้รับความรู้อะไรใหม่ ๆ เช่นกัน แต่เหตุการณ์หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะก่อนการสอนจะเกิดขึ้นพระพุทธเจ้าเตรียมตัวมาก่อนแล้วเป็นอย่างดีว่าจะทรงใช้หลักทฤษฎีใดมาสอน ทรงประกาศให้ปัญจวัคคีย์ทราบก่อนว่า พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว คำนี้พระองค์ไม่เคยตรัสมาก่อน ขอให้ปัญจวัคคีย์จงตั้งใจฟัง ในที่สุดก็ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๑๑๑} ว่า

...พระผู้มีพระภาครับสั่งกะพระปัญจวัคคีย์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ที่สุดสองอย่างนี้อันบรรพชิตไม่ควรเสพ คือ การประกอบตนให้พัวพันด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย เป็นธรรมอันเลว เป็นของชาวบ้านเป็นของปวณฺส ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ การประกอบความเห็นคั่นคั่นกัน เป็นความลำบาก ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑

...ปฏิบัติทาสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างนั้น ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิดญาณ ข่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

...ก็ปฏิบัติทาสายกลางที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ข่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพานนั้น เป็นไฉน ?

ปฏิบัติทาสายกลางนั้น ได้แก่อริยมรรค มืองค์ ๘ นี้แหละ คือ ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ เจรจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งจิตชอบ ๑

...นี่แหละปฏิบัติทาสายกลางนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ข่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน

...ข้อนี้แลเป็นทุกขอริยสัง คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ประรณาสังใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นที่รักโดยนัยอุปาทานจันท์ ๕ เป็นทุกข์

...ข้อนี้แลเป็นทุกขสมุทัยอริยสัง คือค้นหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพียร มีปกติเพิลิพเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหาภวตัณหา วิภวตัณหา

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกขนิโรธอริยสัง คือ ตัณหานั้นแลดับ โดยไม่เหลือด้วยมรรคคือวิราคะ สละ สละคืน ปล่อยไป ไม่พัวพัน

...ข้อนี้แลเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง คือ อริยมรรคมืองค์ ๘ นี้แหละ คือ ปัญญาเห็นชอบ...ตั้งจิตชอบ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขอริยสัง

...ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า ทุกขอริยสังนี้ นั่นแหละ ควรกำหนดรู้

^{๑๑๑}วิ.ม. ๔/๑๓-๑๗/๕-๑๐.

...ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า ทุกขอริยสังขารนี้นั้นแล เราก็ได้กำหนดรู้แล้ว

...ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขสมุทัยอริยสังขารทุกขอริยสังขารทั้งหลาย ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า ทุกขสมุทัยอริยสังขารนี้นั้นแล ควรละเสีย

...ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า ทุกขสมุทัยอริยสังขารนี้นั้นแล เราได้ละแล้ว

...ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขนิโรธอริยสังขาร

...ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า ทุกขนิโรธอริยสังขารนี้นั้นแล ควรทำให้แจ้ง

...ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า ทุกขนิโรธอริยสังขารนี้นั้นแล เราทำให้แจ้งแล้ว

...ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขาร

...ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขารนี้นั้นแล ควรให้เจริญ

...ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขารนี้นั้นแล เราให้เจริญแล้ว

...ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสังขาร ๔ นี้ มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีแล้ว เพียงใด คุณริยกรรมทั้งหลาย เรายังยืนยันไม่ได้ว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น

...ก็เมื่อใดแล ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริงของเรา ในอริยสังขาร ๔ นี้ มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ หมดจดดีแล้ว คุณริยกรรมทั้งหลาย เมื่อนั้น เรายังยืนยันได้ว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์

อนึ่ง ปัญญาอันรู้เห็น ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความพิเศษของเราไม่กลับกำเริบ ชาตินี้เป็นที่สุด ภพใหม่ ไม่มีต่อไป

ก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสไวยากรณ์ภยิตนี้อยู่ ดวงตาเห็นธรรม ปราศจากฐลีสปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่ท่านพระ โภคทัตถุญะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งมวล มีความดับเป็นธรรมดา

การสั่งสอน โดยการตั้งหลักขึ้นใหม่ เป็นสิ่งจำเป็นในเมื่อพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ ตั้งขึ้นในท่ามกลางศาสนาอื่น ถ้าไม่มีอะไรเป็นของตนเองเลย ก็ไม่ควรนับเป็นศาสนาที่ตั้งขึ้นใหม่ เพราะการค้นพบความจริงที่ยัง ไม่มีใครพบ ดังจะเห็น ได้ในเรื่องหลักธรรม เรื่องความพ้นทุกข์ที่ เรียกว่าอริสัจ ๔ ประการ เป็นหลักธรรมที่ตั้งขึ้นใหม่ อันแสดง วัชัตตังเหตุและผล คือ การจะพ้น ทุกข์ได้ก็ต้องรู้ว่า อะไรเป็นตัวความทุกข์ อะไรเป็นต้นเหตุของมัน การดับความทุกข์คือดับอะไร และทำอะไร หรือปฏิบัติอย่างไรจึงดับทุกข์ได้ และหลักธรรมเรื่องอริยสัจนี้ พระองค์ทรงแสดงว่า ได้ปฏิบัติมาแล้วด้วยพระองค์เองจนเกิดผลแล้วจึง ได้นำมาสั่งสอน...^{๑๑๒}

ด้วยข้อมูลดังกล่าวมาแล้วนี้ จึงยืนยัน ได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนแบบปฏิฐานกับพระสาวก และสาวกทั่วไป ผลจากการสอนดังกล่าวนี้ส่งผลให้ผู้ที่ฟังเกิดการเรียนรู้และได้บรรลุธรรมในระดับ ต่าง ๆ ดังมีตัวอย่างอยู่ทั่วไป การสอนด้วยวิธีนี้เป็นวิธีการที่ทำให้เห็นข้อแตกต่างของพระพุทธเจ้า กับบรรดาคณาจารย์เจ้าลัทธิต่าง ๆ ในครั้งอดีตมาจนถึงปัจจุบัน อาจเป็นเพราะการสอนเช่นนี้กระมัง ที่ทำให้พระพุทธศาสนามีผู้ให้ความสนใจมากขึ้นหันมาศึกษาและนับถือขอบวชเป็นพระสงฆ์ เป็นภิกษุณี หรือปฏิญาณตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา พร้อมทั้งช่วยเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้ เจริญงอกงามออกไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ ของ โลกอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

สรุปการสอนของพระพุทธเจ้า เป็นการสอนที่หวังผลได้ในการสอนแต่ละครั้ง เกิดจาก องค์ประกอบที่มีศักยภาพ จึงทำให้ผลการสอนนั้นมีประสิทธิภาพ ซึ่งองค์ประกอบของการสอนเริ่ม ตั้งแต่ผู้สอน ต้องมีคุณสมบัติทั้งภายนอก คือ บุคลิกภาพที่ดี และคุณสมบัติภายใน คือ คุณธรรมหรือ ความรู้ เรียกว่า ว่าสมบูรณ์พร้อมทั้งความรู้และความประพฤติ เนื้อหาการสอน ก็จะสอนจากง่าย ไปหายาก จากตื้นไปหาลึก จากประสบการณ์ตรง สอนตรงประเด็น มีเหตุผล เท่าที่จำเป็น และสอน สิ่งที่มีความหมาย การสอนแต่ละครั้งต้องมีหลักการ วิธีการหรือเทคนิค สื่อการสอน และสอนอย่าง มีเป้าหมาย ผู้เรียน ต้องคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล คำนึงถึงความเหมาะสม วุฒิภาวะ ให้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง การมีส่วนร่วม ใส่ใจผู้เรียน และสอนพิเศษสำหรับคนพิเศษ การเรียน การสอน ก็จะให้แจ่มแจ้ง ชูใจ ปลุกเร้า ร่าเริง โดยใช้รูปแบบสากัจฉา (สนทนา) แบบอนุสาสนี (บรรยาย) แบบปฏิปจฉา (ถามตอบ) แบบอุปมาอุปไมย (เปรียบเทียบ) แบบสาธก (ยกนิทาน)

^{๑๑๒} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, อ้างแล้ว”, หน้า ๑๗-๑๘.

แบบอุปติการณฺ์สาริต (ทันการณฺ์) แบบประสบการณฺ์ตรง (ลงมือทำ) แบบปฏิรูปรู (ดัดแปลง)
แบบปฏิวัติ (กลับใหม่) แบบปฏิฐาน (ตั้งทฤษฎีใหม่) และแบบอิทธิปาฏิหาริย์ (ทรมาน)

บทที่ ๔

วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้า

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเอาเนื้อหาวิชาจากหลักการสอนและวิธีการสอนทฤษฎีการสอนทั่วไปและหลักวิธีการสอนแบบบูรณาการที่ยกมาแสดงไว้ในบทที่ ๒ และวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่มีรูปแบบต่าง ๆ ที่ยกมานำเสนอในบทที่ ๓ แล้วนั้น ผู้วิจัยจะนำมาวิเคราะห์ประกอบในบทที่ ๔ ต่อไป พระพุทธเจ้าหลังจากที่ได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์ได้ทรงพิจารณาพระธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้วทรงเห็นว่า เป็นพระธรรมที่ลึกซึ้งยากที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ จึงมีพระทัยโน้มไปในทางที่จะไม่แสดงธรรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ ต่อมาสัทมบดีพรหมได้มากราบบารอขอให้พระองค์แสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ ด้วยเหตุผลที่ว่า พระพุทธองค์ทรงรับอาราธนาที่จะแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ตามคำอาราธนาของสัทมบดีพรหม เพราะเหตุนี้เองที่พระธรรมกถึกในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท จะต้องมีการอาราธนาธรรมก่อนทุกครั้ง ครั้นรับอาราธนาแล้ว พระองค์ทรงแสดงธรรมสอนเหล่าสาวก ผู้สามารถสอนให้เรียนรู้ได้ไวก็มี เป็นคนผู้มีอุปนิสัยที่จะเรียนรู้ได้ไวก็มีอยู่ เปรียบเสมือนกับดอกบัวที่อยู่เหนือน้ำพร้อมที่จะบานเมื่อได้รับแสงอาทิตย์ ผู้ฟังที่ได้รับการสอนหลายครั้งแล้วสามารถเรียนรู้ได้ไวก็มี คนผู้มีอุปนิสัยที่จะเรียนรู้ได้ไวก็มีอยู่ เปรียบเสมือนกับดอกบัวที่อยู่เสมอน้ำพร้อมที่จะบานในวันต่อไป คนผู้ฟังที่มีอุปนิสัยที่พอแนะนำพร่ำสอนได้ก็มี เปรียบเสมือนกับดอกบัวที่อยู่กลางน้ำพร้อมที่จะเจริญเติบโตและเบ่งบานต่อไปในวันข้างหน้า และผู้ฟังที่มีบทบาทมากซึ่งยากแก่การสั่งสอนก็มี เปรียบเสมือนกับดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ อาจตกเป็นภิกษุฆาตของปลาและเต่า ผู้ฟังเหล่านี้เปรียบเหมือนกับบัวสีเหล่า หลังจากนั้นพระพุทธองค์ได้ทรงดำเนินการในการสอนตามหลักพุทธกิจ ๕ ประการ คือ เข้าเสด็จออกบิณฑบาต เช่นแสดงธรรมสอนพุทธบริษัท หัวคำแสดงธรรม โปรดพระภิกษุ กลางคืนทรงตอบปัญหาแก่เทวดา ไกลรุ่งทรงพิจารณาผู้ที่จะเสด็จไปโปรดในวันรุ่งขึ้น หลังจากนั้นพระองค์ทรงเลือกปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เป็นกลุ่มแรกที่จะทรงนำเอาธรรมจกัปปวัตตนสูตรและ ผลจากการสอนครั้งแรกของพระองค์ทำให้ปัญจวัคคีย์ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ปัญจวัคคีย์ได้ขอบวชเป็นพระสงฆ์กลุ่มแรกในพระพุทธศาสนา หลังจากนั้นพระพุทธองค์ทรงนำเอาอนัตตลักขณสูตรมาสอนเป็นพระปัญจวัคคีย์จนได้บรรลุธรรมเป็นพระสกทาคามี เป็นพระอนาคามี และเป็นพระอรหันต์ ตามลำดับ ต่อมาพระพุทธองค์ทรงสอนสาวกต่าง ๆ บางคนอยู่ในสถานะภาพความเป็นชาวบ้าน ชาวนา ชาวสวน คนเฝ้าอุทยาน คนป่วยไข้ คนทุกข์ใจ คนจรจัด คนขาดที่พึ่ง คนที่เป็นนักปกครอง นักปราชญ์ พราหมณ์มหาศาล พราหมณ์นัก

ปกครอง ปุโรหิต ข้าราชการ พระราชามหากษัตริย์ รวมทั้งผู้ฟังที่เป็นนักบวช เช่น พระภิกษุสงฆ์ นางภิกษุณีสงฆ์ นักบวชนอกพระพุทธศาสนา เช่น ชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมด้วยบริวาร ปริพาชก นิครนถ์ เป็นต้น จนทำให้เกิดมีสาวกเกิดขึ้นมากมาย ทำให้เกิดพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสิกา อุบาสิกา ครบบริบูรณ์ พระพุทธองค์ก็ได้ส่งพระสาวกออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังเมืองต่าง ๆ ด้วยอุบายการณืที่ว่า จงเที่ยวไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่หมู่ชนเป็นอันมาก ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ จึงทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญงอกงามวัฒนาถาวร ออกสู่โลกกว้างจนกระทั่งทำให้พระพุทธศาสนาเจริญมาถึงประเทศไทยและหลาย ๆ ประเทศมาตั้งทุกวันนี้

๔.๑ การสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้า

ผู้วิจัยเห็นว่าในเรื่องวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้านี้ เพื่อให้ง่ายแก่ความเข้าใจ จึงสมควรแบ่งระดับของผู้ฟังออกเป็น ๓ ระดับ คือ ๑) ผู้ฟังระดับทั่วไป หมายถึง ผู้ฟังทั่วไป เช่น ชาวบ้าน ชาวนา ชาวสวน คนไร่ที่ฟัง คนยากจน คนเป็นโรคเรื้อน เป็นต้น ๒) ผู้ฟังที่เป็นนักปกครอง เช่น พระราชา พราหมณ์มหาศาล นักปกครองระดับต่าง ๆ เป็นต้น ๓) ผู้ฟังที่เป็นนักบวช เช่น พระสงฆ์ ภิกษุณี และนักบวชทั่วไป เป็นต้น พระพุทธองค์ทรงแบ่งระดับผู้ฟังตามลำดับความรู้ความสามารถ สติปัญญา ตามอุปนิสัยหรือจริตและตามภาระหน้าที่ที่ทำอยู่ในสังคมนั้น หรือตามวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมของผู้ฟังเป็นหลัก คือ

๔.๑.๑ ทรงสอนผู้ฟังทั่วไป

พระพุทธองค์ทรงใช้หลักและวิธีการสอนแก่ผู้ฟังระดับต้น หมายถึงผู้ฟังระดับพื้นฐาน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของแผ่นดิน เช่น ชาวบ้านทั่วไป ชาวนา ชาวสวน ชาวประมง คนแก่ คนอนาถา คนยากจนเจ็บใจ คนไข้ คนเป็นโรคสังคมรังเกียจ คนเป็นอาชญากรแผ่นดิน คนเสียดสี เป็นต้น พระพุทธองค์จะทรงสนพระทัยเสด็จไปสอนผู้ฟังระดับต้นนี้มาก คือ เมื่อวิเคราะห์จากข้อมูลที่มาในพระไตรปิฎกแล้ว พระพุทธองค์มักจะทรงเสด็จเข้าไปหาพวกเขามากกว่าที่เขาเหล่านั้นจะเข้าไปหาพระองค์ บางครั้งเสด็จไปแสดงธรรมแก่คนเป็นเรือนที่สังคมรังเกียจ บางครั้งเสด็จไปแสดงธรรมแก่ผู้ฟังที่เป็นอาชญากรของแผ่นดินก็มี และที่ทรงแสดงธรรม โปรดพวกเขาเป็นส่วนใหญ่ ที่ทรงทำเช่นนี้ ก็เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงมีน้ำพระทัยที่เปี่ยมล้นความเมตตาในการอนุเคราะห์สงเคราะห์และเกื้อกูลต่อผู้ฟังนั้น ๆ พระองค์จึงทรงสั่งสอนผู้ฟังทุกระดับในการสอนของพระองค์ หากผู้ฟังอยู่ในระดับต้น พระพุทธองค์ก็ไม่ได้ทรงสอนแบบเดียวกันทั้งหมด แต่พระองค์จะทรงพิจารณาองค์ประกอบด้านกายภาพ หรือสังคมความเป็นอยู่ของผู้ฟังเป็นหลัก ดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้

๑) ทรงสอนสังคาลกมานพ

พระพุทธองค์ทรงสอนสังคาลกมานพ ผู้กำลังไหว้ทิศอยู่ ตามคำสั่งสอนของบิดามารดา ด้วยวิธีการสอน ดังนี้

๑.๑) หลักธรรมในการสอน

สังคาลกมานพ จัดเป็นผู้ฟังระดับต้น พระพุทธองค์ทรงทราบว่าสังคาลกมานพนั้น กำลังทำการไหว้ทิศต่าง ๆ ทั้งที่ตัวเปียกปอนอยู่ที่ทำนน้ำตามคำสั่งของบิดาที่ได้สั่งไว้ก่อนตาย ด้วยความเชื่อในคำสั่งของบิดา มานพนั้นมีสถานภาพพื้นฐานความรู้ยังไม่สูงนัก สมควรที่จะใช้จิตวิทยาการสอนแบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ทรงเลือกเนื้อหาหรือหลักวิชาการที่ควรนำมาสอนควรจะเป็นเรื่องการไหว้ทิศเหมือนกัน แต่ให้มีการปฏิรูประบบเนื้อหาจากความหมายเดิมมาเป็นความหมายใหม่ ทรงน้อมพระทัยไปเพื่อสอนให้เขาได้มีความรู้และเข้าใจในหลักธรรมที่มีเนื้อหามุ่งไปเพื่อพัฒนาส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ หรือภาระหน้าที่ที่ผู้ฟังกระทำอยู่นั้น ให้มีความสอดคล้องกันและเพิ่มประสิทธิภาพประสิทธิผลมากขึ้นกว่าเดิม พระพุทธองค์ทรงนำหลักธรรมและศาสตร์ต่าง ๆ มาสอนบูรณาการให้สอดคล้องกับสิ่งที่เขากำลังทำอยู่และสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของสังคาลกมานพด้วย เช่น เขากำลังไหว้ทิศอยู่พระพุทธองค์ทรงนำเนื้อพระธรรมที่เกี่ยวกับเรื่องทิศนั้นมาแสดงหรือสอนแก่เขา พระพุทธองค์ทรงยึดหลักการสอนหลักพุทธสูตร ๕ ประการ คือ^๑ ทรงสอนให้ผู้ฟังได้ฟังศาสตร์หลายศาสตร์ จำเนื้อหาได้ คล่องปาก ฟังเข้าใจ และชอบได้ด้วยทฤษฎี

๒.๒) วิธีการสอน

ตามหลักฐานที่ปรากฏในสังคาลกสูตร พระพุทธองค์ทรงสอนสังคาลกมานพด้วยการใช้วิธีสอนหลายอย่าง เช่น

๒.๒.๑) ทรงใช้วิธีการสอนแบบสากัจฉา

พระพุทธองค์ทรงสอนสังคาลกมานพด้วยการสนทนากันระหว่างพระพุทธองค์กับผู้ฟัง วิธีการสอนแบบสากัจฉา คือวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงเริ่มการสอนสังคาลกมานพด้วยการสนทนากันระหว่างผู้สอนคือพระพุทธองค์กับผู้เรียน คือ สังคาลกมานพนั้น เพื่อเป็นการปูพื้นฐานกันระหว่างผู้สอนและผู้เรียนหรือเป็นการแนะนำตัวระหว่างพระพุทธองค์กับสังคาลกมานพ และเป็นการเกริ่นให้ผู้เรียนรู้ตัวก่อนว่าพระองค์เป็นใคร จะทรงสอนเขาด้วยเรื่องอะไร ซึ่งสังคาลกมานพเองก็มีสิทธิเต็มใจในการที่จะถาม หรือสนทนาในเรื่องต่าง ๆ อย่างเต็มที่ จึงนับได้ว่าเป็นการเปิดใจให้กันอย่างเต็มที่ระหว่างผู้สอนและผู้เรียน

๒.๒.๒) ทรงสอนแบบอุปมาอุปมัย

พระพุทธองค์ทรงสอนถึงกาลมานพด้วยวิธีสอนแบบอุปมาอุปมัย พระพุทธองค์ทรงสอนถึงกาลมานพด้วยการยกอุปมาอุปมัย โดยเฉพาะเมื่อเวลาที่ทรงยกหลักธรรมที่ลึกซึ้งขึ้นมาแสดง พระองค์จะต้องยกอุปมาอุปมัยไปมาประกอบด้วย เช่น บัณฑิตรู้แจ้งมิตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรปกถลอก ๑ มิตรคิดแต่พูด ๑ มิตรหวัประจบ ๑ มิตรชักชวนในทางฉิบหาย ๑ ว่าไม่ใช่มิตรแท้ ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เหมือนคนเดินทางเส้นทางที่มีภัย ฉะนั้น (อ้างที่มา) ข้อความดังกล่าวนี้ย่อมยืนยันได้ว่า พระพุทธองค์ทรงสอนด้วยการอุปมาอุปมัย เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจว่าการคบหรือสมาคมกับมิตรไม่ดี ๔ จำพวกนั้น ไม่ดีเลย จงหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล

พระพุทธองค์ทรงสอนถึงกาลมานพวิธีอุปมาอุปมัยว่า บัณฑิตรู้แจ้งมิตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรมีอุปการะ ๑ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ มิตรแนะนำประโยชน์ ๑ มิตรมีความรัก ใคร่ ๑ ว่าเป็นมิตรแท้ ฉะนั้นแล้ว พึงเข้าไปนั่งใกล้โดยเคารพ เหมือนมารดากับบุตร ฉะนั้น บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อม รุ่งเรืองส่องสว่างเพียงดั่งไฟ เมื่อบุคคลลอม โภคสมบัติอยู่ เหมือนแมลงผึ้งผนวกรัง โภคสมบัติย่อมถึงความตั้งสมดุจ จอมปลวกอันตัวปลวกก่อขึ้น ฉะนั้น คฤหัสถ์ในตระกูลผู้ สามารถ ครั้นสะสมโภคสมบัติได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่ง โภค สมบัติออกเป็นสี่ส่วน เขาข่อมสมานมิตรไว้ได้ พึงใช้สอย โภคสมบัติด้วยส่วนหนึ่ง พึงประกอบกิจการงานด้วยสองส่วน พึงเก็บส่วนที่สี่ไว้ด้วย หมายถึงว่าจักมีไว้ในยามอันตราย บ้าง บัณฑิตรู้แจ้งมิตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรมีอุปการะ ๑ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ มิตรแนะนำประโยชน์ ๑ มิตรมีความรัก ใคร่ ๑ ว่าเป็นมิตรแท้ ฉะนั้นแล้ว พึงเข้าไปนั่งใกล้โดยเคารพ เหมือนมารดากับบุตร ฉะนั้น บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อม รุ่งเรืองส่องสว่างเพียงดั่งไฟ เมื่อบุคคลลอม โภคสมบัติอยู่ เหมือนแมลงผึ้งผนวกรัง โภคสมบัติย่อมถึงความตั้งสมดุจ จอมปลวกอันตัวปลวกก่อขึ้น ฉะนั้น อุปมาอุปมัย ในเรื่องนี้ทรงสอนถึงกาลมานพให้เห็นความว่า การคบหามิตรที่ดีแล้วย่อมไม่มีทุกข์โทษภัยต่าง ๆ ตรงกันข้ามจะมีแต่คุณโดยประการเดียว (อ้าง) พระพุทธองค์ทรงสอนด้วยวิธีการอุปมาอุปมัยว่า บัณฑิตรู้แจ้งมิตร ๔ ประเภท พึงเข้าไปนั่งใกล้เหมือนมารดากับบุตร บ้าง บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อม รุ่งเรืองส่องสว่างเหมือนดั่งไฟ บ้าง บุคคลผู้จอมทรัพย์เหมือนแมลงผึ้งผนวกรัง บ้าง โภคทรัพย์ย่อมรวบรวมกันเข้าเหมือนดังจอมปลวกบ้าง วิธีดังกล่าวนี้ย่อมทำให้ผู้ฟังรู้และเข้าใจในเนื้อหาวิชาการหรือหลักธรรมที่เป็นนามธรรมซึ่งยากแก่การรู้และเข้าใจได้ยากนั้น ได้เข้าใจง่ายขึ้นเพราะอาศัยวิธีการสอนแบบอุปมาอุปมัยนั่นเอง

๒.๒.๓) ทรงสอนแบบอนุสาสนี

พระพุทธองค์ทรงสอนถึงกาลมานพด้วยการใช้วิธีการสอนแบบอนุสาสนีหรือการบรรยายเนื้อหาวิชาการไปตามลำดับ ทรงใช้วิธีการสอนแบบนี้เพื่ออธิบายให้ถึงกาลมานพได้รู้เรื่องทศ ๖ ในความหมายใหม่ที่แตกต่างจากทศในความหมายเดิม ถ้าเราจะมองตามความคิดเห็นทั่วไปแล้วจะ

เห็นได้ว่า อะไรที่มีการปฏิบัติมาแต่เดิมหรือเป็นของเก่าก่อน สิ่งนั้นมักจะเป็นเรื่องยากที่จะลบออก จากความทรงจำได้หรือเปลี่ยนแปลงใหม่ได้ พระพุทธองค์ทรงสอนเขาด้วยการบรรยายเรื่องทิส เบื้องหน้าทรงสอนเขาให้รู้ความหมายใหม่ คือ ทิสเบื้องหน้าของพระองค์หมายถึงบิดามารดาและ บุตรธิดา จะต้องมีส่วนที่กระทำร่วมกันอย่างไรบ้าง ทิสทักขิณ หมายถึงทิสเบื้องขวา คือ ครูอาจารย์ กับลูกศิษย์จะต้องอนุเคราะห์แก่กันอย่างไรบ้าง เป็นต้น พระพุทธองค์ทรงบรรยายให้เขาเห็นความ แตกต่างระหว่างความหมายใหม่กับความหมายเดิมของคำว่าทิสที่พระองค์ทรงนำมาอธิบายทิส ๖ โดยให้ความหมายใหม่มาแทนความหมายทิส ๖ เดิม

๒.๒.๔) ทรงสอนแบบปฏิรูป

พระพุทธองค์ทรงสอนสังคาลมานพด้วยการใช้วิธีสอนแบบปฏิรูป ทรงสอนสังคาลมานพผู้ ที่กำลังลงไปไหว้ทิสอยู่ที่ท่าหน้า ด้วยวิธีการปฏิรูป คือ ทรงสอนเขาด้วยการเปลี่ยนจากการไหว้ ทิสทางต่าง ๆ มีทิสตะวันออก ทิสตะวันตก เป็นต้น ทรงสอนให้เขาเปลี่ยนทิสทางเสีย ด้วยหลักธรรมทิสทั้ง ๖ เหล่านี้ คือ พึงทราบมารดาบิดาว่าเป็นทิสเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิสเบื้องหลัง มิตรและอำมาตย์เป็นทิสเบื้องซ้าย เป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีสอนสังคาลมานพมากกว่าหนึ่งวิธี นี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ ทรงมีความมุ่งมั่นที่จะสอนผู้ฟังให้ได้รับผลดีในการฟังธรรมจริงๆ

๓) สื่อการสอน

ในสังคาลสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงสอนสังคาลมานพ ด้วยการใช้สื่อต่างๆ มาประกอบด้วย เช่น

๓.๑) สื่อใกล้ตัว

พระพุทธองค์ทรงใช้หลักธรรมที่นำมาใช้เป็นสื่อประกอบการสอน พระพุทธองค์ทรงนำ หลักธรรมต่างๆ มาสอนสังคาลมานพ คือ

๓.๑.๑) ทรงยกเอาหลักกรรมกิลเลส ๔ อย่างคือ ปาณาติบาต ๑ อทินนาทาน ๑ กามสุมิฉณาจาร ๑ มุสาวาท ๑ เข้ามาสอนบูรณาการ โดยเปรียบเทียบกับสิ่งของที่สกปรก แล้วทรงนำเอาเรื่องอริยสาวก ไม่กระทำความบาปกรรมโดยฐานะ ๔ ปุณฺชนถึง จันตาคติ ย่อมทำกรรมอันลามก ถึงโทสาคติ ย่อมทำ กรรมอันลามก ถึงโมหาคติ ย่อมทำกรรมอันลามก ถึงภยาคติ ย่อมทำกรรมอันลามก เข้ามาเป็นสื่อ การสอนบูรณาการด้วย

๓.๑.๒) ทรงยกทางเสื่อมแห่งโภคะ ๖ ประการ คือ การประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการคืบ นำมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่ง ความประมาท เป็นทางเสื่อมแห่งโภคะประการ ๑ การประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการ เทียวไปในตรอกต่าง ๆ ในกลางคืน เป็นทางเสื่อมแห่งโภคะประการ ๑ การเทียว คุมหรสพเป็นทางเสื่อมแห่งโภคะประการ ๑ การประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการพนันอัน เป็นที่ตั้ง แห่งความประมาท เป็นทางเสื่อมแห่งโภคะประการ ๑ การประกอบ เนื่อง ๆ ซึ่งการคบคนชั่วเป็นมิตร

เป็นทางเสื่อมแห่ง โภคะประการ ๑ การประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเกียจคร้าน เป็นทางเสื่อมแห่ง โภคะประการ ๑

จากนั้นพระองค์ทรงโทษในการประกอบเนื่องๆ นั้นก่อให้เกิดความเสื่อมแห่ง โภคะ ดังนี้

(๑) โทษของการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๖ ประการนี้ คือ ความเสื่อมทรัพย์ อันผู้ดื่มพึงเห็นเอง ๑ ก่อการทะเลาะวิวาท ๑ เป็นบ่อเกิดแห่งโรค ๑ เป็นเหตุเสียชื่อเสียง ๑ เป็นเหตุไม่รู้จักรถอายุ ๑ มีบาทที่ ๖ คือ เป็นเหตุทอนกำลัง ปัญญา ๑ ดูรคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการในการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

(๒) โทษของการเที่ยวในกลางคืน คือ ผู้นั้นชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ตัว ๑ ไม่คุ้มครอง ไม่รักษานุตรภรรยา ๑ ไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ ๑ เป็นที่ระแวงของคนอื่น ๑ คำพูดอันไม่เป็นจริงในที่นั้น ๆ ย่อมปรากฏในผู้นั้น ๑ อันเหตุแห่งทุกข์เป็นอันมากแหวดล้อม ๑ ดูรคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการในการ ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการเที่ยวไปในตรอกค่าง ๆ ในเวลากลางคืน

(๓) โทษของการเที่ยวดูมหรสพ คือ ราที่ไหนไปที่นั่น ๑ ขับร้องที่ไหนไปที่นั่น ๑ ประโคมที่ไหนไปที่นั่น ๑ เสภาที่ไหน ไปที่นั่น ๑ เพลงที่ไหนไปที่นั่น ๑ เถิดเทิงที่ไหนไปที่นั่น ๑ ดูรคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการในการเที่ยวดูมหรสพเหล่านี้แล

(๔) โทษของการเล่นการพนัน คือ ผู้ชนะย่อมก่อเวร ๑ ผู้แพ้ย่อม เสียหายทรัพย์ที่เสียไป ๑ ความเสื่อมทรัพย์ในปัจจุบัน ๑ ถ้อยคำของคนเล่นการ พนัน ซึ่งไปพูดในที่ประชุมฟังไม่ขึ้น ๑ ถูกมิตรอมตย์หมิ่นประมาท ๑ ไม่มีใคร ประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่า ชายนักเลงเล่นการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงภรรยา ๑ ดูรคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการในการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการพนันอัน เป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเหล่านี้

(๕) โทษของการคบคนชั่วเป็นมิตร คือ นำให้เป็นนักเลงการพนัน ๑ นำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้ ๑ นำให้เป็นนักเลงเหล่า ๑ นำให้เป็นคนลวงผู้อื่นด้วยของปลอม ๑ นำให้เป็นคน โกงเขาซึ่งหน้า ๑ นำให้เป็นคนหัวไม้ ๑ ดูรคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการในการ ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการคบคนชั่วเป็นมิตรเหล่านี้

(๖) โทษของความเกียจคร้าน คือ มักให้อ้างว่าหนาวนัก แล้วไม่ทำการงาน ๑ มักให้อ้างว่าร้อนนัก แล้วไม่ทำการงาน ๑ มักให้อ้างว่าเวลาเย็นแล้ว แล้วไม่ทำการงาน ๑ มักให้อ้างว่ายังเข้าอยู่ แล้วไม่ทำการงาน ๑ มักให้อ้างว่าหิวนัก แล้วไม่ทำการงาน ๑ มักให้อ้างว่าระหายนัก แล้วไม่ทำการงาน ๑ เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลข ผลัด เพี้ยนการทำงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้นที่เกียจคร้านแล้วก็ถึงความสิ้น ไป ดูรคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการในการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเกียจคร้าน เหล่านี้

๓.๑.๓) พระองค์ทรงยกเรื่องเพื่อนมาสอนว่า เพื่อนในโรงสุราก็มี เพื่อนกล่าวแต่ปากว่า เพื่อน ๆ ก็มี ส่วนผู้ใดเป็นสหายในเมื่อความต้องการเกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นจัดว่า เป็นเพื่อนแท้ เหตุ ๖ ประการ คือ การนอนสย ๑ การเสพ ภรรยาผู้อื่น ๑ ความประสงค์ผูกเวร ๑ ความเป็นผู้ทำแต่สิ่งหา ประโยชน์มิได้ ๑ มิตรชั่ว ๑ ความเป็นผู้ตระหนี่เหนียวแน่นนัก ๑ เหล่านี้ ย่อมกำจัดบุรุษเสียจากประโยชน์สุขที่จะพึงได้พึงถึง คนมีมิตรชั่ว มีเพื่อนชั่ว มีมรรยาทและการเที่ยวชั่ว ย่อม เสื่อมจากโลกทั้งสอง คือ จากโลกนี้และจากโลกหน้า เหตุ ๖ ประการ คือ การพนันและหญิง ๑ สุรา ๑ พ้อนรำ ขับร้อง ๑ นอนหลับในกลางวันฆ่าเรอตในสมัยมิใช่การ ๑ มิตรชั่ว ๑ ความตระหนี่เหนียวแน่นนัก ๑ เหล่านี้ ย่อมกำจัดบุรุษเสียจาก ประโยชน์สุข ที่จะพึงได้พึงถึง คนเหล่าใดเล่นการพนัน ดื่ม สุรา เสพ หญิงภรรยาที่รักเสมอด้วยชีวิตของผู้อื่น คบแต่คน ต่ำช้า และไม่คบหาคนที่มีความเจริญ ย่อมเสื่อมเพียงดัง ดวงจันทร์ในข้างแรม ผู้ใดดื่มสุรา ไม่มีทรัพย์ หากการทำงาน เลี้ยงชีวิตมิได้ เป็นคนจืดเมาจากปราศจากสิ่งเป็นประโยชน์ เขา จักจมลงสู่หน้เหมือนก้อนหินจมน้ำ ฉะนั้น จักทำความอาดูกลแก่คนทันที คนมักมีการนอนหลับในกลางวัน เกือบชงการ ลุกขึ้นในกลางคืน เป็นนักเลงจืดเมาเป็นนิจ ไม่อาจครอบครอง เหย้าเรือนให้ดีได้ ประโยชน์ทั้งหลายย่อมล่วงเลยชายหนุ่มที่ ละทิ้งการทำงาน ด้วยอ้างเลศว่า หนาวนัก ร้อนนัก เวลานี้เย็น เสียแล้ว ดังนี้เป็นต้น ส่วนผู้ใดไม่สำคัญความหนาวและความ ร้อนยิ่ง ไปกว่าหญ้า ทำกิจของบุรุษอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจาก ความสุขอย่างเดียว

(๑) คนปกอลอก ท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็น แต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ คือ เป็นคนคิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว ๑ เสียให้น้อย คิด เอาให้ได้มาก ๑ ไม่รับทำกิจของเพื่อนในคราวมีภัย ๑ คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ ประโยชน์ของตัว ๑ ดูกรคฤหบดีบุตร คนปกอลอก ท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ เหล่านี้

(๒) คนดีแต่พูด ท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็น แต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ คือ เก็บเอาของล่วงแล้วมาปราศรัย ๑ อ้างเอาของที่ยัง ไม่มาถึงมาปราศรัย ๑ สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้ ๑ เมื่อกิจเกิดขึ้นแสดง ความขัดข้อง [ออกปากพึงมิได้] ๑ ดูกรคฤหบดีบุตร คนดีแต่พูด ท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ เหล่านี้

(๓) คนหัวประจบ ท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็น แต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ คือ ตามใจเพื่อนให้ทำความชั่ว [จะทำชั่วก็คล้อย ตาม] ๑ ตามใจเพื่อนให้ทำความดี [จะทำดีก็คล้อยตาม] ๑ ต่อหน้าสรรเสริญ ๑ ถีบหลังนินทา ๑ ดูกรคฤหบดีบุตร คนหัวประจบ ท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ เหล่านี้

(๔) คนชักชวนในทางฉิบหาย ท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ คือ ชักชวนให้ดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๑ ชักชวนให้เที่ยวตามตรอกต่างๆ ในเวลากลางคืน ๑ ชักชวนให้เที่ยวดูการมหรสพ ๑ ชักชวนให้เล่นการพนัน

อันเป็นที่ตั้งแห่งความ ประมาท ๑ ดูรคฤหบดีบุตร คนชักชวนในทางฉิบหาย ท่านพึงทราบว่าเป็นไมใช่มิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ เหล่านี้

พระองค์ จึงได้ตรัสสอน เป็นคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า บัณฑิตรู้แจ้งมิตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรปกถอก ๑ มิตรตีแต่พูด ๑ มิตรหัวประจบ ๑ มิตรชักชวนในทางฉิบหาย ๑ ว่าไม่ใช่มิตรแท้ ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เหมือนคนเดินทางเส้นทางที่มีภัย ฉะนั้น และทรงนำหลักธรรม คือ มิตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรมีอุปการะ ๑ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ มิตรณะประโยชน์ ๑ มิตรมีความรักใคร่ ๑ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้

(๑) มิตรมีอุปการะ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ คือ รักษาเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๑ รักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ ประมาทแล้ว ๑ เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้ ๑ เมื่อกิจที่จำต้องทำเกิดขึ้นเพิ่มทรัพย์ให้ สองเท่า [เมื่อมีฐานะช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก] ๑ ดูรคฤหบดีบุตร มิตรมีอุปการะ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้โดยสถาน ๔ เหล่านี้

(๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้โดยสถาน ๔ คือ บอกความลับ [ของตน] แก่เพื่อน ๑ ปัดความลับของเพื่อน ๑ ไม่ละทิ้งในเหตุอันตราย ๑ แม้ชีวิตก็อาจสละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้ ๑ ดูร คฤหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้โดยสถาน ๔ เหล่านี้

(๓) มิตรณะประโยชน์ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้โดยสถาน ๔ คือ ห้ามจากความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้ได้ฟังสิ่งที่ยัง ไม่เคยฟัง ๑ บอกทางสวรรค์ให้ ๑ ดูรคฤหบดีบุตร มิตรณะประโยชน์ ท่านพึง ทราบว่าเป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ เหล่านี้

(๔) มิตรมีความรักใคร่ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ คือ ไม่ยินดีด้วยความเสื่อมของเพื่อน ๑ ยินดีด้วยความเจริญของเพื่อน ๑ ห้ามคนที่กล่าวโทษเพื่อน ๑ สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน ๑ ดูรคฤหบดี บุตร มิตรมีความรักใคร่ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้โดยสถาน ๔ เหล่านี้

บัณฑิตรู้แจ้งมิตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรมีอุปการะ ๑ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ มิตรณะประโยชน์ ๑ มิตรมีความรัก ใคร่ ๑ ว่าเป็นมิตรแท้ ฉะนั้นแล้ว พึงเข้าไปนั่งใกล้โดยเคารพ เหมือนมารคากับบุตร ฉะนั้น บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อม รุ่งเรืองส่องสว่างเพียงดั่งไฟ เมื่อบุคคลล้อม โภคสมบัติอยู่ เหมือนแมลงผึ้งผนวกรัง โภคสมบัติย่อมถึงความสังสมดุจ จอมปลวกอันตัวปลวกก่อสร้าง ฉะนั้น คฤหัสถ์ในตระกูลผู้ สามารถ ครั้นสะสม โภคสมบัติได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่ง โภค สมบัติ ออกเป็นสี่ส่วน เขาขอมสมานมิตรไว้ได้ พึงใช้สอย โภคสมบัติด้วยส่วนหนึ่ง พึงประกอบกิจการงาน ด้วยสองส่วน พึงเก็บส่วนที่สี่ไว้ด้วย หมายถึงจักมีไว้ในยามอันตราย ดังนี้

๓.๑.๔) ทรงใช้ทิศหก ขึ้นมาแสดงแก่ท่านว่า มารคาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า อันบุตร พึงบำรุง ด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยตั้งใจไว้ว่าท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๑ จักรับทำ กิจของท่าน ๑

จักดำรงวงศ์สกุล ๑ จักปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมควรรับทรัพย์มรดก ๑ ก็หรือเมื่อท่านละไปแล้ว
ทำกาลกริยาแล้ว จักตามเพิ่มให้ซึ่งทักษิณา ๑

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าอันบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตร
ด้วยสถาน ๕ คือ ห้ามจากความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๑ หากภรรยาที่
สมควรให้ ๑ มอบทรัพย์ให้ ในสมัย ๑

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าอันบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตร
ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิศเบื้องหน้านั้น ชื่อว่า อันบุตรปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาอันศิษย์พึงบำรุงด้วย สถาน ๕ คือ ด้วยลูกขึ้นขึ้นรับ ๑ ด้วยเข้าไป
ยื่นคอยรับใช้ ๑ ด้วยการเชือฟัง ๑ ด้วยการปรนนิบัติ ๑ ด้วยการเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ๑

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา อันศิษย์บำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วย
สถาน ๕ คือ แนะนำดี ๑ ให้เรียนดี ๑ บอก ศิษย์ด้วยดีในศิลปวิทยาทั้งหมด ๑ ยกย่องให้ปรากฏใน
เพื่อนฝูง ๑ ทำความป้องกัน ในทิศทั้งหลาย ๑ ฯ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาอันศิษย์บำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่า นี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วย
สถาน ๕ เหล่านี้ ทิศเบื้องขวานั้น ชื่อว่าอันศิษย์ ปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังอันสามีพึงบำรุงด้วย สถาน ๕ คือ ด้วยยกย่องว่าเป็นภรรยา ๑ ด้วย
ไม่ดูหมิ่น ๑ ด้วยไม่ประพฤตินอกใจ ๑ ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้ ๑ ด้วยให้เครื่องแต่งตัว ๑

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังอันสามีบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วย
สถาน ๕ คือ จัดการงานดี ๑ สงเคราะห์คน ข้างเคียงของคู่ชีวิต ๑ ไม่ประพฤตินอกใจคู่ ๑ รักษา
ทรัพย์ที่คู่สามีมาได้ ๑ ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง ๑ ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังอันสามีบำรุง
ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิศเบื้องหลังนั้น ชื่อว่า อันสามี
ปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้

มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายอันกุลบุตรพึงบำรุงด้วย สถาน ๕ คือ ด้วยการให้ปัน ๑ ด้วยเจรจา
ถ้อยคำเป็นที่รัก ๑ ด้วยประพฤติ ประโยชน์ ๑ ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ ๑ ด้วยไม่แก่งกล่าวให้
คลาดจากความจริง ๑

มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายอันกุลบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตร
ด้วยสถาน ๕ คือ รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว ๑ รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว ๑ เมื่อมิตรมีภัยเอา
เป็นที่พึ่งพำนักได้ ๑ ไม่ละทิ้ง ในยามวิบัติ ๑ นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร ๑

มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายอันกุลบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตร
ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิศเบื้องซ้ายนั้น ชื่อว่า อันกุลบุตรปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วย
ประการฉะนี้

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิสเบื้องต่ำอันนายพึงบำรุง ด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ๑ ด้วยให้อาหารและรางวัล ๑ ด้วยรักษาในคราวเจ็บไข้ ๑ ด้วยแจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน ๑ ด้วยปล่อยในสมัย ๑

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิสเบื้องต่ำอันนายบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕ คือ ลูกขึ้นทำการงานก่อนนาย ๑ เลิกการงานทีหลังนาย ๑ ถือเอาแต่ของที่นายให้ ๑ ทำการงานให้ดีขึ้น ๑ นำคุณของนายไปสรรเสริญ ๑

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิสเบื้องต่ำอันนายบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิสเบื้องต่ำนั้น ชื่อว่า อันนายปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัย ด้วยประการฉะนี้

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื้องบน อันกุลบุตร พึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยกายกรรม ประกอบด้วยเมตตา ๑ ด้วยวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา ๑ ด้วยมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ๑ ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู ๑ ด้วยให้อามิสทานเนืองๆ ๑

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื้องบน อันกุลบุตรบำรุงด้วย สถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๖ คือ ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม ๑ ให้ได้ฟังสิ่งที่ ยังไม่เคยฟัง ๑ ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง ๑ บอกทางสวรรค์ให้ ๑

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื้องบน อันกุลบุตรบำรุงด้วย สถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๖ เหล่านี้ ทิสเบื้องบนนั้น ชื่อว่าอันกุลบุตรปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัย ด้วยประการฉะนี้

มารดาบิดาเป็นทิสเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา บุตรภรรยา เป็นทิสเบื้องหลัง มิตรอำมาตย์เป็นทิสเบื้องซ้าย ทาสกรรมกร เป็นทิสเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิสเบื้องบน กฤหัสถ์ในสกุลผู้สามารถควรนอบน้อมทิสเหล่านี้ บัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นคนละเอียดและมีไหวพริบ มีความประพฤติเยี่ยมตน ไม่คือกระด้าง ผู้เช่นนั้นย่อม ได้ยศ คนหมั่นไม่เกียจคร้าน ย่อมไม่หวั่นไหว ในอันตรายทั้งหลาย คนมีความประพฤติ ไม่ขาดสาย มีปัญญา ผู้เช่นนั้นย่อม ได้ยศ คนผู้สงเคราะห์ แสงงามมิตรที่ดี รู้เท่าถ้อยคำที่เขากล่าว ปราศจากตระหนี่ เป็นผู้แนะนำแสดงเหตุผลต่าง ๆ เนือง ๆ ผู้เช่นนั้น ย่อม ได้ยศ การให้ ๑ เจริญไพบา ๑ การประพฤติให้เป็น ประโยชน์ ๑ ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลาย ในคนนั้น ๆ ตามควร ๑ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจในโลกเหล่านี้แล เป็นเหมือนสลักกรถอันแล่นไปอยู่ ถ้าธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวเหล่านี้ ไม่พึงมีไซ้ มารดาและบิดาไม่พึงได้ความนับถือหรือความบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร เพราะบัณฑิตทั้งหลายพิจารณาเห็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวเหล่านี้ โดยชอบ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นจึงถึง ความเป็นใหญ่ และเป็นผู้อันหมู่ชนสรรเสริญทั่วหน้า

๓.๒) สื่อวัตถุ

ในสังคาลกสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงนำเอาสื่อการสอนที่เป็นวัตถุ เช่น ดวงจันทร์ ความรัก ความซึ้ง ความหลง ยศ รต น้ำ หนทาง โลก มาเป็นสื่อในการสอน เช่น ทรงตรัสสอนว่า ผู้ใดประพฤติล่วงธรรม เพราะความรัก ความซึ้ง ความกลัว ความหลง ยศของผู้นั้นย่อมเสื่อม ดังดวงจันทร์ในข้างแรม ผู้ใดไม่ประพฤติล่วงธรรมเพราะความรัก ความซึ้ง ความกลัว ความหลง ยศย่อมเจริญแก่ผู้นั้นดุจดวงจันทร์ในข้างขึ้น

พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อที่เป็นวัตถุสิ่งของมาประกอบการสอน เพื่อชักนำให้ผู้ฟังได้เกิดความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาหลักธรรมและวิชาการที่นำมาบูรณาการในการสอนนั้นด้วย เหมือนกรณีศึกษาของสังคาลมานพนี้

ในสังคาลกสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงนำเอาสื่อการสอนที่เป็นนามธรรม เช่น ความรัก ความชอบ ความซึ้ง กิเลส ความดี ความชั่ว เป็นต้น เข้ามาบูรณาการในการสอนด้วย เพื่อให้ผู้เรียนคือสังคาลมานพได้รู้และเข้าใจในหลักธรรมและวิชาการนั้นๆ อย่างชัดเจน

๔) ผลของการสอนสังคาลมานพ

ผลจากการสอนสังคาลมานพของพระพุทธองค์ ทำให้สังคาลมานพรู้และเข้าใจในเนื้อหาหลักธรรมและวิชาการที่พระองค์สอนเป็นอย่างดี สังคาลกคฤหบดีบุตรได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ภาษิต ของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทาง แก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักมูจักเห็นรูป ฉันทิใด พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรม โดยอเนกปริยาย ฉันทันั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระพุทธเจ้าว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วินาทีตลอดไป

พระพุทธองค์ทรงสอนสังคาลมานพนี้นับว่าเป็นการสอนแบบบูรณาการ เพราะว่ามีหลักการสอนมุ่งที่จะทำให้ผู้ฟังให้สามารถเรียนรู้ในหลักธรรมหลายหัวข้อและศาสตร์อื่น ๆ เช่น หลักวิชาสังคมศาสตร์ เช่น หลักการอยู่ร่วมกันในสังคมของคนระดับต่าง ๆ บ้าง หลักวิชารัฐศาสตร์ เช่น การปกครองของคนในระดับต่าง ๆ มีการไม่ฆ่า ไม่ลัก ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่โกหก หลอกหลวง และไม่เสพสุรายาเมา เป็นต้น บ้าง หลักวิชาเศรษฐศาสตร์ เช่น การหลีกเลี่ยงอบายมุขต่าง ๆ ของอบายมุข เช่น การดื่มสุรา การเที่ยวกลางคืน การเที่ยวคูการละเล่น คบคนชั่วเป็นมิตร เล่นการพนัน และการเกี้ยวกร้านการทำงาน เพื่อไม่ให้กระทำความผิดพลาดในการตกอยู่ภายใต้อำนาจอบายมุขต่าง ๆ บ้าง และทรงนำหลักศีลธรรม จริยธรรม และคุณธรรม มาสอนบูรณาการด้วย เช่น หลักธรรมต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนหลายวิธี เช่น การสอนแบบสาธิต การสอนแบบอุปมาอุปไมย เป็นต้น เพื่อให้ผู้ฟังเกิดการเรียนรู้อย่างถ่องแท้ และ ทรงนำสื่อต่าง ๆ ทั้งสื่อที่เป็นหลักธรรมต่าง ๆ เช่น อบายมุข ๖ บ้าง ทิศ ๖ บ้าง สื่อที่เป็นวัตถุ เช่น ดวงจันทร์ น้ำ รถ เป็นต้น สื่อที่เป็นนาม เช่น ความดี ความชั่ว ความเจริญ ความเสื่อม เป็นต้น มาร่วมบูรณาการในการสอนด้วย และผลของการสอน คือ ผู้ฟังสามารถเรียนรู้และเข้าใจได้จนทำให้สิ่งกาลามพยอมนับถือพระพุทธศาสนาไปตลอดชีวิต

๒) ทรงสอนกถากรรมทวารพราหมณ์ (พราหมณ์ผู้ทำนา)

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังระดับต้น คือ กถากรรมทวารพราหมณ์ผู้กำลังไถนา ผู้ได้ทูลกับพระพุทธเจ้าว่า คนอื่นเขาทำนาทำไร่จึงได้ข้าวกิน ท่านเองอยากมีข้าวกินก็ต้องทำนาทำไร่บ้างสิ พระพุทธองค์ทรงเริ่มการสอนด้วยการทำให้พราหมณ์นั้นสบายใจ

๒.๑) หลักธรรมในการสอน

พระพุทธองค์ทรงใช้หลักการสอนที่ยึดเอาผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง คือ ทรงยึดหลักการสอนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียนเป็นหลัก เนื้อวิชาหรือหลักธรรมที่ทรงนำไปสอนก็มีความสอดคล้องกับอาชีพและจริตและเครื่องมือการทำงานการเกษตรของคนผู้ฟังนั้นด้วย พระพุทธองค์ทรงยึดหลักลีลาการสอน ๔ ประการ^๒ คือ ทรงสอนให้ผู้ฟังได้มีความรู้ที่แจ่มแจ้ง ชูใจ แกล้วกล้า และร่าเริง

๒.๒) วิธีการสอน

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนแบบสอนกถากรรมทวารพราหมณ์ คือ

๒.๒.๑) วิธีการสอนแบบสนทนา พระพุทธองค์ทรงสอนกถากรรมทวารพราหมณ์ด้วยการเริ่มต้นการสนทนาระหว่างกถากรรมทวารพราหมณ์กับพระพุทธองค์ พราหมณ์กล่าวแนะนำให้พระพุทธองค์ทำไร่นาเสียบ้างจะได้มีข้าวไว้บริโภค ซึ่งมันเป็นโอกาสที่ดีที่พระพุทธองค์ได้ช่องทางการสนทนาสืบต่อกับเขา ซึ่งเรื่องที่สนทนาในเรื่องการทำนาเหมือนกัน ซึ่งทำให้ผู้ฟังเกิดความยอมรับรับและเข้าใจในการสอนนั้นได้ไวยิ่งขึ้น

๒.๒.๒) วิธีการสอนแบบบรรยาย พระพุทธองค์ทรงสอนกถากรรมทวารพราหมณ์ ด้วยการอธิบายเนื้อหาต่างๆ โดยเฉพาะเนื้อหาทางธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น สติ วิริยะ (ความเพียร) เป็นต้น และเนื้อหาการทำนาตามนัยของพระพุทธองค์กับนัยแห่งการทำนาของผู้อื่นนั้นเหมือนหรือต่างกันอย่างไร การสอนโดยการบรรยายจะเป็นช่องทางในการเปิดโอกาสให้ผู้สนทนาได้ถามปัญหา ส่วนผู้สอนก็ได้แก้ข้อกังขาของผู้ฟังได้เป็นอย่างดี

^๒ที.ที. ๕/๑๕๘/๑๖๑.

๒.๒.๓) วิธีการสอนแบบอุปติการณสาริต พระพุทธองค์ทรงสอนแบบอุปติการณ ทรงนำเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่ในขณะนั้นมาสอนผู้ฟัง ในกรณีของกสิการทวาชพราหมณ์ พระพุทธองค์เสด็จไปยังที่นาที่เขากำลังทำนาอยู่ในขณะนั้นพอดี พระองค์ทรงสอนเขาในขณะที่กำลังมีเหตุการณ์ในขณะนั้นกำลังดำเนินไปอยู่นั้นพอดี

๒.๒.๔) วิธีการสอนแบบอุปมาอุปมัย พระพุทธองค์ทรงสอนกสิการทวาชพราหมณ์ ด้วยการให้หลักธรรมเปรียบเทียบกับพืชต่าง ๆ บ้าง เปรียบเทียบกับอุปกรณ์ทำนา เช่น แอก ไถ เป็นต้น

๒.๒.๕) วิธีการสอนแบบปฏิรูป พระพุทธองค์ทรงสอนกสิการทวาชพราหมณ์ด้วยวิธีปฏิรูป คือ ทรงนำเอาการทำนาแบบทั่ว ๆ ไป เช่น การทำนาคด้วยการไถ การหว่าน การใช้อุปกรณ์ทำนาหรือทำการเกษตร มาปรับเปลี่ยนความหมายใหม่ หรือการทำนาแบบอริยะเหมือนอย่างที พระพุทธเจ้าทรงใช้สอนพราหมณ์ในกสิการทวาชสูตร

๒.๓) สื่อการสอน

พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อประกอบในการสอน สื่อที่ทรงใช้สอนกสิการทวาชพราหมณ์ คือ

๒.๓.๑) สื่อหลักธรรม

พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อคือหลักธรรมมาประกอบในการสอน ดังข้อความที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบปัญหาแก่กสิการทวาชพราหมณ์ว่า

ศรัทธาของเราเป็นพืช ความเพียรของเราเป็นฝน ปัญญาของเราเป็นแอก และไถ หิริของเราเป็นงอนไถ ใจของเราเป็นเชือก สติของเราเป็นผลและปลูก เราคุ้มครอง กาย คุ้มครองวาจา สำรวมในอาหารในท้อง ย่อมกระทำการถอนหญ้า คือ การกล่าวให้ พลาดด้วยสังขะความสงบเสงี่ยมของเราเป็นเครื่องปลดปล่อยกิเลส ความเพียรของเรา นำธูระไปเพื่อธูระนำไปถึงแดนเกษมจากโยคะ ไม่หวนกลับมา ย่อมถึงสถานที่ ๆ บุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก การไถนานั้น เราไถแล้วอย่างนี้ การไถนานั้น ย่อมมีผล เป็นอมตะ บุคคลไถนานั้นแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

๒.๓.๒) สื่อการสอนที่เป็นวัตถุ

พระพุทธองค์ทรงสอนกสิการทวาชพราหมณ์ โดยการสื่อวัตถุเข้าร่วมในการสอนด้วย เช่น ที่นา น้ำฝน ไถ แอก งอนไถ พืช ผล ปลูก เชือก หญ้า เป็นต้น ซึ่งสื่อวัตถุ ที่ทรงนำมาสอนนั้น สอดคล้องหรือเกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ทรงสอนและสอดคล้องกับอาชีพหรือวิถีชีวิตของผู้ฟังนั้นด้วย จึงส่งผลดีต่อการสอน คือ ทำให้ผู้ฟังรับรู้และเข้าใจในเนื้อหาวิชาการนั้น ได้ลึกซึ้งและ ได้ไวขึ้น

๓) ผลจากการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนกสิการทวาชพราหมณ์ ในที่สุดแห่งการสอนทำให้กสิการทวาชพราหมณ์เกิดศรัทธาในพระพุทธองค์ขอถวายข้าวมธุปายาสแก่พระพุทธองค์ ต่อมาเขาก็ได้หลุด

กับพระพุทธองค์ว่า ข้าแต่พระโคตม ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ท่านพระโคตมทรงประกาศธรรมโดยอนกปริยาย เปรียบ เหมือน หมายของที่คว่ำ เปิดช่องที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืดด้วยหวังว่า คนมีจักจกเห็นรูปได้ ฉะนั้น ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระโคตมผู้เจริญกับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระโคตมผู้เจริญโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็น ต้นไป ขอข้าพระองค์พึง ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระโคตม ผู้เจริญเถิด

กสิการทวาชพราหมณ์ ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วท่าน ภารทวาชะอุปสมบทแล้วไม่นาน หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่ช้านักก็ทำให้แจ้ง ซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิต โดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้จักว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่ จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ท่านภารทวาชะได้เป็นพระ อรหันต์รูปหนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย

การสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในกสิการทวาชสูตรนี้ นับว่าทรงสอนด้วยการยึด เอาผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง คือ มุ่งเอากสิการทวาชพราหมณ์ อุปนิสัยของเขา และอาชีพของเขา เป็นหลักในการสอนบูรณาการ เมื่อทรงทราบความรู้ระดับพื้นฐาน อาชีพ อุปนิสัยของเขาแล้ว ทรงนำวิธีสอนแบบต่าง ๆ เช่น การสอนแบบสนทนาบ้าง การสอนแบบบรรยายบ้าง การสอนแบบ ปฏิบัติบ้าง การสอนแบบอุปมาอุปมัยบ้าง การสอนแบบอุปติการณ์บ้าง เป็นต้น ทรงใช้สื่อต่าง ๆ เช่น สื่อคือหลักธรรม หลักศีลธรรม จริยธรรม คุณธรรม ต่าง ๆ สื่อวัตถุและศาสตร์ต่าง ๆ เช่น แอก ไถ ฆาล ปฏึก น้ำฝน พืชต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งจัดได้ว่าเนื้อวิชาการศึกษาที่วิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ด้วย เช่น วิชาการ เกษตรศาสตร์บ้าง เทคโนโลยีบ้าง พฤษศาสตร์บ้าง ภูมิศาสตร์ ผลจากการสอนกสิการทวาชพราหมณ์ ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา และขอบวชเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจนสุดท้ายท่าน ได้ บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

๓) ทรงสอนองกุลิมาล :

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังในระดับต้น คือ องกุลิมาลซึ่งเป็นผู้ที่มีปัญหาทางสังคมมากก่อ อาชญากรรมฆ่าผู้คน จนทำให้คนในสังคมทั่วไปเดือดร้อนอยู่ด้วยความกลัวหวาดผวา ไม่จบไม่สิ้น แต่พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าจอมโจรองกุลิมาลยังอุปนิสัยจะได้บรรลุอมตธรรมอยู่ พระองค์ทรง เสด็จไปแสดงธรรมองกุลิมาล ดังนี้

๓.๑) หลักธรรมในการสอน

พระพุทธองค์ทรงใช้หลักการสอนสอนองกุลิมาลด้วยการทรงทราบว่าองกุลิมาลเป็นคนที่มี สติปัญญาดีเลิศสามารถเรียนรู้ได้รวดเร็ว จึงตัดสินใจพระทัยเสด็จเข้าไปสอนเขาในพื้นที่ที่อยู่ของเขา

พระองค์ทรงใช้สถานการณ์จริงที่เกิดขึ้นมาสอนองคฺฤติมาล ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ครั้นแล้วในเวลาปัจฉิมภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ทรงเก็บเสนาสนะ ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จดำเนินไปตามทางที่องคฺฤติมาลโจร ชุ่มอยู่ พวกคนเลี้ยงโคพวกคนเลี้ยงปลูศัตว์ พวกชาวนาที่เดินมา ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินไปตามทางที่องคฺฤติมาลโจรชุ่มอยู่ ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่สมณะ อย่าเดินไปทางนั้นที่ทางนั้นมีโจรชื่อว่าองคฺฤติมาลเป็นคนขยาบช้า มีฝ่ามือเป็อนเลือด บึกใจในการฆ่าตี ไม่มี ความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคฺฤติมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้านข้าง กระทำนิคมไม่ให้ เป็นนิคมข้าง กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบทข้าง เขาเข่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงทรงไว้ ข้าแต่สมณะ พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี สี่สิบคนก็ดี ย่อมรวมเป็นพวกเดียวกัน เดินทางนี้ แม้บุรุษผู้นั้นก็ยังถึงความพินาศ เพราะมือขององคฺฤติมาลโจร เมื่อคนพวกนั้นกราบทูล อย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงนั่ง ได้เสด็จไปแล้ว ถึงสองสามครั้ง พระผู้มีพระภาคทรงนั่ง ได้เสด็จไปหาองคฺฤติมาลโจรด้วยทรงมีพระมหากรุณาต่อเขา พระพุทธองค์ทรงยึดหลักปาฏิหาริย์ ๓^๓ คือ แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือการทหายใจ ปาฏิหาริย์คือการสอนความจริงแท้ และหลัก พุทธโอวาท ๓ ประการ^๓ คือ สอนไม่ให้กระทำความชั่ว สอนให้ทำความดี และ สอนให้ทำจิตใจผ่องใส

๓.๒) วิธีการสอน

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอนองคฺฤติมาลหลายวิธี คือ

๓.๒.๑) ทรงสอนแบบปาฏิหาริย์

ในการสอนองคฺฤติมาล พระพุทธองค์ทรงทราบมาก่อนแล้วว่า องคฺฤติมาลกลายมาเป็นโจร ที่คู่ร้ายเพราะเขาต้องการเรียนมนต์ที่จะทำให้ตนเองเป็นผู้วิเศษเท่านั้นหาได้เป็นโจรโดยสันดานไม่ ดังนั้นการสอนโดยวิธีปาฏิหาริย์จึงเป็นวิธีการสอนอีกวิธีหนึ่งที่พระองค์ทรงใช้สอนองคฺฤติมาล ดังมี ข้อความว่า องคฺฤติมาลโจรถือดาบและ โล่ผูกสอดแล่งธนู ติดตามพระผู้มีพระภาคไปทางพระปฐมภูฏางค์ ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคทรงบันดาลอิทธิปาฏิหาริย์โดยประการที่องคฺฤติมาลโจรจะวิ่งจนสุดกำลัง ก็ไม่อาจทันพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จไปตามปกติ

ครั้งนั้น องคฺฤติมาลโจรได้มีความดำริว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีเลยด้วยว่าเมื่อก่อนแม้ ช้างกำลังวิ่ง ม้ากำลังวิ่ง รถกำลังแล่น เนื้อกำลังวิ่ง เราก็ยังวิ่งตามจับได้ แต่ที่เราวิ่งจนสุดกำลัง ยังไม่ อาจทันสมณะนี้ซึ่งเดิน ไปตามปกติ ดังนี้ จึงหยุดยืนกล่าวกะพระผู้มีพระภาคว่าจงหยุดก่อนสมณะ

^๓ที.ที. ๕/๓๓๕/๒๗๓.

^๔ที.ม. ๑๐/๕๔/๕๗.

จงหยุดก่อนสมณะพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านเล่าจงหยุดเถิด องคุลิมาล โจร ละพยศได้เพราะปาฏิหาริย์ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนั่นเอง

๓.๒.๒) ทรงสอนแบบปุจฉาพยากรณ์

พระพุทธองค์ทรงสอนองคุลิมาลด้วยวิธีปุจฉา คือเปิดโอกาสให้มีการถามปัญหาความสงสัยเรื่องราวที่ต้องการรู้แก่กัน ระหว่างพระพุทธองค์กับองคุลิมาล เช่น องคุลิมาล โจร ได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคด้วยคาถา ความว่า ดูกรสมณะ ท่านกำลังเดินไป ยังกล่าวว่า เราหยุดแล้ว และท่านยังไม่หยุด ยังกล่าวจะข้าพเจ้าผู้หยุดแล้วว่าไม่หยุด ดูกรสมณะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน ท่านหยุดแล้วเป็นอย่างไร ข้าพเจ้ายังไม่หยุดแล้วเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรองคุลิมาล เราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่า หยุดแล้วในกาลทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวจในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นเราจึงหยุดแล้ว ท่านยังไม่หยุด

๓.๒.๓) ทรงสอนแบบสักัจฉา

พระพุทธองค์ทรงสอนองคุลิมาลด้วยการ การบรรยายให้เขาเข้าใจในข้อความที่เขามีความสงสัย เช่น เขาสงสัยว่า คำว่าเราหยุดแล้วแต่ท่านยังไม่หยุด นั้น มันหมายถึงหยุดจากการกระทำ ความชั่วนั่นเอง เป็นต้น

๓.๒.๔) ทรงสอนแบบอนุสาสนี

พระพุทธองค์ทรงวิธีการสอนแบบอนุสาสนีสอนองคุลิมาล โจร ผู้มีความมุ่งมั่นที่จะปลงพระชนม์ของพระพุทธองค์ พระองค์ทรงใช้สถานการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นแสดงให้องคุลิมาลเห็นว่าการฆ่าหรือการเบียดเบียนไม่ใช่วิธีการที่ถูกต้อง ที่ถูกต้องแล้วต้องวางอาวุธ หยุดการเข่นฆ่าทั้งปวง จึงจะถูกต้อง จนทำให้องคุลิมาลยอมรับและขอบวชเป็นพระในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์สอนให้องคุลิมาลเกิดการเรียนรู้มากขึ้น แล้วนำความรู้นั้นไปปฏิบัติตามจนได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ในที่สุด

๓.๓) สื่อการสอน

พระพุทธองค์ใช้สื่อการสอนสอนองคุลิมาล โดยประการที่องคุลิมาล โจร จะวิงจวนสุดกำลังก็ไม่อาจต้านพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จไปตามปกติ

๓.๓.๑) สื่อคำพูด

เป็นคำปริศนาสอนองคุลิมาล เช่น เราหยุดแล้ว องคุลิมาล (หมายถึงหยุดจากการฆ่า การเบียดเบียน การทำลาย) ทรงสอนให้องคุลิมาลหยุดการฆ่า การเบียดเบียน การทำลาย การทำบาป หรือหยุดทำความชั่วภายในใจของตนเองเมื่อน้อย่างที่พระองค์ทรงหยุดได้แล้ว เพราะฉะนั้นเราจึงหยุดแล้ว ท่านยังไม่หยุด พระพุทธองค์ตรัสอธิบายธรรมแก่องคุลิมาลว่าเราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว

จึงชื่อว่า หยุคแล้วในกาลทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวมใน การฆ่า การเบียดเบียน การทำลาภสัตว์ ทั้งหลาย

๓.๓.๒) สื่อวัตถุ

สื่อวัตถุ คือ คาบ คันธนู เป็นต้น เพราะว่าผู้ฟังเป็นผู้ที่มีอาวุธต่าง ๆ อยู่ในมือย่อมมีความเหมาะสมที่จะใช้สื่อ คือ อาวุธต่าง ๆ มาเป็นสื่อในการสอนด้วย จึงทำให้ผู้ฟังเข้าใจในเนื้อหาที่นั้น ๆ ได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

๓.๔) ผลการสอน

พระพุทธเจ้าทรงสอนองคฺุฑลิมาลด้วยหลักการสอน วิธีการสอน และสื่อการสอนชนิดต่าง ๆ ต่าง ๆ แล้วก่อให้เกิดผลจากการสอนองคฺุฑลิมาลนั้น ๒ ประการ คือ

๓.๔.๑) พระพุทธองค์ทรงสอนองคฺุฑลิมาล จนก่อให้เกิดผลดีต่อสังคมทั่วไป คือ ด้วยความศรัทธาของจอมโจรองคฺุฑลิมาลจนทำให้เกิดความเดือดร้อนไปถึงพระเจ้าปัสเสนทิโกศลผู้ปกครองแผ่นดินแคว้นโกศลและประชาชนในพื้นที่จนไม่เป็นอันกินอันนอน เพราะความกลัวในความโหดร้ายขององคฺุฑลิมาล ซึ่งทางการจะต้องจัดกองทัพออกไปปราบปรามจอมโจรองคฺุฑลิมาลเป็นการใหญ่แต่เหตุการณ์นั้นก็สงบระงับไปโดยปริยาย รัฐไม่ต้องสิ้นเปลืองงบประมาณแม้แต่บาทเดียว เจ้าหน้าที่ก็ไม่ต้องเสี่ยงจากการบาดเจ็บล้มตาย เพราะว่าพระพุทธองค์ทรงใช้ธรรมอาวุธปราบปรามองคฺุฑลิมาล จนสามารถทำให้เขาบวชเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา พร้อมกันนั้นก็ทรงพาพระองคฺุฑลิมาลเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปัสเสนทิโกศล ทำให้พระองค์มีพระทัยเปี่ยมไปด้วยความสุข ประชาชนในพื้นที่ก็มีสุขเช่นกัน เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ จัดได้ว่าพระพุทธองค์ทรงช่วยสอนองคฺุฑลิมาลแล้วส่งผลให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่สังคมโดยตรง

๓.๔.๒) พระพุทธองค์ทรงสอนองคฺุฑลิมาล ด้วยอภินิหารสังขาร ทรงมานองคฺุฑลิมาล จนทำให้องคฺุฑลิมาลยอมรับการสอนของพระพุทธองค์ และยอมฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า จนสามารถทำให้องคฺุฑลิมาลได้อุปสมบท(บวช)เป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ท่านเรียนรู้และปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้าจนได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังระดับคณินี้ ทำให้เห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญในการสอนผู้ฟังทุกระดับ ผู้วิจัยได้ยกเรื่องราวของผู้ฟังระดับ ๓ คน คือ สิงคาลมานพ กสิกรรมทวาทพราหมณ์ (พราหมณ์ช้วนนา) และองคฺุฑลิมาลจอมโจรผู้ยิ่งใหญ่ พระพุทธองค์ทรงมีหลักการสอนที่สอดคล้องกับฐานะความรู้และวิถีชีวิตของผู้ฟัง โดยการยึดถือเอาผู้เรียนเป็นสำคัญ พระองค์ทรงใช้วิธีการสอนวิธีการสอนหลายรูปแบบซึ่งแต่ละรูปแบบนั้นก็ทรงเลือกใช้ตามความเหมาะสมแก่ผู้ฟังนั้นๆเป็นหลัก ดังที่กล่าวแล้วการสอนผู้ฟังทั้ง ๓ คน สื่อการสอนนั้นจัดได้ว่ามี ๒ รูปแบบ คือ สื่อที่เป็นหลักธรรม หรือศาสตร์ต่าง ๆ และสื่อที่เป็นอุปกรณ์ประกอบการสอน ที่เป็นนาม เช่น

ความดี ความชั่ว อารมณ์ สังคม เป็นต้น และสื่อที่เป็นวัตถุ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ ดันไม้ ภูเขา ร่างการ ไถ ฆาต ปฏึก แยก เป็นต้น ผลจากการสอนของพระพุทธองค์สามารถส่งผลให้ผู้ฟังได้รับความรู้ ความเข้าใจเพิ่มมากกว่าเดิม และนำไปสู่การบวชเป็นพระสงฆ์ปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ในที่สุด

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนสอนผู้ฟังระดับต้น คือ สิ่งกาลมานพกลีการทวาชพราหมณ์ และจอมโจรองคุมาล ตามหลักฐานที่มาในพระไตรปิฎกจะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนหลายอย่าง เช่น วิธีการสอนแบบสากัจฉา วิธีการสอนแบบอนุสาสนี วิธีการสอนแบบอุปมาอุปมัย วิธีการสอนแบบปจฺฉา วิธีการสอนแบบปฏิวัติ พยากรณ์วิธีการสอนแบบนิทานสาธก วิธีการสอนแบบปฏิฐาน วิธีการสอนแบบอิทธิปาฏิหาริย์ น่าสังเกตว่าพระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังแต่ละครั้งมักมีวิธีการสอนมากกว่าหนึ่งวิธีสอนเสมอ แต่วิธีสอนที่ทรงใช้ทุกครั้งี่ทรงสอน คือ วิธีการสอนแบบสากัจฉา กับวิธีการสอนแบบอนุสาสนี วิธีการสอนในโลกปัจจุบันก็เป็นที่ยอมรับนำมาใช้อยู่โดยทั่วไป

พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อการสอนสอนสิ่งกาลมานพ กลีการทวาชพราหมณ์ และ จอมโจรองคุมาล ด้วยการใช้อุปมาอุปมัย จริยธรรม คุณธรรม และศาสตร์ต่าง ๆ เช่น จริยศาสตร์ นิติศาสตร์ (วินัย) เศรษฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ (ศีล) วิทยาศาสตร์ รัฐศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ ภาษาศาสตร์ ตรรกศาสตร์ คาราศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ เป็นต้น

สรุป ศาสตร์ต่าง ๆ รวมลงในไตรสิกขา ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญานั้นเอง และสื่ออื่น ๆ เช่น สื่อที่เป็นบุคคลบ้าง วัตถุบ้าง สื่อภาพนิรมิตบ้าง พระพุทธองค์ทรงสอนสิ่งกาลมานพ กลีการทวาชพราหมณ์ และจอมโจรองคุมาล ทำให้เกิดผลดีในการสอนคือทำให้สิ่งกาลมานพ กลีการทวาชพราหมณ์ และจอมโจรองคุมาล เกิดการเรียนรู้ได้ดีและสามารถบรรลุโลกุตตรธรรมระดับโศคาบันได้ในที่สุด ทำให้ท่านเหล่านั้นกลายมาเป็นพุทธบริษัทชั้นแนวหน้าร่วมพัฒนาพระพุทธศาสนาต่อมา

สรุปวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธองค์ที่ทรงสอนสิ่งกาลมานพ กลีการทวาชพราหมณ์ และจอมโจรองคุมาล มีลักษณะการสอนดังนี้

๑) พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟัง โดยการยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ทรงนำเอาหลักธรรมและศาสตร์ต่างๆ เช่น ทรงสอนสิ่งกาลมานพด้วยการไหว้ทิศ๖ ทรงสอนกลีการทวาชพราหมณ์ด้วยการยกเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเปรียบเทียบกับอุปกรณ์การทำงาน เช่น สอนตามความต้องการอยากรู้หรืออยากเรียนของผู้ฟัง สอนตามพื้นฐานความรู้ของผู้ฟังตามฐานานุกรมของผู้ฟัง

๒) พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังด้วยการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ร่วมวงสนทนา หรือถามปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเสรี ทรงให้เกิดคติแก่ผู้ฟังแม้ว่าเขาจะมีแนวความคิดที่แตกต่างจากพระองค์หรือเป็นนักบวชนอกพระพุทธศาสนา ทรงยินดีที่จะเป็นกัลยาณมิตรกับทุกคน

๓) พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังด้วยการใช้วิธีการสอนมากกว่าหนึ่งวิธีเสมอ ทั้งนี้ก็เพราะทรงคำนึงถึงความแตกต่างทางอินทรีย์ อุปนิสัยของผู้ฟัง หรือความรู้ความสามารถของเขา แม้แต่ภาระหน้าที่ทางสังคมรับผิดชอบอยู่ในขณะนั้นด้วย

๔) พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังด้วยการนำเอาหลักธรรม จริยธรรม คุณธรรมต่าง ๆ มาสอนบูรณาการด้วยทุกครั้งี่ทรงสอน

๕) พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังให้เขาสามารถนำเอาความรู้หรือศาสตร์ต่าง ๆ ที่ได้เรียนรู้มาแล้ว นำความรู้เหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ได้อย่างมีความสุข ตามความเป็นจริงของชีวิตของผู้ฟัง

๖) พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังให้รู้แจ้งในโลกิยปัญญาและโลกุตระปัญญา จนทำให้ผู้ฟังบวชเป็นพระสงฆ์และเป็นภิกษุณีเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนาและเป็นผู้มีความรู้สามารถในการร่วมเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๔.๑.๒ ทรงสอนผู้ฟังที่เป็นนักปกครอง

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังที่มีความรู้ความสามารถในด้านการเป็นนักปราชญ์ นักปกครอง นักวิชาการ เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑) ทรงสอนพระเจ้าอชาตศัตรู

พระพุทธเจ้าทรงสอนพระเจ้าอชาตศัตรู ดังหลักฐานที่มาในสามัญญผลสูตร สูตรว่าด้วยผลของความเป็นสมณะ พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ป่ามะม่วงของหมอชีวกใกล้กรุงราชคฤห์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่คืนวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันอุโบสถ เดือน ๑๒ พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จไปเฝ้าทูลถามถึงผลของดีของความเป็นสมณะที่เห็นได้ในปัจจุบัน และตรัสเล่าว่า เคยไปถามครูทั้งหลายมาแล้ว แต่ตอบไม่ตรงคำถาม เปรียบเหมือนถามถึงเรื่องมะม่วง แต่ไปตอบเรื่องขนุน ๖ จึงต้องกลับ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเป็นข้อ ๆ จนทำให้พระองค์ได้รู้ความจริงได้ในที่สุด

๑.๑) หลักธรรมในการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนพระเจ้าอชาตศัตรูผู้ทรงเป็นพระรชานักปกครอง ซึ่งพระองค์ทรงมีความสงสัยในความคิดของการเป็นสมณะ (นักบวช) พระองค์ทรงตรัสถามปัญหากับครูทั้ง ๖ แต่ไม่ทรงได้รับคำตอบ พระพุทธองค์จึงทรงตรัสสอนด้วยการการตรัสถามปัญหา ทรงให้พระเจ้าอชาตศัตรูตอบปัญหาทีละข้อ แล้วพระพุทธองค์ทรงถามปัญหาที่มีความลึกซึ้งมากขึ้นมากขึ้นเป็นลำดับ จนทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูได้รู้ความจริงที่ลึกซึ้งมากขึ้นไปเรื่อย ๆ ทรงยึดหลัก “กัลยาณมิตร

๗ ประการ”^๕ คือ หลักของความสบายใจ นำเคารพ นำเจริญใจ สอนให้ได้ผล อดทนต่อถ้อยคำ สอนด้วยวิชาการที่ลึกซึ้งได้ ไม่สอนไปในอฐานะ

๑.๒) วิธีการสอน

พระพุทธองค์ทรงมีพระปริสุทธิคุณ พระมหากรุณาคุณ และ พระปัญญาคุณ พระพุทธองค์ใช้วิธีการสอนที่เด่น ๆ สอนพระเจ้าอชาตศัตรู ดังนี้

๑.๒.๑) ทรงสอนแบบปวงนาพยากรณ์

คือ แบบเปิดโอกาสให้พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทูลถามปัญหาต่าง ๆ ตามที่พระองค์ทรงมีความสงสัยและปัญหาบางข้อก็ได้นำไปถามนักบวชนอกพระพุทธศาสนามาแล้ว แต่ยังไม่ได้รับคำตอบแต่อย่างใด ครั้นเมื่อนำคำถามเหล่านั้นมาทูลถามพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงตอบปัญหาตามที่พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทูลถามทุกประการ ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงรู้และเข้าใจในสิ่งที่ทรงสงสัยนั้นทุกประการ

๑.๒.๒) ทรงสอนแบบอนุสาสนี

พระพุทธองค์ทรงสอนพระเจ้าอชาตศัตรูด้วยการนำเอาหลักพุทธศาสนาธรรมต่าง ๆ มาสอนแก่พระเจ้าอชาตศัตรูตามลำดับเนื้อหาของหลักธรรม สอนจากหลักธรรมที่ง่ายแล้วค่อยสอนให้ลุ่มลึกขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงเรื่องของสวรรค์ชั้นต่าง ๆ และการบรรลุธรรมอันนำไปสู่การหมดกิเลสได้

๑.๒.๓) ทรงสอนแบบสากัจฉา

พระพุทธองค์ทรงสอนพระเจ้าอชาตศัตรูแบบสากัจฉา ทรงสอนแบบการสนทนากันระหว่างผู้เรียนกับผู้สอนแบบสบาย ๆ เป็นกันเอง ทำให้ผู้เรียนไม่รู้สึกกังวลว่ากำลังเรียนอยู่ คือ ไม่ทรงมีการกดดันผู้เรียนแต่อย่างใด ทรงสอนตามที่ผู้เรียนอยากรู้หรืออยากเรียนนั่นเอง วิธีการสอนแบบนี้จัดเป็นการเรียนการสอนที่เป็นการเรียนการสอนแบบบูรณาการ โดยผู้เรียนกับผู้สอนมีส่วนร่วมกันอย่างใกล้ชิด

๑.๒.๔) ทรงสอนแบบอุปมาอุปมัย

พระพุทธองค์ทรงสอนพระเจ้าอชาตศัตรูด้วยการยกอุปมาอุปมัยมาประกอบการสอนด้วย เพื่อสร้างองค์ความรู้และให้เกิดการเปรียบเทียบระหว่างฐานะของของคนที่เคยเป็นทาสของพระองค์แล้วต่อมาเขาได้บวชเป็นพระสงฆ์ หรือเป็นสมณะภายหลัง ว่าเหมือนหรือต่างกันอย่างไร ด้วยยกอุปมาอุปมัยมาประกอบการสอนจึงทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูเข้าใจพระทัยในสาระธรรมนั้นและทรงสามารถได้ตอบปัญหานั้น ๆ กับพระพุทธองค์ได้อย่างถูกต้องและมีความมั่นใจพระทัยมากขึ้น

^๕ วจ.สตตก. ๒๓/๓๔/๓๓.

๑.๓) สื่อการสอน

พระพุทธเจ้าทรงใช้สื่อประกอบการสอนพระเจ้าอชาตศัตรูหลายอย่าง เช่น

๑.๓.๑) สื่อธรรม

พระพุทธองค์ทรงนำหลักธรรมในการสอนพระเจ้าอชาตศัตรู หลายหัวข้อ เช่น ศิล, การสำรวจอินทรีย์ทั้ง ๖, อกุศล, สติสัมปชัญญะ, สัน โย, ปัจจย๔, สมามิ, กิเลส, นิเวศน์ ๕, ญาณ, ปัญญา, วิปัสสนาญาณ, ทิพย์โสต, เจโตปริยญาณ, ปุพเพนิวาสานุสติญาณ, ญาณ ๓, อาสาวัชชญาณ และวิชา ๘ หลักวิชาการเหล่านี้ยืนยันได้ว่า พระพุทธองค์ทรงนำเนื้อหาวิชาการที่หลากหลายมาสอน บุรณาการเสมอ

๑.๓.๒) สื่อบุคคล

ทรงยกสื่อที่เป็นบุคคลผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องที่ทรงสอน เช่น ครูทั้งหกบ้าง พวกทาส กรรมกรบ้าง สมณะหรือนักบวชบ้าง สื่อเหล่านี้ช่วยในการพัฒนาองค์ความรู้ให้เกิดขึ้นกับผู้ฟัง ได้ ทรงบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องที่สอนนั้นมาประกอบการสอนด้วยเช่นกัน

๑.๔) ผลจากการสอนพระเจ้าอชาตศัตรู

ผลจากการที่พระพุทธองค์ทรงสอนพระเจ้าอชาตศัตรู ทำให้พระองค์ได้รู้และเข้าพระทัยใน สิ่งที่พระองค์ทรงสงสัยดีแล้ว ทรงเลื่อมใส และทรงปฏิบัติบูชาพระองค์เป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัย เป็นสรวณะตลอดชีวิต แล้วกราบทูลขอมาในการที่ปลงพระชนม์พระราชบิดา (คือ พระเจ้าพิมพิสาร) ซึ่งพระผู้มีพระภาคก็ตรัสรับมา ทำให้พระองค์เป็นพระราชบิดาเป็นนักปกครองที่ดีและทรงเป็น พระราชาผู้ให้การสนับสนุนพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่

๒) ทรงสอนกฏทัณฑพราหมณ์ผู้บูชายัญ

พระพุทธองค์ทรงสอนกฏทัณฑพราหมณ์ พระพระองค์เสด็จจาริกไปในแคว้นมคธ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จแวะพัก ณ บ้านพราหมณ์ชื่อขานุมัตตะ ประทับ ณ อัมพลัญญิกา (สวนมะม่วงหนุ่ม) สมัยนั้นกฏทัณฑพราหมณ์ครอบครองหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อขานุมัตตะ ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารพระราชทานให้. อนึ่ง กฏทัณฑพราหมณ์เตรียมประกอบยัญญพิธี เอาโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคเมีย ๗๐๐ แพะ ๗๐๐ แกะ ๗๐๐ ผูกติดไว้กันเสา เพื่อเตรียมบูชายัญ พราหมณ์ คฤหบดีชาวขานุมัตตะได้ทราบเรื่องว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จมา และเป็นผู้มีกิตติศัพท์ขจรขยายไปว่า เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น ก็เดินไปเป็นหมู่ ๆ เพื่อเฝ้า กฏทัณฑพราหมณ์เห็นเข้า (เช่นเดียวกับเรื่องโสณทัณฑพราหมณ์) ถามทราบเรื่องก็สั่งให้รอ ตนจะร่วมไปเฝ้าด้วย แต่ถูกพราหมณ์ ที่เดินทางมา (เพื่อรับของถวาย) ในมหาชัยกัศค้าน และกฏทัณฑพราหมณ์ได้ตอบ (เช่นเดียวกับเรื่อง โสณทัณฑพราหมณ์) ในที่สุดจึงร่วมกันไปเฝ้าทั้งหมด กฏทัณฑพราหมณ์จึงกราบทูลถามให้ทรง อธิบายถึงยัญญสัมปทา (ความถึงพร้อม คือสมบูรณ์แห่งยัญ ๓ ประการ เป็นต้น

๒.๑) หลักธรรมในการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนกฏทัณฑพราหมณ์ (พราหมณ์พื้นเขยีน) ด้วยการยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ทรงนำเนื้อวิชาการศึกษาที่หลากหลายนมาสอนด้วย และทรงเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ตามปัญหาตามที่เขาต้องการอยากรู้หรืออยากเรียน พระองค์ทรงนำเอาหลักศีลธรรมคุณธรรมจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาและศาสตร์ต่าง ๆ มาสอนบูรณาการแก่กฏทัณฑพราหมณ์ ทรงสอนด้วยการยึดหลักอนุพุทธิกถา ๕ ประการ^๖ คือ สอนเรื่องการให้ทาน การรักษาศีล สอนเรื่องสวรรค์ เรื่องโทษแห่งกาม และอนิสงค์แห่งการออกจากกาม

๒.๒) วิธีการสอน

พระพุทธเจ้าทรงสอนกฏทัณฑพราหมณ์ (พราหมณ์พื้นเขยีน) โดยการใช้วิธีสอนหลายวิธี คือ

๒.๒.๑) ทรงสอนแบบสากัจฉา

พระพุทธองค์ทรงสอนกฏทัณฑพราหมณ์ด้วยวิธีการสอนแบบสากัจฉา คือ การสนทนากันระหว่างพระพุทธองค์และผู้เรียน เพราะสถานภาพของผู้เรียนเขามีการศึกษาภาคีแล้วระดับหนึ่ง เวลาที่ทรงสอนก็จะทรงถือการสนทนาซึ่งกันและกัน นับว่าเป็นวิธีการที่ดีเพราะผู้เรียนเป็นคนที่มีฐานะทางสังคมสูง และไม่เป็นการทำให้อีกฝ่ายหนึ่งรู้สึกว่าคุณถูกข่มหรือทำให้เสียเกียรติแต่อย่างใด

๒.๒.๒) ทรงสอนแบบอนุสาสนี

พระพุทธองค์ทรงสอนกฏทัณฑพราหมณ์ด้วยวิธีการสอนแบบอนุสาสนี คือ ทรงสอนผู้ฟังไปตามลำดับของเนื้อหาวิชาการ เพราะผู้ฟังเป็นนักปกครองทรงนำเอาหลักธรรมที่มีความสอดคล้องกับภารกิจหน้าที่ของเขามาสอน และทรงสอนให้มีเนื้อหาหลักธรรมที่ลึกซึ้งขึ้นไปตามลำดับจนสูงสุดทำให้หมดกิเลสได้ จึงทำให้ผู้ฟังคือกฏทัณฑพราหมณ์เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงได้ตามลำดับ

๒.๒.๓) ทรงสอนแบบปุจฉาพยากรณ์

พระพุทธองค์ทรงสอนกฏทัณฑพราหมณ์ด้วยวิธีการสอนแบบปุจฉาพยากรณ์ คือ ทรงเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ตามปัญหา เช่น การบูชาขุณฺฑีที่ใดเลิศนั้นเป็นอย่างไร เป็นต้น ทรงตอบปัญหาตามที่ผู้ฟังต้องการจะรู้เพียงเท่านั้น จะไม่ทรงตอบปัญหาที่อยู่นอกประเด็นแต่อย่างใด นับว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นพระศาสดาที่ทรงสอนด้วยวิธีนี้มากอีกวิธีหนึ่ง

^๖วิ.มหา. ๔/๒๗/๓๒.

๒.๒.๔) ทรงสอนแบบนิทานสาธก

พระพุทธองค์ทรงสอนกฎทันตพราหมณ์ด้วยวิธีการสอนแบบนิทานสาธก คือ ทรงสอนผู้ฟังด้วยด้วยการยกนิทานในอดีตขึ้นมาเล่าประกอบ เช่น ทรงเล่านิทานเรื่องพระเจ้ามหาวิชิตราชในอดีตกาลผู้สมบูรณ์ด้วยทรัพย์ ได้ชัยชนะปฐมมณฑลอันยิ่งใหญ่ ไครจะบูชามหาอัญ เพื่อประโยชน์และความสุข จึงตรัสเรียกพราหมณ์ปุโรหิตมาให้ช่วยสอนวิธีบูชามหาอัญนั้น พราหมณ์ปุโรหิตแนะนำให้ปราบโจรผู้ร้ายก่อน แต่ไม่ใช่ด้วยวิธี แต่ไม่ใช่ด้วยวิธีฆ่าหรือของจำ เพราะพวกที่เหลื่อจากถูกฆ่าก็จะเบียดเบียนชนบทในภายหลัง (ตัวตายตัวแทน) โดยที่แท้ควรถอนรากโจรผู้ร้าย (ด้วยวิธีจัดการทางเศรษฐกิจให้ดี) คือ แจกพืชแก่กสิกรในชนบทที่อุตสาหกรรมประกอบอาชีพ ให้ทุนแก่พ่อค้าที่อุตสาหกรรมในการค้าให้อาหาร และค่าจ้างข้าราชการ (ให้ทุกคนมีอาชีพมีรายได้) พระราชทรัพย์ก็เพิ่มพูน ชนบทก็จะไม่มีเสี้ยนหนาม มนุษย์ทั้งหลายก็จะรื่นเริงอุ่มบุตรให้พื่อนอยู่ท้อง ไม่ต้องปิดประตูเรือน เมื่อพระเจ้ามหาวิชิตราชทรงทำตามคำแนะนำนั้นก็ได้ผลดี จึงตรัสเรียกพราหมณ์ปุโรหิตมาขอให้สอนเรื่องการบูชามหาอัญ พราหมณ์ปุโรหิตจึงแนะนำให้ขออนุญาตบูชามหาอัญ โดยแจ้งให้กษัตริย์ผู้น้อยกว่าที่อยู่ในนิคมชนบท, อำมาตย์ ข้าราชการบริพารที่อยู่ในนิคมชนบท, พราหมณ์มหาศาลที่อยู่ในนิคมชนบท, คฤหบดีที่อยู่ในนิคมชนบทได้ทราบเรื่อง และอนุญาตให้บูชามหาอัญ เมื่อทรงปฏิบัติตามนั้นก็ได้รับอนุญาตจากบุคคลทั้งสี่ประเภทเหล่านั้น นับเป็นฝ่ายอนุมัติ ๔ ซึ่งเป็นเครื่องประกอบของยัญนั้น

องค์พระเจ้ามหาวิชิตราชเอง ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๘ ประการ คือ มีชาติดี, มีรูปร่างงาม, มีทรัพย์มาก, มีกำลังรบ, มีศรัทธาบริจาทาน, สดับตรับฟังมาก (มีการศึกษาดี), รู้ความหมายของภายิตนั้น ๆ (อธิบายความหมายได้) และเป็นผู้ฉลาดมีปัญญาฯ คุณสมบัติ ๘ ประการนี้เป็นเครื่องประกอบของยัญนั้น

พระพุทธองค์ทรงยกนิทานขึ้นมาประกอบการสอนด้วย เพื่อเป็นการยืนยันถึงการบูชาอัญที่ดีเลิศว่าการบูชาอัญทั่ว ๆ ไปนั้นยังมีอยู่ และในอดีตก็มีการกระทำบูชาอัญอย่างได้ผลดีมาแล้ว นิทานที่ทรงยกมาแสดงนั้นมีเนื้อหาของนิทานนั้นสอดคล้องสนับสนุนหัวข้อหรือเรื่องที่พระองค์กำลังสอนอยู่นั้นด้วย

๒.๒.๕) ทรงสอนแบบปฏิวัติ

พระพุทธองค์ทรงสอนกฎทันตพราหมณ์ด้วยวิธีการสอนแบบปฏิวัติ คือ ทรงสอนให้ผู้ฟังได้มีความรู้เปลี่ยนจากเดิมความรู้เดิม ๆ เช่น ทรงสอนกฎทันตพราหมณ์เรื่องการบูชาอัญแบบตรงกันข้ามกับวิธีการบูชาอัญแบบเดิมที่มีการทำอยู่แล้ว การบูชาอัญด้วยการนำสัตว์ต่าง ๆ มาฆ่าเพื่อบูชาถึงศักดิ์สิทธิ์ แต่การบูชาอัญวิธีใหม่นี้ไม่มีการฆ่าโค, แพะ, แกะ, ไก่, สุกรและสัตว์ต่าง ๆ, ไม่มีการตัดต้นไม้ เพื่อสร้างปราสาท (ต้อนรับผู้มาคฤพิธิ) ไม่ต้องเกี่ยวหญ้าคาเพื่อแหวดวงประดับโรงพิธิ

หรือเพื่อปลุกกับพื้น พวกทาสีกรรมกรก็ไม่ต้องถูกขู่เข็ญลงโทษ มีหน้าองด้วยน้ำตาทำงาน ไครปรารถนาจะทำก็ทำ ไม่ปรารถนาก็ไม่ต้องทำ เพราะขัญนั้นสำเร็จด้วยเนยใส, น้ำมัน, เนยข้น, น้ำผึ้ง น้ำอ้อย

๒.๓) สื่อการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนกฏทัณฑ์พรหมณ์ด้วยการใช้สื่อต่าง ๆ ประกอบการสอน ดังนี้

๒.๓.๑) สื่อธรรม

พระพุทธองค์ทรงยกเอาหลักธรรมมาเป็นสื่อการสอน เช่น ขัญ ๓ ประการอันมีส่วนประกอบ (บริวาร) ๑๖ อย่าง), นิทานในอดีต เรื่อง พระเจ้ามหาวิชิตราช, คุณสมบัติพระเจ้ามหาวิชิตราช ๘ ประการ, ฌาน ๔, พระรัตนตรัย, อนุบุพพิกขา, อริยสัง ๔ และ ศีล ๕ เป็นต้น สื่อคือหลักธรรมต่าง ๆ เมื่อวิเคราะห์ให้ลึกซึ้งแล้วมันก็เป็นศาสตร์หลายศาสตร์ เช่น ศีล ๕ หมายถึง กุณเณท์ หรือกุณหมาย เทียบเท่ากับนิติศาสตร์ อนุบุพพิกขา มีเนื้อในหลายเรื่อง เช่น ทาน เป็นเรื่อง สังคมสงเคราะห์, ศีล กุณหมาย, สวรรค์ ความสุข, การออกจากกาม การออกบวช เป็นหลักศีลธรรม หรือหลักจริยศาสตร์, การเห็นโทษของกาม หรือปัญญาความรู้ในกองสังขาร อริยสัง ๔ คือหลักแห่งการวิจัยที่ว่าด้วยปัญหา เหตุเกิดของปัญหาต่าง ๆ แก้ไขปัญหา วิธีการแก้ไขปัญหา

๒.๓.๒) สื่อวัตถุ

พระพุทธองค์ทรงสอนกฏทัณฑ์พรหมณ์ด้วยการใช้สัตว์มาเป็นสื่อการสอน เช่น โค กระบือ ไก่ สุนัข ต้นไม้ เนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เนยข้น เป็นต้น

๒.๔) ผลการสอน

ที่สุดแห่งการสอนกฏทัณฑ์พรหมณ์ (พรหมณ์พื้นเขิน) ทำให้กฏทัณฑ์พรหมณ์มีความเลื่อมใสในพระธรรมเทศนา ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต ปล่อยสัตว์อย่างละ ๗๐๐ หลายประเภทนั้นให้เป็นอิสระ และเมื่อได้ฟังธรรมเทศนาต่อไป (อนุบุพพิกขา และอริยสัง ๔) ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม (เป็นพระ โสดาบัน) พระสูตรนี้ทำให้เห็นว่า เพียงการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะหรือการรักษาศีล ๕ ก็ยังผลมากกว่าการบำเพ็ญมหาขัญใหญ่โต จึงน่าจะเป็นเครื่องเตือนใจผู้คิดทำบุญซึ่งมักจะบ่นว่า ไม่มีทุนทำบุญ ให้ทราบว่าคุณนั้นไม่จำเป็นต้องลงทุนเอาทรัพย์แลกเสมอไปเพียงแต่การรักษาศีล ๕ ก็เป็นบุญอันสูงกว่านั้น

๓) ทรงสอนอุบาสกอุททิตชาวเมืองนาลันทา

พระพุทธเจ้า เมื่อครั้งประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน ใกล้เมืองนาลันทา พระพุทธองค์ทรงสอนอุบาสกอุททิต ผู้เป็นศิษย์ ของนิครนถ์นาฏบุตรอาศัยอยู่ ณ เมืองนาลันทาพร้อมด้วยบริษัทนิครนถ์เป็นอันมาก ครั้งนั้นแล นิครนถ์ชื่อว่าทิมตปัสสี เทียวบิณฑบาตไปในเมืองนาลันทา เวลาภายหลังภัต กลับจาก บิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงปาวาริกัมพวัน ได้ทูลถามปัญหา

เรื่องกรรมกับพระพุทธองค์ แล้วกลับไปสู่สำนักของนิครนถนาฏบุตร พร้อมกับเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ อุบาสิกาอุทเทยทิพย์ อุบาสิกาอุทเทยทิพย์รับอาสาจะเข้าไปถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงสอน เขาด้วยการตอบคำถามของเขาทีละข้อ ๆ จนนี่สุดแล้วพระพุทธองค์ทรงสอนอุบาสิกาอุทเทยทิพย์ได้สำเร็จ

๓.๑) หลักธรรมในการสอน

พระพุทธเจ้าทรงสอนอุบาสิกาอุทเทยทิพย์ ด้วยหลักการสอนที่ยึดเอาผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ผู้เรียน สามารถเรียนรู้ได้ด้วย การโต้ตอบกับผู้สอนได้อย่างเสรี พระพุทธองค์ทรงสอนในเนื้อหาที่ตรงกับความสนใจใคร่รู้ของผู้ฟังด้วย ทรงนำหลักศีลธรรมจริยธรรมต่าง ๆ มาสอนบูรณาการร่วมด้วย พระพุทธองค์ทรงเป็นกัลยาณมิตรกับผู้เรียน ทรงสอนยึดถือหลัก โภสธ ๓ ประการ^๑ สอนให้ฉลาด ในความเจริญ สอนมีความฉลาดในความเสื่อม และให้มีความฉลาดในอุบายต่าง ๆ

๓.๒) วิธีการสอน

พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์ที่จะสอนให้ผู้ฟังสามารถได้เรียนรู้ได้อย่างจริงจัง ดังนั้นพระองค์จึงทรงใช้วิธีที่สอนหลายวิธี เช่น

๓.๒.๑) ทรงสอนแบบปุจฉาพยากรณ์

พุทธองค์ทรงสอนอุบาสิกาอุทเทยทิพย์ด้วยการเปิด โอกาสให้ผู้ฟังถามปัญหาที่เขาเตรียมมาแล้ว โดยที่พระองค์ทรงตอบปัญหาของเขาทีละข้อ ๆ และบางขณะพระพุทธองค์ทรงย้อนถามผู้ฟังบ้าง เช่น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า ดูกรอุทเทยทิพย์ ทิฆมตปัสสินิครนถ์ได้มา ณ ที่นี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระองค์ได้เจรจาปราศรัยเรื่องอะไร ๆ กับทิฆมตปัสสินิครนถ์ บ้างหรือ ?

ดูกรอุทเทยทิพย์ เราได้เจรจาปราศรัยกับทิฆมตปัสสินิครนถ์บ้าง

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระองค์ได้เจรจาปราศรัยกับทิฆมตปัสสินิครนถ์อย่างไรบ้าง ?

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ตรัสบอกเรื่องการเจรจาปราศรัยกับทิฆมตปัสสินิครนถ์จนหมดสิ้นแก่อุบาสิกาอุทเทยทิพย์ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสบอกอย่างนี้แล้ว อุบาสิกาอุทเทยทิพย์ได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทิฆมตปัสสินิครนถ์คิดแล้ว ๆ ข้อที่ทิฆมตปัสสินิครนถ์ แก่พระผู้มีพระภาคนั้น ตรงตามที่สาวกผู้ฟัง ผู้รู้ทั่วถึงคำสอนของพระศาสดาโดยชอบ มโนทัตตะ อันต่ำทราม นั้นจะงามอะไรเล่า เมื่อเทียบกับกายทัตตะนี้ อันยิ่งใหญ่อย่างนี้ โดยที่แท้กายทัตตะเท่านั้นมีโทษมากกว่า ในการทำบาปกรรม ในการเป็นไปแห่งบาปกรรม วจีทัตตะ มโนทัตตะ หามีโทษมาก เหมือนกายทัตตะไม่

^๑ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าท่านจะพึงมั่นอยู่ในคำสัตย์เจรจากัน เราทั้งสองพึงเจรจาปราศรัยกันได้ ในเรื่องนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าจักมั่นอยู่ในคำสัตย์เจรจากัน ขอเราทั้งสองจงเจรจาปราศรัยกันในเรื่องนี้เถิด พระผู้มีพระภาคทรงย้อนถามปัญหากรรม ๓...

ดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญในความซื่อมั่นเป็นโจน นิครนถ์ในโลกนี้เป็นคนอาพาธ มีทุกข์ เป็นไข้หนัก ห้ามน้ำเย็น คั้นแต่น้ำร้อน เมื่อเขาไม่ได้น้ำเย็นจะต้องตาย

ดูกรคฤหบดี ก็นิครนถ์นาฏบุตรบัญญัติความเกิดของนิครนถ์ผู้นี้ในที่ไหนเล่า ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เทวดาชื่อว่า โนสตร์มีอยู่ในนิครนถ์นั้นย่อมเกิดในเทวดาจำพวกนั้น ซ่อนเพราะเหตุอะไร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะนิครนถ์ผู้นั้นเป็นผู้มีใจเกาะเกี่ยวท่ากาละ

ดูกรคฤหบดี ท่านจงมนสิการ ครั้นแล้ว จงพยากรณ์คำหลังกับคำก่อนก็ดี คำก่อนกับคำหลัง ก็ดี ของท่าน ไม่ต่อกันเลย ดูกรคฤหบดี ก็ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะมั่นอยู่ในคำสัตย์เจรจากัน ขอเราทั้งสองจงเจรจาปราศรัยกันในเรื่องนี้เถิด

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ก็จริง ถึงอย่างนั้นกายทัณฑะเท่านั้น มีโทษมากกว่า ในการทำบาปกรรมในการเป็นไปแห่งบาปกรรม วจีทัณฑะ มโนทัณฑะ หามีโทษมากเหมือนกายทัณฑะไม่

ดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความซื่อมั่นเป็นโจน นิครนถ์ในโลกนี้พึงเป็นผู้สำรวมด้วยการสังวร โดยส่วน ๔ คือ ห้ามน้ำทั้งปวง ประกอบด้วย การห้ามบาปทั้งปวง กำจัดบาป ด้วยการห้ามบาปทั้งปวง อันการห้ามบาปทั้งปวงถูกต้องแล้ว เมื่อเขาก้าวไป ถอยกลับ ย่อมถึง การฆ่าสัตว์ตัวเล็ก ๆ เป็นอันมาก ดูกรคฤหบดี ก็นิครนถ์นาฏบุตรบัญญัติวิบากเช่นไรแก่นิครนถ์ ผู้นี้ ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นิครนถ์นาฏบุตรมิได้บัญญัติกรรม อันเป็นไปโดยไม่จงใจว่ามีโทษมากมาย

ดูกรคฤหบดี ก็ถ้าจริงเล่า ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นกรรมมีโทษมาก

ดูกรคฤหบดี ก็นิครนถ์นาฏบุตรบัญญัติเจตนาลงในส่วนไหน ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นิครนถ์นาฏบุตรบัญญัติเจตนาลงในส่วนมโนทัณฑะ

ดูกรคฤหบดี ท่านจงมนสิการ ครั้นแล้ว จงพยากรณ์ คำหลังกับคำก่อนก็ดี คำก่อนกับคำหลังก็ดี ของท่าน ไม่ต่อกันเลย ดูกรคฤหบดี ก็ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะมั่นอยู่ในคำสัตย์เจรจากัน ขอเราทั้งสองจงเจรจาปราศรัยกันในเรื่องนี้เถิด

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ก็จริง ถึงอย่างนั้น กายทัณฑะเท่านั้น มีโทษมากกว่า ในการทำบาปกรรม ในการเป็นไปแห่งบาปกรรม วจีทัณฑะ มโนทัณฑะ หามีโทษมากเหมือนกายทัณฑะไม่

ดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บ้านนาลันทานี้เป็นบ้านมั่งคั่ง เป็นบ้านเจริญ มีชนมาก มีมนุษย์เคลื่อนกล่น ?

อย่างนั้นพระเจ้าข้า บ้านนาลันทา เป็นบ้านมั่งคั่ง เจริญ มีชนมากมีมนุษย์เคลื่อนกล่น

ดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ในบ้านนาลันทานี้ ฟังมีบุรุษคนหนึ่งเงื้อดาบมา เขาฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักทำสัตว์เท่าที่มีอยู่ในบ้านนาลันทานี้ ให้เป็นลานเนื้อ อันเดียวกัน ให้เป็นกองเนื้ออันเดียวกัน โดยขณะหนึ่ง โดยครู่หนึ่ง ดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญ ความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นจะสามารถทำสัตว์เท่าที่มีอยู่ในบ้านนาลันทานี้ ให้เป็นลานเนื้อ อันเดียวกัน ให้เป็นกองเนื้ออันเดียวกัน โดยขณะหนึ่ง โดยครู่หนึ่งได้หรือ ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุรุษ ๑๐ คนก็ดี ๒๐ คนก็ดี ๓๐ คนก็ดี ๔๐ คนก็ดี ๕๐ คนก็ดี ไม่สามารถจะทำสัตว์เท่าที่มีอยู่ในบ้านนาลันทานี้ ให้เป็นลานเนื้ออันเดียวกัน ให้เป็นกองเนื้ออันเดียวกัน โดยขณะหนึ่ง โดยครู่หนึ่งได้ พระเจ้าข้า บุรุษผู้ตำทรามนคนเดียว จะงาม อะไรเล่า

ดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ถึงความ เป็นผู้ชำนาญในทางจิต ฟังมาในบ้านนาลันทานี้ สมณะหรือพราหมณ์นั้น ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักทำบ้านนาลันทานี้ให้เป็นแล้ว ด้วยใจคิดประทุษร้ายดวงเดียว ดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญ ความข้อนั้นเป็นไฉน สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้ชำนาญในทางจิตนั้น จะสามารถ ทำบ้านนาลันทานี้ให้เป็นแล้ว ด้วยใจประทุษร้ายดวงหนึ่งได้หรือหนอ ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บ้านนาลันทา ๑๐ บ้านก็ดี ๒๐ บ้านก็ดี ๓๐ บ้านก็ดี ๔๐ บ้านก็ดี ๕๐ บ้านก็ดี สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้ชำนาญในทางจิตนั้น สามารถจะทำให้ เป็นแล้ว ได้ด้วยใจประทุษร้ายดวงหนึ่ง บ้านนาลันทาอันตำทราบบ้านเดียวจะงามอะไรเล่า

ดูกรคฤหบดี ท่านจงมนสิการ ครั้นแล้วจงพยากรณ์ คำหลังกับคำก่อนก็ดี คำก่อนกับคำหลังก็ดี ของท่าน ไม่ต่อกันเลย ดูกรคฤหบดี ก็ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะมันอยู่ในคำสัตย์เจรจากัน ขอเราทั้งสองจงเจรจาปราศรัยกันในเรื่องนี้เถิด

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ก็จริงถึงอย่างนั้น กายทัณฑะเท่านั้น มีโทษมากกว่า ในการทำบาปกรรม ในการเป็นไปแห่งบาปกรรม วจิตทัณฑะ มโนทัณฑะ หามีโทษมากเหมือนกายทัณฑะไม่

ดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ป่าทันทกิ, ป่ากาลิงคะ, ป่าเมฆมะ และป่ามาตังคะ เกิดเป็นป่าไป ท่านได้ฟังมาแล้วหรือ ?

อย่างนั้น พระองค์ผู้เจริญ ป่าทันทกิ ป่ากาลิงคะ ป่าเมฆมะ ป่ามาตังคะ เกิดเป็นป่าไป ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว

ดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ป่าทันทกั ป่ากาลิงคะ ป่าเมฆมะ ป่ามาตังคะ เกิดเป็นป่าไป ท่านได้ฟังมาว่าอย่างไร เกิดเป็นป่าไปเพราะเหตุอะไร ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ฟังมาว่า ป่าทันทกั ป่ากาลิงคะ ป่าเมฆมะ ป่ามาตังคะ เกิดเป็นป่าไปนั้น เพราะใจประทุษร้าย อันพวกเทวดาทำเพื่อฤาษี

ดูกรคฤหบดี ท่านจงมนสิการ ครั้นแล้วจงพยากรณ์ คำหลังกับคำก่อนก็ดี คำก่อนกับคำหลังก็ดี ของท่าน ไม่ต่อกันเลย ดูกรคฤหบดี ก็ท่านได้กล่าวคำนี้ไว้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะมั่นอยู่ในคำสัตย์เจรจากัน ขอเราทั้งสองจงเจรจาปราศรัยกันในเรื่องนี้เถิด เป็นต้น วิธีการสอนแบบถามตอบปัญหาเป็นวิธีสอนที่พระองค์ทรงใช้มากเหมือนกัน

๓.๒.๒) ทรงสอนแบบสากัจฉา

พระพุทธองค์ทรงสอนอุบาลีคฤหบดีด้วยการสนทนากัน ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอนอย่างมีความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ผลแห่งการสอนด้วยวิธีนี้ทำให้ทั้งผู้สอนและผู้เรียนสามารถเปิดใจต่อกันและกันได้เป็นอย่างดี

๓.๒.๓) ทรงสอนแบบอนุสาสนี

พระพุทธองค์ทรงสอนอุบาลีคฤหบดีด้วยการนำเอาเนื้อวิชาต่าง ๆ มาสอนให้เหมาะสมกับนิสัย พื้นฐานความรู้ของผู้เรียน วิถีชีวิตของผู้เรียน จนทำให้ผู้เรียนได้เข้าใจและได้รับความรู้ตามที่ต้องการได้

๓.๒.๔) ทรงสอนแบบอุปมาอุปมัย

พระพุทธองค์ทรงสอนอุบาลีคฤหบดีด้วยการยกอุปมาอุปมัยมาประกอบการสอนในเนื้อหาสาระต่างๆทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม จนสามารถทำให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้นำมาประยุกต์ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุข

๓.๓) สื่อการสอน

พระพุทธเจ้าทรงใช้สื่อการสอนอุบาลีคฤหบดีด้วยการใช้สื่อหลายอย่าง เช่น พระผู้มีพระภาคตรัสอนุบุพพิทถาแก่อุบาลีคฤหบดี คือ ทรงประกาศ ทานกถา การให้ทาน, ศีลกถา การรักษาศีล, สักกกถา การพรรณนาถึงสวรรค์, กามาทีนวกถา โทษแห่งกามอันดำทราวม เสรีาหมอง และเนกขัมมานิสังสกถา อานิสงส์ในเนกขัมมะฯ ทรงนำอริยสัจ ๔ ทุกข์ (ปัญหาต่าง ๆ) สมุทัย (เหตุเกิดปัญหาต่าง ๆ) นิโรธ (ความดับทุกข์, แก้ปัญหา) มรรค (วิธีการนำไปสู่การแก้ปัญหาต่าง ๆ) เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากดำ ควรได้รับน้ำย้อมด้วยดี ฉันทิใด ธรรมจักษุอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแก่อุบาลี คฤหบดีที่อาสาสนะนั้นเองว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความ ดับไปเป็นธรรมดา ฉะนั้นเหมือนกัน

๓.๓.๑) สื่อสถานที่

สถานที่สอนก็มีความสำคัญในการสอนเหมือนกัน ทรงใช้สถานที่ต่าง ๆ มาเป็นสื่อในการสอน เช่น ปาวาริกวัน บ้านมาตังคะ ป่าทันทกิ ป่าเมฆะ ปามาตังคะ

๓.๓.๒) สื่อบุคคล

พระพุทธองค์ทรงสอนอุบาลีคฤหบดีด้วยการใช้สื่อบุคคล เช่น นิครนนาฏบุตร ทิมคปัสสี นิครนถ์ เป็นต้น

๓.๔) ผลการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนอุบาลีคฤหบดีจนเกิดความเลื่อมใส ขอปฏิญาณตนเป็นอุบาสกได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าชื่นชมยินดีต่อพระผู้มีพระภาคด้วยข้ออุปมา ข้อแรก แต่ข้าพระพุทธเจ้าปรารถนาจะฟังปฏิภาณการพยากรณ์ปัญหาอันวิจิตร ของพระผู้มีพระภาคนี้ ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงยังแกล้งทำเป็นดุจถือตรงกันข้ามอยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือน บุคคล หงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนที่หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยหวังว่าผู้มีจักขุ จักเห็นรูปดังนี้ ฉันทิ พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมโดยอนกปริยาย ฉันทิ เหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้านี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พระธรรม และพระ ภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระพุทธเจ้าว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะ ตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป พระพุทธองค์ทรงสอนให้อุบาลีคฤหบดีผู้เคยอุปถัมภ์พวกนิครนถ์ เมื่อได้บรรลุธรรมใน พระพุทธศาสนาแล้ว แต่ก็ทรงขอให้เขาให้การอุปถัมภ์บำรุงแก่นิครนถ์เหมือนเดิม นับว่าเป็นสิ่งที่ดีที่ แสดงให้เห็นว่า ศาสนิกทุกศาสนาสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนสอนผู้ฟังระดับที่ ๒ ส่วนมากของผู้ฟังระดับนี้มักจะเป็น นักปกครองและเป็นนักปราชญ์ ตัวอย่างในเรื่องนี้ผู้วิจัยได้ยกกรณีศึกษามาแสดงไว้ ๓ ท่าน คือ พระเจ้าอชาตศัตรู ภูฏันทตพราหมณ์และอุบาลีคฤหบดีชาวเมืองนาลันทา ตามหลักฐานที่มาใน พระไตรปิฎกจะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนสอนผู้ฟังระดับที่ ๒ นี้หลายอย่าง เช่น วิธีการ สอนแบบสากัจฉา วิธีการสอนแบบอนุสาสนี วิธีการสอนแบบอุปมาอุปมัย วิธีการสอนแบบปจฺจนา พยากรณ์ วิธีการสอนแบบปฏิวัติ วิธีการสอนแบบนิทานสาธก วิธีการสอนแบบปฏิฐาน วิธีการสอน แบบอิทธิปาฏิหาริย์ น่าสังเกตว่าพระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังแต่ละครั้งมักมีวิธีการสอนมากกว่าหนึ่ง วิธีเสมอ แต่วิธีสอนที่ทรงใช้ทุกครั้งที่ทรงสอน คือ วิธีการสอนแบบสากัจฉา กับวิธีการสอนแบบ อนุสาสนี วิธีการสอนดังกล่าวนี้ในโลกปัจจุบันก็เป็นที่ยอมรับนำมาใช้อยู่โดยทั่วไป

พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อการสอนสอนพระเจ้าชาตรุ ภูฏันทตพราหมณ์และอุบาลีคฤหบดี ชาวเมืองนาลันทา ด้วยการใช้สื่อหลักธรรม (ศีลธรรม จริยธรรม คุณธรรม และศาสตร์ต่าง ๆ เช่น

จริยศาสตร์ นิติศาสตร์ (วินัย) เศรษฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ (ศีล) วิทยาศาสตร์ รัฐศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ ภาษาศาสตร์ ดรรชนีศาสตร์ คาราศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ เป็นต้น ศิลปศาสตร์ต่าง ๆ รวมลงใน ไตรสิกขา ๓ ประการ คือ ศีล (พระวินัยปิฎก) สมาธิ (พระสุตตันตปิฎก) ปัญญา (พระอภิธรรมปิฎก) นั้นเอง และสื่ออื่น ๆ เช่น สื่อที่เป็นบุคคลบ้าง วัตถุบ้าง สื่อภาพนิรมิตบ้าง พระพุทธรูปทรงสอน พระเจ้าชาตรู ภูฏันทนตพราหมณ์และอุบาลีคฤหบดีชาวเมืองนาลันทา ทำให้เกิดผลดีในการสอน คือ ทำให้พระเจ้าชาตรู ภูฏันทนตพราหมณ์และอุบาลีคฤหบดีชาวเมืองนาลันทา เกิดการเรียนรู้ได้ดีและสามารถบรรลุโลกุตตรธรรมระดับ โสคาบัน สกทาคามี อนาคามี และพระอรหันต์ได้ในที่สุด ทำให้ท่านเหล่านั้นกลายมาเป็นพุทธบริษัทชั้นแนวหน้าร่วมพัฒนาพระพุทธศาสนาต่อมา

สรุปวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธองค์ที่ทรงสอนพระเจ้าชาตคัตรู ภูฏันทนตพราหมณ์ และอุบาลีคฤหบดีชาวเมืองนาลันทา มีลักษณะการสอนดังนี้

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟัง คือ พระเจ้าชาตรู ภูฏันทนตพราหมณ์ และอุบาลีคฤหบดีชาวเมืองนาลันทา โดยการยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ทรงนำเอาศาสตร์ต่าง ๆ สอนตามความต้องการ อยากหรืออยากเรียนของผู้ฟัง สอนตามพื้นฐานความรู้ของผู้ฟัง สอนตามฐานานุรูปของผู้ฟัง

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟัง คือ พระเจ้าชาตคัตรู ภูฏันทนตพราหมณ์และอุบาลีคฤหบดีชาวเมืองนาลันทา ด้วยการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ร่วมวงสนทนา หรือถามปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเสรี ทรงให้เกิดริแก่ผู้ฟังแม้ว่าเขาจะมีแนวความคิดที่แตกต่างจากพระองค์ หรือเป็นนักบวชนอกพระพุทธศาสนา ทรงยินดีที่จะเป็นกัลยาณมิตรกับทุกคน

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังคือพระเจ้าชาตคัตรู ภูฏันทนตพราหมณ์และอุบาลีคฤหบดีชาวเมืองนาลันทา ด้วยการใช้วิธีการสอนมากกว่าหนึ่งวิธีเสมอ ทั้งนี้ก็เพราะทรงคำนึงถึงความแตกต่างทางอินทรีย์ อุปนิสัยของผู้ฟัง หรือความรู้ความสามารถของเขา แม้แต่ภาระหน้าที่ทางสังคมที่เขารับผิดชอบอยู่ในขณะนั้นก็มีส่วนสำคัญในการสอนด้วย ยิ่งผู้ฟังเป็นนักปกครอง พระพุทธองค์จะทรงนำเอาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปกครองมาสอนด้วยเสมอ ซึ่งส่งผลดีต่อการเป็นนักปกครองที่ดีของท่านเหล่านั้น

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟัง คือ พระเจ้าชาตคัตรู ภูฏันทนตพราหมณ์และอุบาลีคฤหบดีชาวเมืองนาลันทา ด้วยการนำเอาหลักธรรม จริยธรรม คุณธรรม ต่าง ๆ โดยเฉพาะหลักธรรมที่เกี่ยวกับการปกครอง เช่น อนุบุพพิทตา ๕ ประการ อริยสัจ ๔ ไตรสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น มาสอนบูรณาการด้วยทุกครั้งี่ทรงสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังคือ พระเจ้าชาตรู ภูฏันทนตพราหมณ์และอุบาลีคฤหบดีชาวเมืองนาลันทา ให้เขาสามารถนำเอาความรู้หรือศาสตร์ต่าง ๆ ที่ได้เรียนรู้มาแล้ว นำความรู้เหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุข และสอดคล้องตามความเป็นจริง

พระพุทธรูปองค์ทรงสอนผู้ฟัง คือ พระเจ้าอชาตศัตรู กุญหันตพราหมณ์และอุบาลีคฤหบดี ชาวเมืองนาลันทา ให้รู้แจ้งใน โลกีย์ปัญญาและ โลกุตระปัญญา จนทำให้ผู้ฟังขอปฏิญาณตนนับถือ พระรัตนตรัยไปตลอดชีวิต ขอเป็นอุบาสกอุบาสิกาหรืออาจเป็นพระอรหันต์ในระพุทธศาสนา และเป็นผู้มีความรู้สามารถในการร่วมเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๔) ทรงสอนผู้ฟังที่เป็นนักบวช

พระพุทธรูปองค์ทรงสอนผู้ฟังระดับสูง คือ ผู้ฟังที่เป็นนักบวช เช่น พระภิกษุสงฆ์ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี และบรรคานักบวชทั่วไป เช่น นิครนถ์ ชฎิล ฤาษี คบส เป็นต้น ถือว่าเป็นผู้ฟังระดับสูง เพราะเหตุผลที่ท่านผู้ฟังเหล่านี้ มีพื้นฐานทั้งกายภาพ สถานภาพทางสังคม และพื้นฐานความรู้ทางศาสนธรรม ศีลธรรม หรือ แนวโน้มความรู้ทางศาสนาดีกว่าผู้ฟังระดับอื่น ๆ เช่น กรณีศึกษาดังนี้คือ

๔.๑) ทรงสอนพระปัญญาวัคคีย์

ในการยกกรณีศึกษาการสอนผู้ฟังระดับสูงนี้ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างการสอนปัญญาวัคคีย์เป็นกรณีแรก เพราะว่าพระพุทธรูปองค์ทรงเลือกผู้ฟังที่จะสอนเป็นครั้งแรก คือ ผู้ฟังประเภทนักบวช ปัญญาวัคคีย์ จึงจัดอยู่ในประเภทนี้ ปัญญาวัคคีย์เป็นกลุ่มผู้ฟังกลุ่มแรกที่เชื่อมั่นว่าเจ้าชายสิทธัตถะจะได้ตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้า จึงได้มีการออกบวชขอเพื่อจะได้ติดตามฟังธรรมของพระองค์ พระพุทธรูปองค์ทรงเลือกปัญญาวัคคีย์

๔.๑.๑) หลักธรรมในการสอน

พระพุทธรูปองค์ทรงสอนปัญญาวัคคีย์โดยการยึดเอาวิธีการสอนแบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง คือ ทรงทราบอุปนิสัย พื้นฐานความรู้ หรือพุทธพิสัย ทักขพิสัย จิตพิสัย ของปัญญาวัคคีย์มาก่อนเป็นอย่างดีแล้ว ทรงทราบว่าทรงสอนปัญญาวัคคีย์ด้วยวิธีการอย่างไร จะทรงใช้ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร และอนัตตลักขณสูตรมาเป็นหลักธรรม หรือหลักวิชาการอะไรสอนพวกเขา แล้วจึงตัดสินพระทัยเสด็จมาสอนปัญญาวัคคีย์เป็นครั้งแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงสอนด้วยการยึดตามหลักอริยสัจ ๔ ประการ^๔ คือ สอนเรื่องทุกข์ สมุทัย ความดับทุกข์ มรรค

๔.๑.๒) วิธีการสอน

พระพุทธรูปองค์ทรงสอนปัญญาวัคคีย์ด้วยการใช้วิธีสอนหลายอย่าง เช่น

๑) ทรงสอนแบบสากัจฉา

พระพุทธรูปองค์ทรงสอนปัญญาวัคคีย์ด้วยวิธีสอนแบบสากัจฉา คือ การสนทนากันระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน พระพุทธรูปองค์ทรงเปิด โอกาสให้ผู้เรียนสนทนาปัญหาเกี่ยวกับพระองค์ได้ทุกเรื่อง

^๔ ตี.ม. ๑๘/๑๖๕/๕๒๘.

ทรงสนทนากับผู้ฟังได้ทุกเรื่องเช่นกัน เรื่องสำคัญกว่าเรื่องอื่น ๆ นั่นก็คือ การได้ตรัสรู้ธรรมของ พระพุทธองค์ ซึ่งเป็นของใหม่ยากที่คนทั่วไปจะรู้ตามได้ยาก การสอนด้วยการสนทนาจึงเป็นวิธีที่ดี อีกวิธีหนึ่ง

๒) ทรงสอนแบบอนุสาสนี

พระพุทธองค์ทรงสอนปัญจกัศิยด้วยวิธีสอนแบบอนุสาสนี คือ ทรงสอนผู้ฟังไปตามลำดับ ของเนื้อหาวิชาการ แสดงธรรมที่งานในเมืองต้นงามในท่ามกลาง และงามในเมืองปลาย หมายความว่า ทรงแสดงธรรมสอนเหล่าสาวกไปตามลำดับ ไม่ย้อนหรือตัดข้อความ ทำให้เสียถ้อยความทาง วิชาการ ทำให้พระองค์ได้รับการยกย่องว่า ทรงเป็นครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงฝึก บรูษได้ไม่มีใครยิ่งกว่า ทรงสอนปัญจกัศิยด้วยการใช้ธรรมจกกับปวัตนสูตร จนทำให้ท่าน เหล่านั้นได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน มีศรัทธาขอบวชเป็นพระสงฆ์กลุ่มแรกในพระพุทธศาสนา เมื่อบานความรู้ทางธรรมของปัญจกัศิยศิระคังหนึ่งแล้ว พระองค์ทรงนำเอาอนัตตลักษณะสูตร ซึ่งเป็นความรู้ที่สูงกว่าเดิม มาสอนต่อยอดความรู้ให้กับพระปัญจกัศิย จบพระธรรมเทศนาแล้ว คณะพระปัญจกัศิยก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด

๓) ทรงสอนแบบปฐมาพยากรณ์

พระพุทธองค์ทรงสอนปัญจกัศิยด้วยวิธีสอนแบบปฐมาพยากรณ์แก่ปัญจกัศิย คือ ทรงสอนโดยการถามตอบปัญหาในหัวข้อ (Theme) ที่ทรงสอน บางครั้งพระองค์ทรงถามปัญหาต่าง ๆ ให้ผู้ฟังได้ตอบด้วยตัวเอง บางครั้งทรงเปิด โอกาสให้ผู้เรียนถามปัญหาที่เขาอยากรู้หรืออยากเข้าใจถาม พระองค์ทรงตอบคำถามเหล่านั้น การสอนโดยวิธีนี้ย่อมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน ทำให้ผู้สอนสอนตรงตามเนื้อหาที่ผู้เรียนต้องการอยากเรียนรู้

๔) ทรงสอนแบบปฏิฐาน

พระพุทธองค์ทรงสอนปัญจกัศิยด้วยวิธีสอนแบบปฏิฐาน คือ พระพุทธองค์ทรงเป็นพระศาสดา ของพระพุทธศาสนา หลักธรรมคำสั่งสอนต่าง ๆ ย่อมไม่เหมือนกับหลักคำสอนของลัทธิหรือ ศาสนาอื่นอยู่แล้ว ดังนั้นพระองค์จึงทรงตั้งทฤษฎีใหม่ ๆ ขึ้นมาใหม่ เช่น ทรงตั้งทฤษฎีอริยสัจ ๔ (หลักการแสวงหาเหตุผล หรือหาความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ แบ่งออกเป็น ๒ สาย คือ สายเกิด ได้แก่ สืบจากผลไปหาเหตุ (ทุกข์กับสมุทัย) สายดับ ได้แก่ (นิโรธกับมรรค) ตามแนวพระพุทธศาสนา การสาวผลไปหาเหตุ ทั้งสายเกิดและสายดับ) หรือหลักธรรมปฏิจสมุปบาท ๑๒ อย่าง เป็นต้น

๔.๑.๓) สื่อการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนปัญจกัศิยด้วยการใช้สื่อต่าง ๆ มาประกอบในการสอนปัญจกัศิย หลายอย่าง เช่น

๑) สื่อธรรม

ในธรรมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธองค์ใช้สื่อหลักธรรม คือ มัชฌิมาปฏิปทา, ที่สุด ๒๐ อย่าง กามสุขัลลิกานุโยค อตตกิมदानุโยค, อริยสัจ ๔, มรรคมีองค์ ๘, ญาณทัสสนะ ๓ มีรอบ ๑๒, อูปาทานจันทร์ ๕ เป็นต้น เป็นสื่อสอนปัญจวัคคีย์ จนทำให้ปัญจวัคคีย์ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน หลังจากนั้นทรงใช้ สื่อหลักธรรมในอนัตตลักขณสูตร คือ ไตรลักษณ์ ๓ ประการ คือ อนิจจัง สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ทุกขัง สังขารทั้งหลายทั้งปวง เป็นทุกข์ อนัตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่มีตัวตน มาสอนพระปัญจวัคคีย์จนได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

๒) สื่อบุคคล

พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อบุคคลประกอบการสอน เช่น พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม มาประกอบการสอนแก่ปัญจวัคคีย์

๓) สื่อสถานที่

พระพุทธองค์ทรงใช้เป็นสื่อในการสอน เช่น ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสีเป็นสถานที่สอนแก่ปัญจวัคคีย์

๔.๑.๔) ผลการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนปัญจวัคคีย์จนทำให้เกิดผลดีต่อการสอน คือ ปัญจวัคคีย์ได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลชั้น โสดาบัน ชั้นสกทาคามี ชั้นอนาคามี และพระอรหันต์ ซึ่งความสำเร็จในการแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์นี้ เป็นก้าวแรกที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะว่ามันทำให้พระพุทธองค์มั่นพระทัยในการแสดงธรรม โปรดสาวกรุ่นต่อ ๆ มา ปัญจวัคคีย์ ท่านเหล่านั้นได้ขอบวชเป็นพระสงฆ์ ในพระพุทธศาสนาร่วมมือกับพระพุทธองค์ในการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาให้มีความเจริญงอกงาม มาตราบเท่าทุกวันนี้

๔.๒) ทรงสอนพระนันทพุทธอนุชา

ในนันทสูตร พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะ ซึ่งเป็นพระอนุชาต่างมารดาของพระองค์ ผู้ที่บวชในพระพุทธศาสนาเพราะความเกรงพระทัยของพระพุทธองค์ ท่านมีความเบื่อหน่ายต่อชีวิต พรหมจรรย์และต้องการที่ลาสิกขาเพื่อกลับไปหาคนรักเก่า พระพุทธองค์ทรงทราบจึงเสด็จไปสอนพระนันทะ โดยการพาพระนันทะเสด็จที่สวรรค์ชั้นดาวดึง ซึ่งเต็มไปด้วยนางเทพอัปสร พระนันทะเปลี่ยนมาเป็นความต้องการอยากได้นางอัปสร

๔.๒.๑) หลักธรรมในการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะ ด้วยหลักการสร้างสถานการณ์ให้ผู้เรียนได้เกิดจินตนาการตามไปด้วย เสมือนการสร้างหนังหรือสร้างละครที่นิยมทำกันอยู่ในโลกปัจจุบัน พระพุทธองค์สร้างจินตนาการให้พระนันทะได้เห็นภาพผู้หญิงที่สวยงาม ถูกจริตของพระนันทะใน

ขณะนั้น แล้วทรงรับรองว่าจะทรงทำให้พระนันทะได้ในสิ่งที่ตนต้องการนั้น โดยมีเงื่อนไขว่าท่านจะต้องประพฤติพรหมจรรย์เสียก่อน ท่านประพฤติพรหมจรรย์จนพวกภิกษุกล่าวว่าคุณเป็นลูกจ้างของพระพุทธองค์ ท่านเกิดความระอาจึงหลีกเลี่ยงออกไปปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ทรงยึดหลักถือถือการสอน ๔ ประการ^๕

๔.๒.๒) วิธีการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะผู้ตกอยู่ในราคะมีความรักอย่างรุนแรง พระองค์ใช้วิธีสอนดังนี้

๑) ทรงสอนแบบสากัจฉา

พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะผู้ตกอยู่ในราคะมีความรักอย่างรุนแรง ด้วยการร่วมสนทนากันระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้พระนันทะได้เกิดจินตนาการตามที่กลยุทธ์ในการสอนของพระองค์และทรงใส่ใจต่อผู้เรียนด้วยการนำผู้เรียนเข้าสู่สถานการณ์การเรียนรู้สถานการณ์จริง เช่น พาพระนันทะไปบนสวรรค์เพื่อจะให้เห็นหรือสัมผัสกับของจริงจนผู้เรียนเกิดความมั่นใจในและมุ่งมั่นที่จะได้สิ่งนั้น คล้ายกับว่าทรงสอนด้วยวิธีนามบอกเอานามบ่ง หรือ สอนด้วยวิธีใช้เหยื่อล่อ

๒) ทรงสอนแบบอนุสาสนี

พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะผู้ตกอยู่ในราคะมีความรักอย่างรุนแรง ด้วยการสอนเรียงลำดับเนื้อหาไปตามลำดับจากง่ายไปหายาก เช่น การสอนพระนันทะผู้มีความเบื่อหน่ายอยากสึกเพราะเหตุแห่งการมรณธ์ ทรงนำพระนันทะไปชั้นดาวดึงส์ เพื่อให้ท่านได้เห็นความงามของนางอัปสรผู้ที่งามกว่ามนุษย์ เป็นต้น แต่พระองค์ทรงค่อยๆ แนะนำให้พระนันทะได้เรียนรู้ทีละขั้นทีละตอน ทรงพาพระนันทะไปแดนสวรรค์เพื่อไปชมความงามของนางอัปสร ทำให้พระนันทะเปลี่ยนใจจากอารมณ์เดิมๆ มาเป็นอารมณ์ใหม่ พระพุทธองค์ทรงรับรองว่าท่านจะได้ในสิ่งที่ท่านต้องการ ถ้าท่านปฏิบัติธรรม เหตุการณ์ดังกล่าวนี้จึงนำไปสู่การเรียนรู้มากขึ้น ๆ ของพระนันทะได้

๓) ทรงสอนแบบอุปมาอุปไมย

พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะผู้ตกอยู่ในราคะและความรักอย่างรุนแรง ด้วยการยกเอาความงามของมนุษย์กับความงามของนางอัปสร มาเปรียบเทียบกัน จนทำให้พระนันทะเห็นความแตกต่างระหว่างความงามที่แตกต่างกัน ท่านก็ได้เปลี่ยนใจจากความงามของนางชนบทกัลยาณีมาเป็นความงามของนางอัปสร ซึ่งเป็นการเลือกทำตามวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงต้องการให้เป็น คือ การเลือกความงามของนางอัปสร ตามแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงวางแผนไว้แล้ว

^๕ที.ที. ๘/๑๕๘/๑๖๑.

๔) ทรงสอนแบบอิทธิปาฏิหาริย์

พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะด้วยการสอนแบบอิทธิปาฏิหาริย์ คือ ทรงพาพระนันทะ ไปสู่สวรรค์ด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระองค์นั่นเอง จึงทำให้พระนันทะได้เห็นความสวยงามของมนุษย์ นางอัปสรบนสวรรค์มีความแตกต่างกันอย่างไร

๔.๒.๓) สื่อการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะด้วยการใช้สื่อต่าง ๆ มาประกอบการสอน ดังนี้

๑) สื่อธรรม

พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะด้วยการใช้สื่อคือหลักธรรม เช่น กามทั้งหลาย มีกิเลส กามลัทธิ กามที่มีในตัวตนของใครแล้วมักจะก่อให้เกิดมีความทุกข์ ถ้าไม่มีกามแล้วผู้นั้นก็จะไม่ มงายในความสุข และความทุกข์

๒) สื่อบุคคล

พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะด้วยการใช้สื่อบุคคล คือ หมู่ภิกษุ นางสาภิยามิ หรือนาง ชนบทกัลยาณี, นางอัปสร เป็นต้น สื่อบุคคลนี้พระพุทธองค์ทรงใช้มาก ไม่แพ้สื่อต่าง ๆ สาเหตุที่ทรง ใช้สื่อบุคคลก็เพราะทรงสอนบุคคลนั่นเอง

๓) สื่อสถานที่

พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะด้วยการใช้สื่อ คือ สถานที่ เช่น วัดเชตวัน, สวรรค์ชั้น ดาวดึงส์ เป็นต้น

๔) สื่อสัตว์

พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะด้วยการใช้สื่อ คือ สัตว์ เช่น ลิง นกพิราบ

๔.๒.๔) ผลการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนพระนันทะด้วยการด้วยวิธีต่าง ๆ จนทำให้ท่านเกิดความละอาย แก่ใจว่า ท่านเองปฏิบัติธรรมเพราะอยากได้นางอัปสรสวรรค์เท่านั้นเอง ท่านได้หลีกเลี่ยงปลีกตัว ออกไปปฏิบัติธรรมอยู่ผู้เดียวจนบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ พระพุทธองค์ทรงยกย่องท่านว่าเป็นผู้ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านการสำรวมอินทรีย์

๔.๓) ทรงสอนนางภิกษุณีรูปันทา

พระพุทธองค์ทรงสอนนางภิกษุณีรูปันทาผู้ทรงผนวชแล้วแต่ไม่เข้าฟังการสอนของ พระพุทธองค์ วันหนึ่ง พระนางรูปันทาทขณะที่ยังไม่บวชนั้น ทรงดำริว่า “เจ้าพี่ใหญ่ของเราสละ สิทธิราชสมบัติ (ออก) ผนวช เป็นพระพุทธเจ้าผู้ไฉครบุคคลในโลก แม้โอรสของพระองค์ทรงนามว่าราหุล กุมาร ก็ผนวชแล้ว แม้เจ้าพี่ของเรา (คือพระนันทะ) ก็ผนวชแล้ว แม้พระมารดาของเราก็ตรงผนวช แล้ว เมื่อคณะพระญาติมีประมาณเท่านี้ ทรงผนวชแล้ว แม้เราจักทำอะไรในเรือน จักผนวช (บ้าง)”

พระนางเสด็จเข้าไปสู่สำนักภิกษุณีทั้งหลายแล้วทรงผนวชพระนางทรงผนวชเพราะเสนาหาในพระญาติเท่านั้น หาใช่เพราะศรัทธาไม่ แต่เพราะพระนางเป็นผู้มีพระโสมอันวิไล นางไม่เข้าเฝ้าศาสดาเพราะเกรงถูกตำหนิพระนางได้ทรงสดับว่า “ได้ยินว่า พระศาสดาตรัสว่า ‘รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา’ จึงไม่เสด็จไปเฝ้าขีญพระพักตร์ พระศาสดา ด้วยทรงเกรงว่า พระศาสดาจะพึงตรัสโทษในรูปแม้ของเราซึ่งนำดูน่าเลื่อมใสอย่างนี้

ต่อมานางรูปนันทา ได้สดับคำพรรณนาคุณของพระตถาคต แต่สำนักพวกภิกษุณีและพวกอุบาสิกา จึงทรงดำริว่า “ชนทั้งหลาย ย่อมกล่าวชมเจ้าพี่ของเรานักหนาทีเดียว แม้ในวันหนึ่งพระองค์เมื่อจะตรัสโทษในรูปของเรา จะตรัสได้สักเท่าไร ถ้ากระไร เราพึงไปกับพวกภิกษุณีไม่แสดงตนเลย เฝ้าพระตถาคตฟังธรรมแล้วฟังมา” พระนางจึงตรัสบอกแก่พวกภิกษุณีว่า “วันนี้ ฉันจักไปสู่ที่ฟังธรรม” พวกภิกษุณีมีใจยินดีว่า “น่านักหนา การที่พระนางรูปนันทาทรงมีพระประสงค์จะเสด็จไปสู่ที่บำรุงพระศาสดาเกิดขึ้นแล้ว, วันนี้พระศาสดา ทรงอาศัยพระนางรูปนันทาแล้ว จักทรงแสดงพระธรรมเทศนาอันวิจิตร” ดังนี้แล้วพาพระนางออกไปแล้ว ตั้งแต่วันที่ออกไป พระนางทรงดำริว่า “เราจะไม่แสดงตนต่อพระพุทธองค์เลย”

๔.๓.๑) หลักธรรมในการสอน

พระพุทธเจ้าทรงมีหลักการสอนนางภิกษุณีรูปนันทา พระองค์ทรงใช้หลักการสอนแบบยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ทรงดำริว่า “วันนี้ รูปนันทาจักมาที่บำรุงของเรา ธรรมเทศนาเช่นไรหนอแลจักเป็นที่สบายของเธอ” ทรงทำความตกลงพระเหตุทัยว่า “รูปนันทานั้น หนักในรูป มีความเชื่อใใในอัทภาพ อย่างรุนแรง การบรรเทาความเมาในรูปด้วยรูปนั้นแล เป็นที่สบายของเธอ ดูการบ่งนามด้วยนาม ฉะนั้น” ทรงยึดหลักการสอนในไตรลักษณ์ ๓ ประการ^{๑๑} และหลักไตรสิกขา ๓ ประการ

๔.๓.๒) วิธีการสอน

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนนางภิกษุณีรูปนันทาหลายวิธี คือ

๑) ทรงสอนแบบสากัจฉา

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนนางภิกษุณีรูปนันทา ด้วยวิธีสอนแบบสากัจฉา คือ ทรงใช้วิธีสากัจฉา หรือวิธีสนทนาระหว่างพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นครูสอนกับนางภิกษุณีรูปนันทา

^{๑๑} ตี.สพ. ๑๘/๑/๑.

๒) ทรงสอนแบบอนุสาสนี

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนนางภิกษุณีรูปนั้นทาด้วยวิธีสอนแบบอนุสาสนี คือ การสอนด้วยการจัดลำดับเนื้อต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับอุปนิสัยของผู้เรียน

๓) ทรงสอนแบบอุปมาอุปมัย

พระพุทธองค์ทรงสอนนางภิกษุณีรูปนั้นทาด้วยวิธีสอนแบบอุปมาอุปมัย คือ พระองค์ตรัสสอนว่า “นันทา เธอจงดูกายอันกรรมยกขึ้น อันอาตุร ไม่สะอาด เปื้อยเนา ไหลออกอยู่ข้างบน ไหลออกอยู่ข้างล่าง ที่พาลชนทั้งหลายปรารถนาแก่นัก; สรีระของเธอนี้ ฉันทไค, สรีระของหญิงนั้น ก็ฉันทัน, สรีระของหญิงนั้น ฉันทไค สรีระของเธอนี้ ก็ฉันทัน เธอจึงเห็นธาตุทั้งหลายโดยความเป็นของสูญ, อย่างลับมาสู่โลกนี้อีก, เธอคลี่คลายความพอใจในภพเสียแล้ว จักเป็นบุคคลผู้สงบเที่ยวไป

ด้วยการสอนนี้ทำให้นางภิกษุณีรูปนั้นทาเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงของสังขาร

๔) ทรงสอนแบบอิทธิปาฏิหาริย์

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนนางภิกษุณีรูปนั้นทาด้วยวิธีสอนแบบอิทธิปาฏิหาริย์ คือ ทรงบันดาลให้นางภิกษุณีรูปนั้นทาเห็นภาพผู้หญิงที่สวยงามแล้วก็เกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของสังขารมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป จึงเป็นเหตุทำให้เธอเกิดความรู้ใหม่ที่เธอไม่เคยรู้มาก่อน

๔.๓.๓) สื่อการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนนางภิกษุณีรูปนั้นทาด้วยการใช้สื่อต่าง ๆ ดังนี้

๑) สื่อธรรม

ทรงยกเอา คือ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน (การทำให้เกิดปัญญาารู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งต่าง ๆ), สุตตยุดกรรมฐาน (การทำให้รู้ถึงความดับสูญของสังขาร), อนิจจลักษณะ (การทำให้รู้ถึงความไม่เที่ยงแท้ของสังขารทั้งหลาย)

๒) สื่อรูปนิรมิต

ทรงใช้สื่อภาพผู้หญิงสาวสวย และผู้หญิงแก่ และสื่อที่เกี่ยวกับอวัยวะต่าง ๆ เช่น ตา หู จมูก ปาก เป็นต้น

๔.๓.๔) ผลการสอน

พระพุทธองค์ทรงสอนนางภิกษุณีรูปนั้นทา จนสามารถทำให้นางภิกษุณีรูปนั้นทาเกิดการเรียนรู้ได้ตามขั้นตอนการสอนของพระพุทธองค์ ในกาลจบเทศนา พระนางรูปนั้นทาเถรีได้บรรลุพระอรหัตผล

จากตัวอย่างการสอนผู้ฟังในระดับที่ ๓ คือ ผู้ฟังที่เป็นนักบวชของพระพุทธเจ้านี้ ทำให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงใช้หลักการสอนที่มีการยึดเอาผู้ฟังเป็นเกณฑ์ หรือยึดเอานักเรียนเป็นศูนย์กลาง (Child centre) ดังที่พระองค์ทรงสอนคณะปัญจวัคคีย์ก็ดี สอนพระนันทะก็ดี และทรงสอนนาง

ภิกษุณีรูปนันทาก็ดี พระองค์ทรงใช้หลักการสอนเดี๋ยวเช่นเดี๋ยวกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่า พระพุทธทรงอยู่ในฐานะที่เป็นกัลยาณมิตร เป็นมิตรที่ดีกับผู้ฟังเท่านั้น ไม่ใช่ผู้มีอำนาจคลบบันดาลให้ใครบรรลุธรรมหรือไม่บรรลุธรรมได้ แต่การเกิดการเรียนรู้หรือการได้บรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ เป็นสิทธิของผู้เรียนเอง คือ ผู้เรียนต้องสั่งสมปัญญาบารมีและอธิฐานบารมีของเขามาในอดีตชาติ ครั้นเมื่อเขามีบารมีเต็มเปี่ยมแล้วเขาพร้อมที่จะได้บรรลุธรรม พระพุทธเจ้าทรงเป็นเพียงกัลยาณมิตรผู้ชี้แนะแนวทางหรือผู้สอนเท่านั้น ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า ตถาคตเป็นเพียงผู้บอก (อักษตาโร ตถาคตา)

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนสอนผู้ฟัง คือ คณะปัญจวัคคีย์ก็ดี สอนพระนันทะก็ดีและทรงสอนนางภิกษุณีรูปนันทาก็ดี ตามหลักฐานที่มาในพระไตรปิฎกจะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนหลายอย่าง เช่น วิธีการสอนแบบสาธกัจฉา วิธีการสอนแบบอนุสาสนี วิธีการสอนแบบอุปมาอุปมัย วิธีการสอนแบบปฐกปาพยากรณ์วิธีการสอนแบบนิทานสาธก วิธีการสอนแบบปฏิญาณ วิธีการสอนแบบอธิปาทิปฏิหารีย์ นำสังเกตว่าพระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังแต่ละครั้งมักมีวิธีการสอนมากกว่าหนึ่งวิธีเสมอ แต่วิธีสอนที่ทรงใช้ทุกครั้งี่ทรงสอน คือ วิธีการสอนแบบสาธกัจฉา กับวิธีการสอนแบบอนุสาสนี วิธีการสอนในโลกปัจจุบันก็เป็นที่ยอมรับนำมาใช้อยู่โดยทั่วไป

พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อการสอนสอนคณะปัญจวัคคีย์ก็ดี สอนพระนันทะก็ดี และทรงสอนนางภิกษุณีรูปนันทาก็ดี ด้วยการใช้สื่อหลักธรรม (ศีลธรรม จริยธรรม คุณธรรม และศาสตร์ต่าง ๆ เช่น จริยศาสตร์ นิติศาสตร์ (วินัย) เศรษฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ (ศีล) วิทยาศาสตร์ รัฐศาสตร์ ศิลปะศาสตร์ ภาษาศาสตร์ ตรรกศาสตร์ ดาราศาสตร์ ดูนทริยศาสตร์ เป็นต้น สรูป ศาสตร์ต่าง ๆ รวมลงในไตรสิกขา ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง) และสื่ออื่น ๆ เช่นสื่อที่เป็นบุคคลบ้าง วัตถุบ้าง สื่อภาพนิรมิตบ้าง พระพุทธองค์ทรงสอนคณะปัญจวัคคีย์ก็ดี สอนพระนันทะก็ดี และทรงสอนนางภิกษุณีรูปนันทาก็ดี ทำให้เกิดผลดีในการสอนคือทำให้คณะปัญจวัคคีย์ก็ดี สอนพระนันทะก็ดี และทรงสอนนางภิกษุณีรูปนันทาก็ดี เกิดการเรียนรู้ได้ดีและสามารถบรรลุโลกุตตรธรรมระดับโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และพระอรหันต์ได้ในที่สุด ทำให้ท่านเหล่านั้นกลายมาเป็นพุทธบริษัทชั้นแนวหน้าร่วมพัฒนาพระพุทธศาสนาต่อมา

สรุปวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธองค์ที่ทรงสอนคณะปัญจวัคคีย์ก็ดี สอนพระนันทะก็ดี และทรงสอนนางภิกษุณีรูปนันทาก็ดี มีลักษณะการสอน ดังนี้

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังโดยการยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ทรงนำเอาศาสตร์ต่าง ๆ สอนตามความต้องการอยากเรียนอยากรู้ของผู้ฟัง ทรงสอนตามพื้นฐานความรู้ของผู้ฟัง สอนตามฐานานุรูปของผู้ฟัง

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังด้วยการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ร่วมวงสนทนา หรือถามปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเสรี ทรงให้เกิดริตแก่ผู้ฟังแม้ว่าเขาจะมีแนวความคิดที่แตกต่างจากพระองค์ หรือเป็นนักบวชนอกพระพุทธศาสนา ทรงยินดีที่จะเป็นกัลยาณมิตรกับทุกคน

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังแต่ละราย ๆ จะทรงสอนด้วยการใช้วิธีการสอนมากกว่าหนึ่งวิธีเสมอ ทั้งนี้ก็เพราะทรงคำนึงถึงความแตกต่างทางอินทรีย์ อุปนิสัยของผู้ฟัง หรือความรู้ความสามารถของผู้ฟัง แม้แต่ภาระหน้าที่หรือตำแหน่งทางสังคมที่เขารับผิดชอบอยู่ในขณะนั้นด้วย

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังด้วยการนำเอาหลักธรรม จริยธรรม คุณธรรม ต่าง ๆ มาสอนบูรณาการด้วยทุกครั้งที่ยังสอน พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังให้เขาสามารถนำเอาความรู้หรือศาสตร์ต่าง ๆ ที่ได้เรียนรู้มาแล้ว นำความรู้เหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ได้อย่างมีความสุข และสอดคล้องตามความเป็นจริง

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังให้รู้แจ้งใน โลกียปัญญาและ โลกุตระปัญญา จนทำให้ผู้ฟังได้บรรลุนิพพานในระดับต่างๆ ขอบวชเป็นพระสงฆ์และเป็นภิกษุณีเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาและเป็นผู้มีความรู้สามารถในการร่วมเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๔.๒ วิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวพระพุทธศาสนาและผู้เชี่ยวชาญในการสอนทั่วไปจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมด ๒๓ รูป/คน ผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มประชากรออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) ได้แก่ผู้บริหารงานของคณะสงฆ์ ผู้บริหารการศึกษาระดับนโยบายของคณะสงฆ์ไทย และคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กลุ่มนักวิชาการทั่วไปที่เป็นคณาจารย์ในมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา มหาวิทยาลัยศิลปากรและนักวิชาการอิสระทั่วไปที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้รู้ดีรู้ชอบในด้านหลักพระพุทธศาสนาและศาสตร์ด้านอื่นๆ ทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์ จำนวน ๒๓ รูป/คน ซึ่งผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มีผลตามประเด็นที่ผู้วิจัยได้ตั้งไว้ ดังนี้

๔.๒.๑ วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าแบบคู่ขนาน

จากข้อมูลความคิดเห็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ในประเด็นความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักการและวิธีการสอนแบบบูรณาการทั่วไป จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายทั้ง ๒ กลุ่ม ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์ประเด็นในคำถามเกี่ยวกับหลักการสอนแบบบูรณาการ โดยภาพรวมแล้วข้อมูลที่ได้รับมีความใกล้เคียงกัน โดยสรุป ดังนี้

๑) หลักการบูรณาการ

คือ การทำให้เต็มหรือทำให้สมบูรณ์ ทำให้หน่วยย่อยๆ มีความสัมพันธ์เข้าด้วยกันเพื่อทำให้เกิดประโยชน์หรือประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าเดิม โดยลักษณะดังนี้

๑.๑) บูรณาการระหว่างความรู้และการเรียนรู้

เนื่องจากการเรียนรู้ในโลกปัจจุบัน การเรียนรู้มีมากขึ้นเรื่อย ๆ การสอนด้วยวิธีการเดิมๆ จึงไม่สามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ครบบริบูรณ์ในศาสตร์ต่าง ๆ ได้ การบูรณาการถ้านำมาใช้ในการจัดทำหลักสูตรแบบบูรณาการ ได้แก่การนำเอาเนื้อหาของวิชาต่าง ๆ มาหลอมรวมเข้าด้วยกัน แล้วจะเกิดรูปแบบใหม่ ๆ ในวิชานั้นขึ้นมา และเมื่อมีการนำหลักสูตรที่เป็นบูรณาการมาจัดการเรียนการสอนก็จะเป็นการเรียนการสอนแบบบูรณาการ

๑.๒) บูรณาการทางการพัฒนาความรู้และการพัฒนาทางจิตใจ

โดยเน้นการพัฒนาทาง จิตพิสัย ทำให้ผู้เรียนเกิดความพึงพอใจและซาบซึ้งในศาสตร์นั้น ๆ ยิ่งขึ้น

๑.๓) บูรณาการระหว่างความรู้และการลงมือปฏิบัติทางด้านทักษะพิสัย

ให้ผู้เรียนมีความมั่นใจในการนำความรู้ที่ได้เรียนมาแล้วไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันในสังคมของตนได้

๑.๔) บูรณาการระหว่างสิ่งที่ได้เรียนรู้มากับสิ่งที่ป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน

ให้ผู้เรียนได้ใช้ความรู้ที่เรียนมาประกอบกับการใช้ชีวิตประจำวันของตนได้อย่างดี

๑.๕) บูรณาการระหว่างวิชาต่าง ๆ

การบูรณาการระหว่างวิชาต่าง ๆ เพื่อสร้างองค์ความรู้และเจตคติให้เกิดแก่ผู้เรียนให้มากขึ้น ส่วนคำตอบเกี่ยวกับการสอนแบบบูรณาการ นักวิชาการได้ให้คำตอบเป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือเป็นการจัดการเรียนรู้โดยใช้ความรู้ ความเข้าใจ และทักษะในวิชาต่าง ๆ มากกว่าหนึ่งวิชาขึ้นไป เพื่อแก้ปัญหาหรือแสวงหาความรู้ความเข้าใจเรื่องใดเรื่องหนึ่งทำให้ผู้เรียนได้ประยุกต์ใช้ความคิด และสเปการณ์ ความสามารถ และทักษะต่าง ๆ ในเวลาเดียวกัน ทำให้ผู้เรียนได้รับความรู้และความเข้าใจลักษณะองค์รวม ในรูปแบบการบูรณาการ ซึ่งรวมลงในลักษณะ ดังนี้

การสอนบูรณาการภายในวิชา เป็นการเชื่อมโยงการสอนระหว่างเนื้อหาวิชาในกลุ่มประสบการณ์หรือรายวิชาเดียวกันเข้าด้วยกัน

การสอนบูรณาการระหว่างวิชา มี ๔ รูปแบบ คือ

รูปแบบที่ ๑ การสอนบูรณาการแบบสอดแทรก เป็นการสอนในลักษณะที่ครูผู้สอนในวิชาหนึ่งสอดแทรกเนื้อหาวิชาอื่น ๆ ในการสอนของตน

รูปแบบที่ ๒ การสอนบูรณาการแบบคู่ขนาน เป็นการสอน โดยครูตั้งแต่สองคนขึ้นไป วางแผนการสอนร่วมกันโดยมุ่งสอนหัวข้อหรือความคิดรวบยอดหรือปัญหาเดียวกันแต่สอนต่าง วิชาและต่างคนต่างสอน

รูปแบบที่ ๓ การสอนบูรณาการแบบสหวิทยาการ เป็นการสอนลักษณะเดียวกับการสอน บูรณาการแบบคู่ขนาน แต่มีการมอบหมายงานหรือโครงการร่วมกัน

รูปแบบที่ ๔ การสอนบูรณาการแบบข้ามวิชาหรือสอนเป็นคณะเป็นการสอนที่ครูผู้สอน วิชาต่าง ๆ ร่วมกันสอนเป็นคณะหรือเป็นทีม มีการวางแผน ปรัชญาหรือร่วมกันโดยกำหนดหัวข้อเรื่อง ความคิดรวบยอด หรือปัญหาร่วมกัน แล้วร่วมกันสอนนักเรียนกลุ่มเดียวกัน

วิธีการสอนแบบบูรณาการ เป็นการนำศาสตร์ หรือความรู้วิชาต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กันนำมาเข้า ด้วยกัน หรือผสมผสานได้อย่างกลมกลืน เพื่อนำมาจัดการเรียนการสอนภายใต้หัวข้อเดียวกัน เชื่อมโยงกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยมีการเน้นองค์รวมของเนื้อหามากกว่าองค์ความรู้ของ แต่ละรายวิชาและเน้นการสร้างความรู้ของผู้เรียนมากกว่า การให้เนื้อหาโดยครูเป็นผู้กำหนด

วิธีการสอนบูรณาการ เป็น การนำเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกันมาสัมพันธ์ให้เป็นเรื่อง เดียวกัน พร้อมทั้งการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และเกิดการเข้าใจในลักษณะที่ เป็นองค์รวม ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ดี

วิธีการสอนแบบบูรณาการ เป็นการสอนให้ผู้เรียนมีความสมบูรณ์ คือ ปราศจากความกังวล ความทรมานใจ ทรมานกาย ปราศจากปัญหาที่ร้ายแรง แก้ไม่ไหว และปราศจากภัย บูรณาการกับ สมดุล มีความหมายทำนองเดียวกัน การมีสมดุลหรือการมีความสมบูรณ์จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นและ พึงประสงค์ยิ่งในชีวิตของมนุษย์ทุกคน ด้านการเรียนการสอน วิธีการสอนที่จะช่วยฝึกให้ผู้เรียน คิดได้ คิดเป็น และแก้ปัญหาเป็นจะช่วยก่อให้เกิดบูรณาการขึ้น เมื่อเด็กรู้จักวิธีแก้ปัญหา เขาจะนำ คิดตัวไปใช้

วิธีสอนแบบบูรณาการนั้น ควรที่จะให้มีการสอนบูรณาการในหลาย ๆ อย่างควบคู่ไปด้วย เช่น บูรณาการระหว่างความรู้และกระบวนการเรียนรู้ พัฒนาความรู้และพัฒนาการทางจิตใจ ความรู้ และการกระทำ บูรณาการสิ่งที่เรียนมาในโรงเรียนกับความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน

การสอนบูรณาการควรมีองค์ประกอบดังนี้ คือ

(๑) ครูผู้สอน ต้องมีความถึงพร้อมในด้านต่าง ๆ เช่น กายภาพ ครูต้องมีบุคลิกที่อยู่เสมอ จิตภาพ ครูต้องมีจิตใจหรืออารมณ์ที่อยู่ตลอดเวลา ปัญญาภาพ ครูต้องมีปัญญารอบรู้ในทุก ๆ ด้าน มีความรู้ในวิชาชีพครู และมีความรู้ความสามารถรอบด้านเพื่อตอบสนองความต้องการการอยากรู้ อยากเรียนของผู้เรียนตลอดเวลา สามารถทำกิจกรรมที่ผู้เรียนมีโอกาสสร้างความรู้ได้ (ศาสตราจารย์

เกียรติคุณอำไพ สุจริตกุล) สร้างกิจกรรมที่ผู้เรียนมีโอกาสได้ใช้ความรู้ที่นำมาบูรณาการได้ เป็นกิจกรรมเน้นความเข้าใจไม่ใช่เพื่อความจำได้อย่างเดียว และเน้นความสัมพันธ์เป็นหลัก

(๒) ผู้เรียน ต้องมีความถึงพร้อมด้วย กายภาพ คือ มีความพร้อมทางร่างกายและความพร้อมทางด้านจิตใจ มีความเคารพในครูอาจารย์ ตั้งใจฟังคำสั่งสอนด้วยดี ขยันฟังคำสั่งสอน นำมาคิดพิจารณา ถ้าสงสัยแล้วถาม จดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน และความประสงค์ที่จะศึกษาหาความรู้อยู่ตลอดเวลา

(๓) ผู้สอนและผู้เรียน ต้องมีความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด ในกิจกรรมการเรียนการสอนนั้น ๆ

(๔) ผู้สอนกับผู้เรียนร่วมกันอภิปราย สะท้อนความคิดที่ได้จากการเรียนการสอน

(๕) ผู้สอนต้องมีการประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนให้ครบตามวัตถุประสงค์

วิธีการสอนแบบบูรณาการ (Learning Integration) อาจจัดได้ ๒ ลักษณะ คือ

การบูรณาการภายในวิชา (Interdisciplinary) เป็นการบูรณาการที่เกิดขึ้นภายในขอบเขตของเนื้อหาเดียวกัน วิชาที่ใช้หลักการบูรณาการภายในวิชาเดียวกันมากที่สุด คือ วิชาภาษาหรือกระบวนการทางภาษา ซึ่งประกอบด้วยการฟัง การพูด การอ่าน และการเขียน เนื่องจากมีความเกี่ยวพันกันหลายแบบ นอกจากวิชาภาษาแล้ว วิชาสังคมศึกษา วิทยาศาสตร์ หรือคณิตศาสตร์ ก็ใช้หลักการเชื่อมโยงภายในวิชาได้ (ผู้ช่วยศาสตราจารย์จรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

การบูรณาการระหว่างวิชา (Interdisciplinary) เป็นการเชื่อมโยงหรือรวมศาสตร์ต่าง ๆ ตั้งแต่ ๒ สาขาวิชาขึ้นไปภายในหัวเรื่อง (Theme) เดียวกัน เป็นการเรียนรู้โดยใช้ความรู้ความเข้าใจและทักษะในศาสตร์ หรือความรู้ในวิชาต่าง ๆ มากกว่า ๑ วิชาขึ้นไป เพื่อแก้ปัญหา หรือการแสวงหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง การเชื่อมโยงความรู้และทักษะระหว่างวิชาต่าง ๆ จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่ลึกซึ้ง ไม่ใช่เพียงผิวเผินและมีลักษณะใกล้เคียงกับชีวิตจริงมากขึ้น การสอนแบบบูรณาการทั้ง ๒ ลักษณะนั้น สามารถจัดเป็นรูปแบบของ “การสอนแบบบูรณาการได้ ๔ รูปแบบ”^{๑๑} คือ

(๑) บูรณาการแบบสอดแทรก (Infusion Instruction) ครูผู้สอนในวิชาหนึ่งสอดแทรกเนื้อหาของวิชาอื่น ๆ เข้าในการเรียนการสอนของตน เป็นการสอนตามแผนการสอนและประเมินผลโดยครูคนเดียว วิธีนี้ถึงแม้ผู้เรียนจะเรียนจากครูคนเดียว แต่สามารถมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างวิชาได้

(๒) บูรณาการแบบคู่ขนาน (Parallel Instruction) ครูตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปสอนต่างวิชากันต่างคนต่างสอน แต่ต้องวางแผนเพื่อสอนร่วมกัน โดยมุ่งสอนหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหา

^{๑๑} สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์เกียรติคุณอำไพ สุจริตกุล, วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔.

เดียวกัน ระบุสิ่งที่ทำร่วมกันและตัดสินใจร่วมกันว่าจะสอนหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอดและปัญหานั้น ๆ อย่างไร ในวิชาของแต่ละคน ใครควรสอนก่อน-หลัง งานหรือการบ้านที่มอบหมายให้ผู้เรียนทำจะแตกต่างกันไปในแต่ละวิชา แต่ทั้งหมดจะต้องมีหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหา ร่วมกัน การสอนแต่ละวิชาจะเสริมซึ่งกันและกัน ทำให้ผู้เรียนมองเห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างวิชา

(๓) บูรณาการแบบสหวิทยาการ (Multidisciplinary Instruction) การจัดการเรียนการสอนตามรูปแบบนี้คล้ายกับบูรณาการแบบขนาน กล่าวคือ ครูตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปสอนต่างวิชากัน มาวางแผนเพื่อสอนร่วมกัน โดยกำหนดว่าจะสอนหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหาเดียวกัน ต่างคนต่างแยกกันสอนตามแผนการสอนของตน แต่มอบหมายให้ผู้เรียนทำงานหรือโครงการร่วมกัน ซึ่งจะช่วยเชื่อมโยงความรู้ในสาขาวิชาต่างๆ เข้าด้วยกันจนสร้างชิ้นงานได้ (ดร.ศศิวรรณ กำลังสินเสริม) ครูแต่ละวิชากำหนดเกณฑ์เพื่อประเมินผลชิ้นงานของผู้เรียนในส่วนวิชาที่ตนสอน

(๔) บูรณาการแบบข้ามวิชา หรือสอนเป็นคณะ (Transdisciplinary Instruction) ครูที่สอนวิชาต่าง ๆ ร่วมกันวางแผน ปรีกษาหารือ กำหนดหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหาเดียวกัน จัดทำแผนการสอนร่วมกัน แล้วร่วมกันสอนเป็นคณะ (Team) โดยดำเนินการสอนผู้เรียนกลุ่มเดียวกัน มอบหมายงาน/โครงการให้นักเรียนทำร่วมกัน ครูทุกวิชา ร่วมกันกำหนดเกณฑ์เพื่อประเมินผลชิ้นงานของผู้เรียนร่วมกัน

๔.๒.๒ พระพุทธศาสนามีหลักการสอนแบบบูรณาการหรือไม่ อย่างไร

จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายทั้ง ๒ กลุ่ม เกี่ยวกับประเด็นคำถามว่าพระพุทธศาสนามีหลักการสอนแบบบูรณาการหรือไม่ อย่างไร นั้น แนวคิดเห็นของผู้ให้สัมภาษณ์ทั้ง ๒ กลุ่ม ทั้งกลุ่มพระสงฆ์ผู้บริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย และนักวิชาการทั่วไป ได้ประเด็นคำตอบที่สอดคล้องกันในประเด็นหลัก ๆ ซึ่งพอสรุปแนวความคิดเห็นได้ดังนี้

ในพระพุทธศาสนามีหลักการสอนแบบบูรณาการเหมือนกัน ตามทัศนะของผู้ให้สัมภาษณ์กลุ่มที่ ๑ สรุปข้อมูลได้ดังนี้

ในพระพุทธศาสนามีกระบวนการเรียนการสอนแบบบูรณาการ โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญคือ มีครูสอน คือ พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกและพุทธบริษัท ๔ มี ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ช่วยกันทำหน้าที่ในการสอนหรือเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อย่างเข้มแข็งแต่ครั้งพุทธกาลจนถึงปัจจุบันนี้ นับระยะเวลามาเป็นพัน ๆ ปีแล้ว ส่วนเนื้อหาที่นำมาสอนคือพระธรรมหรือศาสตร์ต่าง ๆ นั้นมีมากมาย ดังที่พระพุทธองค์ยกอุปมาใบไม้ในกำมือกับใบไม้ที่มีมืออยู่ทั่วไปในป่าไม่อาจเปรียบเทียบทางด้านปริมาณกันได้ พระธรรมที่ยังมิได้ยกมาแสดงก็มีมากเหมือนกัน บรรดาผู้ทำหน้าที่ในการสอนหรือเผยแผ่ธรรมทางพระพุทธศาสนา ย่อมนำเอาพระธรรมหรือศาสตร์เข้ามาบูรณาการในการสอนทุกครั้งอย่างแน่นอน

ในพระพุทธศาสนามีการสอนแบบบูรณาการ สังเกตได้จากหลักธรรมคำสั่งสอน สรุปลักษณะของพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แบ่งออกเป็น ๓ หมวดใหญ่ ๆ แต่ละหมวดมีสาระ ดังนี้

หมวดพระวินัยปิฎก ว่าด้วยสิกขาบทและบทบัญญัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ แบ่งออกเป็น ๓ หมวด โดยมีคัมภีร์ต่าง ๆ ดังนี้ (พระศรีธรรมมงคลบัณฑิต)

๑) สุตวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบท ในพระปาติโมกข์ของภิกษุและภิกษุณี มี ๒ คัมภีร์ คือ คัมภีร์ภิกษุวิภังค์ และคัมภีร์ภิกษุณีวิภังค์

๒) ขันธกะ ว่าด้วยบทบัญญัติต่าง ๆ เกี่ยวกับพิธีกรรมวัตรปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อความเรียบร้อยของสงฆ์ แบ่งออกเป็น ๒ คัมภีร์ คือ มหาวรรคและจุลวรรค

๓) บริวาร ว่าด้วยบทสรุปความ หรือคู่มือ แห่งพระวินัยปิฎก ทั้งหมด อธิบายโดยคำถามคำตอบ เพื่อสะดวกแก่การศึกษา มี ๑ คัมภีร์

พระวินัยปิฎก ตามอรรถาธิบายของพระอรรถกถาจารย์ เป็น อาณาเทศนา คือ การแสดงธรรมในลักษณะตั้งเป็นข้อบังคับ โดยส่วนใหญ่, เป็นยถาปราชสาสนะ คือ การสอนตามความคิดหรือโทษชนิดต่าง ๆ ที่พึงเว้น, เป็น สังวราสังวรกถา คือ ถ้อยคำที่ว่าด้วยความสำรวมและไม่สำรวม, เป็น อธิสัสสิกขา คือ ข้อศึกษาเกี่ยวกับบารมี คือ สิ้นขั้นสูง และ เป็น วิติกมปทาน คือ เครื่องละกิเลสอย่างหยาบ ที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีล

หมวดพระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า (มีของสาวกบ้างบางส่วน) ที่ตรัสแก่ชนชั้นต่าง ๆ ในกาลและโอกาสต่าง ๆ เป็นในรูปร้อยแก้วล้วนบ้าง ผสมร้อยแก้วกับร้อยกรองบ้าง พระสุตตันตปิฎกนี้มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ โดยแบ่งออกเป็น ๕ นิกาย คือ

๑) ทีฆนิกาย ประมวลสูตรขนาดยาว มี ๓ วรรค ทั้งหมด ๓๔ สูตร

๒) มัชฌิมนิกาย ประมวลสูตรที่มีความยาวขนาดกลาง แบ่งออกเป็น ๓ หมวดใหญ่ เรียกว่า ปิณฑาสก์ มีทั้งหมด ๑๕๒ สูตร

๓) สังยุตตินิกาย ประมวลเอาสูตรที่เกี่ยวข้องกับบุคคล สถานที่ หรือข้อความเดียวกันเข้าเป็นหมวดหมู่ เรียกว่า สังยุตต์ มี ๕๖ สังคยุตต์ รวมทั้งหมด ๗,๗๖๒ สูตร

๔) อังคุตตรนิกาย ว่าด้วยธรรมที่เป็นหัวข้อ แสดงเป็นหมวด ๆ จัดลำดับหมวดจากน้อยไปหามาก เรียกว่า นิบาต รวมทั้งหมด ๙,๕๕๗ สูตร

๕) ขุททนิกาย ประมวลเรื่องเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ หลายประเภทรวม ๑๕ รายการ

พระสุตตันตปิฎก ได้มีอรรถาธิบายของพระอรรถกถาจารย์ ไว้ว่า เป็นโวหารเทศนา คือ การแสดงธรรมยกย่ำสำนวนให้เหมาะสมแก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟัง, เป็นยถาปราชสาสนะ คือ การสอนโดยอนุโลมแก่จริตหรืออัธยาศัยของผู้ฟัง ซึ่งมีต่าง ๆ กัน, เป็นทัญญูวินเวฐนุกถา คือ ถ้อยคำ

ที่สอนให้ผ่อนคลายเป็นอนิจจิตตสิกขา คือ ข้อศึกษาเกี่ยวกับสมาธิขั้นสูง และเป็นปริยฎฐานปทาน คือ เครื่องละกิเลสอย่างกลางอันรตริงจิต ได้แก่ นิ वर्ณ คือ กิเลสอันกั้นจิตมิให้เป็นสมาธิ

หมวดพระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยการอธิบายหลักธรรมต่าง ๆ ในด้านวิชาการล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับเหตุการณ์และบุคคล ซึ่งหลักธรรมที่นำมาอธิบายมีในส่วนของพระสูตรตันตปิฎก มี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งออกเป็น ๗ คัมภีร์ (พระเทพวิสุทธิกวี เกษม สฤณโศ) คือ

๑) ธัมมสังคณี รวบรวมหัวข้อธรรมต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่เข้าเป็นกลุ่ม ๆ แล้วแยกออกอธิบายเป็นประเภท

๒) วิภังค์ แยกแยะหัวข้อธรรมที่รวมกันเป็นกลุ่ม ๆ แสดงรายละเอียดให้เห็น

๓) ธาตุกถา จัดธรรมต่าง ๆ เข้าเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ชั้น อายตนะ และ ธาตุ

๔) บุคคลบัญญัติ ว่าด้วยการบัญญัติบุคคลตามคุณสมบัติและคุณธรรม จัดเป็นพวกและอธิบายให้เห็นสัญลักษณ์อาการของบุคคลที่บัญญัติโดยชัดเจน

๕) กถาวัตถุ ว่าด้วยคำถาม คำตอบแสดงทรรศนะที่ขัดแย้งกันของนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนายุคแรก ๆ แล้วชี้ให้เห็นว่าทรรศนะที่ถูกต้องเป็นอย่างไร รวมทั้งสิ้น ๒๑๕ กถาคัมภีร์

๖) ยมก ว่าด้วยการอธิบายธรรมเป็นคู่ ๆ เช่น กุศลกับอกุศล เป็นต้น โดยวิธีการตั้งคำถาม

๗) ปฎิฐาน อธิบายปัจจัย ๒๔ อย่าง ว่าธรรมข้อใดเป็นปัจจัยของธรรมข้อใด โดยปัจจัยชื่ออะไร

พระอภิธรรมปิฎก พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายไว้ว่า “เป็นปรมัตตเทศนา คือ การแสดงธรรมเจาะจงเฉพาะประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งเป็นธรรมขั้นสูง ไม่เกี่ยวกับท้อหรือโหวหาร, เป็นยถารัมมะศาสนะ คือ การสอนตามเนื้อหาแท้ ๆ ของธรรมะ, เป็นนามรูปปริจเฉทกถา คือ ถ้อยคำที่สอนให้กำหนดนามรูป คือ ร่างกายกับจิตใจ, เป็นอธิปัญญาสิกขา คือ ข้อศึกษาเกี่ยวกับปัญญาขั้นสูง และเป็นอนุสัยปทาน คือ เครื่องละกิเลสอย่างละเอียด”^{๑๒}

ด้วยเนื้อความแห่งพระไตรปิฎกนี้สรุปได้ ๓ ประการ คือ พระวินัยปิฎก ว่าด้วยศีลมีเนื้อหาวิชาไปในทางศาสตร์แห่งกฎหมาย ระเบียบ แบบแผน ขนบธรรมเนียมประเพณี พระสูตรตันตปิฎก คือ เนื้อหาวิชาการที่สอนมุ่งให้ผู้ฟังมีจิตใจที่มั่นคงมีสมาธิในการเรียนรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ และพระอภิธรรมปิฎก มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสตร์สรุปลงใน ศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับ จิต เจตสิก รูป นิพพาน มุ่งสอนให้ผู้ฟังเกิดสติปัญญา ซึ่งหลักพระไตรปิฎกนี้จัดว่าเป็นหลักแห่งองค์รวมแห่งบูรณาการ อันยิ่งใหญ่ นี้เป็นเครื่องยืนยันหลักการสอนแบบบูรณาการในพระพุทธศาสนาได้เช่นกัน

พระพุทธศาสนามีการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ ที่มีองค์ประกอบครบหลักการสอนแบบบูรณาการทั่วไป ดังนี้

^{๑๒} สัมภาษณ์ พระศาสนโสภณ (พิจิตร จิตตวณฺโณ), วันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔.

๑) มีครูผู้ทำหน้าที่ในการสอน คือ พระพุทธเจ้า และเหล่าพระสาวก ซึ่งมีความรู้และความสามารถในการเป็นครูที่มีประสิทธิภาพ ได้ทำการสอนหลักธรรมและเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาโดยตลอด

๒) ผู้สอน คือ พระพุทธเจ้าและเหล่าสาวก มีกระบวนการเรียนการสอน โดยการใช้วิธีการสอนที่หลากหลายวิธี เช่น การสอนแบบบรรยาย การสอนแบบถามตอบปัญหา การสอนแบบปฏิรูป การสอนแบบปติฐาน การสอนแบบสาธิต การสอนแบบอภิธิปาฎิหารีย์ การสอนแบบเล่านิทาน การสอนแบบอุปติการณ์ เป็นต้น แต่ละวิธีย่อมมีการสอนแตกต่างกันอยู่แล้ว

๓) การสอนในพระพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนการสอนนั้น ๆ ได้เต็มที่ เช่น เปิดโอกาสให้ผู้เรียนนำเอาความรู้ที่มีอยู่เดิมมาบูรณาการร่วมด้วยได้ เช่น การสอนชฎิลสามพี่น้องผู้ที่มีความคุ้นเคยกับการการบูชาไฟ ซึ่งนำเอาความร้อนของไฟมาบูรณาการกับความร้อนของกิเลส คือ ราคะ โทสะ และ โมหะในอาทิตตปริยายสูตร

๔) การสอนในพระพุทธศาสนามีการร่วมมือกันระหว่างผู้เรียนและผู้สอนและได้มีการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ ด้วยการให้แต่ละฝ่ายแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี เมื่อมีความสงสัยในการเรียนการสอนเกิดขึ้น ผู้เรียนก็สามารถถามปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเสรี พระพุทธองค์ทรงมีพระทัยกว้างที่จะรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง และทรงตอบคำถามหรือข้อสงสัยของเขาเหล่านั้นด้วยพระทัยที่เต็มไปด้วยพระกรุณาคุณ คือ ไม่ทรงมีอคติในการชี้แจงและตอบคำถามนั้นแต่อย่างไร

๕) การสอนในพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงมีการวางแผนมาก่อนการสอนทุกครั้ง ดังข้อมูลที่ปรากฏในหลักพระญาณสามของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะสองข้อแรก คือ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ทรงรู้เรื่องราวในอดีตของสัตว์ทั้งปวง จุตูปปาตญาณ ทรงรู้การเกิดของสัตว์ทั้งหลายและหลักฐานในพุทธกิจ ๕ ประการ ข้อสุดท้าย คือ ทรงตรวจดูอุปนิสัยของผู้ที่พระองค์จะเสด็จไปสอนเขาในวันรุ่งขึ้น นี่คือหลักฐานที่ทรงวางแผนการสอนก่อนที่การสอนจักเกิดขึ้นทุกครั้ง ทรงเตรียมเนื้อหาการสอนไว้อย่างเหมาะสมกับความรู้ความสามารถของผู้เรียนนั้น ๆ ทรงใช้สถานที่สำหรับการสอนได้อย่างเหมาะสม ทรงรู้ช่วงระยะเวลาการสอนมาเป็นอย่างดี ทรงลงมือสอนด้วยลีลา ๔ ประการ คือ ทรงสอนให้ผู้ฟังมีความรู้อย่างแจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้าวกด้าและร่าเริง ตลอดจนการสอน และทรงมีการประเมินผลการสอน คือทรงสามารถรับรองความรู้ความสามารถของผู้เรียนได้อย่างดียิ่งหรือทราบว่าผู้เรียนยังขาดทักษะทางด้านใดบ้าง ก็ทรงชี้แนะแก่ผู้เรียนได้อย่างเปิดเผย ส่วนมากแล้วการสอนของพระพุทธองค์สอนในวันนั้น ก็เห็นผลในวันนั้นเลย ไม่ต้องรอนาน

๖) การสอนในพระพุทธศาสนามีการคำนึงถึงความเหมาะสมระหว่างวิธีการสอน เนื้อหาวิชาหรือหลักธรรม ที่เหมาะสมกับพื้นฐานความรู้เดิมของผู้เรียน จริตของผู้เรียน สิ่งแวดล้อมของผู้เรียน บารมีธรรมของผู้เรียน ซึ่งผู้เรียนที่เป็นบุคคลระดับต้น คือ เป็นคนธรรมดาสามัญทั่วไป

เช่น ชาวนา จะนำเอาเนื้อหาวิชาที่สัมพันธ์กับ การทำเกษตร เป็นต้น มาร่วมบูรณาการกับการสอน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ทรงยกหลักธรรม เช่น สติ วิริยะ เปรียบเทียบกับอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการทำนาของชาวนา เป็นต้น บุคคลผู้ฟังระดับกลาง คือ คนผู้ฟังที่เป็นนักปราชญ์ นักปกครอง จะใช้หลักธรรมที่มีเนื้อหาวิชาเกี่ยวกับการปกครอง กฎระเบียบต่างๆ ทางสังคม หรือ เศรษฐศาสตร์ ความสงบสุขของคนบ้านเมือง มาสอน เช่น อนุบุพพิทตา อริยสัจ๔ ฌราวาสธรรม เมถุนจิตล อิทธิบาท ๔ วัฒนธรรม ๖ อบายมุข ๖ โภควิภาค ๔ อคติ ๔ คิหิสุข ราชสังคหวัตถุ ๔ สมชีวิธรรม ทิฐฐัมมิกประโยชน์ ๔ เป็นต้น สอนบูรณาการคู่กันไประหว่างพุทธศาสตร์และ ศาสตร์ทั่วไป จนทำให้เกิดผลดี คือ สังคมในยุคนั้น ได้พระราชอาและเสนาอำมาตย์ที่เป็นพระโศดาบัน เช่น พระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น บุคคลผู้ฟังระดับสูง คือ ผู้ฟังที่มีฐานความรู้สูงแล้ว เช่น พระอริยบุคคลระดับพระโศดาบัน เป็นต้น จะใช้หลักธรรมที่สูงขึ้นไปมาสอนให้เหมาะสมกับความรู้ที่ผู้เรียนมีอยู่แต่เดิม เช่น พระพุทธองค์ทรง นำเอาหลักแห่งไตรลักษณ์มาสอนพระปัญจวัคคีย์ผู้ได้บรรลุนิพพานเป็นพระโศดาบันแล้ว เพื่อให้เกิด การเรียนรู้หรือการได้บรรลุนิพพานในระดับสูงขึ้นไปอีก พระพุทธองค์ทรงยก อนัตตลักขณสูตรขึ้นมา แสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ จนทำให้เกิดมีพระอรหันตสาวกเกิดขึ้นเป็นครั้งในโลก

๗) การสอนในพระพุทธศาสนา มีการสอนโดยการให้ผู้เรียนได้ลงภาคสนามค้นคว้าหา ความรู้เพิ่มเติมในสถานที่จริง ด้วยตัวของนักเรียนเอง เช่น พระพุทธเจ้าทรงสอนกัมมัฏฐานให้แก่ พระสาวกแล้ว ทรงส่งสาวกออกไปปฏิบัติกัมมัฏฐานยังที่ต่าง ๆ มีป่าช้า เป็นต้น ทรงเน้นในสัปปายะ ๔ ประการ คือ ความสบายในสถานที่ อาหารบิณฑบาตสบาย บุคคลเป็นที่สบาย และธรรมเป็นที่สบาย ท่านก็ยังสอนให้ลูกศิษย์ไปทำ แล้วทรงติดตามดูความคืบหน้าของการปฏิบัติของลูกศิษย์อยู่ ตลอดเวลา ถ้าทำถูกก็อนุโมทนาด้วย ถ้าทำผิดก็ทรงเข้าช่วยแก้ไขให้การปฏิบัตินั้นสำเร็จลงด้วยดี รวมทั้งเมื่อสำเร็จหรือบรรลุนิพพานแล้วก็ตั้งสำนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาสอนลูกศิษย์ลูกหา ให้ขยาย วงกว้างออกไปอีก ครั้นได้เวลาอันเหมาะสมแล้ว พระสาวกที่ออกไปปฏิบัติงานในที่ต่าง ๆ พร้อมด้วย บริวาร (ลูกศิษย์) จะกลับมาเฝ้าหรือรายงานผลการปฏิบัติงาน พร้อมด้วยหลักฐานคือคนเป็น ๆ (ลูกศิษย์) ในภาคสนามนั้น ต่อหน้าพระพักตร์ของพระพุทธองค์

๘) ผู้สอน คือ พระพุทธเจ้าทรงประเมินการเรียนการสอนร่วมกับคณะสงฆ์นั้นทุกครั้ง ดังมี ข้อมูลปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก เช่น กรณีที่พระสงฆ์กระทำผิดสิกขาบทแล้ว นำเข้าสู่ที่ประชุมสงฆ์ เมื่อมีการไต่สวนทวนถามหาพยานหลักฐานได้คำตอบแล้ว ถ้าได้ผลออกมาเป็นการกระทำผิดแล้ว ถ้าเป็นการทำถูก พระพุทธองค์จะทรงยกย่องในท่ามกลางหมู่สงฆ์ ถ้าทำผิดพระพุทธองค์จะทรง ตักเตือนไม่ให้กระทำผิดซ้ำอีก ด้วยหลักการ ๑๐ ประการ คือ เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ เพื่อความ ผาสุกแห่งสงฆ์ เพื่อข่มบุคคลผู้เกี้ยวมาก เพื่อความผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม เพื่อปิดกั้นอาสวะ ทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน เพื่อบำบัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดขึ้นในอนาคต เพื่อความ

เลื่อมใสแห่งชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว เพื่อความตั้งมั่นแห่งศีลธรรม และเพื่ออนุเคราะห์วินัย คือ ใช้เป็นหลักเกณฑ์จัดระเบียบของหมู่คณะ สนับสนุนความมีวินัยให้นักแน่นมากขึ้น ทรงแนะนำให้ผู้อื่นถือเอาเป็นแบบอย่างต่อไป และหลักฐานอีกที่หนึ่ง คือ ในพระสูตรตันตปิฎก จะมีสถานการณ์การสอนของพระพุทธเจ้าและเหล่าสาวก เมื่อถึงที่สุดแห่งการสอนแล้วจะมีการประเมินผลการสอนทุกครั้ง เช่น การสอนครั้งนี้ได้ผลมากน้อยแค่ไหน ผลข้างเคียงมีอะไรบ้าง การบรรลุธรรมเกิดขึ้นตามวัตถุประสงค์หรือเปล่า ประโยชน์จากการประเมินผลการสอนก็เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาปรับปรุงแก้ไขการเรียนการสอนนั้นต่อไป

พระพุทธศาสนามี “พระรัตนตรัย”^{๑๑} คือ พระพุทธเจ้า ผู้ทรงมีคุณลักษณะ ๘ ประการ เช่น ทรงเป็นพระอรหันต์ผู้หมดจดจากกิเลสทั้งปวง เป็นต้น ที่บ่งบอกถึงความเป็นพระบรมครูของพระพุทธองค์ พระธรรมมีคุณลักษณะ ๖ ประการ เช่น เป็นคำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นต้น ซึ่งในพระธรรมนั้นมีทั้งหลักและวิธีการสอนแบบต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า รวมทั้งเนื้อหาหลักธรรมที่มุ่งสอนผู้คนทั้งหลาย ทั้งผู้ฟังระดับต้น หรือระดับพื้นฐานทั่วไป เช่น ชาวบ้าน ชาวนา ชาวประมง คนพิการ คนเป็นโรคเรื้อน คนเสียดสี เป็นต้น ผู้ฟังระดับกลาง เช่น พระราชามหากษัตริย์ พราหมณ์ มหาศาล นักปกครอง นักปราชญ์ ปุโรหิต เป็นต้น และผู้ฟังที่อยู่ในระดับสูง เช่น พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา และพระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุธรรมระดับโสดาบันมาแล้ว ทรงสอนให้คนเหล่านั้นมีความรู้ ว่า ทุกข์ คืออะไร ทุกข์มาจากไหน พระธรรมอะไรเป็นตัวแก้ทุกข์ได้ หลักธรรมอะไรที่จะนำมาบอกได้ว่าวิธีแก้ทุกข์จะแก้ได้อย่างไร และมีพระสงฆ์ หมายถึงพระสงฆ์โดยสมมุติและพระอริยสงฆ์ พระสงฆ์ คือ ผู้ประกอบด้วยคุณ ๘ ประการ เช่น พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเพื่อรู้ธรรม เป็นต้น พระสงฆ์นั้นมีสองสถานภาพ คือ เป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยด้วย และเป็นผู้ร่วมสอนหรือเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย ด้วยองค์แห่งพระรัตนตรัยนี้ จัดเป็นองค์กรร่วมแห่งบูรณาการในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีหลักพระสัทธรรม ๓ ประการ คือ ปรัชยัตถธรรม การศึกษาเล่าเรียนในสรรพศาสตร์ต่าง ๆ ปฏิบัติสัทธรรม คือ การนำเอาความรู้ที่ได้เรียนรู้มาแล้วนำไปปฏิบัติทดลอง พิสูจน์ และปฏิเวธสัทธรรม คือ การได้รับผล หรือ ได้เห็นผลจากการปฏิบัตินั้น รวมทั้งการได้บรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ ด้วย จากการสังเกตหลักพระสัทธรรม ๓ ประการนี้จะเห็นได้ชัดเจนว่าพระพุทธศาสนามีการสอนแบบบูรณาการ ได้เช่นกัน คือ มีการเรียนการสอนในศาสตร์ต่าง ๆ แล้วมีการนำความรู้ที่ได้รับมาทดลองและการรู้ผลแห่งการปฏิบัตินั้น

^{๑๑} สัมภาษณ์ พระเทพวิสุทธิกวี (เกษม สฤษฏ โท), วันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๔.

พระพุทธศาสนา มีหลักไตรสิกขา ๓ ประการ คือ ศีล ซึ่งหมายถึงเนื้อหาวิชาที่เกี่ยวกับคำสอนเนื้อหาที่เป็นหลักนิตินิศาสตร์ ที่เป็นหลักแห่งกฎหมาย กฎระเบียบต่าง ๆ รวมลงในข้อปฏิบัติของภิกษุ ภิกษุณี (บรรพชิต) อุบาสก อุบาสิกา (คฤหัสถ์) สมာธิ คือ การเรียนรู้ในกระบวนการทางจิตใจเพื่อให้จิตมีความสะอาด สว่าง และสงบ ด้วยกระบวนการทวารพระพุทธศาสนา เช่น กัมมัฏฐาน ๒ ประการ คือ สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน และ ปัญญา คือการเรียนรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ เช่น รัฐศาสตร์ว่าด้วยการปกครอง เช่น หลักของการบูชาอันตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ศิลปะศาสตร์ว่าด้วยความงามในการพูดหรือวาทศิลป์ ความงามทางภาษา กายลักษณ์ต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงธรรมให้แก่ผู้ฟังที่มีความรู้แตกต่างกัน สังคมศาสตร์ว่าด้วยศาสตร์ที่ทำให้คนอยู่ร่วมกัน ในสังคมอย่างเป็นปกติสุข ปรัชญา แนวคิดต่าง ๆ ที่เป็นองค์ความรู้ทั้งของพระพุทธศาสนาและนักปรัชญาทั่วไป ศีลศาสตร์ว่าด้วยการศึกษาในศาสตร์ต่าง ๆ รวมทั้งศาสตร์ของชาวโลกและศาสตร์เหนือโลก อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ตรรกศาสตร์ว่าศาสตร์การแสวงหาความรู้ พหุศาสตร์ว่าด้วยศาสตร์แห่งการค้าการขาย ศาสนศาสตร์ว่าด้วยลัทธิศาสนาต่างๆ ศาสตร์กฎแห่งกรรมว่า กฎแห่งกรรม โหราศาสตร์ว่าด้วยการพยากรณ์ วิทยาศาสตร์ว่าด้วยความรู้ในสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น และการแสดงธรรมที่นำไปสู่การเกิดปัญญา นำปัญญาไปแก้ปัญหาคำถามต่าง ๆ นอกจากนี้ อริยมรรคมีองค์แปด ยังสามารถนำมาสรุปเข้าร่วมไตรสิกขาทั้ง ๓ ได้ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เท่ากับศีล สัมมาสติ สัมมาสมาธิเท่ากับ สมာธิ และสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ เท่ากับปัญญา

พระพุทธศาสนา มีหลักแนวการสอนที่นำเอานิทาน หรือนำเอาชาดกต่างๆ ซึ่งอาจมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์ เช่น เวสสันดรชาดกบ้าง เกี่ยวกับประวัติของผู้ฟังนั้น เช่น เรื่องของพระเทวทัตบ้าง มาเล่าประกอบในการสอน (พระราชาวิจิตรปฏิภาณ) พระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวกได้แสดงธรรมสั่งสอนผู้ฟังทั้งหลายด้วยการ ด้วยการสอนด้วยวิธีต่าง ๆ นำเนื้อหาหลักธรรมต่าง ๆ เช่น อริยสัจ ๔ บ้าง กัมมัฏฐาน ๔ ไตรสิกขา ๓ เป็นต้น แล้วนำเอาศาสตร์ต่าง ๆ เช่น ภาษาศาสตร์ สังคมศาสตร์ เกษตรศาสตร์บ้าง และได้้นำเอานิทานคือเรื่องที่เกิดขึ้นในขณะปัจจุบัน และเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในอดีตหรือเรื่องที่เคยเกิดขึ้นกับผู้เรียนในอดีตมาบูรณาการในการสอนด้วย เพื่อหาเหตุผลประกอบการสอนในเรื่องนั้น ๆ ให้มีเหตุผลที่น่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

พระพุทธศาสนาหลักธรรมที่กล่าวถึงความสัมพันธ์กัน เช่น ปฏิจสุมุปปาท หรือปัจจยการ คือ อวิชา เป็นปัจจัยให้มีสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้มีวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมี

ชาติ ขรามรณะ ฯลฯ ถ้าบูรณาการหมายถึงการเชื่อมโยงแล้วละก็ ปฏิจจนูปบาท ก็ไม่ต่างอะไรกันเลย ในพระพุทธศาสนาได้มีหลักธรรมเช่นนี้มากเหมือนกัน

พระพุทธศาสนามีการสอนบูรณาการในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติในภาคสนาม คือ พระพุทธเจ้าทรงสอนกัมมัฏฐานด้วยหลักทฤษฎี เช่น ตงปัญจกัมมัฏฐาน หรือสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน ให้แก่พระภิกษุก่อน ในปัจจุบันการอุปสมบทเป็นพระสงฆ์หรือเป็นสามเณร จะต้องมีการรับกัมมัฏฐาน ๕ เช่นกัน ตามข้อมูลที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก หลังจากนั้น พระพุทธองค์ก็จะส่งพระสงฆ์ที่ได้เรียนรู้กัมมัฏฐานไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นไปปฏิบัติธรรมยังสถานที่ต่าง ๆ เช่น ป่าช้าบ้าง ภูเขาบ้าง เป็นต้น ซึ่งเป็นการออกไปหาประสบการณ์ของผู้เรียนโดยตรง และ เพื่อหาประสบการณ์หรือความรู้ใหม่ๆ ต่อไป

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่แสดงให้เห็นว่าในพระพุทธศาสนามีการสอนแบบบูรณาการ หลักธรรมของการเป็นครูสอนที่ดี เช่น พุทธคุณ ๓ ประการ พุทธคุณ ๕ ประการ กัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ องค์แห่งเทศกธรรม ๕ ประการ อาจารย์ ๔ ประการ องค์แห่งธรรมกถึก ๕ ประการ ทศพลญาณ ๑๐ ประการ เป็นต้น ในพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการสอน เช่น พุทธโอวาท ๓ ประการ อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสอน ๓ ประการ พุทธลีลาในการสอน ๔ ประการ หลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงการสอนแบบบูรณาการ เช่น ชูระ ๒ ประการ คือ คันถชูระ และ วิปัสสนาชูระ ไตรสิกขา ๓ ประการ อริยสัจ ๔ ประการ พระรัตนตรัย ๓ ประการ ฆราวาสธรรม ๔ ประการ ปัญญาวิมุติธรรม ๔ ประการ อนุบุพพิคคา ๕ ประการ ทิศ ๖ ประการ โภชนมัจ ๗ ประการ มรรค ๘ ประการ นวังกถัตถุศาสน์ ๙ ประการ กถาวัตถุ ๑๐ ประการ ปฏิจจนูปบาท โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับผู้ฟังหรือผู้เรียน เช่น สังฆคุณ ๗ ประการ พุทธบริษัท ๔ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สัททวิหาริก อันเดวาสิก สวาก เป็นต้น และมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงบุคคลผู้ได้รับความสำเร็จจากการฟังธรรมของพระพุทธองค์ เช่น อริยสาวก ๘ เป็นต้น

พระพุทธศาสนามีหลักและวิธีการสอนแบบบูรณาการ ตามนัยแนวความคิดของผู้เชี่ยวชาญกลุ่มที่ ๑ คือ ในพระพุทธศาสนามีหลักฐานหลักและวิธีการสอนแบบบูรณาการ คือ

๑) มีครูสอน คือ พระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวกรวมทั้งพุทธบริษัททั้ง ๔ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถได้บรรลุนิพพานในระดับต่าง ๆ สามารถสอนผู้ฟังทั้งหลายให้รู้และเข้าใจในหลักธรรมต่าง ๆ ได้

๒) มีเนื้อหาหลักธรรม (วิชาการ/หลักสูตร) ที่นำมาสอนผู้ฟังตามแต่ความสามารถของสติปัญญาของเขา

๓) มีหลักวิชาเกี่ยวกับการสอนประเภทต่างอย่างพร้อมมูล

๔) มีการแบ่งประเภทของคนฟังออกเป็น ๔ ประเภท เหมือนดอกบัว ๔ เหล่า

๕) มีการคำนึงหรือความพร้อมที่จะเรียนรู้ของผู้ฟังตามลำดับ

๖) มีการจัดกิจกรรมในการเรียน เช่น เปิดให้มีการถามตอบปัญหาได้อย่างเสรี ครูผู้สอนจัดกิจกรรมเสริมให้ผู้เรียนออกหาประสบการณ์ตรง เช่น เรียนรู้ในเนื้อหาวิชาการในภาคทฤษฎีก่อนแล้วนำความรู้ที่ได้จากภาคทฤษฎีนั้นไปปฏิบัติในสถานที่ต่าง เช่น บนภูเขา ในถ้ำ ในป่าช้า เป็นต้น เพื่อให้ได้รับความรู้ใหม่ ๆ ต่อไป

๗) มีการให้ผู้ฟังลงมือปฏิบัติด้วยการใช้สื่อการสอนประกอบ เช่น พระจุลปิ่นถก ลูกฟ้าสี ขาวบ้าง ให้พระสงฆ์พิจารณาซากศพ ในป่าช้า เป็นต้น

๘) มีการนำเอาอดีตนิทานมาเล่าประกอบการสอนด้วย

๙) มีการสอนด้วยการยกอุปมาอุปมัยมาประกอบด้วย เช่น ยกเอาน้ำบ้าง ดินบ้าง ป่าไม้บ้าง ภูเขาบ้าง นกบ้าง ผ่นบ้าง ก้อนเมฆบ้าง งูบ้าง พระราชาบ้าง เทวดาบ้าง มาเป็นสอนร่วมด้วย

๑๐) มีการใช้สื่อ เช่น ธาตุ น้ำ ลม ไฟ งู เป็นต้นมาเป็นสื่อประกอบการสอนด้วย

๑๑) มีการใช้หลักพุทธธรรมมาบูรณาการการสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้และเข้าใจ

๑๒) มีการประเมินผลกิจกรรมการเรียนการสอนด้วยทุกครั้ง เช่น มีการบรรลุลุทธิธรรมในระดับต่าง ๆ หรือ มีการสรุปการสอนโดยการสรรเสริญให้กำลังใจต่อผู้ฟัง และบางครั้งก็มีการตักเตือนด้วยคำพูดแรง ๆ เหมือนอย่างที่ปรากฏอยู่ในพระวินัย

จากการให้สัมภาษณ์ของกลุ่มเป้าหมายกลุ่มที่ ๒ คือ นักวิชาการฆราวาสทั่วไป ในประเด็นคำถามที่ว่า ท่านคิดว่าในพระพุทธศาสนามีหลักการสอนแบบบูรณาการ หรือไม่อย่างไร ได้ประเด็นคำตอบ ดังนี้

พระพุทธศาสนามีหลักการสอนแบบบูรณาการ คือ มีพระบรมครูคือพระพุทธเจ้าผู้ได้ตรัสรู้ พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ มีพระคุณครบทั้ง ๙ ประการ คือ ทรงมีพร้อมทศพลญาณ ๑๐ ประการ ทรงมีวิธีการสอนแบบต่าง ๆ เช่น การสอนแบบบรรยาย การสอนแบบถามตอบปัญหา การสอนแบบ เป็นต้น พระองค์ทรงจัดเตรียมเนื้อหาวิชาการต่าง ๆ ไว้อย่างพร้อมเพรียงก่อนการสอนสอนทุกครั้ง ดังมีหลักฐานในพุทธกิจ ๕ ประการ เนื้อหาที่ทรงสอนนั้นก็ทรงสอนให้เหมาะสมกับอุปนิสัยหรือจริต ๖ ประการ เช่น ทรงสอนบุคคลที่เป็นชวานาบ้าง ชาวบ้านทั่วไปบ้าง ทรงสอนพระราชนักปกครอง หรือพราหมณ์มหาศาลผู้มีหน้าที่ในการปกครอง หรือ นักปราชญ์ราชบัณฑิต และทรงสอนพระสงฆ์หรือบุคคลผู้ที่ได้ดวงตาเห็นธรรม (ผู้บรรลุโสดาบัน) แล้ว เมื่อพระองค์จะทรงสอนให้ท่านเหล่านั้นมีความรู้ในระดับพระสกทาคามี และ พระอนาคามีและพระอรหันต์ เมื่อท่านเหล่านั้นได้บรรลุธรรมแล้ว บางท่านได้ขอบวชในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ร่วมเผยแผ่พระพุทธศาสนากับพระพุทธเจ้าด้วย เมื่อสิ้นสุดการสอนในพระพุทธศาสนาจะมีการประเมินผลการเรียนการสอนด้วยทุกครั้ง

พระพุทธศาสนามีการสอนที่จัดเป็นการสอนแบบบูรณาการ คือ มีการใช้หลักธรรม สัปปริสธรรม ๗ ประการ คือ การสอนให้ผู้ฟังรู้จักการมีเหตุ การรู้จักผล การรู้จักตน การรู้จักประมาณ ความรู้จักกาลเวลา ความรู้จักบริษัท และรู้จักบุคคล พระพุทธเจ้าทรงสอนอย่างลงตัว

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่จัดว่าเป็นการสอนบูรณาการมาก เช่น ไตรสิกขา ๓ ประการ ก็จัดว่าเป็นการสอนบูรณาการ คือ มืองค์ประกอบด้วย สิล คือว่าด้วยศีลในระดับต่างกันของผู้รักษา เช่น สิล ๕ สิล ๘ (อุโบสถศีล) ใช้สำหรับคฤหัสถ์เป็นผู้รักษาสิล ๑๐ ใช้สำหรับสามเณรเป็นผู้รักษาสิล ๒๒๗ ใช้สำหรับพระสงฆ์รักษาสิล ๓๑๑ ใช้สำหรับภิกษุณีสงฆ์เป็นผู้รักษา เนื้อของศีลนี้ในภาษาของชาวบ้านทั่วไป ก็คือกฎหมาย หรือหลักนิติศาสตร์นั่นเอง ไตรสิกขาข้อที่ ๒ คือสมาธิ ข้อปฏิบัติที่เกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจ เช่น การปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อฝึกอบรมจิตใจให้มีความสุข สงบ คับเย็น ไตรสิกขา ข้อที่ ๓ คือ ปัญญา ปัญญาเป็นแสงสว่างที่จะทำให้แจ้งในเนื้อหาวิชาการต่าง ๆ ตามลำดับ ไตรสิกขา ๓ ประการนี้ยังยังสามารถบูรณาการเข้ากับอริยมรรค ๘ ประการได้อีกด้วย

พระพุทธศาสนามีข้อมูลที่จัดว่าเป็นการสอนแบบบูรณาการ คือ ขันธ ๕ โดยเนื้อหาของขันธ ๕ จะเกี่ยวข้องกับ ๕ เรื่องใหญ่ ๆ คือ

๑) เรื่องรูป ประกอบไปด้วยธาตุทั้ง ๔ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ

๒) เรื่องเวทนา ความรู้สึก มี ๓ ประการ คือ สุขเวทนา ความรู้สึกดี ทุกขเวทนา ความรู้สึกไม่ดี อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกเฉย ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข

๓) สัญญา คือ ความจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำการถูกต้องสัมผัสได้ จำธรรมารมณีได้

๔) สังขาร คือ การปรุงแต่งจิตใจให้คิดดีหรือให้คิดไม่ดีได้

๕) วิญญาณ คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ต่าง ๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ในพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเรื่องขันธ ๕ นี้ สรุปลงได้ ๒ อย่างใหญ่ ๆ คือ สอนเรื่องรูปกับนาม

พระพุทธศาสนามีหลักอริยสัจ ๔ มุ่งสอนผู้ฟังรู้เรื่องใหญ่ ๆ ๔ เรื่องคือ

๑) ความทุกข์ มีทุกข์จากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย

๒) สมุทัย คือ สาเหตุที่เกิดขึ้นของทุกข์ มีกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

๓) นิโรธ คือ ความดับทุกข์ คือ ตัณหาต่างๆ ได้หมดสิ้น และ

๔) มรรค คือ ทางปฏิบัติให้ดับทุกข์ได้แก่อริยมรรค ๘ ประการ ด้วยหลักอริยสัจ ๔ นี้ เป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง โดยไม่ต้องปรารภคำถามหรือคำขอร้องของใคร ๆ

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่เป็นการหลักและวิธีการสอนแบบบูรณาการ คือ เรื่องจักร ๔ เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่ความเจริญในการเสาะแสวงหาความรู้ของผู้ใฝ่หาความรู้ทั้งหลาย คือ

๑) อยู่ในถิ่นที่มีความเจริญมีสิ่งแวดล้อมที่ดี

๒) การคบหาสัตบุรุษ

๓) การตั้งตนไว้ชอบ และ

๔) การได้สั่งสมคุณความดีไว้ในกาลก่อนมีครบ ๔ ประการนี้แล้วย่อมประสบกับความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนอย่างแน่นอน

๔.๒.๓ พระพุทธศาสนามีหลักและวิธีการสอนแบบบูรณาการครบทั้ง ๔ อย่าง คือ

๑) แบบสอดแทรกเนื้อหา (Infusion) ครูสอนคนเดียว คือ ยุคแรก ๆ ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ใหม่ ๆ พระองค์เพียงพระองค์เดียวทรงสอนคณะปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕, ทรงสอนขลุบลบุตรและครอบครัว, ทรงสอนกลุ่มเพื่อนของพระยส, ทรงสอนชฎิล ๓ พี่น้อง, ทรงสอนพระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยบริวาร ด้วยวิธีการสอนบูรณาการแบบครูสอนคนเดียว คือ พระพุทธองค์ทรงสอนสาวกโดยลำพังแต่เพียงพระองค์เดียว เพราะว่าในยุคแรก ๆ บรรดาเหล่าสาวกก็ยังมีจำนวนจำกัดอยู่มาก สิ่งที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือ เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ทรงส่งพระอรหันตสาวกชุดแรกจำนวน ๖๐ รูปออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาครั้งแรกนั้น ได้มีพระพุทธดำรัสตรัสไว้ในพระวินัยปิฎกว่า พระพุทธองค์ทรงส่งภิกษุทั้งหลายไปประกาศพระศาสนา โดยให้ไปทิศ ทางละ ๑ รูป อย่าไปรวมกัน ๒ รูป ข้อความตรงนี้จึงมีนัยสำคัญเกี่ยวกับการสอนบูรณาการแบบครูสอนคนเดียวแต่สอดแทรกด้วยเนื้อหาวิชาต่าง ๆ มากกว่า ๒ วิชาขึ้นไป

๒) แบบคู่ขนานวิชา (Parallel Instruction) คือ การสอนแบบบูรณาการที่มีครูสอนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป นับแต่ครั้งแรกที่พระสงฆ์เกิดมีขึ้นในพระพุทธศาสนาแล้วพระสงฆ์ก็ได้มีบทบาทในการร่วมมือกันกับพระพุทธองค์สอนผู้ฟังทั้งหลาย เช่น พระอัสสชิแสดงธรรมย่อ ๆ ให้โกณฑปริพาชก ฟังจนเขาได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน แล้วเขาก็ได้ไปแสดงธรรมย่อ ๆ ให้เพื่อนที่ชื่อว่าอุปติสสะ ฟัง จนทำให้อุปติสสะได้บรรลุธรรมตามไปด้วย เมื่ออุปติสสะ และ โกณฑิระเห็นความจริงแล้วก็ได้พากันไปเฝ้าพระพุทธองค์ และได้บวชในสำนักของพระพุทธองค์ แล้วท่านทั้งสองก็ได้ตั้งใจบำเพ็ญความเพียร จนได้บรรลุธรรมสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งท่านทั้งสองให้เป็นอัครสาวกซ้ายขวา ทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จนได้รับคำชมเชยจากพระพุทธองค์ว่า พระโมคคัลลานะเปรียบเสมือนมารดาผู้ตลอดบุตร ส่วนพระสารีบุตร เปรียบเสมือนมารดาผู้เลี้ยงบุตรให้เจริญเติบโต

๓) แบบพหุวิทยาการ คือ พระพุทธเจ้าร่วมกับสาวกพุทธบริษัทของพระองค์ สอนผู้ฟังประเภทต่าง ๆ ด้วยวิธีสอนที่หลากหลาย และยังนำเอาศาสตร์ต่าง ๆ มาสอนบูรณาการด้วยเสมอ เช่น ทรงสอนชาวนาผู้ทำนาด้วยหลักกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น สติ สัมปชัญญะ หิริ วิริยะ ปัญญา

เป็นต้นมาบูรณาการด้วยเนื้อวิชาการศึกษาเรื่องเกษตรศาสตร์ สังคมศาสตร์ อุตสาหกรรม เป็นต้น มาสอนร่วมด้วย

๔) แบบโครงการ คือ พระพุทธเจ้าทรงร่วมกับพระสงฆ์สาวกของพระองค์สอนลูกกัมมัฏฐาน หรือสอนการสมาทานธุดงค์ภาคทฤษฎีให้แก่ภิกษุผู้บวชใหม่เสร็จเรียบร้อยแล้ว หลังจากนั้นก็ส่งพระสงฆ์ผู้บวชใหม่เหล่านั้น ไปยังสถานที่ต่าง ๆ เช่น ป่าไม้บ้าง ภูเขาบ้าง ป่าช้าบ้าง ในถ้ำบ้าง เป็นต้น เพื่อให้เหล่าพระสาวกปฏิบัติกัมมัฏฐานอยู่ตามที่ต่าง ๆ โดยที่พระพุทธองค์ก็จะทรงตรวจสอบดูแลการปฏิบัติของท่านเหล่านั้นอย่างใกล้ชิด ถ้าปฏิบัติผิดก็จะทำการนิเทศความรู้ใหม่ให้ ถ้าปฏิบัติถูกต้องแล้วก็จะให้กำลังใจแก่ผู้ปฏิบัตินั้นและยกย่องให้ปรากฏในท่ามกลางสงฆ์ จนกว่าท่านเหล่านั้นจะบรรลุธรรม

การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ ในประเด็นคำถามที่ว่า ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการสอนของพระพุทธเจ้าทรงสอนแบบบูรณาการหรือไม่อย่างไร มีประเด็นคำตอบดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงสอนบูรณาการแบบสอดแทรกวิชา โดยยึดเอาผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง คือ ตามหลักพุทธกิจ ๕ ประการ ทรงเสด็จออกไปบิณฑบาตพร้อมกับเสด็จไปแสดงธรรมโปรดผู้ฟังที่พระองค์ได้ทรงเลือกไว้แล้ว ตกเวลาเย็นทรงแสดงธรรมสอนญาติโยม คำลงทรงแสดงสั่งสอนพระสงฆ์ เทียงคืนทรงตอบปัญหาเทวดา ทรงพักผ่อนพระอิริยาบถ ก่อนสว่างพระองค์ทรงตรวจดูสัตว์โลกผู้ที่พระองค์จะเสด็จไปโปรดในวันรุ่งขึ้น ครั้นเมื่อทรงทราบว่าผู้ฟังเป็นใครมีอุปนิสัยอย่างไรแล้ว พระองค์ทรงวางแผนจัดเตรียมการสอนที่จะเกิดขึ้น โดยส่วนพระองค์เองก็ทรงมีพระคุณทั้งภายในและพระคุณภายนอกมีความบริบูรณ์อยู่ตลอดเวลา โดยฐานะของบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือโดยศักยภาพของพระอรหันต์ เพื่อให้การสอนเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ทรงวางไว้แล้วนั้น พระพุทธองค์จึงจัดเตรียมเนื้อหาหลักธรรมและหลักวิชาการทั่วไป วิธีการสอนสื่ออุปกรณ์ประกอบการสอน เวลาที่สอน เทคนิคการสอนหรือ ลีลาการสอน สถานที่ที่ใช้สอนนิทาน หรือชาดกที่จะนำมาเล่าประกอบการสอน อุปมาอุปมัยที่จะยกขึ้นมาประกอบการสอนกิจกรรมที่จะนำมาให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการเรียนการสอนนั้น บุคคลที่ทรงเห็นว่าสมควรที่จะเข้ามามีส่วนร่วมสอนในครั้งนั้น ทรงมีแผนการประเมินผลหรือคำตอบอยู่ในพระทัยของพระองค์แล้วว่าผลจากการสอนนั้นจะเป็นอย่างไร กิจกรรมการสอนทุกอย่างดังกล่าวแล้วพระพุทธองค์ทรงมีการเตรียมการให้เหมาะสมกับจริตของผู้ฟังอย่างเต็มที่ ตัวอย่างกรณีศึกษา ดังนี้

พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังระดับต้น คือ ผู้ฟังระดับชาวบ้านธรรมดาทั่วไป รวมทั้งผู้ฟังที่มีพื้นฐานความรู้ทางธรรมที่ยังไม่สูงส่งอะไรมากนัก พระพุทธองค์ทรงสอนบูรณาการแบบสอดแทรกเนื้อหา (Infusion) คือ พระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังโดยพระองค์เป็นครูสอนคนเดียว ที่เห็นได้ชัดเจนก็ตอนที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ใหม่ ๆ ทรงตัดสินใจพระทัยแสดงธรรมสรรพสัตว์ทั้งหลาย

หรือแม้มีพระสาวกมากขึ้นวิธีการสอนแบบครูสอนคนเดียวนี้ก็ยังคงทรงนำมาใช้มากกว่าวิธีการสอนแบบอื่น ๆ เช่น

พระพุทธเจ้าทรงสอนบูรณาการแบบสอดแทรกเนื้อหาแก่สิ่งกาลมานพ ผู้ทำการไหว้ทิศอยู่ พระพุทธองค์ทรงสอนให้เขารู้ว่าเขากำลังไหว้ทิศผิด เขาทูลถามพระพุทธองค์การไหว้ทิศที่ถูกต้องเป็นอย่างไร ทรงสอนให้เขาเข้าใจความหมายของคำว่าทิศเสียใหม่ โดยการตรัสแสดงธรรมเรื่อง การละกรรมกิเลส ๔ ประการ คือ มาสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุคปลได้ หลัก ๔ ประการนี้คือ หลักนิติศาสตร์ว่าด้วยการรักษากฎหมายนั่นเอง การไม่ทำกรรมชั่วโดยฐานะ ๔ ประการ คือ ถ้าเอียง เพราะรัก ถ้าเอียงเพราะชัง ถ้าเอียงเพราะหลง ถ้าเอียงเพราะกลัว ทำกรรมชั่ว หลักธรรม ๔ ประการ นี้ก็คือ หลักแห่งความยุติธรรม หลักเนติธรรม หลักอธิปไตย และหลักสิทธิมนุษยชน และหลัก สังคมศาสตร์ในการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขนั่นเองและไม่เสพอบายมุข ๖ อย่าง คือ เป็นนักเลง สุรา เที่ยวกลางคืน เที่ยวดูการละเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้านการทำงาน เป็นผู้ไหว้ทิศ ๖ ประการ คือ ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดา ทิศเบื้องเบื้องขวาได้แก่อาจารย์ ทิศเบื้องหลังได้แก่บุตรภรรยา ทิศเบื้องซ้ายได้แก่มิตร อำมาตย์ ทิศเบื้องล่างได้แก่ทาส กรรมกร ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณะพราหมณ์ ทิศ ๖ ประการนี้แล เป็นหลักธรรมสัมพันธ์เกี่ยวกับการดูแล สุขภาพกายให้แข็งแรง หลักเศรษฐศาสตร์ค่าใช้จ่ายที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ หลักสังคมในครอบครัว หลักสังคมโดยภาพรวมรวมของคนในสังคมทั่วไปโดยมุ่งให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีเกียรติ และศักดิ์ศรี การทำเช่นนี้ชื่อว่าเป็นการไหว้ทิศที่ถูกต้องตามแนวทางของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แสดงธรรม สิ่งกาลมานพเกิดความเลื่อมใสขอนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

เนื้อความจากสิ่งกาลมสูตร จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงสอนสิ่งกาลมานพ ด้วยการยึดเอา ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง คือ นำเอาเรื่องทิศที่เขากำลังสนใจอยู่ในขณะนั้นมาเป็นข้อมูลในการสอน พระพุทธองค์ทรงดำเนินการสอนด้วยการนำเอาหลักธรรมอื่นเข้ามาบูรณาการเพิ่มอีก ตามขั้นตอนการสอนของพระองค์ทุกประการ

พระพุทธองค์ทรงสอนแบบบูรณาการแบบสอดแทรกเนื้อหาวิชา แก่ผู้ฟังที่เป็นนักปกครอง คือ ผู้ฟังที่มีความสำคัญสูงขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง เช่น เป็นนักปราชญ์ เป็นนักปกครอง เป็นพระราชา มีความรู้สูงขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง เช่น พระพุทธองค์ทรงสอนพระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยบริวารด้วย อนุพุทธิกถา ๕ ประการ จนได้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบัน

พระพุทธองค์ทรงสอนแบบบูรณาการแบบสอดแทรกเนื้อหาวิชา แก่ผู้ฟังระดับสูง คือ ผู้ฟังที่มีความรู้ทางธรรมในระดับสูงกว่าสองประเภทแรก เช่น ทรงสอนพระปัญจวัคคีย์ผู้ที่ได้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบันแล้วได้รับการอุปสมบทเป็นพระสงฆ์รุ่นแรก พระพุทธองค์ทรงสอนท่าน

เหล่านั้น ด้วยการต่อยอดความรู้จากฐานความรู้เดิม คือ พระพุทธองค์ทรงนำเอาอเนตตลักษณะสูตร ซึ่งเป็นธรรมะชั้นสูงมาสอนแก่พระปัญจวัคคีย์ ในที่สุดพระปัญจวัคคีย์ก็ได้บรรลุธรรมพระอรหันต์

พระพุทธองค์ทรงสอนบูรณาการแบบคู่ขนานและทรงสอนบูรณาการแบบเป็นทีม แก่ผู้ฟังประเภทต่าง ๆ ทั้ง ๓ ระดับ ซึ่งการสอนประเภทนี้เป็นวิธีการสอนที่สอดคล้องกับพุทธวิธีของพระพุทธองค์ คือ หลังจากที่พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระพุทธองค์ทรงได้แสดงธรรมโปรดคณะปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ จนท่านเหล่านั้นได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์และผู้ฟังกลุ่มต่าง ๆ เรื่อยมา จนเกิดมีพุทธบริษัทครบทั้ง ๔ คือ ภิกขุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หน้าที่หลัก ๆ ของพุทธบริษัท คือ ค้ำถุนุระ การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย (ศีลธรรม) และวิปัสสนาธุระ การพัฒนาทางจิตและปัญญา และช่วยกันเผยแผ่ธรรมทางพระพุทธศาสนาให้มากยิ่งขึ้นตามอุดมการณ์ของพระพุทธเจ้า จนเกิดมีพระรัตนตรัย ๓ ประการ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ จัดว่าเป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ในการทำประโยชน์อย่างบูรณาการแล้วในพระวินัยปิฎกยังมีหลักฐานการแต่งตั้งพระเถระให้เป็นพระอุปัชฌาย์มีหน้าที่ในการให้การบวช กุลบุตรกุลธิดาให้เป็นพระภิกษุ,ภิกษุณี,สามเณรและสามเณรี ในพระพุทธศาสนา และยังมีกฎเกณฑ์ในการตั้งพระเถระผู้มีความรู้ความสามารถเป็นอาจารย์สอนธรรมและวินัยให้แก่สิทธิวิหาริกและอันเตวาสิก หรือลูกศิษย์ของคนได้ และหน้าที่สำคัญสูงสุดของพุทธบริษัท คือ การดูแลรักษาพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญมั่นคงถาวรสืบไปตราบนานเท่านาน รวมทั้งข้อมูลที่ปรากฏเมื่อตอนที่พระพุทธเจ้าทรงส่งพระอรหันตสาวก จำนวน ๖๐ รูป ออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาครั้งแรก โดยตรัสเป็นพระพุทธคำรัสว่า “จรด ภิกขเว พุชชนิตาย พุชชนสุขาย โลกานุกมฺปาย ดูก่อนภิกขุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่หมู่ชนเป็นอันมาก” เพราะศักยภาพของพระอรหันตสาวกของพระพุทธองค์ย่อมมีสามารถที่สอนผู้อื่นให้มีความรู้ตามหลักการของพระพุทธศาสนาที่ศาสนาแห่งผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน พระพุทธองค์ทรงประกาศหลักการในวันมาฆบูชาว่า “การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีทั้งหมด และการทำจิตใจให้ผ่องใส” หลักฐานดังที่ได้ยกมาแสดงนี้ จึงถือได้ว่าการสอนแบบบูรณาการที่มีครูสอนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปในพระพุทธศาสนานั้นมีมานานแล้ว แม้ในปัจจุบันนี้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาก็ยังคงดำเนินตามแบบอย่างการสอนเหมือนพระพุทธองค์ในครั้งพุทธกาล กรณีศึกษา เช่น พระพุทธเจ้าทรงสอนแบบคู่ขนานร่วมกับพระสารีบุตรบ้าง พระอานนท์บ้าง พระมหากัจจายนะบ้าง สอนผู้ฟังในระดับต่าง ๆ

สรุปว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์ทรงมีความเป็นพระบรมครูทุกประการ พระองค์ทรงสอนเวไนยสัตว์ด้วยวิธีการสอนที่หลากหลายรวมทั้งการสอนแบบบูรณาการที่มีครูสอนคนเดียว หลังจากที่พระองค์ได้ตรัสรู้เป็น

พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณพระองค์ทรงเริ่มแสดงธรรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทรงเลือกปัญจวัคคีย์ เป็นผู้ฟังกลุ่มแรก ด้วยทรงทราบมาก่อนแล้วว่า ปัญจวัคคีย์มีฐานความรู้ระดับใด มีจริตหรืออุปนิสัย ชอบเรียนรู้ด้วยวิธีการสอนด้วยวิธีใดและจะทรงใช้เนื้อหาอย่างไร และทรงทราบวาระความแก่รอบ แห่งญาณของปัญจวัคคีย์ล่วงหน้ามาแล้ว ด้วยพุทธานุภาพของพระองค์เอง ทรงทราบว่าหลักธรรมจกัปปวัตตนสูตร มีเนื้อหาสาระหลายอย่าง เช่น อริยสัจ ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘ และที่สุด ๒ อย่าง กามสุขัลลิกานุโยค อตตกิลมัตถานุโยค ที่สมณะไม่ควรหมกมุ่น เป็นธรรมที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ของปัญจวัคคีย์ ทรงเลือกวิธีสอนแบบที่สุดแห่งพระธรรมเทศนา ปัญจวัคคีย์โดยเฉพาะ โกลเทณญะได้ดวงตาเห็นธรรมหรือได้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบันเป็นครั้งแรก หลังจากนั้นปัญจวัคคีย์ที่เหลือก็ได้บรรลุนิพพานลำดับ หลังจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้เสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อแสดงธรรมโปรดผู้ฟัง ๓ ระดับ คือ ผู้ฟังระดับต้น เช่น ชาวบ้าน ชาวนา ชาวสวน เป็นต้น ผู้ฟังระดับกลาง คือ ผู้ฟังที่เป็นพระราชาบ้าง พราหมณ์มหาศาลบ้าง นักปกครองบ้าง เป็นต้น และผู้ฟังระดับสูง คือ ผู้ฟังที่เป็นนักบวชในพระพุทธศาสนาและในศาสนาอื่น ๆ ด้วย พระพุทธองค์ทรงสอนใช้วิธีการสอนรวมทั้ง ๑๑ วิธี คือ วิธีการสอนแบบสากัจฉา วิธีการสอนแบบอนุสาสนี วิธีการสอนแบบ ปุจฉาพยากรณ์ วิธีการสอนแบบอุปมาอุปมัย วิธีการสอนแบบนิทานสาธก วิธีการสอนแบบอุปติการณ สาราธิ วิธีการสอนแบบให้กระทำเอง วิธีการสอนแบบปฏิรูป วิธีการสอนแบบปฏิบัติ วิธีการสอนแบบ ปฏิฐาน วิธีการสอนแบบอิทธิปาฏิหาริย์ พระพุทธองค์ทรงนำเอาหลักธรรมต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ตามที่พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายว่า

วินัยปิฎก เป็นอาณาเทศนา คือ การแสดงธรรมในลักษณะที่ตั้งเป็นข้อบังคับโดยส่วนใหญ่
 สุตตันตปิฎก เป็นโวหารเทศนา คือ การแสดงธรรมยกย้ายสำนวนให้เหมาะสมแก่จริต
 อธิษายของผูฟัง ซึ่งมีต่าง ๆ กัน

อภิธรรมปิฎก เป็นปรมัตถเทศนา คือ การแสดงธรรมเจาะจงเฉพาะประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งเป็น
 ธรรมะชั้นสูง ไม่เกี่ยวข้องกับท้องเรื่องหรือโวหาร หลักคำสอนที่สำคัญในพระพุทธศาสนาดังกล่าวนี้
 มีความเหมือนกันกับศาสตร์ต่าง ๆ ในยุคปัจจุบันนี้ คือ พระวินัยปิฎก เท่ากับ กฎเกณฑ์ ระเบียบ
 แบบแผนของสังคม หรือนิติศาสตร์ ส่วนสุตตันตปิฎก คือ ศูนย์รวมของหลักพุทธธรรมหรือ
 ธรรมศาสตร์ต่าง ๆ เช่น เบญจศีลเบญจธรรม เท่ากับจริยศาสตร์, ทิศ ๖ สารนิยธรรม ๖ เท่ากับ
 สังคมศาสตร์, ทศราชธรรม ๑๐ หรือราชสังคหวัตถุ ๔ หรือ พรหมวิหาร ๔ หรือ อธิปไตย ๓ เท่ากับ
 รัฐศาสตร์, ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตนิกธรรม ๔ หรือ โภควิภาค ๔ เท่ากับหลักเศรษฐศาสตร์, จริต ๖
 เท่ากับพฤติกรรมศาสตร์, ไตรสิกขา ๓ วุฒิธรรม ๔ หรือปัญญา ๓ เท่ากับศึกษาศาสตร์, อริยสัจ ๔
 เท่ากับการวิจัย, เบญจขันธ์ เท่ากับวิทยาศาสตร์ เป็นต้น และอภิธรรม คือ แหล่งรวมหลักพุทธธรรม
 ที่บริสุทธิ์ที่ว่าด้วยเรื่อง จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ไม่เกี่ยวกับบุคคล

พระพุทธองค์ทรงแบ่งผู้ฟังออกเป็น ๓ ระดับ ผู้ฟังระดับต้น ผู้ฟังระดับกลางและผู้ฟังระดับสูง และประกอบด้วยด้วยหลักการสอน ๔ ประการ คือ ๑.หลักการสอน ๒.วิธีการสอน ๓. สื่อการสอน และ ๔. ผลการสอน

จึงนับได้ว่าพระพุทธองค์ทรงสอนผู้ฟังด้วยการสอนแบบบูรณาการ ดังที่มีนักวิชาการสายพระพุทธศาสนาและนักวิชาการทั่วไปได้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับความหมายของคำว่าบูรณาการไว้ว่า บูรณาการ หมายถึง การทำให้เต็ม หลักการสอนแบบบูรณาการ โดยทั่วไปหมายถึงหลักการบูรณาการ คือ การทำให้เต็ม หรือทำให้สมบูรณ์ ทำให้หน่วยย่อย ๆ มีความสัมพันธ์เข้าด้วยกันเพื่อทำให้เกิดประโยชน์ หรือประสิทธิวิธามากขึ้นกว่าเดิม โดยลักษณะ ดังนี้

๑) ทรงสอนบูรณาการระหว่างความรู้และการเรียนรู้ เนื่องจากว่าการเรียนรู้ในโลกกว้าง มนุษย์ทุกคนจำเป็นต้องมีการเรียนรู้มีมากขึ้นเรื่อย ๆ การสอนด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งแต่เพียงอย่างเดียว จึงไม่สามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ครบบริบูรณ์ในธรรมหรือศาสตร์ต่าง ๆ ได้ ดังนั้น พระพุทธองค์ ทรงใช้การสอนแบบบูรณาการเข้ามาสอนให้เกิดผลดีต่อผู้ฟัง

๒) ทรงสอนบูรณาการทางการพัฒนาความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ และการพัฒนาทางจิตใจ ดังหลักฐานในหลักท้าว ๔ ประการ คือ กายภาวนา การพัฒนาทางกาย สีลภาวนา การพัฒนาทางสังคม จิตภาวนา การพัฒนาทางจิตใจ และปัญญาภาวนา การพัฒนาทางปัญญา รวมทั้งข้อมูลที่มาในพระอภิธรรมปิฎกที่ว่าด้วย เรื่อง จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นต้น โดยเน้นการพัฒนาการทาง จิตพิสัย ทำให้ผู้เรียนเกิดความพึงพอใจและซาบซึ้งในศาสตร์นั้น ๆ ที่ทรงนำมาสอน

๓) ทรงสอนบูรณาการระหว่างความรู้และการลงมือปฏิบัติทางด้านทักษะพิสัย ครบตามหลักสัทธรรม ๓ ประการ คือ ปริยัติสัทธรรม การเรียนรู้ ปฏิบัติสัทธรรม นำความรู้ที่ได้เรียนมาแล้ว ไปปฏิบัติตาม และปฏิเวธสัทธรรม การสัมผัสผล หรือการได้รับผลจากการนำความรู้นั้น ไปปฏิบัติ

๔) ทรงสอนบูรณาการระหว่างความรู้ที่ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างมากกับสิ่งที่ป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน คือ ทำให้ผู้เรียนได้ใช้ความรู้ที่เรียนมาประกอบกับการใช้ชีวิตประจำวันของตน ได้อย่างดี เช่น ผู้เรียนหรือผู้ฟังระดับต้น กรณีตัวอย่างของสังคมาภพ กลายมาเป็นชาวพุทธระดับแนวหน้า กสิการทวาทพราหมณ์ ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน

๕) ทรงสอนบูรณาการระหว่างหลักธรรมและวิชาต่าง ๆ เพื่อสร้างองค์ความรู้ และเจตคติ ให้เกิดแก่ผู้เรียนให้มากขึ้น ได้อย่างน่าอัศจรรย์

ส่วนการสอนแบบบูรณาการ คือ เป็นการจัดการเรียนรู้โดยใช้ความรู้ ความเข้าใจและทักษะในวิชาต่าง ๆ มากกว่าหนึ่งวิชาขึ้นไป เพื่อแก้ปัญหาหรือแสวงหาความรู้ ความเข้าใจเรื่องใดเรื่องหนึ่งทำให้ผู้เรียนได้ประยุกต์ใช้ความคิดและสภาวะ ความสามารถ และทักษะต่าง ๆ ในเวลาเดียวกัน ทำให้เขาได้รับความรู้เพิ่มขึ้นอีก

วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าที่มาในพระไตรปิฎก แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการแบบบูรณาการแก่ผู้ฟัง ๓ ระดับ ทรงใช้หลักการสอนและวิธีการสอนแบบต่าง ๆ ทรงนำสื่อการสอนมาสอนแก่ผู้ฟังอย่างเหมาะสมพอดี จนทำให้เกิดผลดีแก่ผู้ฟังในระดับต่าง ๆ ดังที่ได้ยกมาแล้วนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ถ้าทางคณะสงฆ์หรือวงการการศึกษาของประเทศไทยจะนำเอาวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้ามาปรับใช้ในการเรียนการสอนแก่นักเรียนในประเทศไทยก็น่าจะ ได้รับผลดี ซึ่งผลการสอนอาจไม่ได้รับผลดีเท่ากับการสอนของพระพุทธเจ้าก็ตาม แต่ผู้วิจัยเชื่อว่า ผลดีย่อมมีแน่นอน

บทที่ ๕

สรุปผล และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทฤษฎีหลักการสอน และวิธีสอนแบบบูรณาการ เพื่อศึกษาวิธีสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อศึกษาวิธีสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้า และเพื่อนำเสนอรูปแบบวิธีสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกเสนอต่อวงการการศึกษาทั่วไป

สำหรับวิธีการวิจัยวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยเน้นวิธีการวิธีการสำรวจเอกสาร (Documentary Research) จากงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีหลักการสอนและวิธีการสอนของนักการศึกษาทั่วไป วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า วิธีการการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก และใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งในส่วนพระสงฆ์นักวิชาการผู้มีบทบาทในการปกครองและบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ผู้บริหารและคณาจารย์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และนักวิชาการจากสถาบันการศึกษาทั่วไป ซึ่งมีผลการศึกษารวบรวมได้ดังต่อไปนี้

ทฤษฎีการสอนหลักบูรณาการและวิธีการสอนแบบบูรณาการ (Integration Instruction) เกิดจากแนวคิดของจอห์น ล็อก (John Locke) ซึ่งเป็นนักปราชญ์ชาวอังกฤษผู้มีความคิดว่าเด็กไม่มีกำลังที่จะเรียนรู้ได้หมด ฉะนั้น เด็กจึงต้องสนใจเฉพาะสิ่งที่จำเป็นที่สุดและเขาจะใช้บ่อยที่สุดในชีวิต ต่อมา จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) นักปราชญ์ชาวสหรัฐอเมริกา มีความคิดเห็นเกี่ยวกับการให้การศึกษาในเรื่องนี้ว่า การให้การศึกษาแก่เด็กนั้น ควรจะนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์เพื่อการอยู่รอดของชีวิตตน กิจกรรมใหญ่ ๆ คือ การแสวงหาปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ย่อมจะทำให้ผู้เรียนต้องการเรียนรู้เอง เห็นเอง รู้จักเอง ฉะนั้น ผู้เรียนย่อมจะเกิดความสนใจขึ้นเอง โดยธรรมชาติ จากแนวความคิดต่าง ๆ นี้ ได้มีอิทธิพล และพัฒนาเป็นหลักการเรียนการสอนแบบบูรณาการต่อมา

อนึ่ง การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการนั้นเป็นลักษณะการจัดการเรียนการสอนในรูปแบบขององค์รวม จัดการเรียนรู้ด้วยรูปแบบ หรือวิธีการที่หลากหลาย แต่ที่ถือเป็นหลักสำคัญ คือ

เน้นการเรียนการสอนตามสภาพจริง การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้จากธรรมชาติและการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การเรียนรู้ในหลักศีลธรรม จริยธรรม และคุณธรรม การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการที่สามารถให้ผลการที่สุดและประสบความสำเร็จมากที่สุดนั้น ขึ้นอยู่กับตัวผู้สอนที่จะต้องเป็นผู้คิดค้นและพัฒนารูปแบบ เนื้อหาสาระด้วยตัวเอง จึงจะก่อให้เกิดผลดีกับ ผู้เรียนมาก ในโลกปัจจุบันเกิดมาจากแนวทางการศึกษาทางตะวันตกด้วยความคิดที่ว่า บรรดาศาสตร์ ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ไม่มีศาสตร์ใดเป็นศาสตร์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสตร์อื่นเลย ความจริงแล้วแต่ละ ศาสตร์หรือแต่ละวิชา ย่อมมีส่วนเกี่ยวข้องกันเสมอ เมื่อความจริงเป็นเช่นนั้น เวลาครูสอนจะต้อง นำเอาศาสตร์หรือวิชาต่าง ๆ เหล่านั้นมาสอนร่วมด้วยกัน เพื่อให้ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้ในศาสตร์ ต่าง ๆ หรือในวิชาต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์ หรืออย่างครบถ้วน ทฤษฎีการการสอนบูรณาการเกิดขึ้น เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกันกับความเป็นจริงของศาสตร์หรือวิชาต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วนั้น วิธีการ สอนแบบบูรณาการโดยทั่วไปมีลักษณะดังนี้

๕.๑.๑ ได้ทราบว่าหลัก และทฤษฎีการสอนแบบบูรณาการที่นักวิชาการทั้งของไทยและ ของต่างประเทศได้มีความรู้ร่วมกันว่าวิธีการสอนแบบบูรณาการ โดยทั่วไปนั้นมีความเชื่อที่ว่า ศาสตร์ทุกศาสตร์มีความเกี่ยวข้องกันอยู่เสมอ เวลาจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนจึงจำเป็นที่ จะต้องมีการกล่าวถึงศาสตร์ต่าง ๆ ไปพร้อม ๆ กัน เมื่อครูสอนก็ต้องสอนให้สอดคล้องกับศาสตร์ ต่าง ๆ ที่มันเกี่ยวข้องกัน

๕.๑.๒ ได้ทราบวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงนำมาใช้สอนผู้ฟังระดับต่าง ๆ ที่มาใน พระไตรปิฎก มีวิธีการสอนของพระพุทธองค์ทรงมีพุทธประสงค์ คือ เพื่อให้ผู้ฟังคำสั่งสอนเกิดการ ละความชั่ว ให้สร้างความคิด และให้จิตใจสะอาด ผ่องใสมากขึ้นหรือให้เกิดวิชาและจรณะ คือ มีทั้ง ความรู้และความประพฤติดีให้ก้าวไปด้วยกันอย่างสมดุล โดยมีเป้าหมายของการสอน เพื่อให้ผู้เรียน เกิดวิชา และจรณะ มีทั้งความรู้ และความประพฤติดี และให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ดีที่ได้ จากการเรียนนี้ไปใช้ในการประพฤติปฏิบัติ และให้เขาสามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างดีมี ความสงบสุข

วิธีการของพระพุทธเจ้าในฐานะที่พระองค์นั้นทรงเป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อผู้เรียน จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า ทรงมีปรัชญาการสอน หลักการในการสอน วิธีการสอน ลีลาการสอน กุศโลบายประกอบการสอนของพระพุทธเจ้าและหน้าที่ของศิษย์และอาจารย์ตาม หลักฐานที่มาในพระไตรปิฎก ซึ่งการสอนตามแนวของพระพุทธศาสนา เมื่อก้าวโดยรวม เป็นหลักการสอนโดยพยายามถ่ายทอดจากสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม และผลจากการสอน ก็คือได้ความรู้จริงรู้แจ้ง จนสามารถช่วยให้บุคคลดำรงชีวิตได้อย่างสงบสุข มีอิสรภาพทำให้ สามารถพัฒนาตนเองไปในวิถีทางที่ถูกต้อง เป็นครูตัวสอนตนเองได้ สอนคนอื่นได้ และเป็น

ตัวอย่างที่ดีของผู้อื่น ได้ด้วย สำหรับพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์นั้นจะสำเร็จผลได้จริง ก็ขึ้นอยู่กับผู้รับคำสอนหรือผู้เรียนจะต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง โดยมีพระองค์เป็นผู้ชี้แนวทางให้ เท่านั้น ซึ่งหลักสำคัญของการสอนตามแนวพระพุทธศาสนากับความมุ่งหมายที่สำคัญของการศึกษาในปัจจุบันนี้ เป็นวิธีการสอนที่สอดคล้องกัน เมื่อมาพิจารณาถึงหลักการสอนและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าแล้วก็พบว่า วิธีการและหลักการต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงใช้สั่งสอนศิษย์ และคนทั่วไปดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือปรากฏเป็นคัมภีร์อธิบายคัมภีร์อื่น ๆ ซึ่งได้ยกมากล่าวแล้วในบทที่ ๓ วิธีการสอนของพระพุทธองค์มี ๑๑ วิธี วิธีการสอนแบบสากัจฉา และวิธีการสอนแบบอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นต้น

๕.๑.๓ วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าที่มาในพระไตรปิฎก ทรงประกอบไปด้วย ผู้ฟัง ๓ ระดับ คือ ๑) ผู้ฟังทั่วไป คือ ชาวบ้าน ชวนา โจร เป็นต้น ๒) ผู้ฟังที่เป็นนักปกครอง คือ พระราชา นักปกครองหรือนักปราชญ์ เป็นต้น ๓) ผู้ฟังที่เป็นสมณะ คือ นักบวช เช่น พระสงฆ์ ภิกษุณี และนักบวชนอกพระพุทธศาสนา เช่น นิครนถ์ เป็นต้น และทรงใช้องค์ประกอบการสอน ๔ ประการ คือ ๑) หลักการสอนแบบต่าง ๆ เช่น หลักธรรมในการสอนด้วยการชี้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง หลักธรรมในการสอนแบบพหุปัญญา หลักธรรมในการสอนแบบบูรณาการ เป็นต้น ๒) วิธีการสอนแบบต่าง ๆ เช่น วิธีการสอนแบบสากัจฉา วิธีการสอนแบบอนุสาสนี วิธีการสอนแบบบุจฉา พยากรณ์ เป็นต้น ๓) สื่อการสอน เช่น หลักเนื้อหาวิชาการทั้งที่เป็นศีล คือ เป็นที่ไว้ด้วยหลักวินัย (นิติศาสตร์ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการปกครอง) และธรรม เนื้อหาวิชาการที่กินความไปในศาสตร์ต่าง ๆ เช่น รัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ ภาษาศาสตร์ ตรรกศาสตร์ เป็นต้น รวมหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าลงได้ ๒ อย่างคือ โลกียปัญญา (ศาสตร์ต่างๆ ที่ชาวโลกทั่วไปมีอยู่ทำอยู่) และ โลกุตตรปัญญา (ปัญญา หรือศาสตร์ที่เหนือโลก หรือศาสตร์ที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น) และ พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อการสอนอื่น ๆ ที่เป็นวัตถุ เช่น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แอ็ก คันไถ เป็นต้น มาประกอบในการสอนด้วย

ผลการสอน คือ ผลสัมฤทธิ์ที่เกิดจากการสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งมีผลทำให้ผู้ฟังได้รับความรู้ความเข้าใจในศาสตร์ต่าง ๆ หลังจากที่ได้ฟังการสอนของพระองค์ มี ๒ ระดับ คือ

ระดับที่หนึ่ง คือ ผู้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วได้เปลี่ยนจากมิจฉาทิฎฐิชนมาเป็นสัมมาทิฎฐิชนแทน และขออน้อมรับนับถือเอาพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต ผู้ฟังระดับนี้มีทั้งอยู่ในฆราวาสวิสัยและขอบวชเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาศรัทธาขอบวชในพระพุทธศาสนา

ระดับที่สอง คือ ผู้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลชั้น พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ในที่สุด ผู้ฟังระดับนี้มีทั้งอยู่ในฆราวาสวิสัยและขอบวชเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงสอนทรงรอบรู้ถึงสภาพความเป็นจริงของบุคคลที่จะสั่งสอนว่าแต่ละคนนั้นย่อมมีความแตกต่างกันด้วยระดับสติปัญญาและพื้นภูมิหลัง ซึ่งต้องยอมรับสภาพความเป็นจริงที่แตกต่างกันเสมอไม่อาจฝืนความจริงข้อนี้ได้ ผู้เป็นครูจึงต้องเข้าใจความแตกต่างของผู้เรียน ๔ ประเภท ครูเมื่อเข้าใจความแตกต่างแห่งพื้นฐานทางสติปัญญาของแต่ละบุคคลแล้ว ย่อมสามารถแยกแยะ และเลือกเฟ้นบทเรียนที่นำมาถ่ายทอดให้กับศิษย์ทั้งหลายได้อย่างเหมาะสมกับกาลสถานที่และบุคคล

สภาพจริงอีกอย่างหนึ่งของผู้เรียนที่พระพุทธองค์ทรงยึดถือ คือ พฤติกรรมต่าง ๆ ที่ผู้เรียนมีความแตกต่างกัน เป็นหน้าที่ของครูผู้สอนที่จะต้องตรวจสอบและสังเกต ต้องมีจิตวิทยาในการโน้มน้ำ ผู้เรียนซึ่งมีสภาพพฤติกรรมที่แตกต่างกัน ให้ทุกคนคล้อยตามในเนื้อหาที่ถ่ายทอดให้ไป พฤติกรรมที่แตกต่างนี้ในทางพุทธศาสนา เรียกว่า จริต ๖ ซึ่งเป็นหลักการอีกข้อหนึ่งที่พระพุทธองค์คำนึงถึงในการสั่งสอนศิษย์และบุคคลทั่วไป

พระพุทธองค์ทรงสอนด้วยการเน้นให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์เรียนรู้ด้วยตัวนักเรียนเอง การสอนวิธีนี้หมายถึง การใช้หลักความรู้ด้านทฤษฎีแล้ว ให้ผู้รับคำสอนไปศึกษาและทดลองด้วยตนเอง มีหลักการตรงกับการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งถือการทดลองเป็นหัวใจสำคัญ ตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าใช้หลักการให้เรียนรู้ด้วยตนเอง คือ เรื่องพระจูฬปันถก

พระพุทธองค์ทรงใช้หลักการสอนแบบบูรณาการให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ร่วมกันก็เป็นวิธีการหนึ่งที่พระพุทธเจ้าใช้ในการสอนของพระองค์บางเรื่อง บางเหตุการณ์ พระองค์อยู่ในฐานะของครูผู้มีบทบาทเป็นผู้ชี้แนะ แนวทางให้กับศิษย์เท่านั้น ถือเสมือนว่าเป็นการเรียนรู้พร้อมกันกับศิษย์ ทรงคอยสังเกตและให้คำแนะนำ ลักษณะนี้แสดงถึงความเป็นกันเองกับศิษย์ ลักษณะนี้ในทางพุทธศาสนาเรียกว่า เป็นองค์คุณของกัลยาณมิตร ครูจะต้องมีลักษณะของความเป็นมิตรเป็นกันเองกับศิษย์นอกเหนือจากความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างครูกับศิษย์แล้ว พระพุทธเจ้าทรงเปิดโอกาสให้ศิษย์หรือผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอน คือ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดอย่างเสรี สามารถโต้ตอบได้ถ้ามีความเห็นไม่ตรงกันแต่ต้องอยู่บนพื้นฐานของเหตุผล พระพุทธเจ้าทรงให้อิสระภาพแก่ผู้เรียนทั้งที่เป็นรายบุคคลและเป็นกลุ่มได้แสดงความคิดเห็นและเลือกสิ่งที่ผู้เรียนสนใจได้ พระองค์ทรงยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างแต่มีเหตุผลสนับสนุน ทรงใช้การตอบปัญหาเพื่อให้ทั้งสองฝ่ายมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริง เช่น เรื่องจุลกาลมหากาลที่ทรงสอน โดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีเสรีภาพในการเลือกสิ่งที่ผู้เรียนสนใจ

พระพุทธเจ้าทรงสอนแบบบูรณาการให้ผู้ฟังเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมรอบตัว และสามารถดำรงชีวิตอยู่กับธรรมชาติได้อย่างมีความสุข ตัวอย่างจากครั้งพุทธกาลก็มีลักษณะของการเรียนรู้จากธรรมชาติ ดังเช่น พระติสสะผู้อาศัยอยู่ในนิคมโดยปกติ “เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย สันโดษในที่อยู่อาศัย เป็นผู้สามารถปรับตัวให้เข้ากับชุมชนและสิ่งแวดล้อมเป็นที่เคารพเลื่อมใสของชุมชน” นอกจากนี้ก็ยังมีพระมหากัสสปะเมื่อท่านบวชเข้ามาแล้วน้อมรับโอวาทจากพระพุทธเจ้าก็ได้เข้าไปศึกษาค้นคว้าจากธรรมชาติ จนได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้เลิศทางการอยู่ป่าเป็นวัตร (ชุกฉวัตร)

พระพุทธเจ้าทรงสอนแบบบูรณาการด้วยการใช้ธรรมชาติที่อยู่รอบตัวหรือธรรมชาติที่ผู้เรียนมองเห็นภาพ เข้าใจง่ายมาใช้ประกอบการสอน การอธิบาย หรือใช้เปรียบเทียบในคำสอนของพระองค์บ่อยครั้ง เพราะผู้เรียนย่อมเข้าใจในสิ่งใกล้ตัวได้ง่ายมากกว่า เช่น ทรงแบ่งผู้เรียนออกเป็นหลายประเภท มีลักษณะแตกต่างกันออกไป โดยได้เปรียบเทียบกับดอกบัวสี่เหล่า เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงสอนแบบบูรณาการให้ผู้ฟังลงมือปฏิบัติ ๒ ทางไปพร้อม ๆ กัน คือ การปฏิบัติธรรมทางจิตหรือที่เรียกว่า การปฏิบัติพระกรรมฐาน เป็นหลักการที่พระพุทธองค์วางไว้ให้ผู้ปฏิบัติได้ประกอบความเพียรทางจิต เป็นการอบรมจิตฝึกจิตให้ทำงานไม่ให้เกิดฟุ้งซ่านไปที่อื่น เป็นหลักการศึกษาที่ต้องปฏิบัติจริงด้วยตนเองแล้ว จึงจะเกิดผลกับตัวเอง นั่นคือเกิดปัญญา รู้เท่าทันอารมณ์ต่าง ๆ ของตนเอง ท่านแบ่งกรรมฐานออกเป็น ๒ อย่างคือ สมกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของการสอนแบบบูรณาการแนวพุทธไว้ ดังนี้

๑) คุณค่าของการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าที่มีผลดีต่อผู้เรียน พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระบรมครูอย่างแท้จริง ทรงใช้วิธีการที่หลากหลายผสมผสาน โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ผลสำเร็จของผู้เรียนแม้ผู้เรียนจะมีความแตกต่างของพื้นฐานมากน้อยเพียงใดก็ตาม ครูผู้สอนก็ควรจะต้องปรับเปลี่ยนวิธีการ ผสมผสานวิธีการที่หลากหลายเพื่อช่วยพัฒนาผู้เรียนให้รู้จริง ปฏิบัติจริงและเผชิญความจริงต่าง ๆ ของชีวิตได้

๒) คุณค่าของการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าที่มีผลดีต่อผู้เรียน พระพุทธเจ้าพระบรมครูของเรามีจุดมุ่งหมายของการสอนถ่ายทอดธรรมะของพระองค์ก็เพื่อสร้างศิษย์หรือสาวกให้เจริญงอกงามทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และเกิดปัญญา รวมทั้งดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง วิธีการสอนและเนื้อหาที่พระพุทธองค์ทรงใช้สอนในครั้งพุทธกาล ทุกวันนี้ก็ยังสามารถนำมาปรับใช้ได้กับชีวิตของการเป็นนักเรียน นักศึกษาและผู้เรียนโดยทั่วไป

หลักธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงวางเอาไว้เพื่อเป็นข้อประพฤติปฏิบัติของนักเรียน นักศึกษาทั้งหลาย เพื่อให้การศึกษาเล่าเรียนประสบความสำเร็จ หลักธรรมที่เป็นประโยชน์และนำมาประยุกต์ใช้ได้ ได้แก่ หลักของการสร้างความเจริญให้แก่ตนเอง คือ จักร ๔ หลักธรรมที่จะ

นำไปสู่ความสำเร็จแห่งกิจการนั้น ๆ ที่เรียกว่า อิทธิบาท (ธรรมให้ถึงความสำเร็จ) และหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ผู้เรียนต้องศึกษาเพิ่มเติม ประกอบด้วย.

รู้หลักคุณภาพของการศึกษา กล่าวคือ รู้จักองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ ประการ

ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา ในทางปฏิบัติอาจสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ อย่าง ข้างต้นนั้น ได้ ด้วยการปฏิบัติตามหลักคุณธรรม (หลักการสร้างความเจริญงอกงามแห่งปัญญา) ๔ ประการ

ศึกษาให้เป็นพหูสูต คือ จะศึกษาเล่าเรียนอะไรก็ทำตนให้เป็นพหูสูตในด้านนั้น ๆ ด้วยการสร้างความรู้ ความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจนถึงขั้นครอบงำของคุณของพหูสูต (ผู้ได้เรียนมาก หรือผู้คงแก่เรียน) ๕ ประการ และ

การให้เกียรติแก่ครูอาจารย์ ในด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์ ศิษย์พึงแสดงความเคารพนับถือตามหลักปฏิบัติในเรื่องทิศหก ชื่อว่าด้วยทิศเบื้องขวา

คุณค่าของการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าที่มีต่อการศึกษา หรือที่เรียกว่า ศึกษา หมายถึง ข้อที่ต้องศึกษา ข้อปฏิบัติ การฝึกอบรมกาย วาจา ใจ ทางพระพุทธศาสนาเรียกอีกอย่างว่า ภาวนา (Development) การภาวนาในที่นี้หมายถึงการฝึกหัด อบรมกาย วาจา ใจของตนให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ให้มีสติปัญญารู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสภาวะธรรมชาติทั้งหลาย เพื่อให้จิตใจหลุดพ้นไปจากเครื่องพันธนาการต่าง ๆ สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยความสงบสุข มีอิสรภาพ สามารถพัฒนาตนเองไปในวิถีทางที่ถูกต้องได้ สอนตนเองได้ และสามารถเป็นแบบอย่างให้คนอื่นได้

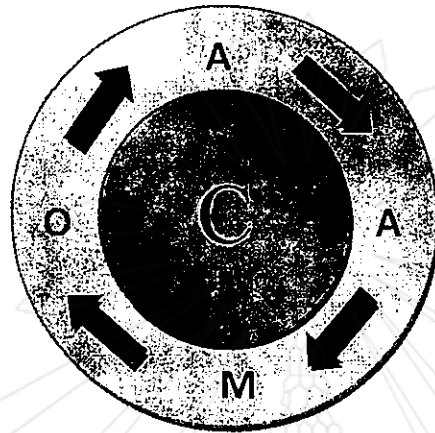
การศึกษาจะเกิดขึ้น ได้ก็ต้องมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ อย่าง คือ ผู้สอน ผู้เรียน และวิธีการสอน (วิธีการเรียนรู้) ผู้สอนและผู้เรียนจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กันโดยตรงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งครูซึ่งเป็นผู้นำ มีเด็กนักเรียนเป็นผู้ตาม ครูที่เป็นครู โดยสมบูรณ์แบบจะต้องพยายามค้นหาวิธีการที่ดีที่สุด เหมาะที่สุดนำมาสอนนักเรียน

พระพุทธองค์ทรงรู้ดีแล้วก็สอนให้ผู้อื่นรู้ดีทำดีด้วย ทำพระองค์ให้เป็นต้นแบบของศิษย์ พระองค์ใช้วิธีการสอนที่หลากหลายเพื่อให้การสั่งสอน เผยแพร่ธรรมะคำสอนเป็นไปด้วยดีให้ลูกศิษย์ได้ดี ได้พบกับความสำเร็จสมกับเป้าหมายของการศึกษาเรียนรู้ที่ได้ตั้งเอาไว้ พระองค์ทรงใช้รูปแบบการสอนมากมายหลายวิธีตามลักษณะและประเภทของผู้เรียน ทรงเลือกเนื้อหาสอนตามความเหมาะสมของศิษย์แต่ละคนแต่ละกลุ่ม ซึ่งวิธีการเช่นนี้ก็ถือเป็น การบูรณาการวิธีการสอน เพื่อให้ผู้เรียนไม่รู้สึกเบื่อหน่าย

พระพุทธเจ้าทรงทำการสอนอย่างมีประสิทธิภาพจึงส่งผลให้พระพุทธองค์สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็ว ทำให้มีสาวกเข้ามาบวชเป็นพระสงฆ์บ้าง เป็นนาง

ภิกษุณีบ้าง เป็นอุบาสกอุบาสิกา จนเกิดมีองค์กร ๓ คือ พระรัตนตรัย ๓ ประการ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ และเกิดมีพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ขึ้นในโลก พร้อมกันนั้นก็ได้ร่วมมือกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญงอกงามมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

การบูรณาการใช้หลักธรรมบูรณาการตามบุคคลโดยมีวิธีการสอนใช้แล้วคำนึงถึงสื่อต่าง ๆ และผลสัมฤทธิ์ สรุปรูปแบบการศึกษาสรุปเป็นภาษาอังกฤษได้ว่า “ACAMO MODEL” ใ้ดังนี้

แผนภูมิที่ ๕.๒ แสดงองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่องวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าที่มา
ในพระไตรปิฎก

สรุปตามโครงสร้าง

A = Audience หมายถึง ผู้ฟังคำสั่งสอน พระพุทธเจ้าทรงสอน โดยการแบ่งผู้ฟังออกเป็น ๓ ระดับ คือ ผู้ฟังระดับทั่วไป ผู้ฟังระดับนักปกครอง และผู้ฟังระดับนักบวช

C = Content หมายถึง ปริบทของการสอนบูรณาการหลักสูตรและการเรียนการสอนแบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary) การสร้างหัวเรื่องก่อนแล้วค่อยนำเอาศาสตร์อื่นๆมาเชื่อมสัมพันธ์ต่อจากหัวเรื่องเดิมนั้น เน้นในการนำไปใช้เป็นหลัก เน้นในเรื่องที่ผู้เรียนสนใจ สามารถโยงไปได้หลายเรื่องนักเรียนมีประสบการณ์ในเรื่องนั้น ๆ อยู่ก่อนแล้ว และแบบพหุวิทยาการ (Multidisciplinary) การบูรณาการที่เน้นเนื้อหารายวิชาเป็นหลัก

A = Approach หมายถึง วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอน ๑๑ วิธี คือ วิธีการสอนแบบสาธิต วิธีวิธีการสอนแบบอนุสาสนี วิธีการสอนแบบปุจฉาพหยากรณ์ วิธีการสอนแบบอุปมาอุปมัย วิธีการสอนแบบนิทานสาธก วิธีการสอนแบบอุปติการณสาธิต วิธีการสอนแบบให้กระทำเอง วิธีการสอนแบบปฏิรูป วิธีการสอนแบบปฏิวัติ วิธีการสอนแบบปฏิฐานและวิธีการสอนแบบอธิปาฏิหาริย์

M = Medea หมายถึง สื่อคำสอนของพระพุทธรเจ้า ทั้งที่เป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกทั้งสามประการ และหลักวิชาการทั่วไปที่ทรงนำมาบูรณาการในการสอนด้วย และบรรดาวัตถุ เช่น ธาตุ ๔ คิน น้ำ ลม ไฟ ร่างกาย ชากศพ สัตว์ต่าง ๆ รถ ภาพนิมิต เป็นต้น

O = Output หมายถึง ผลที่เกิดจากการสอนของพระพุทธรเจ้า เช่น การได้บรรลุธรรมในระดับ เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ หรือขั้นได้รู้และเข้าใจในสภาวะธรรม ความเป็นจริงจนสามารถปฏิญาณตนนับถือพระรัตนตรัย เป็นต้น

วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธรเจ้าที่มากในพระไตรปิฎก แสดงให้เห็นว่า พระพุทธรเจ้าทรงใช้วิธีการแบบบูรณาการแก่ผู้ฟัง ๓ ระดับ ทรงใช้หลักการสอนและวิธีการสอน แบบต่าง ๆ ทรงนำสื่อการสอนมาสอนแก่ผู้ฟังอย่างเหมาะสมพอดี จนทำให้เกิดผลดีแก่ผู้ฟังใน ระดับต่าง ๆ ดังที่ได้ยกมาแล้วนั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่า ถ้าทางคณะสงฆ์หรือวงการการศึกษาของ ประเทศไทยจะนำเอาวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธรเจ้ามาปรับใช้ในการเรียนการสอนแก่นักเรียนในประเทศไทยก็น่าจะได้รับผลดี ซึ่งผลการสอนอาจไม่ได้รับผลดีเท่ากับการสอนของ พระพุทธรเจ้าก็ตาม แต่ผู้วิจัยเชื่อว่าผลดีย่อมมีแน่นอน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์การสอนแบบบูรณาการของพระพุทธรเจ้าที่มากใน พระไตรปิฎกนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ที่ผู้วิจัยศึกษามุ่งเน้นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ สามารถสรุปผลเป็นข้อเสนอแนะ โดยแบ่งเป็น ๒ ประการ ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ขณะที่การศึกษาของประเทศไทยกำลังพัฒนาไปในแนวทางของการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งต้องใช้หลักการต่าง ๆ มาเป็นพื้นฐานในการบูรณาการร่วมกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษา อย่างแท้จริง ขณะที่หลาย ๆ ฝ่ายมุ่งศึกษาค้นคว้าตามแนวทางการศึกษาของตะวันตกนั้น ผู้วิจัยมี ความเห็นว่า สถาบันการศึกษาทั้งของคณะสงฆ์ไทยและสถาบันการศึกษาทั่วไปของภาครัฐน่าจะ ได้ ย้อนกลับมาศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจังถึงแนวทางของพระพุทธศาสนาที่ได้แสดงรูปแบบของ การศึกษาการเรียนรู้ได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้เพื่อให้มีการจัดการศึกษาอยู่บนพื้นฐานของความเป็นพุทธศาสตร์ ซึ่งถือเป็นรากเหง้าสำคัญของศีลธรรมและวัฒนธรรมของคนไทยและวิถีไทยทุก ๆ ด้าน เพื่อเป็น การส่งเสริมให้คนไทยในชาติได้รับรู้ความจริงของการศึกษาทั้งสองด้านไปพร้อม ๆ กัน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

- ๑) ควรมีการศึกษาวิจัย เรื่องวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าเปรียบเทียบกับ การสอนแบบบูรณาการของนักการศึกษาตะวันตก
- ๒) ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่องพุทธวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าเปรียบเทียบกับ การสอนแบบบูรณาการแบบสอดแทรกเนื้อหาวิชา
- ๓) ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่องพุทธวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้ากับการสอน บูรณาการแบบ ๔ MAT
- ๔) ควรมีการศึกษาวิจัยศึกษาวิจัย เรื่องพุทธวิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้ากับ การสอนบูรณาการแบบ โครงงาน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งราชวงศ์จักรี
กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ เล่มที่ ๑, ๔, ๕, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๘,
๑๙, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๓๕. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

กาญจนา คุณารักษ์. หลักสูตรและการพัฒนา. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขต
พระราชวังสนามจันทร์, ๒๕๒๗.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, ศาสตราจารย์, ดร. การคิดเชิงบูรณาการ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร :
บริษัทซัคเซสมีเดีย จำกัด, ๒๕๔๙.

ทศนา เขมมณี. ศาสตร์การสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

บันลือ พดกษะวัน. หลักสูตรกับบูรณาการทางการสอน. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๒๔.

ผกา สัตยธรรม. เทคนิคการสอนอย่างมีประสิทธิภาพ. กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

พระธรรมโกศาจารย์ ประยูร ธมฺมจิตฺโต, ศาสตราจารย์, ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์. วิธีบูรณาการ
พระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่. กรุงเทพมหานคร : มหাজุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย,
๒๕๕๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

_____ : การศึกษา : พัฒนาการหรือบูรณาการ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๐.

_____ . พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒.

- วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. คำสอนของพระพุทธเจ้า. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- วสิน อินทสระ. พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมื่อดทราย, ๒๕๔๕.
- วัฒนาพร ระงับทุกข์. แผนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๒.
- วรรณทิพา รอดแรงคำ. Constructivism. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐.
- วีระ บุญยะกาญจน์. พื้นฐานทางปรัชญาการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๔.
- ศึกษานิกร, กระทรวง. หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๔.
- สนิท ศรีสำแดง. พระพุทธศาสนากับการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- สาโรช บัวศรี. หนังสือความรู้สำหรับครูเรื่องบูรณาการ. กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๒๑.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- สุเชาวน์ พลอยซุม. พุทธปรัชญาในพระสูตรตันตปิฎก. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด บางกอกบล็อก, ๒๕๕๒.
- สุมน อมรวิวัฒน์. หลักสูตรทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๔.
- สุมิตร คุณานุกร. หลักสูตรและการสอน. กรุงเทพมหานคร : ชวนการพิมพ์, ๒๕๒๘.
- _____และคณะ. การบูรณาการหลักสูตรและการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพมหานคร : ที.พี.พรินท์ จำกัด, ๒๕๔๒.
- สุวิทย์ มูลคำ, ดร. กลยุทธ์การสอนคิดบูรณาการ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์, ๒๕๕๐.
- แสง จันทร์งาม. วิธีสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). หลักการศึกษาของพระพุทธเจ้า. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

๒) บทความจากเว็บไซต์ (Web Site)

ก.ศ.น.บ้านแพรก, “การเรียนรู้แบบบูรณาการ”, ๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๓,

<<http://www.banprak-nfe.com/webboard/index.php?topic=22.0>> (20 August 2010)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “การศึกษา : พัฒนาการ หรือบูรณาการ”, ๒๓ สิงหาคม ๒๕๕๓,

<www.seameo.org/vl/th_education/educate/integrate.htm> (23 August 2010)

เลิศชาย ป่านมูข, “การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ”, ๑๐ สิงหาคม ๒๕๕๓,

<<http://www.banprak-nfe.com/webboard/index.php?topic>> (10 August 2010)

๓) วิทยานิพนธ์/รายงานการวิจัย

เกษรา เฉยงาม. “การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ที่ได้รับการสอนแบบบูรณาการและการสอนแบบร่วมมือ ด้วยเทคนิคเอส ที เอ ดี STAD ที่เรียนเรื่องมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม”. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๖.

ไพลิน กาญจนภานุพันธ์. “การจัดการเรียนการสอน โดยบูรณาการเนื้อหา การพัฒนาการสอนภาษาอังกฤษในโรงเรียนมัธยมศึกษา”. รายงานการวิจัย ศศต. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

พิชญ์ เศษใจ. “การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและเจตคติต่อสิ่งแวดล้อมของผู้เรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ที่เรียนวิชาสังคมศึกษาโดยการสอนแบบบูรณาการที่ใช้เทคนิคการพัฒนาแบบยั่งยืน”. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๐.

พรนิภา สماعيل. “ศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษาและความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โดยการสอนแบบบูรณาการตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ กับตามแนวคู่มือครู”. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๕.

นางสาวรพีพรรณ โชษฐา. “การศึกษาแนวความคิดเรื่องเจตนาในพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นบูรณาการสำหรับปัญหาเรื่องเจตนาในกฎหมายไทย”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

วาสนา แสงคำ. “การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและทัศนคติต่อบุคลิกภาพประชาธิปไตย
ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ที่ได้รับการสอนด้วยการสอนแบบบูรณาการ ลาร์ดิซาเบล”.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,
๒๕๔๒.

สมวงษ์ แปลงประสพโชค, ผศ.ดร. “การสอนคณิตศาสตร์บูรณาการกับภาษาอังกฤษในระดับชั้น
ประถมศึกษาปีที่ ๑ - ๖”. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร : คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
สถาบันราชภัฏพระนคร, ๒๕๔๔.

๒. ภาษาอังกฤษ

1) Books

Good, C **Dictionary of education**. New York : McGraw Hill, 1973.

Ford, D. Michael. “Study of the Effects of Implementation of Multiple Intelligence Techniques and
Integrated Thematic Instruction on Seventh-grade Students”. *Dissertation Abstracts International*,
2000.

Jerrell, Mark. “A Study of the Integration of English Skills in to the Business Education
Curriculum of Public Post Secondary School,” *Dissertation Abstract International*.
40(5).

Lardizabal, Amparo S. and others, **Methods and Principles of Theaching**, (Quezon City : A
Lemer-Phoenix, 1970.

Phelps, Robert. “The Effect of Integration Sentences Combing Activities and Guided Reading
Procedures on the Reading and Writing Perfomance of English Grade Students”. *Dissertation
Abstracts International*, 1979.

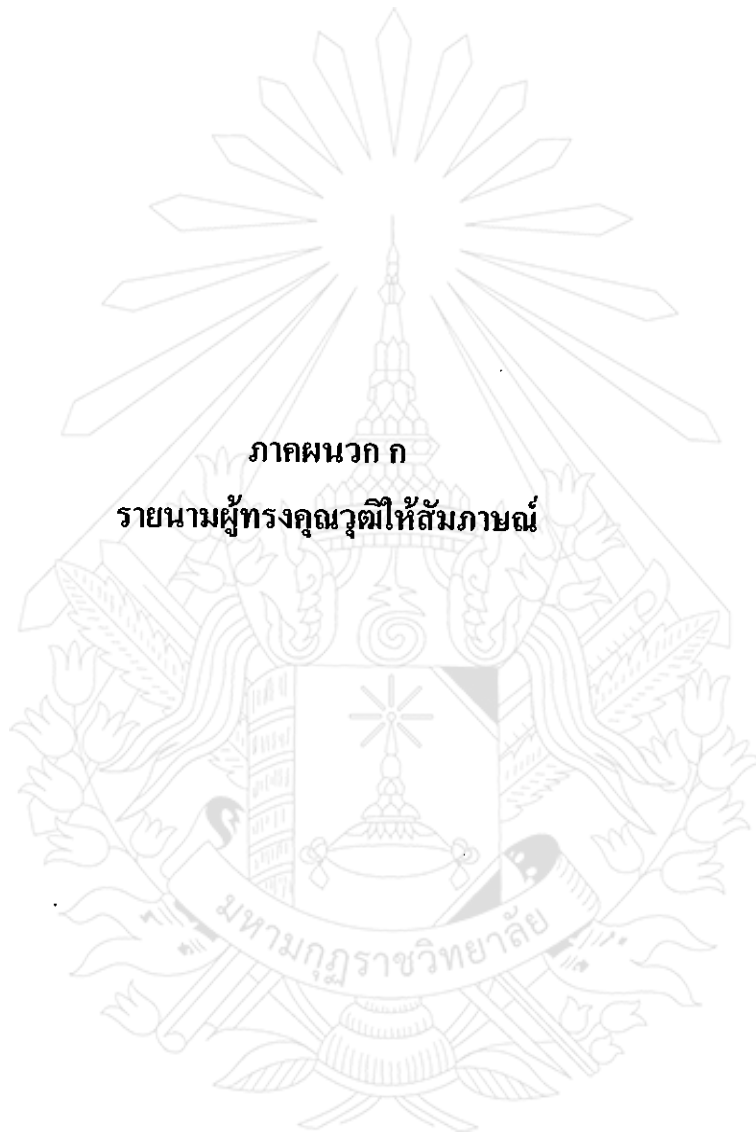
Owen, T.R. **Applied Biology Chemistry Pilot Test Report**, Portland : Nort west Regional Educational
Laboratory, 4 (15).

UNESCO-UNEP. **An Environmental Education Curriculum for Secondary School**. Paris : UNESCO,
1994.

ภาคผนวก

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ก
รายนามผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์

๑. ผู้บริหารระดับนโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์ จำนวน ๗ รูป

๑. พระสาสนโสภณ (พิจิตร จิตตฺตฺโน) ป.ธ.๘, MA.

ตำแหน่ง เจ้าคณะภาค ๑๖-๑๗-๑๘(ข), เจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร

วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร

๒. พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ป.ธ.๘, ดร., ศาสตราจารย์

ตำแหน่ง อธิการบดี, เจ้าคณะภาค, เจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาส

วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ วัดประยุรวงศาวาส กรุงเทพมหานคร

๓. พระเทพวิสุทธิกวี (เกษม สดฺธฺโต) ป.ธ.๘, ดร.

ตำแหน่ง รองเจ้าคณะภาค ๑๖-๑๗-๑๘(ข), ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาสวิหาร

วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ วัดราชาธิวาสวิหาร กรุงเทพมหานคร

๔. พระราชวิจิตรปฏิภาณ (สุนทร ญาณสุนฺทรโร) ป.ธ. ๕, พธ.ม. (กิตติมศักดิ์)

ตำแหน่ง ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๔ เมษายน ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

๕. พระราชธรรมวาทी (ชัยวัฒน์ ธมฺมวฑฺฒโน) น.ธ. เอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

(กิตติมศักดิ์) สาขาวิชาธรรมนิเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ตำแหน่ง ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาส

วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ วัดประยุรวงศาวาส กรุงเทพมหานคร

๖. พระศรีมงคลบัณฑิต (อรุณ พุทธิสารโร) ป.ธ.๘, ตน.ม. (พุทธศาสนศึกษา)
 ตำแหน่ง ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์และอาจารย์ประจำคณะศาสนาและปรัชญา
 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
 วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๕๔
 สถานที่สัมภาษณ์ วัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร
๗. พระมหาอกร อุตตมปญฺโญ ป.ธ.๕, ดร. พธ.บ., (สังคมวิทยา) M.A., (Philosophy
 and Religion) Ph.D. (Philosophy and Religion)
 ตำแหน่ง อาจารย์ประจำคณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
 วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๔
 สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ศาลายา

๒. นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญทั่วไป

๑. ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. เดือน คำดี
 ตำแหน่ง อาจารย์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร
 วันที่สัมภาษณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔
 สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๒. ศาสตราจารย์เกียรติคุณอำไพ สุจริตกุล
 ตำแหน่ง นักวิชาการอิสระ
 วันที่สัมภาษณ์ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔
 สถานที่สัมภาษณ์ วัดนาคปรก กรุงเทพมหานคร
๓. ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อนันต์ รัศมี
 ตำแหน่ง นักวิชาการอิสระ
 วันที่สัมภาษณ์ ๑๒ มีนาคม ๒๕๕๔
 สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๔. ศาสตราจารย์เกียรติคุณ กิรติ บุญเจือ
 ตำแหน่ง อาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา กรุงเทพมหานคร
 วันที่สัมภาษณ์ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔
 สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

๕. ศาสตราจารย์พิเศษอดิศักดิ์ ทองบุญ

ตำแหน่ง อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร

วันที่สัมภาษณ์ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุฯ

๖. รองศาสตราจารย์ ดร. ประยูร เวชชปาน

ตำแหน่ง นักวิชาการอิสระ

วันที่สัมภาษณ์ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ศาลายา นครปฐม

๗. รองศาสตราจารย์ ดร.มานพ นักรเรียน

ตำแหน่ง อาจารย์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย

วันที่สัมภาษณ์ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย
นครปฐม

๘. รองศาสตราจารย์ ดร. จำนง คันทริก

ตำแหน่ง อาจารย์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

วันที่สัมภาษณ์ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร

๙. รองศาสตราจารย์ ดร.ผจญ คำชูสังข์

ตำแหน่ง อาจารย์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร

วันที่สัมภาษณ์ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๑๐. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิระพัฒน์ ประพันธ์วิทยา

ตำแหน่ง อาจารย์มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร

วันที่สัมภาษณ์ ๔ มีนาคม ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์เฉลิม จันทรปฐมพงษ์

ตำแหน่ง อาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

วันที่สัมภาษณ์ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ศาลายา นครปฐม

๑๒. ดร. ศศิวรรณ ทองสินเสริม

ตำแหน่ง อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่สัมภาษณ์ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑๓. ดร. พรหมสวัสดิ์ ทิพย์คงคา

ตำแหน่ง อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ วิทยาลัยการ

วันที่สัมภาษณ์ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ วัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร

๑๔. อาจารย์ถนอม บุตรเรือง

ตำแหน่ง อาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

วันที่สัมภาษณ์ ๑๕ มกราคม ๒๕๕๔

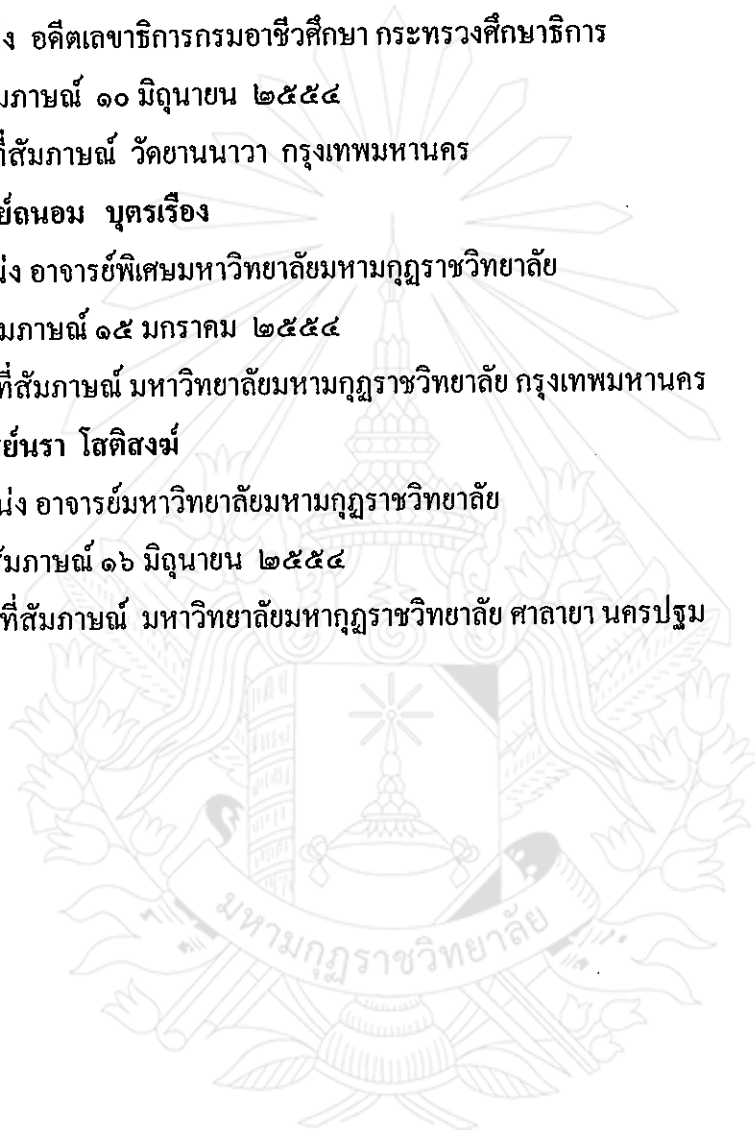
สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร

๑๕. อาจารย์นรา โสติสงฆ์

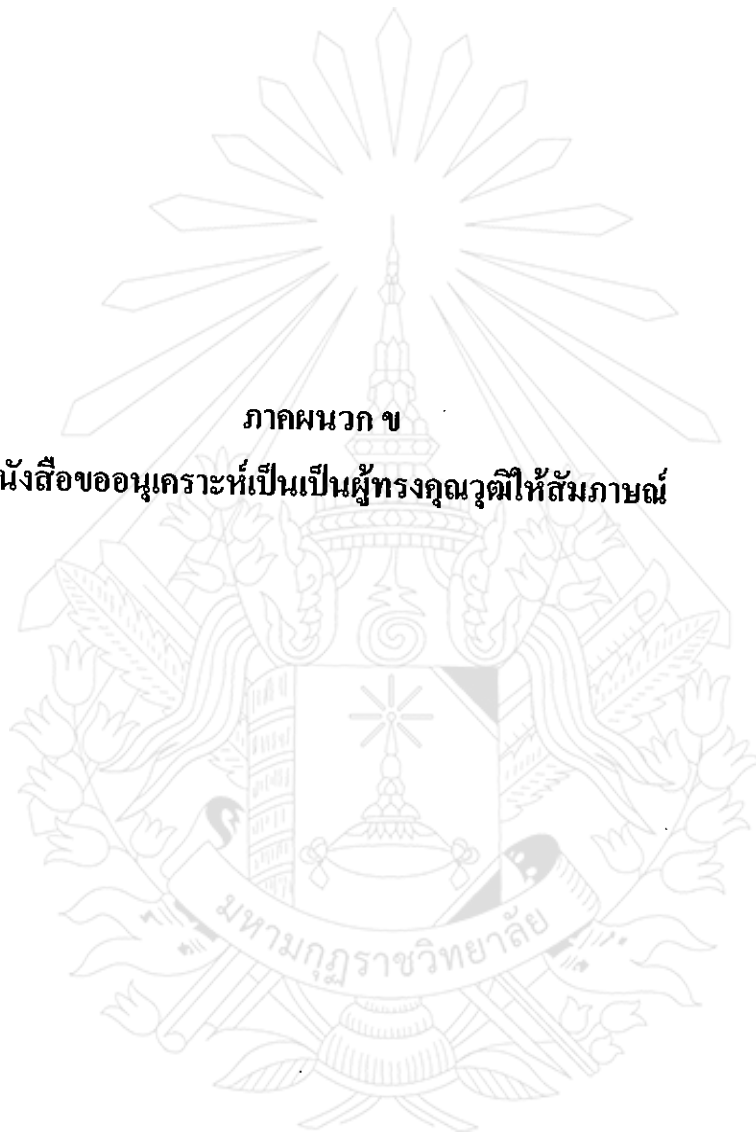
ตำแหน่ง อาจารย์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

วันที่สัมภาษณ์ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๕๔

สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ศาลา นครปฐม

ภาคผนวก ข
หนังสือขออนุเคราะห์เป็นเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๐๒
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลาया-นครชัยศรี
ต.ศาลาया อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ว ๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

กราบเรียน พระศาสนโสภณ (พิจิตร จีตวณฺโณ)

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอกราบเรียนมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลาया-นครชัยศรี ต.ศาลาया อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย^{๒๐๓}
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี
ถ.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ๖ ๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

กราบเรียน พระเทพวิสุทธิกวี (เกษม สณฺฑโต)

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอกราบเรียนมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

พ.ศ. ๒๕๕๓

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี ถ.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๐๔
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี
ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ๖๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

กราบเรียน พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คุณูปัชฌิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอกราบเรียนมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ต.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ว ๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

กราบเรียน พระมหาอภกร อุดตมปญโญ (ดร.)

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คหุภีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอกราบเรียนมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ต.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๔๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๔๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๐๖
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ๖๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอกความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

กราบเรียน พระราชธรรมวาทी

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์ดุขฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธ
ศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อ
วิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED
TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอ
สัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอกราบเรียนมายังท่าน เพื่อขอกความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้า
สัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอกความอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๐๗
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ๖๘๖๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

กราบเรียน พระราชวิจิตรปฏิภาณ (สุนทร ภาณสุนทรโร)

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คหิบบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอกราบเรียนมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๐๘
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลา-นครชัยศรี
ต.ศาลา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ว ๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

กราบเรียน พระศรีราชมงคลบัณฑิต

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คฤหัสถ์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอกราบเรียนมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

พญ.ดร.บัณฑิตบัณฑิต

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลา-นครชัยศรี ต.ศาลา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย^{๒๐๕}
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ว ๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร ศาสตราจารย์ ดร.เดือน คำดี

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คหกรรมศึกษา สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ต.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๑๐
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี
ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ว ๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อนันต์ รัศมี

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์ดุขฎิบัณฑิต สาขาวิชาพุทธ
ศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อ
วิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED
TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอ
สัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้า
สัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอบความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย^{๒๑๑}
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ว ๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร ศาสตราจารย์เกียรติคุณเกียรติ บุญเจือ

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๔๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๔๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๑๒
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลาया-นครชัยศรี
ต.ศาลาया อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ๖๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร ศาสตราจารย์พิเศษอดิศักดิ์ ทองบุญ

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คฤถิบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

พ.ศ. ๒๕๕๓
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)
รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลาया-นครชัยศรี ต.ศาลาया อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๑๓
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ต.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ว ๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร รองศาสตราจารย์ ดร.ประยูร เวชชปาน

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คหุภัณฑ์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

พ.ศ. ๒๕๕๓

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ต.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๑๔
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ว ๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร รองศาสตราจารย์ ดร.มานพ นักการเรียน

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คฤหัสถ์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

พ.ศ. ๒๕๕๓

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย^{๒๑๕}
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี
ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศร ๖๐๐๒ / ๖๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร รองศาสตราจารย์ ดร.จ่านง คันทิก

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์ดุฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ต.ศาลาษา-นครชัยศรี ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๔๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๔๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๑๖
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ต.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ๖๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร รองศาสตราจารย์ ดร. ผงุญ คำชูสังข์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คฤหัสถ์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

พญ.อรุณรัตน์

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ต.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย^{๒๑๗}
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ๖๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร รองศาสตราจารย์ ดร. สรรเสริญ อินทรรัตน์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี
ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ๖๘๖๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิระพัฒน์ ประพันธ์วิทยา

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คุณฐิบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี
ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ว ๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร ผู้ช่วยศาสตราจารย์เฉลิม จันทร์ปฐมพงศ์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คหกรรมศึกษา สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอบความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๔๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๔๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๒๐
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ๖๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร คร.ศศิวรรณ ทองสินเสริม

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คหกรรมศึกษา สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

(พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ต.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๔๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๔๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี ๒๒๒
ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒ / ว ๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร นายถนอม บุตรเรือง

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คุณฐิบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอบความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอบความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย^{๒๒๓}
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี
ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒/ว ๘๗๑

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๓

เรื่อง ขอกความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์

เจริญพร นายนรา โสติสงฆ์

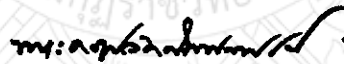
สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายแหวนทอง บุญคำ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตร์คหกรรมบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนแบบบูรณาการของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก : INTEGRATED TEACHING METHODOLOGY OF THE BUDDHA IN THE TIPITAKA” มีความประสงค์จะขอสัมภาษณ์ท่านในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัยจึงขอเจริญพรมายังท่าน เพื่อขอกความอนุเคราะห์ให้นักศึกษาเข้าสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อขอกความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

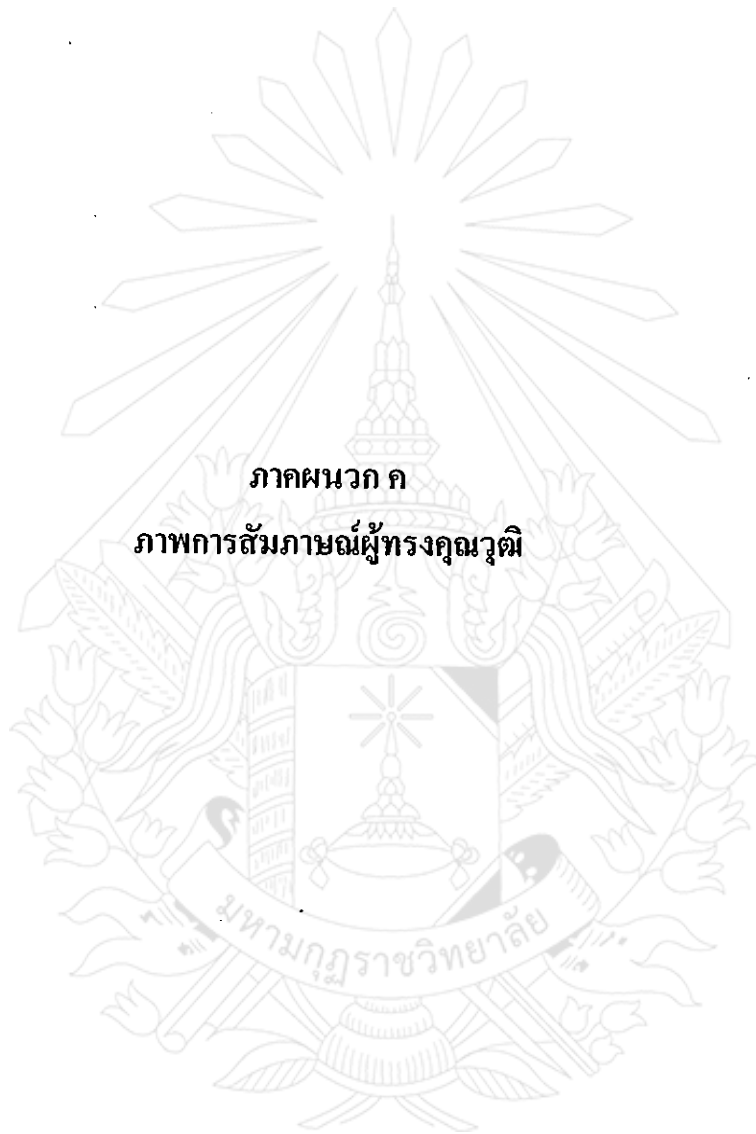
(พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)

๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลาษา-นครชัยศรี ต.ศาลาษา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๑ โทรสาร : ๐-๒๔๘๒-๔๕๐๔

ภาคผนวก ก

ภาพการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ภาพการขอสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล : นายแหวนทอง บุญคำ
วัน เดือน ปีเกิด : วันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๕
ชาติภูมิ : บ้านบ่อไร่ ตำบลบงใต้ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร
ที่อยู่ปัจจุบัน : ๑๒๓/๓๕ หมู่บ้านพระปิ่น ๓ ตำบลบางแม่นาง อำเภอบางใหญ่
จังหวัดนนทบุรี

การศึกษา

พ.ศ. ๒๕๒๐ : นักธรรมชั้นเอก (น.ธ. เอก) สำนักเรียนคณะจังหวัดขอนแก่น
พ.ศ. ๒๕๒๓ : เปรียญธรรม ๓ ประโยค (ป.ธ. ๓) สำนักเรียนวัดราชสิทธิาราม
กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๓๐ : ศาสตราจารย์บัณฑิต (ศน.บ.) คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๓๕ : ศาสตราจารย์มหาบัณฑิต (ศน.ม.) สาขาวิชาพุทธศาสนนิเทศ
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประสบการณ์ทำงาน

พ.ศ. ๒๕๓๖ : อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๐ : กรรมการสภาวิชาการ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

เอกสารประกอบการสอน

พ.ศ. ๒๕๕๐ : ภาษาอังกฤษพื้นฐาน ๑
พ.ศ. ๒๕๕๑ : พระไตรปิฎกศึกษา ๑